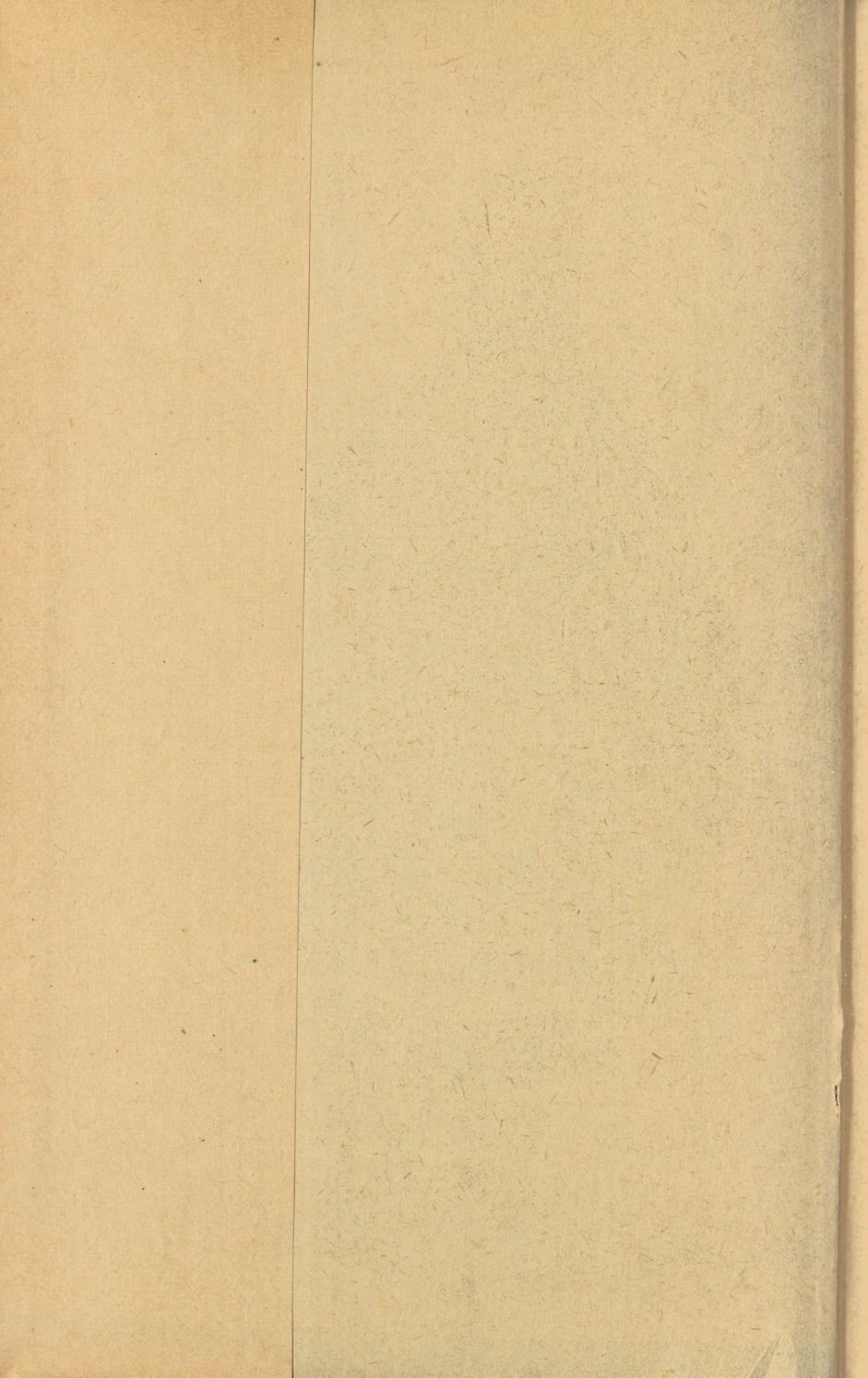

V-20772

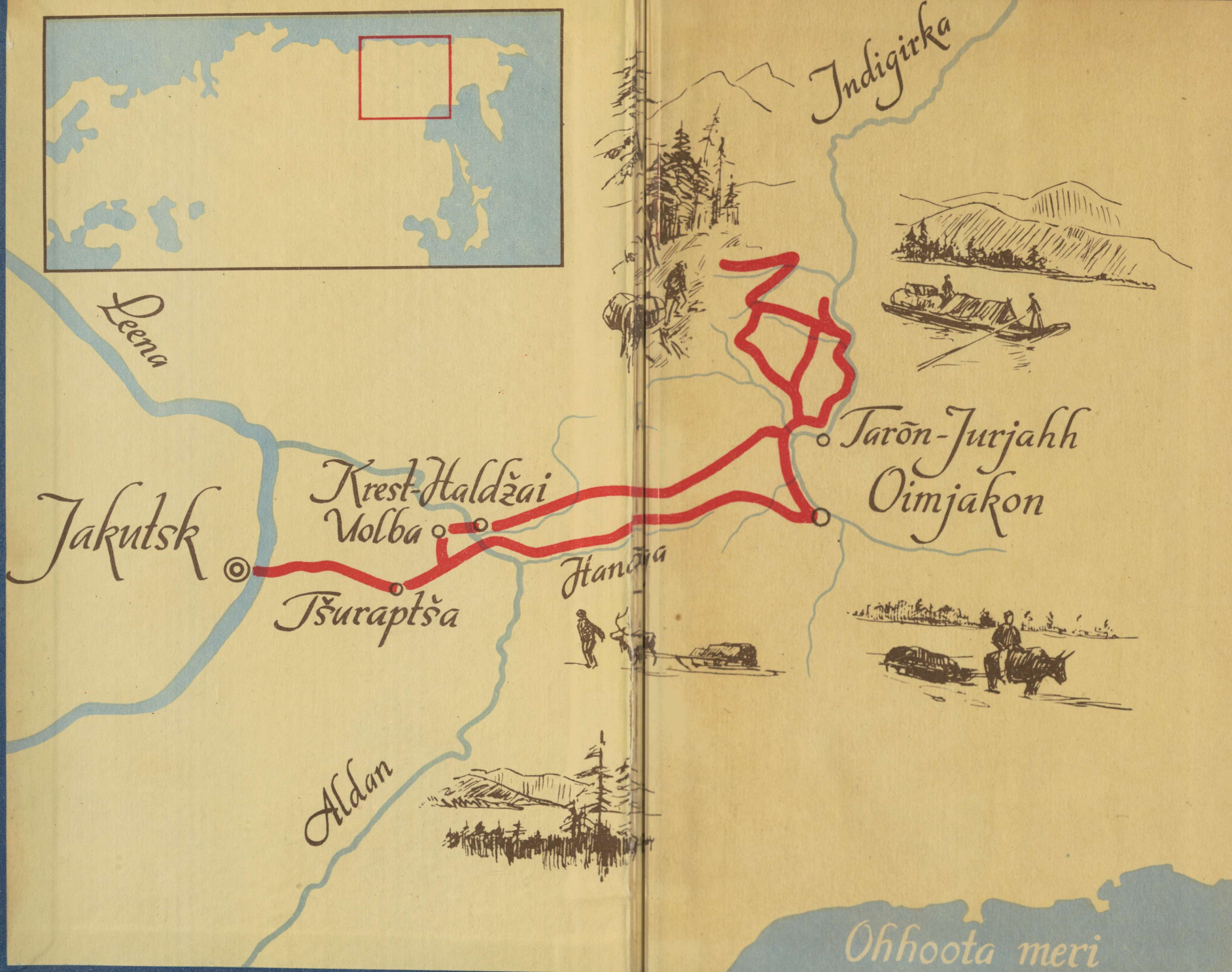
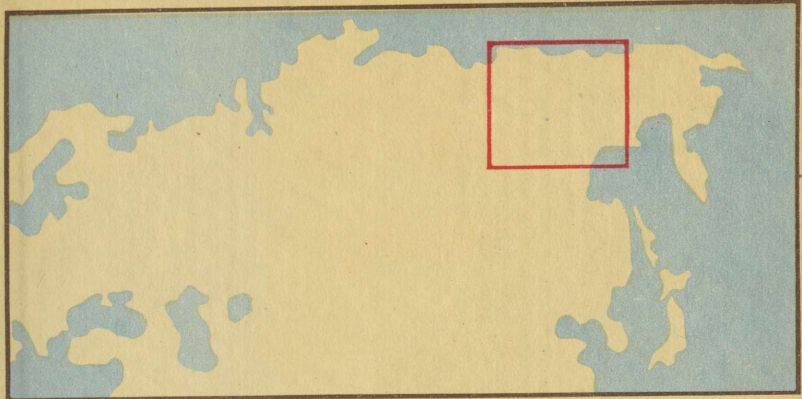
S. OBRUTŠEV

TUNDMATUTEL RADADEL

Indigirka

Lena

Jakutsk

Krest-Haldžai
Volba

Tsuraptša

Hančija

Tarōn-Jurjahh
Oimjakon

Aldan

Ohhoota meri

V-20772

S. V. OBRUTŠEV

TUNDMATUTEL RADADEL

Reisid põhja-aladele
aastail 1917—1930

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN

1 9 5 7

Originaali tiitel:

С. В. Обручев

В НЕИЗВЕДАЕМЫЕ КРАЯ

Путешествия на Север 1917—1930 г. г.

Издательство ЦК ВЛКСМ «Молодая Гвардия»
1954

TÖLKINUD

H. Klement

ILLUSTREERINUD

U. Külv

KÕITEKAANE JA ÜMBRISPABERI

KUJUNDANUD

R. Pangsepp

Essõna

Poole sajandi jooksul, 1905. aastast 1954. aastani, olen ma peaaegu iga aasta sõitnud geoloogiliste ja geograafiliste uurimiste teostamiseks meie kodumaa kaugelasuvatesse ja raskesti ligipääsetavasse piirkonda-desse. Algul sõitsin ma kollektorina ja topograafina kaasa oma isa ekspeditsioonidega, seejärel hakkasin ma alates 1912. aastast ise uurima väiksemaid piirkondi ja lõpuks, 1917. aastal, organiseerisin esimese suure ise-seisva ekspeditsiooni Angara jõe äärde.

Juba poisikesena, kui ma tegin kaasa esimesi reise isaga Hiina Dsungaariasse, käisin ma täiesti uurimata piirkondades, nägin, kuidas geoloogid ja geograafid uurivad «valgeid laike», ja haigestusin kogu eluks parandamatusse reisimiskirge. Kuid see ei olnud niisuguse rekordeid taga ajava kodanliku ränduri viljatu kirk, kelle ainsaks eesmärgiks on minna sinna, kuhu pole veel astunud eurooplase jalg, tõusta esimesena mäetippu ning anda oma nimetusi mäeahelikele ja jõgedele, vaid see oli uurija kirk, kes püüab tundma õppida oma kodumaa loodust ja tootlikke jõude oma rahva hüvanguks.

Kui mitte arvestada mõnd lühemaajalist episoodilist tööd, siis on minu uurimused olnud koondatud peamiselt kolmele suurele alale: algul Kesk-Siberi kiltmaa piires Leena ja Jenissei vahelisele alale, siis Aasia kirdepoolsele alale Leenast ida pool ning lõpuks, alates 1939. aastast, Sajaani — Tuva mägismaale.

Viiekümne aasta jooksul olen ma uurinud paljusid «valgeid laike» Nõukogude Liidus. Käesolevas raama-

tus tahan ma lugejat tutvustada oma uurimiste esimese perioodiga — reisidega aastail 1917—1930.

Selle raamatu kahes esimeses osas jutustan ma oma suurtest ekspeditsioonidest aastail 1926—1927 ja 1929—1930 Nõukogude Liidu kirdeossa, Indigirka ja Kolõma jõgikondadesse. See suur piirkond oli tol ajal peaaegu uurimata ja kujutas endast üht kõige suuremat «valget laiku» maakeral. Minule langes osaks uurida esimesena selle maa geoloogilist struktuuri, kindlaks teha mäeahelike ja jõgede tegelik suund ning avastada määratu suur Tšerski mäestik.

Raamatu kolmandas osas esitan ma lühikese kirjelduse 1917.—1924. aasta reisidest Kesk-Siberi kiltmaale. See minu esimene suur iseseisev uurimisreis toimus piirkonnas, mis oli geoloogide ja geograafide poolt juba osaliselt uuritud, kuid mul õnnestus siiski anda täiesti uus ettekujutus kiltmaa geoloogilisest struktuurist ning esitada hüpotees selles piirkonnas grandioosse Tunguska söebasseini olemasolu kohta — hüpotees, mille tõestasid edasised uurimised.

Lõpuks neljandas osas on lühidalt jutustatud Teravmägede ja Novaja Zemlja rannikute uurimisest, mille ma viisin läbi aastail 1925 ja 1927 Ujuva Teadusliku Mereinstituudi ekspeditsiooni koosseisus laeval «Persei». Need merereisid ei kuulu küll minu tavaliste tööde valdkonda Siberi põhjaosas, kuid lugejal on arvatavasti huvitav tutvuda nõukogude teadlaste esimeste sammudega Arktise uurimise alal.

Need tingimused, milles ma reisisin selles raamatus kirjeldatud aastail, erinesid järsult praegustest tingimustest nii ekspeditsioonide varustuse kui ka kohaliku elanikkonna igapäevase ja kultuurielu poolest. Oma esimestel uurimisreisidel kasutasin ma igivanu edasi liikumisvahendeid: ratsahobuseid, paate, mida tuli vedada köitega, kergeid lootsikuid — angaraa rumpe, evengi kasetohust paate ning jakuudi vetkasid (kolmest õhukesest lauast kokku löödud lootsikuid). Minu hilisematel ekspeditsioonidel, alates 1932. aastast, kasutati juba lennukeid, mootorsaane ja mootorpaate, mis võimaldasid märksa suurendada töö produktiivsust. See sai võimalikuks selle tõttu, et Nõukogude valitsus pöörab

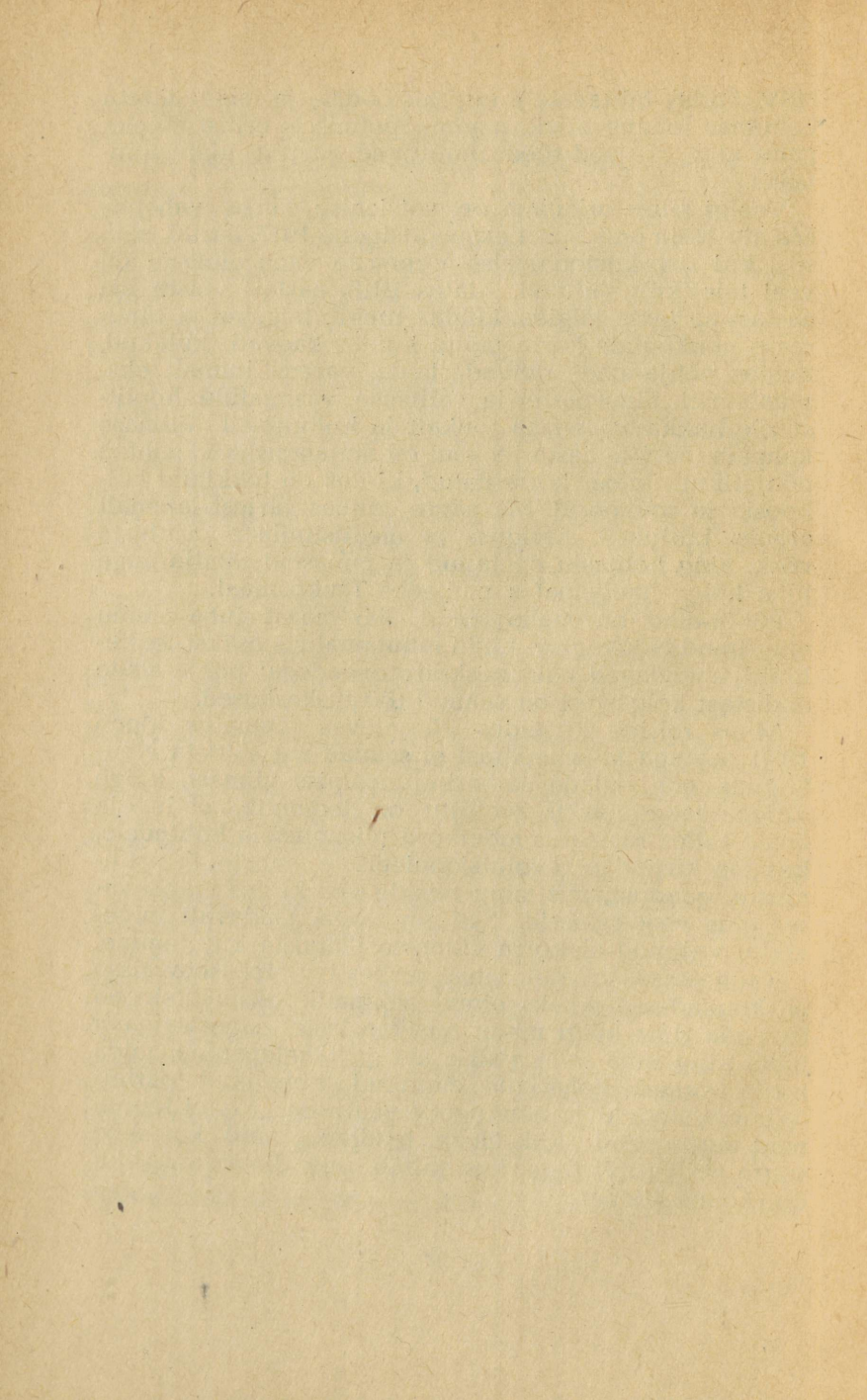
NSV Liidus tehtavatele uurimistöödele ja meie ääretu kodumaa loodusvarade tundmaõppimisele erilist tähelepanu ning et need tööd muutuvad järjest ulatuslikumaks.

Veelgi silmatorkavam on sotsiaalse korra vahetus. Ma alustasin oma suuri ekspeditsioone 1917. aastal, s. o. siis, kui revolutsioonielse Venemaa vana elukord oli veel täielikult säilinud. Alates 1918. aastast võisin ma aastast aastasse jälgida, kuidas tungib taigasse ja tundra- rassa nõukogude korra mõju, kuidas kaovad kulakud, kuidas põhja-alade rahvad, keda varem julmalt ekspluateeriti, tänu partei ja valitsuse väsimatule hoolitsusele hakkavad elama jõukalt ja kultuurselt. Viimase kahekümne viie aasta jooksul on majanduslikud suhted põhjalikult ümber korraldatud, kirdes on tekkinud kolhoosid ja sovhoosid. Ma nägin, kuidas järjest laiemalt arenes kultuuri-, haridus- ja meditsiiniliste asutuste võrk, ning kohtasin õpetajaid ja punaseid rändjarange juba kõige kaugemates paikades Tšuktšimaal.

Põhja-alad on mahajäänud ääremaast juba ammu muutunud Nõukogude Liidu lahutamatuks osaks; lennuliinid ühendavad neid keskpriirkondadega; põhja-alade endistest kolgastest on saanud tööstuskeskused.

Minu reiside kirjeldus käesolevas raamatus lõpeb 1930. aastaga ja sellepärast ei saanud ma näidata Nõukogude põhja-alade ümberkujundamise viimast, kõige viljakamat ajajärku. Seetõttu on loomulik, et lugeja satub selles raamatus mõnikord niisugustele kohtadele, kus ma kirjeldan revolutsioonielsete suhete ja uskumuste igandeid, mis minu reiside ajal kirdes igapäevases elus veel esinesid. See on vana, jäädavalt minevikku vajunud elukorra viimaste jäänuste kujutamine.

Kaugetesse, tol ajal väga raskesti ligipääsetavasse piirkondadesse poleks olnud võimalik ekspeditsioone teostada ilma kõigi minu reisikaaslaste ennastsalgava tööta ning ilma selle alalise abi ja tähelepanuta, mida meile osutasid kohalikud elanikud, kohalikud parteiorganisatsioonid ja nõukogude asutused. Ma ei teinud neid uurimistöid kui üksik teadlane, vaid kui selle suure kollektiivi liige, kes ehitab uue, kommunistliku ühiskonna hoonet.

Tšerski mäestiku avastamine

EKSPEDITSIOONI ÜLESANDED

Kui te silmitsete Siberi kaarti, siis te näete, et ida pool Leenat laiub suur mägismaa 3000 kilomeetri ulatuses kuni Beringi väinani. Seda piirkonda niisutavad kolm suurt jõge: Jana, Indigirka ja Kolõma, mis on 1500 kuni 2000 kilomeetrit pikad. 1926. aastaks kanti enam-vähem täpselt kaardile Jana ja Kolõma alamjooks, sealjuures olid Kolõma ülemjooks ja Indigirka täiesti uurimata.

Kogu maailmast kaljuseinaga eraldatud Verhojanski-Kolõma piirkond on kuulus peale Põhja-Siberile iseloomulike soode ja metsade veel oma pakase poolest. Verhojanski meteoroloogiajaam on andnud kõige madalamaid temperatuure maailmas, mõnel aastal peaaegu -68°C .

Loomulikult oli selle piirkonna elanikkond siis väga hõre — kokku ei elanud seal üle 15 000 inimese; kõige suuremates asulates, Verhojanski ja Sredne-Kolõmski

«linnas» oli kummaski 500 elanikku, ülejäänud aladel aga tuli üks inimene umbes saja ruutkilomeetri kohta.

Kuivõrd ligipääsematu on see piirkond, näitab enne meid seal käinud ekspeditsioonide väike arv. Jakuutia esimese uurija J. Gmelini ajast on möödas peaaegu kakssada aastat, kuid seal on veel olemas tohutuid, Prantsusmaa või Saksamaa suursi maa-alasid, kust pole läbi läinud ükski marsruut. Suurem osa ekspeditsioone on läinud Jakutskist põhja poole, Verhojanskisse ning seejärel Kolõma trakti (õigemini rada) mööda itta; mõned ekspeditsioonid on uurinud mererannikut.

Kolõma traktist lõuna pool asuv piirkond oli mitte üksnes kõige vähem uuritud maa-ala kogu NSV Liidus, vaid ka üks kõige vähem uuritud nurgakesi maailmas. Siia õnnestuski meie ekspeditsioonil pääseda 1926. aastal. Tõsi küll, enne meid olid siin käinud mõned reisijad, kuid nad kõik olid läinud üht ja sedasama marsruuti mööda, mis läbib seda piirkonda otsejoones edelast kirdesse, Verhne-Kolõmskisse.

Esimene neist, mereväekapten Gavriila Sarõtšev, kes kuulus Billingsi mere-ekspeditsiooni, asus 22. jaanuaril 1786. aastal teele Jakutskist, liikus ratsa ida poole, ületas Verhojanski mäestiku ja jõudis Indigirka ülemjooksule. Seda jõge, nagu ta teatas, nimetati seal Omekoniks. Siit sõitis Sarõtšev põtradega Ohhotski. Alles augustis tuli ta — nüüd juba ratsahobustega — Indigirka ülemjooksule tagasi ja sõitis sealt kirdesse, Verhne-Kolõmskisse. Sarõtšev ületas kõrged mäeahelikud ning läks üle Indigirka võimsate lisajõgedele Nera ja Moma. Kolõma ääres juhtis ta merelaevade ehitamist. Nende laevade abil pidi ekspeditsioon uurima Aasia kirdeosa piiravaid meresid. Sarõtšev viibis sellel ekspeditsioonil kokku kaheksa aastat — 1785. aastast 1793. aastani.

Sarõtšev oli üks väljapaistvamaid vene meresõitjaid. Tema uurimistööd Venemaa kirdeosas andsid samuti nagu teiste teadlaste-uurimisreisijate hilisemad tööd suurepäraselt materjali merede ja mererannikute tundmaõppimiseks. Kolõma-Indigirka piirkonna uurimisel oli ta pioneeriks ja käis julgesti tolle ajani tundmatuid teid.

Kuid Sarõtševi kirjeldused on liiga napid, nad käsitlevad ainult marsruuti ennast ja kohalike elanike elu. Seepärast pole tema raamatust võimalik saada selget ettekujutust reljeefi ja mäeahelike suundade kohta. Raamatu juurde lisatud kaart uuritud maa kohta on väikese mastaabiga ja väga skemaatiline ega anna samuti selget ettekujutust mäeahelike asetusest. Seepärast tuleb Sarõtševi reisi hinnata ainult esimese, rekognostseeriva reisina selle maaga tutvumiseks, mis enne seda oli absoluutselt tundmatu.

Nähtavasti sedasama teed kaudu, mida oli kasutanud Sarõtšev, sõitsid 1823. aastal Kolõmalt üle Oimjakoni Jakutskisse ka Ferdinand Wrangeli reisikaaslased mitšman Matjuškin ja doktor Kyber, kuid ekspeditsiooni avaldatud töodes ei ole kirjeldatud nende teekonda ja isegi mitte öeldud, missugust marsruuti mööda nad läksid. Wrangeli ja Matjuškini ekspeditsiooni eesmärgiks oli teatavasti uurida polaarala rannikut ja Arktise saari. Matjuškin määras ainult kindlaks Oimjakoni laius- ja (väga ligikaudselt) pikkuskraadi.

1870. aastal tulid umbes sama marsruuti kasutades tagasi Maydelli ekspeditsioonist osa võtnud topograaf Afanasjev ja astronoom Neumann. Nad läksid Verhne-Kolõmskist edela poole algul umbes 300 kilomeetrit pisut rohkem lõuna poolt kui Sarõtšev ja sõitsid siis Sarõtševi marsruudile lähedast rada mööda. Kaardistamistööd, mida algul toimetas Afanasjev, katkesid peagi ja teekonda ei kirjeldatud: reisijad olid kaheaastasest tööst Tšuktšimaal kurnatud.

Lõpuks, 1891. aastal, komandeeris Teaduste Akadeemia tuntud geoloogi ja geograafi I. Tšerski kolmeks aastaks uurimistöödele Kolõma, Indigirka ja Jana jõe piirkonda.

1891. aasta juunis asus ta koos oma naise (ekspeditsiooni zooloog) ja kaheteistkümne-aastase pojaga Jakutskist neljakümne nelja hobusega teele. Nende karavan läks üle Verhojanski mäestiku Sarõtševi marsruudist pisut lõuna poolt, suveteed mööda, mis kulgeb lõunas ümber Handõga jõe piki selle lisajõgesid. Tšerski läks üle Indigirka selle ülemjooksul, Oimjakonis, ja sealt kirdesse jällegi mõnevõrra rohkem lõuna

poolt kui Sarõtšev. Ta jõudis välja viimase rajale juba Moma ülemjooksul. Tšerski saabus 28. augustil Verhne-Kolõmskisse ja talvitas seal. 1892. aasta kevadel sõitis ekspeditsioon Kolõmad mööda allavoolu, kuid Tšerski oli juba talvel raskesti haigestunud; sõidu ajal halvenes tema seisukord ja 25. juunil (vana kalendri järgi) ta suri, jõudmata Nižne-Kolõmskisse. Maadeuurija naine jätkas Kolõma uurimist kuni Nižne-Kolõmskini ning pöördus siis koos pojaga Jakutski ja Irkutski kaudu tagasi Peterburisse.

Nii traagiliselt katkes see ekspeditsioon, mis pidi kergitama eesriide salapärase maa eest. Tšerski koostas talvitamise ajal Verhne-Kolõmskis esialgse aruande oma tööst esimesel aastal ja saatis selle Teaduste Akadeemiale. See aruanne, mis avaldati 1893. aastal, andis esmakordselt usaldusväärseid andmeid Indigirka-Kolõma piirkonna geoloogilisest struktuurist ning tõi palju uut selle piirkonna geograafia kirjeldusse; kuid Tšerski andmed on ikkagi veel liiga napid ja puudulikud, sest ekspeditsiooni marsruut hõlmas väga kitsa maariba.

Tšerski geograafilistest vaatlustest on kõige tähtsam Verhojanski mäestiku taga kolme teise kõrge aheliku avastamine: tema poolt Tass-Kõstabõtiks nimetatud mäeahelik Indigirka parempoolsel kaldal ülalpool Oimjakoni ning Ulahhan-Tšõstai ja Tomus-Haja mäeahelik Indigirka ja Kolõma vahelisel veelahkmel. Tuleb märkida, et Tšerski sai nähtavasti juba aru, et Indigirka-Kolõma piirkonna mäeahelike asend on hoopis teistsugune, kui seda enne teda kaartidel kujutati. Kuid teadlase seletused esialgses aruandes olid niivõrd ebaselged, et neile ei pööratud tähelepanu.

Pärast Tšerskit tuli kolmekümne viie aastane vaheaeg, mille jooksul mitu ekspeditsiooni uuris Jana alamjooksu ja mererannikut, kuid ükski neist ei käinud mägismaa piires. Kolõma ülemjooksu ülalpool Verhne-Kolõmskit külastas sel ajal ainult etnograaf V. Johhelson, kes 1896. aastal läks kuni Korkodoni suudmeni ja liikus seda jõge mööda veel 100 kilomeetrit edasi. Johhelsoni ekspeditsioon täitis ainult etnograafilisi ülesandeid.

Niisiis, tohutust, üle miljoni ruutkilomeetri suurusest piirkonnast, mille piiriks on Ohhoota meri ja Aldan lõunas, Jana läänes ja 65. laiuskraad põhjas, on läbi läinud ainult Tšerski marsruut. Piirkond, mille pindala moodustas ühe kahekümnendiku kogu revolutsiooni-eelse Venemaa pindalast, jäi ikka veel niisama salapäraseks, nagu seda oli Kongo ülemjooks või Antarktilise manner möödunud sajandi algul.

Mind paelus juba ammu mõtte uurida Aasia kirdeosa jõgesid ja neid lahutavaid määratu suuri mäeahelikke, kuid alles 1926. aastal suutis Geoloogia Komitee lõpuks selleks tööks küllalt suuri summasid assigneerida.

Esialgse plaani järgi oli kavas, et ekspeditsioon töötab esimesel (võib-olla ka teisel) suvel Verhojanski mäestiku keskosas ja et ta pärast seda, kui on tundma õpitud kohalikke olusid, baseerub järgmistel aastatel ümber Indigirka ja Kolõma äärde. Mõlemad jõed pidid selleks ajaks juba Teaduste Akadeemia ekspeditsioonide poolt üldjoontes läbi uuritud olema. 1926. aasta kevadel aga tuli tööde plaani muuta.

Keegi Nikolajevi-nimeline valge ohvitser, kes oli kuulunud valgete armee purustamise ajal kirdesse paisatud jõukudesse, tuli pärast amnesteerimist 1925. aasta algul tagasi Jakutskisse ning esitas Riigipanga Jakutski kontorile pudelikese plaatinaga. Ta ütles, et ta olevat plaatina välja pesnud taganemise ajal Tass-Hajahtahhi mäeahelikust lõuna pool, Indigirka vasakpoolse lisajõe Tšõbagalahhi piirkonnas. See piirkond oli alles täiesti uurimata ja oletatava plaatinaleiukoha vastu hakati huvi tundma. Jakuutia Rahvakomissaride Nõukogu saatis geoloog P. Haritonovi üle vaatama Indigirka-Kolõma piirkonna põhjaosas asuvaid kasulike maapõuevarade, sealhulgas ka plaatina leiukohti.

Ekspeditsiooni programm oli väga ulatuslik: alustanud tööd Verhojanskis, pidi ta need lõpetama Kolõma suudmes. Kuid Haritonov, kes oli Jakutskist teele asunud veel saaniteega, oli sunnitud jäämineku tõttu Aldanil sõidu peagi katkestama. Sügiseks jõudis ta Tass-Hajahtahhi mäeaheliku keskossa. Tee, mida mööda

pidi olema läinud Nikolajev, asus märksa rohkem lõuna pool, kuid Haritonov ei julgenud kaugemale lõunasse minna.

Sellest hoolimata, et ta oma hobuseid kohalike jakuutide juures suve jooksul kolm korda värskete vastu vahetas, olid nad väga kurnatud ja purustasid oma kapju jõgede klibustikul; üks karavani seitsmest hobusest tuli maha jätta. Seepärast teostas Haritonov ekskursiooni edelasse, kogus kohalikelt evenkidelt andmeid ja läks siis Kolõma trakti mööda tagasi Verhojanskisse.

Nikolajevi poolt juhutatud plaatina leiukoht jäigi nii viisi leidmata. Tõsi küll, selle leiukoha olemasolu oli muutunud kaheldavaks: kohalikud evengid polnud kuulnud, et Nikolajev oma sõitude ajal oleks kulda või plaatinat pesnud (taigas saadakse aga kõigest ruttu teada); peale selle näitas Geoloogia Komitees teostatud plaatina analüüs, et see plaatina sarnaneb oma koostiselt väga Viljui plaatinaga, ning oli väga tõenäoline, et see plaatina oli ostetud kullaotsijate käest Viljui ääres.

Kuigi Geoloogia Komitee ei usaldanud Nikolajevi seletusi, otsustas ta siiski saata ekspeditsiooni Nikolajevi poolt juhutatud piirkonda, et kindlaks teha mägismaa selle osa geoloogiline struktuur. See töö usaldatigi meie ekspeditsioonile. Seepärast planeeriti meie tööde programm järgnevalt: Jakutskist läheme itta, ületame Aldani ja liigume kirdesse üle Verhojanski mäestiku otse Tšõbagalahhi äärde, — see oli Haritonovi andmeil kõige lühem ja hõlpsam tee. Sinna jätame uurijate rühma ja suundume läände; võimalust mööda, ületades mõne korra Verhojanski mäestiku, uurime piirkonda Indigirka jõe ja vana Verhojanski trakti (läänepoolsem nendest kahest teest, mis lähevad Jakutskist Verhojanskisse) vahel. Lõpuks jõuame seda trakti mööda Aldani orgu ning pöördume Jakutskisse tagasi viimase laeva väljumise ajaks — septembri lõpuks. Uurijate rühm pidi pärast kuuajalist tööd otse teed Aldani äärde minema.

Selline oli programm, mis koostati kõige usaldusväärsemate andmete põhjal.

Tegelikult aga ei sattunud me pärast Tšõbagalahhi läände, nagu see oli planeeritud, vaid kagusse, Indigirka äärde, ning jõudsimme Jakutskisse tagasi alles uusaastaks.

JAKUTSKIST ALDANINI

Jakutskis püüdsime kõigepealt üles leida Nikolajevi. Mõned päevad varjas ta end meie eest, kuid lõpuks läks meil korda teda kohalike võimuesindajate juuresolekul üle kuulata. Nikolajev teeskles, nagu jutustaks ta meile meelsasti kogu romantilise loo sellest, kuidas ta plaatinat leidis. 1922. aastal olevat ta püüdnud pääseda Verhojanskisse ida poolt, aga kui ta teada sai, et linn on punaste käes, olevat ta suundunud edelasse, Indigirka poole. Jõudnud Tšõbagalahhi ülemjooksule, olevat ta järsakult näinud teisel pool jõe viit koonusekujulist mäge, mis olevat meenutanud lehmaudarat. Tšõbagalahhi ülemjooksul olevat ta leidnud jakuudi Ivani jurta; sealt olevat teda vana lamuut (even) Nikultšan Tšõbagalahhi mööda allavoolu viinud. Pärast seda, kui oli läbitud kümme versta, olevat nad pööranud vasakule, teisele jõele, mis voolab samuti kirdesse ja suubub Indigirkasse ülalpool Momat. Seda jõe mööda olevat nad allavoolu sõitnud; esimesel ööbimispaigal olevat Nikultšan Nikolajevile tema enda poolt välja pestud plaatinat näidanud ja sellest kuus solotnikku tubaka eest ära müünud. Läbinud jõe mööda nelikümmend-viiskümmend versta, olevat nad selle jätnud paremale poole ja läinud kirde suunas üle mägede; 60—70 versta kaugusel olevat nad leidnud evenide peatuskoha ja veel kaheksakümmend versta kaugemal olevat jõutud asulasse kohal, kus Moma suu-

bub Indigirkasse. Seal olevat Nikolajev vana eveni meelitanud tubaka ja piirituse eest näitama seda kohta, kus ta plaatinat välja pesi. Seejärel olevat Nikolajev öelnud, et ta kaotas taigas oma püssi, ning läinud koos vanamehe ja tõlgiga (kes teda kogu aeg olevat saatnud) tuldud teed tagasi. Evenide peatuskohas olevat tõlk maha jäetud; edasi jõutud kahekesi ülalmainitud jõe äärde, mis voolab rööbiti Tšõbagalahhiga, ja mindud seda mööda ligi kolmkümmend versta ülesvoolu. Seal tungib jõgi läbi punakate kaljurahnude, moodustab laiendi ja teeb selles kaks silmust; juba esimeses silmuses olevat even näidanud leiukohta terrassi astangutes. Kogu sellel maa-alal asuvad kõrged, metsadeta mäed. Leiukohal olevat töötatud neli päeva, kusjuures even näidanud Nikolajevile, kuidas pesemisel kasutatakse kalevit, et sellel kulda kinni hoida. Kokku olevat nad kahesaja kastitüega välja pesnud üks või kaks solotnikku. Hiljem olevat Nikolajev ostnud evenidelt veel ühe koguse plaatinat. Tema märkmed — leiukoha kirjeldus — olevat hiljem kaotsi läinud (nagu see esineb kõigis juttudes peidetud varandusest).

Me juhtisime Nikolajevi tähelepanu sellele, et see jutt läheb lahku tema eelmistest seletustest, kuid ta vandus, et räägib täielikult tõtt alles nüüd, ja joonistas isegi skemaatilise kaardi, millel mäed olid kujutatud profiilis ja puud — väikeste kuuskedena, nagu vana-aegsetel kaartidel (vt. lk. 20).

Kaardi detailsus, maaliline kirjeldus, üksikasjade küllus Nikolajevi jutustuses — eriti see «lehmaudar», mida me pidime nägema, — see kõik pani uskuma, et ta on tema poolt kirjeldatud paikades käinud. Mis aga puutub plaatinasse, siis äratasid arvukad vasturääkivused Nikolajevi seletustes kahtlust. Näis, et ta on kogu loo välja mõelnud, et varjata plaatina tegelikku allikat. Siiski polnud võimalik küsimust lõplikult lahendada, ilma kohapeal ära käimata.

Kaart ja Nikolajevi jutustus hõlbustasid märksa meie otsinguid. Varem oleksime pidanud pärast laskumist Kehh-Tassi mäeahelikult otsima Tšõbagalahhi suubuvate arvukate väikeste jõgede hulgast seda, mille ääres oli käinud Nikolajev. Nüüd me teadsime selle jõe asu-

kas on olemas suur Sjurõktahh-Arga jõgi, mis kaartide järgi otsustades voolab Indigirkaga paralleelselt alates Verhojanski mäestikust ja mille olemasolu Nikolajev eitas; lõpuks, kus on siis Nikolajevi Tšõbagalahh — kas see on see Tšõbagalahh, mis kaardil suubub Indigirkasse põhjalaiusel $65^{\circ} 14'$, või on see Sjurõktahh-Arga lisajõgi. Keegi ei teadnud meile Jakutskis öelda, kas Tšõbagalahhi saab sõita hobustega, kas seal on hobustele sööta, kas on võimalik saada mingisuguseid toiduaineid inimestele. Peale Nikolajevi ei olnud seal keegi käinud ja lõuna poolt ei olnud ükski venelane sõitnud Indigirka alamjooksule. Kirdealade uurija Maydell ei nimetanud Kehh-Tassi asjatult üheks Jakuutia kõige metsikumaks ja ligipääsematumaks mägipiirkonnaks.

Vaevalt küll on viimase viiekümne aasta jooksul mõni vene teaduslik ekspeditsioon läinud teele nii romantilises olukorras: rikkalikke leiukohti avastanud valge ohvitser, plaan kahe ristiga, salapärane vana teejuht, lehmaudara kujulised mäed, punased kaljud, karmid, metsadeta mäeahelikud, loomi ja inimesi näljaga ähvardav tundmatu maa ja lõpuks perspektiiv sinna, külmapooluse lähedale talveks kinni jääda, kui meid tabavad mägedes sügisesed lumesajud!

Ekspeditsiooni hakati ette valmistama talvel. Jakutski elanik A. Semjonov, kes oli juba aidanud organiseerida mitut ekspeditsiooni, võttis enda peale ka meie ekspeditsiooni eest hoolitsemise. Juba veebruaris, ulusside täitevkomiteede esindajate kongressi ajal, leppis Semjonov kokku Oimjakoni täitevkomitee esimehe Indigirskiga, et see saadab seitsekümmend puuda jahu, kümme puuda tangu ja kuus puuda võid Tšõbagalahhi jõe ääres asuvasse jakuutide jurtasse. Indigirski sõitis juba talvel tagasi ja polnud teada, kas tal õnnestus toiduaineid saata ja kas tellitudprodukte Oimjakonis üldse olemas oli. Polnud ka teada, kuhu ta toiduained toimetab, sest tal polnud selget ettekujutust ekspeditsiooni tööpiirkonnast.

Kui me saabusime, oli juba hakatud hobuseid ostma. Semjonovi soovitusel otsustasin ma omaenda karavani kasuks, sest reisi eesmärk oli ebaselge ja kaugel, ei saanud kindel olla tähtajaks tagasijõudmises, kui üldse

võis sellest rääkida, et õnnestub hobustega tagasi sõita. Paljudele selle piirkonna tundjatele tundus selle projekti teostatavus väga kahtlasena. Nad arvasid, et ühtede ja nendesamade hobustega ei saa edasi liikuda üle kahe kuu: hobused kurnatakse täiesti ära ja nad lõhuvad oma kabjad; nad ütlesid, et me nende hobustega igatahes üle mäeaheliku tagasi ei pääse, sest hobused saavad pärast esimest mäeaheliku ületamist käia ainult pehmel teel. Nõuandeid oli väga palju ja väga vasturääkivaid. Näiteks soovitasid meile paljuaastaste kogemustega inimesed ära oodata «sääseaga» — nädalat kolm, millal hobustel on võimatu liikuda, soovitati jagada karavan kaheks osaks, muidu ei leiduvat orgudes küllalt sööta. Isegi kaugust Oimjakonini takseeriti mitmeti: ühed 800 kilomeetrile, teised 1300-le. Võib endale ette kujutada, missugune meeoleolu meid pärast neid jutte valdas, kui me teadsime, et Tšõbagalahhini on vähemalt 800 kilomeetrit ja et sinna peab minema kiire tempoga, kuna me muidu enam hobustega Jakutskisse tagasi ei jõua.

Eriti palju tüli tegi hobuste rautamine. Kohalikud elanikud soovitasid nagu ühest suust hobuseid mitte rautada: rautatud hobune vajub kergemini sohu, vigastab raudadega jalgu ja lõpuks, sattudes jalgupidi puujuurte vahele, kisub rauad koos kabjaservadega alt ära, mis hobuse rivist välja viib. Kuid meil oli vaja hobuseid säilitada neljaks kuuks ja sealjuures ületada mitu mäeahelikku, milledest Verhojanski mäestik on väga kõrge, seal on ulatuslikke klibustikuvälju jõgede ääres ja laiu «kivimeresid» mäekurudes. Eelmiste ekspeditsioonide kogemused ei võinud meile midagi anda — nad kõik olid läinud läbi põhjapoolsete tundrate; Tšerski kasutas üüritud hobuseid ja vahetas neid kahe kuu jooksul kolm korda. Pärast kaht unetut ööd käksin ma rautada kõik hobused, välja arvatud kolm tugevate kapjadega mäestikuhobust, kes jäeti prooviks rautamata. Nagu hiljem selgus, säilitasime me karavani tõepoolest tänu hobuseraudadele.

Töölised, kes olid samuti rautamise vastu, viisid hobused väga vastumeelselt sepikotta. See ei olnud kuigi meeldiv toiming. Semjonov oli meile valinud

kõige tugevamad ja värskemad hobused, kohaliku terminoloogia järgi «rammusad» («kuivad» poleks pikka teekonda välja kannatanud); suuremat osa neist ei olnud kunagi rautatud ja sellepärast oli raske hobust sundida rautamispukki minema. Pärast rautamist tulid mõned hobused tagasi vigastatud jalgadega ja tööliselid olid täiesti kurnatud.

Meid üllatas väga kohalik kandevarustus. Higinõõba asemel teevad jakuudid paksu heintest madratsi, see kaetakse pealtpoolt kotiriidega, mille külge on nõõriga tepitud kiht heina. Kakskümmend kuus niisugust meile vankriga toodud higinõõba näisid mulle heinakoormana ja ma keeldusin algul neid vastu võtmast, arvates, et on tegemist eksitusega. Kuid tuli alistuda asjatundjate seletustele, kes väitsid, et niisugused higinõõbad on Jakuutias vihma korral paremad: neid on kergem kuivatada kui vildist higinõõbasid. Polnud midagi parata, seda enam, et vilti linnas ei olnud. Tuli vastu võtta kõik higinõõbad («botod»), nende juurde vastaval hulgal kohmaka tegumoega sadulaid («hankasid») ja viissada nelikümmend meetrit valgeks pargitud riimu, mis pidid asendama nõõre. Minu poolt Jakutskist kaasa toodud vene tööliselid, kes olid harjunud mugava vene kandevarustusega, vaatasid seda varustust umbusaldusega; nende suureks rõõmuks läks korda osta ülejäänud kaheksa hobuse jaoks vene sadulad. Ärasõidupäeval osteti lõpuks just saabunud aurikult veel üle kaheksa meetri nõõri; kuid ka sellest ei piisanud kandekoormate sidumiseks ja ohelikeks suurele, neljakümne neljast hobusest koosnevale karavanile. Tuli jakuutidelt kokku osta riimu mõne meetri viisi. Me kulutasime selle suve jooksul kokku umbes tuhat meetrit nõõri ja riimul

Varustus, mis on lugejale vähe huvitavaks teemaks, on raskesti ligipääsetavasse piirkondadesse minevaile ekspeditsioonidele otsustava tähtsusega. Sobimatult varustatud ekspeditsioon kas hakkub või on sunnitud tagasi tulema, teostamata kümnendikkugi kavatsatud uurimistest. Eriti raske on varustada ekspeditsiooni nii metsikuisse paikadesse, nagu need, mis meid ees ootasid, kus piirkond ja töötingimused on tundmatud. Siin

tuleb palju asju otsustada huupi. Selline oli näiteks toiduainete küsimus. Polnud teada, kas viiakse tellitud toiduained Tšõbagalahhi äärde, ja kui mitte, kas saab sealt siis üldse midagi hankida. Kuid meie karavani jõud on piiratud: kolmkümmend kaks kandehobust võivad kanda kaks tuhat nelisada kilogrammi, igaüks seitsekümmend viis kilogrammi, — raskem kandam on soodes hukatuslik. Karavani ei saa suurendada, sest selleks ei piisa raha ja puudub ka sööt nii suure arvu loomade jaoks. Seepärast võisime toiduaineid kaasa võtta ainult poolteiseks kuuks (välja arvatud tee, suhkur jms., millede varud olid arvestatud neljale kuule). Üle kümne hobuse vajab meie kogukas varustus, mille hulka kuuluvad peale tavaliste telkide, kastide ja paunade ka pump ja teised instrumendid uurimistöodeks, hobuseraudade tagavara jne. Arvestuste kohaselt peame jõudma Tšõbagalahhini ühe kuuga ja siis jääb veel järele toiduaineid kaheks nädalaks, et sel juhul, kui me sealt midagi ei leia, pääseda Momasse, kus elab jakuute ja kus järelikult on olemas liha. Aga kui meil kulub aega rohkem? Pole viga, äärmisel juhul hakkame sööma hobuseid... (See roog ilmus meie lauale palju varem kui me arvasime.)

Jakuudi töölised, keda Semjonov meile oli palganud, saabusid kokkulepitud 4. juuni asemel 12. juunil ja koos nendega jõudis kohale tellitud kandevarustus.

15. juunil veetis uudishimulike jõuk, kes oli Jakutskis kogunenud Leena vasakule kaldale, kaks huvitavat tundi, nautides «haaravat vaatepilti» — hobuste laadimist praamile. Me viisime oma karavani Leena parempoolsele kaldale, et sealt asuda teele itta, Verhojanski mäestiku suunas.

Alles hiljuti kõrvalistest jakuudi asulatest toodud hobused polnud ialgi näinud aurikuid ega praame. Seepärast osutus nende ajamine praamile raskeks ülesandeks.

Hobust veetakse valjaid pidi kitsast ja kõikuvat laevatreppi mööda. Ta ajab vastu, puristab, pööritab metsikult silmi ja kipub tagasi, kindlale maale. Energiulisemad ajavad ennast tagumistele jalgadele püsti, löövad tagant üles ja kukuvad purdelt vette. Nad tuakse

kaldale ja veetakse uuesti purdele. Kui aga hobune on praamile toimetatud, on tehtud alles pool tööd, sest hobune tuleb veel järsku treppi mööda trümmi viia. Trepp on niivõrd kitsas, et hobune ennast vaevalt läbikäiku pigistab; peame hobuse viiekesi tema tagumiku ümber pandud nõõride abil luugist läbi tõmbama. Hobune peksab meeleheitlikult ja viskub pikali; uute hobuseraudade löökidest lendab igasse ilmakaarde laevateki tükke. Kaldalt tervitab pealtvaatajate jõuk iga «tabavat» lööki valju kisaga.

Praam on väike ja sel päeval suutsime üle jõe toimetada kõigest pooled oma hobustest. Leena vastaskallas on kaugel ja jõe ületamine läheb aeglaselt. 16. juunil teeb samasugused piinad ja hirmud läbi teine partii hobuseid ja me jõuame alles öösel Leena madalale parempoolsele kaldale.

Esimene päev tuli pühendada sadulate ja higrisõbade korrastamisele ning pagasi pakkimisele külgsaunadesse, mis kaalusid igaüks kolmkümmend kilogrammi. Puhkesid ägedad vaidlused selle üle, missugune koormategemise ja hobuste kolme jalaga kammitsasse panemise viis on parem. Meie karavanis on neli vene töölist ja neli jakuuti, ning igaüks neist peab kõige paremaks seda meetodit, millega ta on harjunud. Nende vaidluste lõpetamiseks jätsin ma igaühele õiguse teha oma ahela hobustele koormaid nii, nagu ta tahab. Suve lõpuks tunnustasid jakuudid kandekoormate sidumise vene meetodi paremust, venelased aga veendusid, et näiteks raskete kastide jaoks on väga hea heinast tehtud paks jakuudi higrisõba.

Jakuudi «boto» on esimesel pilgul väga ebakindel. Näib, et ta laguneb ära mõnepäevase teekonna järel. Kuid ei, me liigume päevast päeva, aga «botod» peavad vastu, ja ainult harva tuleb veidi värsket heina juurde lisada ja «botosid» uuesti teppida.

17. juunil kell kuus õhtul on kõik külgsaunad kinni seotud ja paarikaupa valmis pandud. Hakatakse hobuseid püüdma ja jaotama; iga tööline veab enda järel neljast või viiest hobusest koosnevat ahelat. Sissesõitmata hobused on metsikud, nad puristavad ja löövad tagant üles. Jakuudid aga valivad endile kõige metsiku-

mad: nad teavad, et need on kõige tugevamad hobused ja et need raskel teel paremini vastu peavad. Vene töö-
lised on vähem kogenud kaugete rännakute alal mööda
mägi- ja taigamaastikku ning võtavad endile need hobu-
sed, kellele on kergem koormat selga panna.

See aga on väga raske töö — hobused ei taha endale
kuidagi koormat selga panna lasta. Mitu meest hoiavad
hobust lahtilaotatud rihmade kohal, panevad talle koor-
ma selga ja tõmbavad sadulavöö ettevaatlikult pingule;
kuid niipea kui koormategemine on lõppenud ja hobust
hakatakse puu külge siduma, teeb ta metsiku hüppe,
rihmad rebenevad ja hobune tormab kandamit maha
visates ja tagant üles lüües minema. Töölised hüppa-
vad ratsahobustele, kihutavad põgenikule järele ja
püüavad selle kinni mõnikord mitme kilomeetri kaugu-
sel laagrikohast.

Kell kaksteist öösel hakatakse taltsutatud hobuseid
viie kaupa ahelateks siduma. Kuid loomad ehmu-
vad naabrite koormatest ja kogu ahel läheb segamini,
hobused ja koormad takerduvad, rihmad rebenevad
ja meeletud loomad tormavad jälle üle niitude ja põõ-
saste.

Tuleb teele saata iga ahel eraldi, teisi ära oota-
mata.

Eriti palju tüli teeb jakuudi Innokenti ahel. Innokenti
on meie karavani parim ratsanik ja ta on endale vali-
nud kõige metsikumad hobused. Kõige ilusam ja tuge-
vam on Mõška — hiirhall verhojanski hobune, kes hil-
jem kuni kõige viimase reisipäevani säilitas oma jõu
ja alustas iga hommikut mitme hüppega, raske kan-
dam seljas. Hea on ka Rõžka, kuivetu, ereruuge, tige
ja kaval hobune.

Kui kõik ahelad olid juba teele läinud, jändasime
ikka veel Innokenti ja tema hobustega. Ahel oli koba-
raks takerdunud ja ohelikud puruks kiskunud, üks
valge hobune oli koos kandamiga kaldatihnikusse tor-
manud, kaks hobust olid teineteisesse takerdunud ja
koos maha kukkunud. Meie tehnik Tšernov tõttab
nende juurde, ja lamades koos hobustega maas, hoiab
neil kaelast kinni. Ärajooksnud hobuse leiab Innokenti
alles kuus kilomeetrit eemal; sel ajal rebib enda lahti

teine hobune, ja me näeme kaua aega vaeva, katsudes teda meelitada ja kinni püüda.

Alles kell viis hommikul, pool päeva pärast koormatagemise algust, asub teele viimane ahel. 16 kilomeetri kaugusel kaldast Ohhotski traktil esimese alassi juures leiame oma karavani puhkamas.

Leena ja Aldani vaheline ala on tasane ja metsaga kaetud kõrgustik. Selles metsas on arvutul hulgal alasse — ümmargusi rohtunud lagendikke. Mõnede alasside keskel on järved; varem oli neid kõigis alassides, kuid nüüd on paljud järved kadunud.

Alasside ümber, mis kujutavad endist suurepärast karjamaad kariloomadele, elasidki tavaliselt jakuudid. Nende elamud olid üksteisest väga kaugel, ja ainult suurte alasside ümber leidis kolm-neli jurtat kõrvuti.

Selleks, et oma hobuseid kiiremini väsitada ja neid sellega kuulekamaks teha, peatusime esimese alassi juures kõigest mõne tunni ja liikusime siis mööda Ohhotski trakti edasi. On kuiv, vihma pole sadanud, ning tee on kõva ja sarnaneb peaaegu pargi puies-teega.

Pärast sõitu läbi varjulise metsa väljume järgmise alassi smaragdrohelistele värsketele kevadistele aasadele, seejärel viib meid tee jälle metsa.

Hobused hakkavad pärast mõnda päevateekonda vähehaaval rahunema, ja ahelad liiguvad korrapäraselt üksteise järel, moodustades teel pika rea. Ka meie toibume pikkamööda esimeste päevade vintsutustest, kus meil tuli liikuda nii päeval kui öösel. Üks või teine ratsanik, kes veab enda järel hobuste ahelat, laseb juba kuuldavale laulu.

Meile tuleb vastu ratsutavaid jakuute. Hobune on neil jässakas, enamasti valge, jalused on lühikesed, sadul kõrge ja sarnaneb kasahhi sadulaga. Tagapool on üle sadula riputatud reisipaunad; seepärast tuleb istudes põlved kõrgel hoida. Paunades leidub kõike, mida reisija teel olles vajab.

Vastutulija jääb tingimata seisma ja tema kõrval peatuvad kaks-kolm ahelat meie karavanist. Algab küsitlemine:

«Kapsel!» («Jutusta!») See sõna asendab tervitust. Kõnetatu vastab harilikult: «Uudist pole. Jutusta sina.»

Alles hiljuti olid jakuudid tõelised nomaadid, viimased neist tulid lõuna poolt, Mongooliast ja Baikali stepidest mõnisada aastat tagasi. Ja see tervitus kujutab endast igandit rändelust, kus iga uudis peatuspaikade ja sööda kohta oli äärmiselt tähtis.

Nii jakuutide kui ka kõigi teiste põhjapoolsete rahvaste juures on uudiste rääkimine iga reisija kohuseks.

Me sõidame läbi kahe suure asustatud keskuse, Tšuraptša ja Tatta. Kummaski on kolme-nelja ruutkilomeetri suurusel maa-alal kakskümmend-kolmkümmend jurtat.

Tatta täitevkomitees antakse meile kaasa teejuht, kommunistlik noor, kes meid viib Uolbani — järgmise suure asulani, mis asub juba kaugemal Ohhotski traktist, mida mööda me tulime Leena äärest. Me liigume Tatta jõe orus, mis on kaetud luhtade, sõode ja osalt karjamaadega. Tol ajal, 1926. aastal, oli seal karjamaid alles väga vähe, kuid nüüd on nende pindala sellel õnnistusrikkal maa-alal Leena ja Aldani vahel märksa suurenenud. Sellel väikesel kiilul kahe suure Siberi jõe vahel elab umbes üks kolmandik Jakuutia rahvastikust, ja siin asub vabariigi peamine viljaait.

Uolba juurest me peame pöörduma üle madalate, metsaga kaetud mägede Aldani poole. Ööbimispaigal kogunevad meie laagri ümber uudishimulikud ja arvustavad meie hobuseid. Kõik leiavad, et need ei kõlba kuhugi: nad on liiga «kuivad», nende seljad on hõõrdunud.

Kuuldub süngeid ennustusi, mida kinnitatakse tavalise väljendusega: «Küll te ise näete.»

«Uolbast Aldanini on väga halb tee, puha badaraanid (sood), pooled teie hobustest jäävad maha. Kus sa lähed hobuseraudadega läbi soo! Meie viime üle Aldani ainult rammusaid hobuseid, pooled teie omadest upuvad.»

Lõppude lõpuks tuuakse meile rammusaid hobuseid, sügava vaoga laial seljal, ja pakutakse vahetuseks meie hobuste vastu, kui neile juurde maksta viis või kümme rubla. Ma keeldun: kõik meie hobused vaa-

dati Jakutskis veterinaararstide poolt läbi, meile pakutavad hobused aga antakse ära kuidagi liiga meelsasti.

Kuid neist tühjadest juttudest jääb rusuv mulje ja me silmitseme oma hobuseid kartusega; paljudel on seljad juba hõõrdunud, mõned näevad pärast kiireid päevateekondi välja kurnatutena.

Tee Uolbast Aldanini on märksa halvem ja me saame esimese ettekujutuse badaraanidest. Sellel teel on nad kõik palkidega kaetud, kuid sageli on palgid täiesti mädanenud ja ettevaatuse mõttes tuleb neist mööda, otse soo peal sõita. Hobused kukuvad, neil tuleb koor-mad seljast võtta, pakid omaenda seljas kuivale kanda, mõnikord viiskümmend-sada meetrit mööda sood, hobused püsti aidata. Üks vagane hallikirju hobune, Pegaška, ei saa soos ise püsti tõusta: ta lamab üleni mudasena külili ja vaatab haledalt oma tumedate silmadega; kui me ta soost oleme välja tirinud ja jalule asetanud, värisevad ta reied.

ÜLE VERHOJANSKI MÄESTIKU

27. juunil laskume selge ilmaga Aldani orgu. Metsade ja luhtade keskel leiame mitu jurtat — Hadžimi asula. Meile vastu tulev vana jakuut ütleb, et suur paat on olemas ainult Amga suudmes, nelikümmend kilomeetrit lõuna pool. Neil ei olevat kaldal ei paate ega vetkasid.

«Aga Aldani teisel kaldal, Krest-Haldžais?»

«Pole ka midagi.»

«Kui me oma kokkupandava paadiga, mis meil kaasas on, üle jõe sõidame, kas me siis leiame Krest-Haldžai?»

«Ei, ta asub kolme kilomeetri kaugusel jõest ja teda pole kaldalt näha.»

«Kas siin on olemas teejuht, kes meid üle Verhojanski mäestiku viiks?»

«Ei, üks oli, sõitis ära.»

Aldan on siin mitu kilomeetrit lai, teda jagavad üksikuteks harudeks paljud saared, alates väga väikestest kuni määratu suurteni; saared on metsaga kaetud. Meil ei lähe tõenäoliselt korda parve ehitada ja sellega hobuseid üle viia: kiire vool kannab parve saarte vahel väga kaugele. Tuleb hobuseid «ujutada».

Aldani kaldale jõudes leian sealt oma suureks imetuseks kolm vetkat (lootsikut), ning mul õnnestub pal-

gata kohmakas ja sõnaaher jakuut, kes mu teisele kaldale viib.

Alles mitme tunni pärast jõuame metsaga kaetud vastaskaldale; tõmbame lootsiku kuivale, läheme läbi kaldaäärse metsa ja jõuame kümne minuti pärast jõest eemal asuva Nahsõti alassi jurtade juurde. Minu ilmu mine kutsub siin esile äärmise elevuse — igalt poolt jookseb kokku elanikke. Teejuht viipab uhkelt minu poole ja ütleb, kes ma olen ja milleks ma siia olen tulnud; seejärel püüavad kuulajad minult saada andmeid selle kohta, millal saabub aurik. Juba ammu oleksid pidanud kaks aurikut Jakutskist Aldani mööda ülesvoolu tulema, üks Nelkani ja teine Aldani kullakae vandusse, ning Krest-Haldžaisse värskeid kaupu tooma.

Võttes kokku oma kasina jakuudi sõnavara, mille ma olin ära õppinud kahe nädalaga, püüan ma jutustada kõiki uudiseid aurikute, Uolba ja isegi Jakutski kohta. Jakuudid püüavad pingutatult aru saada minu segas test seletustest, mis koosnevad ainult nimisõnadest ja tegusõnadest infinitiivis. Lõpuks, taibanud sisu, naerataavad nad rõõmsalt. Iga minu lauset kordavad nad üks teisele, kinnitades seda sõnaga «diide» (räägib).

Siit lähen ma ühe jakuudiga, kellel on suur paat, Ebealassi, kus asub Krest-Haldžai asula. Mulle soovitati juba Jakutskis, et ma siin üles otsiksin õpetaja-jakuudi Savva Haritonovi, kes võib abiks olla teejuhi palkamisel.

Haritonov võtab mind väga külalislahkelt vastu ja tema abiga läheb mul korda paadimehega kokkuleppele jõuda. Viimane on nõus oma paadiga kogu pagasi teisele kaldale toimetama ja hobused ujudes üle jõe ajama. Kuid jõe ületamiseks kulub kolm päeva, mis mind väga häirib: meil on vähe aega, sõita tuleb aga veel kaugele.

Paadimees ja Savva ütlevad, et pärast jõe ületamist tuleb tingimata lasta hobuseid terve päeva puhata.

Teejuhtidega on lugu veel halvem: peaaegu kõik teed tundvad teejuhid on ära sõitnud. Leidub üks vanamees nimega Innokenti Sõromjatnikov, kes elab 15 kilomeetri kaugusel ja kelle järele Haritonov saadab käskjala.

Pärast koolis ööbimist lähen ma hommikul koidu ajal tagasi Nahsõtti, et sõita Aldani vasakule kaldale ja rahustada oma reisikaaslasi, kes ootavad kannatamatult uudiseid jõe ületamise ja teejuhtide kohta.

Nahsõtis kõik alles magavad. Tuleb oodata, kuni teed keedetakse, — teed joomata ära minna ei sobi. Jurta peremees püüab minuga rääkida, kuid sõnade nappuse tõttu katkeb jutt peagi.

See on minu esimene visiit jurtasse ja ma vaatan huviga ringi. Rändelust on jakuutidel veel säilinud tava ehitada kaks jurtat — suve- ja talijurta. Mõnikord ehitatakse nad teineteisest kaks-kolm kilomeetrit eemale, mõnikord vastamisi ustega ja ainult suuruselt erinevalt: talijurta on väiksem ja köetav. Ma olen suvejurtas. See toetub neljale püstpalgile, mis asuvad ruudu nurkades; nende peale on pandud neljast talast moodustatud sõrestik ühe või kahe risttalaga. Sellele raamistikule toetuvad kaldu peenikesed palgid, mis moodustavad seinad. Seintesse on lõigatud väikesed aknaavad, kuhu on paigutatud raamid klaasikildudega, mis on sageli õmmeldud kahe kasetohu vahele. Katus on lattidest ja väga väikese kallakuga. Ühe külje peal või enamasti keskel on kolle — kamin, millel on sirge, saviga kokkumäsitud lattidest korsten. Põrand on mullast; piki seinu on kogu jurta ulatuses püstsannaste ja kaldseinte vahel laiad narid, «oronid». Väljastpoolt on jurta kaetud sõnniku ja mulla seguga.

Väikesest puukapist, mida kunagi on kaunistanud eredavärviline geomeetriline muster, võtab perenaine portselantassid. Lauale pannakse samovar (Aldani ääres nägin ma seda igas jurtas) ja võõrustoitu: kakku- sid ja koorevõi tükke.

Kolm tõmmut last, põskedel tume puna ja mustad silmad säramas, suruvad end jurta peremehe põlvede vastu ja vaatavad mind uudishimulikult ammuli sui.

Peremees on nende vastu väga tähelepanelik, võtab neid põlvedele ja annab neile võitükke.

Pärast teejoomist sõidame teisele kaldale ja peagi algab jõe ületamine.

Töölised toovad viis hobust ja ajavad nad jõkke; paat sõidab minema, hobused ujuvad puristades järel.

Astronoomilise punkti kindlaksmääramine Aldani kaldal.

Raudjas hakkab läkastama. Üks vene tööline, Mihhail Peretoltšin, kallutab enese üle paadi serva, võtab hobusel kõrvadest kinni ja hoiab ta pead vee peal. Lõpuks jõuab paat saarele, hobused hüppavad kaldale ja jooksevad ennast raputades metsa. Paat läheb uue partii järele.

Mina ja geodeet K. A. Salištšev võtame kaasa astronoomilised instrumendid ja sõidame jakuudi vetkas paremale kaldale, et Nahsõti juures kindlaks määrata astronoomiline punkt. Jõest üleminek kestab kolm-neli tundi. Nahsõti juures lagendikul seame üles instrumendid ja telgi; niipea kui tumenevasse taevasse ilmuvad esimesed tähed, alustab Salištšev vaatlusi.

Hommikul ärkame selle peale, et keegi on oma pea meie telki pistnud; ma urisen kaunis pahuralt vastu, kui aga pärast hulka arusaamatuid sõnu nimetatakse külastaja perekonna- ja eesnime, mis pole samuti korrapealt arusaadavad, kaob uni otsekohe: see on

kauaoodatud teejuht Sõromjatnikov ise. Ta on võrdlemisi tüse, pika lihava näoga, sõbralik, kuid nähtavasti enda kasu peale väljas. Ta tunneb kõigest kaks-kolm venekeelset sõna; läbirääkimisteks tuleb Sabe juurde sõita (see on Savva — kooliõpetaja; jakuudid hüüavad inimesi eesnime järgi, kuna perekonnanime tarvita-takse erandjuhtudel, see on «kirjutatud nimi»).

Koos Sõromjatnikoviga oli saabunud veel teine jakuut ja mulle antakse lahkelt tema hobune, ta ise käib jalgsi. Hobuse seljas on jakuudi sadul, kuhu tuleb hüpata eestpoolt ja sealjuures teha parema jalaga suur piruett õhus, et mitte sadulpaunade taha kinni jääda. Sõromjatnikovi tõstab sadulasse tema kaaslane — tal valutab selg. Koolis pakub meile õpetaja teed. Pärast seda, kui on joodud mitu tassitäit, algab pikk kõnelus. Sõromjatnikov teatab, et siit otse Tšõbagalahhi viivat teed keegi ei tea ja et sinna ei ole mitte keegi ega mitte kunagi otse sõitnud. Ainus võimalik tee on — minna Indigirka äärde, Oimjakoni, ja sealt leida tee-juht, kes meid Tšõbagalahhini viib.

Oimjakoni viib kaks teerada: üks on lõunapoolne, mida mööda läks 1891. aastal geoloog Tšerski, kuid selle juurde on siit raske pääseda. Teine, põhjapoolne teerada läheb Krest-Haldžaist otse itta, algul piki Tompo jõe, siis üle jõe ja piki selle lisajõe Menk-julet ülesvoolu. Seda teed mööda võib välja jõuda Indigirka äärde 100 kilomeetrit Oimjakonist allpool, Elgi jõe suudmesse ja isegi Tarõn-Jurjahhi faktoo-riasse, mis asub veelgi kaugemal allavoolu. Indigirkani on siit üle 75 jakuudi kjossi¹ — üle 750 jakuudi versta; jakuudid läbivad selle vahemaa kahekümne viie päe- vaga. Ta arvab, et meie läheme sinna vähemalt kolm- kümme päeva: sööta on tee ääres vähe, mõnikord tuleb peatuda kohtadel, kus leidub sööta. Tee on raske, esineb palju soid ja meie rautatud hobused ei kõlba.

Need andmed rabasid mind. Mitte ainult et pole või- malik minna otse Tšõbagalahhini, vaid isegi Indigirka ülemjooksule, kuhu ma üldse ei tahtnud minna, jõuame

¹ K j o s s — jakuudi pikkusmõõt, päevateekond; selles on kümme jakuudi versta; kjoss võrdub seitsme-kaheksa kilomeetriga.

alles augusti algul. Olin arvestanud, et ma juuli keskel võin olla Tšõbagalahhi ääres.

Silmanähtavalt tuleb nüüd jätta lootus, et me viimase auriku väljumise ajaks Jakutskisse tagasi jõuame.

Teen südame kõvaks ja otsustan minna algul Indigirka äärde: Tšõbagalahhini peab jõudma, maksku mis maksab, ükskõik mil viisil.

Hakkan välja selgitama, kas Sõromjatnikov suudab meid viia Indigirkani. Kuid ta esitab kõigepealt hulga tingimusi, mida mulle õpetaja hämmastunud ilmega edasi annab:

Meie hobused on osalt liiga «kuivad», osalt äravajunud selgadega ja nii raske teekonna jaoks kõlbmatud, nende asemele tuleb siin uued võtta.

Rautatud hobustega ei saa minna, rauad tuleb ära võtta.

Meie vene pakisadulad ja higisõbad on halvad, need tuleb kõik asendada jakuutide omadega.

Meie presentkotid ja -paunad ei kõlba, nad kuluvad taigas läbi, siit tuleb kaasa võtta jakuudi nahkpaunad.

Tuleb asendada osa töölisi ja võtta siinseid jakuute, kes on harjunud mägedega. Teejuhil peab olema abiks kaks oma töölist.

Lõpuks seab Sõromjatnikov, silmas pidades rasket teed, kohustusliku tingimuse: talle tuleb anda õigus käsutada inimeste ja loomade kõiki jõude, vajaduse korral peatuda seal, kus ta tahab, ja teelt kõrvale kalduda.

Olen täiesti löödud ja suudan ainult veel küsida, kust ta tunneb meie karavani seisukorda. Sõromjatnikov vastab: «Inimesed räägivad.» Inimesed — need on mõned meie karavani näinud logelevad pealtvaatajad. Ja nii tekibki kohalikel jakuutidel, kes üksteisele meelsasti kuuldusi edasi annavad ja neid järk-järgult moonutavad, veendumus, et meie karavan on eelseisva teekonna jaoks täiesti kõlbmatu. Need tühjad jutud kajastusid ka meie meeolul. Seepärast jõudsid meie töölistel sel ajal, kui me Krest-Haldžais olime, veendumusele, et karavan — kui mitte inimesed, siis loomad igal juhul, — on määratud hukkamisele Verhojanski mäestikis.

Mis jäi mul Sõromjatnikovile vastata? Ta on siin ainus teejuht. Mul tuli tahtmine temalt küsida, kas ta jätab mind veel ekspeditsiooni juhi kohale või läheb seegi ametikoht üle temale, kuid selle asemel kuulasin ma järele, mida ta selle eest võtab, kui ta meid nime-tatud tingimustel juhib. Vastus oli eelmise vääriline: «Kuni ma pole karavani ise näinud, ei saa ma midagi öelda; peale selle olen ma haige ja pean siin mõnda aega puhkama.»

See kõik oli ilmselt «poliitika», püüe ekspeditsioonilt võimalikult rohkem kulaku, suure hulga hobuste omaniku Sõromjatnikovi kasuks välja pressida. Olu-kord oli äärmiselt soodus temale ja lootusetu meile.

Ainult Sõromjatnikovil on Krest-Haldžais suur hulk hobuseid. Temalt või temale alluvatelt isikutelt olen ma sunnitud üürima hobuseid, ostma sadulaid ja paunu. Tema sulased sõidavad meiega kaasa töölistena ja tema hakkab teel tegelema oma kaubanduslike operatsioo-nidega: ta veab endaga kaasa kaupu temalt üüritud hobustel, peatab karavani seal, kus tahab, ja sõidab mööda oma võlgnike-eveenide peatuskohti, nõuab neilt sisse võlgu ning müüb hingehinnaga teed, tubakat ja tekstiilkaupa.

Esialgul aga levitavad tema abimehed ja pugejad kuuldust, et hobused on määratud hukkamisele Verho-janski mäestikus.

Igaks juhuks astun ma sisse naisvelskri juurde, kes Sõromjatnikovi läbi vaatas, ja kuulan järele, mis temaga on. Ilmneb, et tal on seljalihaste venitus.

«Nädalat kaks tuleb tal rahulikult lamada, teie aga ei sõida ju nagunii varem ära, teil on väga halvad hobused.»

«Te pole ju karavani näinud!»

«Inimesed räägivad.»

Ma hüüan vihaselt:

«Me asume teele kahe päeva pärast!»

Te mõistate, milline meeoleu meil valitses Aldani kaldal telgis, kuhu ma pärast seda kõnelust tagasi läk-sin! Perspektiivis on istuda Krest-Haldžais ei tea kui kaua — kas nädalaid või kuid, kuni leiame teise tee-juhi, või me täidame kõik Sõromjatnikovi nõudmised,

kui selleks ainult piisab minu järelejäänud rahast. Siis läheme tundmatutele mäeahelikele, kus meie hobused tõenäoliselt hukuvad ja kuhu me ise talveks kinni jääme.

Õhtul tuleb jakuut, kes pidi meie hobused üle Aldani toimetama, ja ütleb: «Üks hobune läks kaduma.» Mis-sugune hobune ja mispärast, on arusaamatu. Uppus nähtavasti üle jõe toimetamisel.

Järgmine päev ei too midagi head. Ma lähen jälle kooli. Kooliõpetaja on peaaegu niisama masendatud kui meie: ta tunneb, et tema kohuseks on puruks rebida võrk, millesse on meie ekspeditsiooni mässinud kohalikud kulakud, ja abistada teaduslikku üritust.

Ekspeditsiooni ajal imestasime korduvalt selle harukordse tähelepanu üle, millega suhtus teaduslikku töösse jakuudi külaintelligents. See tähelepanu paistis eriti teravalt silma kulakute julma kasuahnusega võrreldes. Kulakuid oli Jakuutias kuni kolhooside rajamiseni, s. o. aastateni 1929—1930.

Õhtul lõpeb karavani üle jõe toimetamine; hobused viidi algul saarele ja siis parempoolsele kaldale. Üks hobune lõppes tõepoolest juba saarel: ujunud üle esimese jõeharu, hakkas ta vaaruma ja kukkus pikali. See oli väga vana hobune.

Meid lohutas teiste hobuste õnnestunud ja kiire üle jõe toimetamine. Lõpnud hobusel võeti nahk maha, tema liha hakati keetma ja sööma; täna on temast pool järele jäänud. Rauad võeti alt ära ja pakiti sisse, et nendega rautada teisi hobuseid, naha võttis jakuut, kes hobused üle jõe toimetas.

Järgmisel päeval hakkasin ma koos õpetajaga mööda naaberalasse ringi sõitma ja kõiki vastutulijaid küsitlema, kas ei leidu kuskil teejuhti, kes pole küll nii kuulus nagu Innokenti Sõromjatnikov, kuid siiski teed tunneb. Lõpuks saame teada, et vana kehvik Nikolai Sõromjatnikov on käinud Indigirka ääres ja on nõus meiega kaasa sõitma. Leiame ta metsast väikese järve kaldalt kalu püüdmäs. See on heasüdamliku ja kortsulise näoga väike hallipäine mees. Kännul istudes vastab ta täpselt ja aeglaselt õpetaja poolt tõlgitud küsimustele.

«Jah, ma olen sõitnud mööda põhjapoolset teerada nii Elgi suudmesse kui ka Tarõn-Jurjahhi.»

«Kas sa mäletad teed hästi? Sa pole seal vist enam ammu käinud?»

«Ei, viimati käisin ma seda rada mööda kolm aastat tagasi. Ma olen küll vana, aga mu silmad näevad hästi.»

«Kas sa meiega kaasa sõites ära ei väsi?»

«Mind, vanameest, te vist kandehobuseid juhtima ei pane, oma hobusega saan ma ise hakkama!»

«Sõidad üksi? Abilisi ei vaja?»

«Milleks abilisi? Kas minu hobust karjatama? Küllap teie poisid tema järele vaatavad.»

Vana Nikolai vähenõudlikkus ja tagasihoidlikkus tema nimekaimu kulaku Innokentiga võrreldes hämmastas mind; ma olin lõpmata õnnelik, et olin leidnud ausameelse teejuhi, kes nõustus meiega kahe päeva pärast teele asuma.

Me veedame veel kaks päeva Aldani kaldal, kuni Nikolai oma koduseid asju korraldab. Selle aja kasutame ära kandearustuse remontimiseks.

3. juulil, kulutanud Aldani ületamisele ja teejuhtide otsimisele minu poolt arvestatud ühe-kahe päeva asemel kuus päeva, asume Krest-Haldžaist teele. Jurtade ja majade uste ees seisavad uudishimulikud, ja meile tundub, et nad takseerivad, missugune hobune kõige enne lõpeb. Kuid, niipea kui me oleme asulast välja jõudnud ja tüütavat ootamist on asendanud edasiliikumine, muutub meeoleolu järsult, me usume jälle oma jõusse ja kresthaldžailaste sünged ennustused kaotavad oma võimu meie üle.

Esimesed nelikümmend kilomeetrit kulgeb tee samasuguse iseloomuga maastikul, nagu seda on Aldani org: männi-, lehise- ja kasemetsad, mis vahelduvad aasadega. Algul satume sageli jurtadele, hiljem esineb neid järjest harvemini ja viimased on üksteisest juba kahekümne kilomeetri kaugusel. Jurtade lähedal on mõnedel soodel palkidest rajad, ja leidub isegi sildu üle ojade, kuid pärast viimast jurtat astume alale, mis on tihedalt kaetud põliste soodega. Sellel teerajal laiub

180 kilomeetri ulatuses, kuni mägede jalamini, Aldani madalmik.

Kui ma enne ärasõitu Krest-Haldžai kellatornis käisin, nägin ma sealt idas ja kirdes silmapiiril Verhojanski mäestiku madalaid tippe ja harju sinamas. Pärast unistasin ma neist sinistest mägedest kõik need üheksa päeva, mis me lõputuid soid mööda vaevaliselt edasi liikusime. Alles viiendal päeval hakkasid lõpuks läbi metsatuka vilksatama mäestiku tipud, mis näisid ikka niisama kaugete ja kättesaamatutena. Esialgu olid meie ümber aga ainult sood!

Soid on siin mitmesuguseid: esiteks lagedad metsadeta sood, suurte, rohtunud mätastega ja veemerega nende vahel. Igikelts on lähedal ja sellepärast on siis, kui teerada läbi soo on juba kord rajatud, sellel võrdlemisi hea käia; hobustele ulatub vesi küll kõhuni, kuid nad ei vaju sisse.

Ebameeldivamad on hõreda metsaga sood, mis on kaetud samblaga: hobused vajuvad läbi sambla ja võivad ümberkukkunud puude vahelt vaevaga läbi tungides oma jalgu vigastada.

Veel halvem on soopealne mets — siin muutub teerada paljudeks puujuurte vahel asuvateks tünadeks mudaaukudeks, mis on hobuste jalgadele ülimalt ohtlikud. Kohati esineb väikseid lahtisi soid, kuhu hobused juba täiesti sisse vajuvad.

Selleks, et soost pääseda, hüppab hobune puujuurtele ja põrkab koormaga vastu puud; tema seljas istuvale ratsanikule ei pööra hobune mingit tähelepanu ning ratsanik peab nende hüpete ajal kaitsma põlvi hoopide eest vastu puutüvesid ja silmi teravate okste eest.

Kõige suurematest soodest mööda minnes kalduvad teejuhid sageli teerajalt kõrvale ja viivad oma hobused tihnikusse. Siin hõõrduvad kandepaunad ja kastid halastamatult puruks; peagi kärisesid meie jahupaanadel räbalateks need lihtsad kotid, mis me olime presentkottidele kaitseks peale tõmmanud; jakuudi kastid, mis olid algul olnud nii valged ja korralikult nahaga üle tõmmatud, läksid puruks ja narmendasid.

Soodes liikumine kurnas nii hobuseid kui ka inimesi väga. Rääkimata sellest, et alatasa tuli hobuseid ja

kandameid soost välja tõmmata, oli äärmiselt kurnav juba üksnes kümne-kaheteistkümnepäevane sadulas istumine, kusjuures hobune su all kramplikult viskleb, kui ta kord esimesi, kord tagumisi jalgu kõntsast välja tõmbab; seepärast tõmbasime kergendatult hinge, kui me Tompo jõe kaldale jõudsime ja kümnekond kilomeetrit ida pool Verhojanski mäestiku Okrainnaja mäeaheliku nägime.

Tompo on suur jõgi, mida siin ei saa isegi koolme kaudu ületada. Ta voolab välja ühest kuristikust mäeahelikus ja lõheneb harudeks. Nende vahel on veerkividest saared, mis on kaetud hundipajudega ja mille kallastel kasvavad papli- ja kuuse-salud.

Me leidsime metsa peidetud lootsiku, mille keegi hoolas reisi oli teinud üle jõe pääsemiseks. Kuid lootsik on kandamite üleviimiseks liiga väike ja selle külge tuleb siduda kaks palki. Peale selle on meil kaasas kokkupandav presentpaat, mis abistas meid juba Aldanil. Ta on väga lühike ja halvasti juhitav, kuid temale võib väga palju peale laadida.

Järgmisel päeval viiakse üle hobused: kogu hobusekari surutakse vastu kaljut ja teda püütakse hirmsa kisaga mõnede paadi külge seotud hobuste järel vette ajada. Aga hobused jooksevad minema, ronivad järsule rusukaldale, et pääseda vette minema; pärast mõnda ebaõnnestunud katset läheb korda ainult kahtkümmend viit hobust vette minema ja üle jõe ujuma sundida. Jõest välja tulles nad värisevad, on nukrad ja seisavad alandlikult leetseljakul. Ülejäänud hobused veetakse üle jõe paadi järel.

Pärast seda, kui hobused on läbi teinud rasked rännakud läbi soode ning vähe ja kehvalt süüa saanud, tuleb neid lasta puhata, ning ma saadan nad kolme kilomeetri kaugusele Tompo lisajõe Kuranahhi suudmesse, kus leidub head rohtu. Neile lüüakse seal ühtlasi uued rauad alla — vähemalt nelikümmend rauda on juba soodes alt ära tulnud. Me ise jääme jõe ületamise kohale, et sooritada ekskursioon mäeaheliku lähikonda ja võimaldada Salištševile lõpetada vaatlusi, mis on vajalikud astronoomilise punkti kindlaksmääramiseks.

Niisuguseid punkte määrab ta edaspidi kindlaks kogu teekonna ulatuses mõnesaja kilomeetrise vahemaa tagant. Astronoomilised punktid kantakse täpselt kaardile ja nende vahele märgitakse teelõigud, mis kaardistatakse marsruut-silmamõõdu meetodil, s. o. kella ja kompassiga. Niisugune meetod põhjustab vigu tee pikkuse ja suuna määramisel, astronoomilised punktid aga võimaldavad kaarti täpsemalt koostada. Eriti tähtis on kaardistamist kontrollida astronoomiliste punktide järgi siis, kui liigutakse metsas, kus tee suuna ja pikkuse määramine on väga ebatäpne.

Mäeahelik on üsna lähedal ja me tahame võimalikult rutem sinna pääseda. Mis on esimese aheliku taga? Võib-olla näeme seal lumist peeahelikku?

Ma lähen koos oma abilise mäeinsener Protopopoviga piki Tompot jalgsi mägedesse. Suure vaevaga liigume mööda kallast järsakute ja rippuvate põõsaste all edasi. Kuid peagi tõkestavad kaljud tee ja me oleme sunnitud nõlvale ronima. Alles õhtul jõuame suure vasakpoolse lisajõe suudmesse. See jõgi on peaaegu niisama suur kui peajõgi. Nagu me hiljem teada saime, oli see Menkjule.

Leetseljakul näeme seal joomas käinud noorte ja täiskasvanud põtrade jälgi, kuid loomi endid pole näha. Otsustame ööbida viie kilomeetri kaugusel Menkjule suudmest; on juba hilja ja eespool tõkestavad järsakud lõplikult tee. Menkjule voolab siin madalas lohus, mis asub esimese, Okrainnaja aheliku taga, Tompo aga voolab põhja poolt Menkjulele vastu. See oli meie reisi esimene geograafiline avastus, sest kaartidel oli Tompo näidatud otse idast voolava jõena. Me seame ennast ööbimiseks sisse jõe poolt kaldale uhutud puude määratu suure lasu juures ja süütame selle põlema; seda teeme osalt selleks, et sooja saada, osalt aga sääskede peletamiseks, kes meile täna kenakesti tuska on valmistanud.

Selleks, et mugavalt ööbida, teeks iga kogenud taigaelanik okstest katuse ja selle ette «nadja» — kaks või kolm kokkupandud palki. «Nadja» põleb kogu öö ja soojendab katuse all magajaid hästi. Meil ei olnud aga kirvest ja tegime lõkketule 200 ruutmeetri suurusele

pindalale! Lõke põleb toredasti. Me soojendame sellel konserve ja heidame siis selle servale tulisele tuhale.

Hommikul tuleb tagasi minna: eespool on küll tundmatu maa, kuid karavan peab homme teele asuma. Tagasiteel ronime Kjurõnjale — kõrgele mäele Tompost lõuna pool asuvas esimeses ahelikus. Sellel mäel tekib jakuutide uskumuse kohaselt vihm; eile kogunesid mäe ümber tõepoolest äikesepilved. Mäkke tõustes liigume algul metsa niiskes hämaruses sügaval sambalal; on alles vara ja külm. Peagi ilmub roomav seeder — torkiv võsastik; see tõkestab teed oma arvukate okstega, mis roomavad maas ja painduvad siis kaarjalt ülespoole. Mõõda seedripadrikut on uskumatult raske mäkke tõusta. Tipul ja legendikkudel on karu jälgi ja kivipurusse kaevatud auke: siin käivad karud end päikesepaistel soojendamas ja metsas kihavatest sääskedest puhkamas. See on tõeline karude kuurort! Karusid pole kuskil näha ega kuulda, kuid võib-olla on neil praegu «puhketund» ja me leiame põõsa alt magava mesikäpa?

Kjurõnja tipult avaneb imeilus vaade igasse külge. Esmalt vaatame muidugi itta: mis seal on, sellel tundmatul maal? Oru taga, milles voolavad Okrainnaja ahelikuga rööbiti Menkjule ja Tompo, kerkib järsu astanguga kõrge mäeahelik — Skalistaja ahelik, nagu ma teda otsekohe nimetasin. Selle aheliku ümmarguste eelmägede taga kerkivad järsult tema katkendlikud, punakaspruunide kaljudega harjad, mis ulatuvad pideva müürina lõunast põhja kogu silmapiiri ulatuses neljakümne-viiekümne kilomeetri kaugusel meist. Ta on kohati 2000 meetrit kõrge, ja meile näib, et see ongi veelahkmeks olev Verhojanski mäestiku Peaahelik; nagu selgus, oli see aga väga kaugel.

Põhja pool ääristavad silmapiiri Tompo kitsa kuristiku taga asuvad mäed, kuid see-eest eksleb pilk lääne pool lõpmatul tasandikul. Kirju konna nahka meenu tades katavad seda heleroheliste laikudena näivad määratu suured sood ja tumedad metsamassiivid. Tompo ja selle lisajõed, mida ääristavad kollased kliburibad, jagavad selle monotoonse madaliku ebakorrapärasteks kolmnurkadeks. Silmapiiril paistab Aldani kõrge kallas.

Ja mitte kusagil pole ühtki inimelamut, ei suitsu ega niitu!

Kes võis siis arvata, et selle metsiku jõe ääres hakatakse 1933. aastal ehitama kultuuribaasi rändevenide teenindamiseks, et siin on juba 1936. aastal haigla, kool koos internaadiga, veterinaarpunkt, zoopunkt, elektri-jaam, rändkino; et siiasõitnud evenid saavad punanurgas puhata, raadiot kuulata, raamatuid lugeda! Siin nägid evenid esmakordselt sigu ja kanu, loomakasvatustmajandit, teraviljakultuuride katsekülve ja köögiviljaaedu.

Järgmisel päeval saabume neisse lõputuisse mägedesse, millest meile on räägitud nii palju hirmulugusid. Hobused näevad pärast puhkust välja värskete ja lõbusatena ning sammuvad kärmesti edasi.

Meie teerada läheb üle väikese Kuranahhi jõe. Seda rada on nii vähe tallatud, et selle leidmine on sageli väga raske, eriti jõe ületamisel. Kuna rada alatasa ühelt kaldalt teisele läheb, kaob ta sageli käest ära, kuid Nikolai juhib meid kindlalt: jakuut ei karda teeraja puudumist.

Jakuudi keeles märgitakse teed ja jälge ühe sõnaga — «suol», ning tõepoolest, meie tee on tihtilugu ainult siit aasta tagasi läbi sõitnud reisija jälg. Kui teed tõkestab soo, mille peal kasvav rohi on kapjadega maha tallatud, siis sõidame jäätmaad mööda või poeme tihnikusse, kus me kandepaunad räbalateks rebestame.

Nikolai on juba vana, meie jakuutidest töölisel näevad teda salamahti ja valivad tee sageli ise oma maitse järgi, eriti «metsavaim» Okonohoi (Afanassi), kes ei juhi oma ahelat kunagi rada mööda: kord on rada liiga kivine, kord jälle tüma. Ja iga kord, kui ma karavanile järele jõuan, näen ma jälgedest: siit on läbi läinud teised ahelad, kuid sealt, eemalt, on läinud Afanassi.

Kuranahhi ääres on lõbusam kui Tompo soodes — valged papplisalud, luhad, klibustik. Kuranahh tähendab «kuiv», soid tema ääres ei ole. Väga tihti sõidame saartel või jõeäärsetel terrassidel, kus kasvab hõredalt papleid, ja kõval teerajal. Nii hobused kui ka inimesed puhkavad badaraanidest.

Pärast ööbimist Kuranahhi ääres läheme üle mäe Menkjule lisajõe Alam-Harõjalahhi äärde.

Piki Harõjalahhi kulgev tee pöörab peagi selle jõe parempoolse lähtejõe kitsasse, metsaga kaetud orgu. Ma peatun, et üle vaadata kaljud, jäädes karavanist tunni võrra maha, ja näen eespool, jõe ülemjooksul, kaht suitsusammast. Juunis ja juulis on siin väga vähe vihma, kõik on kuivanud, pealegi kasvab Harõjalahhi ääres tihe kuusemets (Harõjalahh tähendab «kuuse»); tihnikus ripuvad kuuskedel kuiva helehalli sambliku koonlad, mis silmapilkselt tuld võtavad. Kuused süttivad üksteise järel ja tuli haarab korrapealt kogu puu, muutes selle õõtsuvaks tulesambaks; kui samblik on põlenud, väheneb tuli ja tekib must suits.

Me sõidame päris järsaku serval — tuli on haaranud teeraja ja surub meid vastu jõge. Teisel pool tulekahjust haaratud maa-ala leiame kalju, mida on vaja üle vaadata. Sel ajal kui ma oma vaatlusi üles märgin, tuleb tuulehoog ja leek hüppab kohutavalt uludes ühelt kaljult teisele, kandudes hiiglasliku sädemeid pilduva lõõmava luana kümnete meetrite kaugusele. Hobune pöörab selja leegi poole, liigutab kõrvu, puristab.

Õhtul teen ma töölistele valju noomituse ettevaatamatu suitsetamise pärast, kuid keegi ei tunnista ennast süüdi.

Harõjalahhi mööda läheme Skalistaja ahelikule. Punakad paekaljud kerkivad mõlemal pool jõge ligemale seitsmesaja meetri kõrgusele, nende juurest ulatuvad orgu suured rusukalded.

Meie karavan liigub rusukallete vahel aeglaselt ülesmäge, läheb üle heleroheliste aasade ja väikeste järvede aheliku idapoolsele nõlvale, Ülem-Harõjalahhi jõe äärde.

15. juulil laskume selle jõe kuristikku kaudu Menkjule laia orgu, sellesse õnnistatud, hea söödaga paika, mille kohta meile Krest-Haldžais öeldi: «Kjujel-Sibiktjas puhkate ja söödate hobuseid enne peahelikule tõusmist.»

Kuid Nikolai otsustas edasi minna ja jäi peatuma Oijegoss-Ottukis («Külgmine sööt») kaugemal ülesjõge.

Kuigi siin on sööt halvem, otsustasime teha päevase peatuse, et hobustele puhkust anda ja naabruses asuvad mäed üle vaadata.

Hommikul on kõik pidulikus meeleolus: pestakse pesu, nõelutakse, küpsetatakse kakkusid, käiakse jões suplemas. Ekspeditsioonis on need kõik lõbud, mida saab vabalt nautida ainult puhkepäevadel. Hommikul panen ma kirja eilsed vaatlused. Keskpäeval varustame end ekskursioonile minekuks.

Juba hobuse selga istudes märkame poole kilomeetri kaugusel põhja ja ida pool kaht suitsusammast. Pjotr Peretoltšin, arukas elatanud tööline, selgitab rahulikult: «Mina tegin suitsutule relkale¹, hobused pekslevad väga, sääski on palju. Tuli ei pääse kuhugi — ümberringi on soo. Teise suitsutule tegi Mihhail saarele.»

Ma lähen kontrollima, kas kõik tõepoolest nii väga korras on, ja leian telkide lähedal metsas uue tulekahju keskuse: tuul on tule juba siia kandnud ja mõlemad suitsutuled on muutunud määratu suurteks mähisevateks tulelõõmadeks, mida tuul meie poole kihutab. Püüame tuld okstega pekstes kustutada, kuid meil ei õnnestu likvideerida kõige väiksematki uut tulekahjukollet. Tuleb põgeneda: kui tuul tugevneb, on laager kümne minuti pärast leekides. Kõigepealt on vaja leida hobused, et pagas ära viia. Teistel päevadel kestab hobuste otsimine mõnikord kaks-kolm tundi, täna aga on hobused lähedal ja neid õnnestub peagi laagrisse tuua.

Rutuga pakime asju, kõike kuidagimoodi kokku ajades; kakutainaga katel läheb ümber ja tainas voolab samblale. Tuli hakkab mõne sammu kaugusel laagrist üle viimase soo tulema. Me võitleme tulega kaua, pekstes okstega leekidesse; tuli pääseb siiski võidule, kuid meil on juba kõik hobuste selga pakitud ja karavan lahku.

Läheme veel kaks päeva Menkjule jõge mööda ülesvoolu. See on suur kiirevooluline jõgi, mida koolme kaudu ületada on väga ohtlik, ja sellepärast viib teejuht

¹ Relka — veerjate nõlvadega seljak.

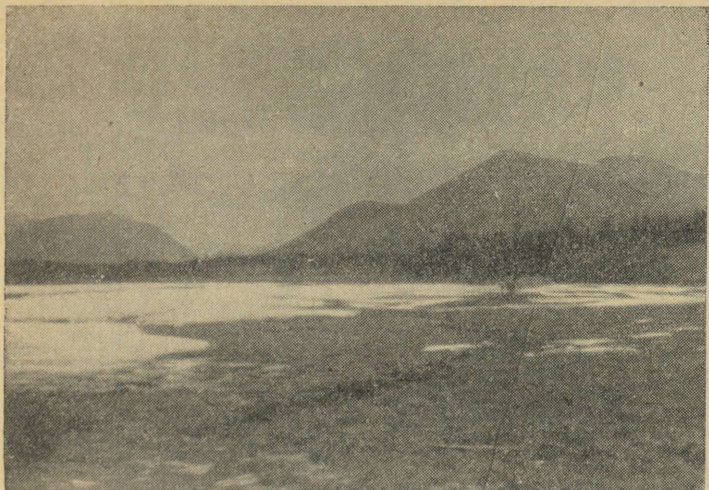
karavani vastaskaldale alles teise päeva lõpul, kui jõgi on juba madalam.

Menkjule org on jääliustiku tekitatud. Hiljutise jää-
tumise järgi on näha igal pool: jää poolt lihvitud kal-
jud, kivirahnude ja peene mureda materjali kuhjatised,
niinimetatud moreenid, mis kulgevad üle oru põhja või
piki veerusid. Need moreenid on siia toonud jääliustik,
mis laskus Peaahelikust ja kandis endaga kaasa suurel
hulgal veerudelt ja põhjast lahti kistud kive. Jääliustik
oli vähemalt 100 kilomeetrit pikk ja täitis orgu kuni
400 meetri kõrguselt. See oli ammu, kakskümmend või
kolmkümmend tuhat aastat tagasi; tol ajal oli kogu
Verhojanski mäestik kaetud niisuguste jääliustikega,
mis laskusid Aldani tasandikule. Hiljem muutus kliima
ja jääliustikud sulasid.

Menkjule juurest pöörame ära selle lisajõe Teber-
deni äärde, mis peab meid viima mäeaheliku ületami-
seks sobiva kohani. Me liigume kolm päeva seda jõge
mööda ülesvoolu. Org muutub veelgi süngemaks, mäed
kerkivad terve kilomeetri kõrguselt. Ülal kaovad tume-
dad kaljud pilvedesse, all laskuvad suured rusukalded
oru laia lamedasse põhja, mis on osalt kaetud papli-
tihnikutega, osalt suurte üksluiste klibustikkudega
(mida mööda hobustel on nii raske käia). Tihtilugu
katkestavad klibustikke valged keltskatte laigud.

Keltskate ehk jakuudi keeles tarõn on nähtus, mis on
iseloomulik Siberi põhjaosale igikeltsa piirkondades.
Talvel, suure pakase ajal, külmuvad paljud mägijõed
põhjani ja vesi tungib välja läbi kallastel asuva klibu.
Arvutute niredena voolab ta klibustikult jää pinnale
ja valgub seal laiali õhukese kihina, mis peagi külmub.
Nii tekib talve jooksul kahe-kolme, isegi kuni kaheksa
meetri paksune jääkiht, mis katab mitte üksnes jõge,
vaid ka kogu selle orgu, mõnikord kahe-kolme kilo-
meetri laiuselt ja mitmesaja meetri kuni kümme-kolme
kilomeetri pikkuselt.

Talvel, 60-kraadise pakasega, on tarõn alati kae-
tud veega, kuid suvel, juulis, palaval ajal, kujutab ta
endast roheline vahel asuvaid võimsaid jäämasse, mis
ei sula isegi sügiseni. Tarõn haarab ka kaldaäärset
metsa, kui see kasvab madalal terrassil. Puud hukuvad

Tarõn Verhojanski mäestik.

sellest järk-järgult ja jõeorgude neis kohtades, kus asus tarõn, moodustuvad suvel määratu suured, hallide kuivanud saludega kaetud klibustikud.

Talvel on tarõn suureks liikumistakistuseks, suvel aga hobusekaravanidele armastatud teeks. Mööda tarõni on hobustel hea käia, nad ei vigasta oma kapju nagu klibul ega vaju sisse nagu soos.

Kolmandal päeval hakkame lõpuks Peaahelikule tõusma, olles Aldanist alates läbinud ligi 380 kilomeetrit ja mäestiku jalami juurest 190 kilomeetrit. Puud on kadunud, oru põhi on kaetud kruusa ja ümmarguste liivakivitükkidega, mille peal hobused astuvad ettevaatlikult ja seetõttu liiguvad aeglaselt. Lõpuks jõuame mäekuru laiale rübile. Lääne pool on Teberdenist allavoolu näha teravaid, 2500 meetrit kõrgeid mäeahelikke rikkaliku lume ja hiljutiste jääliustike poolt tekitatud vagudega.

Ida pool asuvad lame org ja selle taga kõuepilve tumeda katte all ümarikud mäed; kaljusid peaaegu ei ole. See on kuulus Tšõstai (venekeelsest sõnast «tšistõi»

— puhas), mis asub piki Verhojanski mäestiku harja, — metsadeta ala, kus suvel käivad evenid oma karjades. Siin on palju sööta, kuid ei ole kütust, ja meil tuleb veel täna Tšõstaist mööda minna.

Me laskume mööda laia orgu — osutub, et see on Tompo ülemjooks. Kuigi oleme juba ületanud Peaaheliku, ei ole me siiski veel jõudnud Indigirka jõgikonda. Mäestiku Aldani poolne nõlv on järsem, teda uhutakse kiiremini kui Indigirka poolset nõlva ja Tompo jõgi on oma ülemjooksuga jõudnud tungida Peaaheliku idapoolsele nõlvale ning haarata Indigirka endiste lisajõgede ülemjooksud.

15 kilomeetri kaugusel mäekurust, esimeste puude juures, mis ennast mägede jalami vastu suruvad, leiame evenide (lamuutide) telkelamuid ja põdrakarju. Jääme nende lähedale ööbima.

Me oleme läbinud 400 kilomeetrit, ilma et oleksime kohanud ühtki inimest. Oimjakoni jakuudid, arvult ligemale kaks tuhat, elasid tol ajal Indigirka orus ja selle läheduses mõne lisajõe ääres, evene aga ei olnud kogu Indigirka ülemjooksu ümbruses ja sellega külgnevas Verhojanski mäestiku osas üle kolmesaja viiekümne hinge.

1926. aastal oli mägi-alade varustamine alles halvasti korraldatud, evenid ei olnud artellidesse ühinenud ja jakuudi kulakud võisid neid veel ekspluateerida, müües neile kõrge hinnaga teed, tubakat, rauatooteid ja teisi kaupu ning mässides neid võlakohustustesse. Nüüd on evenide olukord teistsugune: nad on ühinenud artellidesse, saavad kaupu kauplustest ja faktooriatest kindlate hindadega, keegi ei aja neid võlgadesse ega võta neilt kallihinnalisi karusnahku ja põtru võlgu, nagu seda tegid kaupmehed ja kulakud enne revolutsiooni.

Hommikul aetakse meist mööda põtru; nad hoiavad joostes koonud ettepoole ja häälitsevad imelikult ning heidavad siis telgi juurde tihedalt hunnikusse; nende sarved sarnanevad põõsatihnikuga: kui põhjapõder lamab metsas vaikselt samblal, on teda raske korra-pealt põõsastest eraldada.

Ma püüan evenidelt teada saada otse Tšõbagalahhini viivat teed, kuid mitte keegi neist ei ole seal kunagi

käinud ega kuulnud, kas niisugune tee on olemas. Tuleb saatusele alistuda ja Indigirka äärde sõita. Otsustame, et me Tarõn-Jurjahhis Indigirka ääres, kus asub Jakutgostorgi fakhtooria, lepime fakhtooria volinikuga kokku meie talvise tagasituleku ja põtrade üürimise suhtes, sest nüüd on selge, et me enam ühelegi Jakutskisse sõitvale aurikule ei jõua. Täna on 21. juuli, meie teeasumisest on möödas üle ühe kuu ja selle ajaga oleme läbi käinud 750 kilomeetrit — kaardi järgi oli just niisama palju otse Tšõbagalahhini, sealjuures oleme aga ainult ületanud Verhojanski mäestiku, ja Tšõbagalahhini jääb minna arvatavasti veel terve kuu.

Vahemaa on tegelikult märksa pikem kui kaardil, sest me ei liigu otsejoones, vaid teeme ida pool mägi-jõe käärusid mööda suure kaare.

Õõbime veel ühe õõ evenide juures ja läheme siis üle madalate rohtunud mägede ida poole ning laskume märkamatumt juba Indigirka jõgikonda kuulüva Brjungade jõe ülemjooksule.

23. juulil, pärast kahepäevast teekonda laiades orgudes piki Brjungade jõe, jõuame suure mäeaheliku juurde, mis kulgeb paralleelselt Peaahelikuga. See ahelik, millele ma panin nimeks Brjungade mäeahelik, alaneb järsult edela poole, Peaahelikust allpool, ja on ainult hõredalt lumelaikudega kaetud. Brjungade jõe org aheneb mäeaheliku läbimise kohal, ta on täis ürgse jääliustiku moreene ja temani ulatuvad kord paremalt, kord vasakult püstloodis järsakud.

Järgmisel hommikul tuleb meil kaljudest möödumiseks mitu korda koolme kaudu üle jõe minna. Enne seda oli kaks päeva vihma sadanud ja Brjungade, mis on isegi kuival ajal üsna suur jõgi, oli tugevasti paisunud. Teisel koolmel kisub vool aheliku viimased hobused kaasa ja nad pääsevad vaevu kaldale. Kolmas koole on kohutav: hallid sogased veemassid tormavad pöörase vooluna.

Nikolai ei julge enam koolet otsida, ja ette sõidab even, kes koos teise eveniga, jakuudiga ja jakuudi naiseaga oli meie karavaniga ühinenud. Even ajab julgesti hobust; peagi kaob see täiesti vette ja ujub, pea püsti ja puristades; ratsanik tõmbab oma kõrgel sadulal

põlved lõua alla. Ta jõuab teisele kaldale ja tuleb tagasi, kuid mitte nii õnnelikult: vool kisub paunad lahti ja need kihutavad nagu kaks suurt mulli allavoolu. Eveenid ja jakuudid sõidavad päri voolu, lootes, et paunad kaldale paisatakse, meie aga jääme koolme juurde. Ma saadan teejuhi ette uurima, kas ehk pääseb edasi sama kallast mööda.

Vasaku kalda kõrgendikult, kuhu ma koos Protopopoviga ronin, avaneb avar vaade Brjungade orule ja Brjungade mäeahelikule. Brjungade jõgi on siin surutud kitsasse orgu, ja Peaahelikult laskunud iidsed jääliustikud olid ühinedes sunnitud selles kitsas avauses kuhjuma ja seda ummistama.

Õhtul leidis teejuht Brjungade vasakul kaldal tee, ja järgmisel päeval läheme seda teed mööda edasi. Siis tuleb pöörata põhja poole, Elgi jõgikonda. Maastik muutub vähehuvitavaks, mäed on veel kõrged, kuid lamedad. Elgi suur lisajõgi Selerikan on vihmast paisunud ja voolab nukras, tugevasti soostunud orus. Nikolai ei mäleta enam teed edasi ning meie karavan eksleb teeradasid otsides soodes ja noorte lehiste tihnikus.

Järgmisel päeval, 28. juulil, selgub, et teejuht lõplikult ei tea, kuhu minna. Ebaselged jäljed viivad Selerikani orust paremale poole ja ta juhib meid neid jälgi mööda. Tõuseme parempoolse aheliku kurule ja näeme idas suurte luhtadega laia orgu ja selle kaugemal serval õhtuses udulooris suure jõe pinda. See on Indigirka.

Ma vaatan erutatult mäekurult alla. Jõgi, mida mööda mitte keegi pole sõitnud! Täiesti tundmatu ala, kuhu tõepoolest pole astunud ühegi uurija jalg. Salapärane Indigirka, mis on äkki geograafilisest mõistest muutunud tegelikkuseks, peenest mustast joonest kaardil — suureks, veerikkaks jõeks.

LOOTSIKUS MÕÖDA INDIGIRKAT

29. juulil laskusime paradiislikele karjamaadele — Indigirka orgu, mis siin on väga lai. Vasakult poolt voolab Indigirkasse Elgi jõgi, tema kaldad on kaetud lopsakate luhtade ja saludega. Isegi lehis, mis on mõnevõrra sünges puu, näib luhtade taustal õrnemana. Hobused peidavad oma ninad ahnelt rohtu — viimases laagris mäekuru all metsas ei olnud nende toit kuigi rikkalik.

Liigume huupi põhja poole. Mõne kilomeetri järel satume metsalagendikul tühjale jurtale, mis on nähtavasti talikorter. Kõik muutuvad lõbusaks: oleme ju läbi pääsenud Verhojanski mäestikust ja kresthaldžailaste sünged ennustused ei ole täitunud — meil lonkab üksainus hobune.

Varsti leiame teise, elanikega jurta. Jakuudid vaatavad meie karavanile järele hirmu ja imetlusega: nii palju kandehobuseid pole siin iialgi nähtud.

Satume väikestele haruldaselt rammusate hobuste karjadele: vaadanud eemalt meie karavani, jooksevad nad kokkunult minema, õõtsutades oma pakse tagumikke.

Läheme veel kahest jurfast mööda, mis kuuluvad Pjotr Sleptsovile ja Pjotr Atlassovile, kellega meil hiljem tuleb veel kokku puutuda.

Esimene ei ole kodus, Pjotr Atlassov aga saadab meid Elgi kaldale, jõe ületamise kohale, Suudmesse,

kus me oleksime tahtnud kindlaks määrata astronoomilise punkti, ei pääse — seal on jõeharud ja metsaga kaetud saared. Tuleb peatuma jääda siia. Atlassov ei tea midagi Tšõbagalahhini viivast teest. Seal pole midagi imestada: ta on kehvik, tal on kõigest kolm lehma ega ole ühtki hobust. Vaesed jakuudid ei sõitnud tol ajal kaugele — selleks polnud vajadust (kui just mitte mõne rikka juurde, et ennast koormatega põtru ajama palgata); Atlassov oli käinud ainult Tarõn-Jurjahhis — asulas, mis asub 50 kilomeetri kaugusel Indigirkat mööda.

Õhtul tuleb Pjotr Sleptsov, kes on rikkam ja enesekindlam. Ta toob meile «kesit» — toitu, mida iga külalislahke peremees tavaliselt külalisele annab, kusjuures ta alati arvestab midagi vastutasuks saada. Sleptsovi «kesiks» on tujass piima ja pardid; selle eest annan talle eredavärvilise puuvillase rätiku. Jutt venib nagu alati pikale ja ei jõua kaua aega meid huvitavate küsimusteni.

«Kas siit läheb tee Tšõbagalahhini?»

«Inimesed sõidavad Tjubeljahhist, otse ei ole keegi sõitnud.»

«Kui palju maad on Tjubeljahhini?»

«Ligemale nelikümmend kjossi.»

«Ja sealt Tšõbagalahhini?»

«Ei tea, kuid see on kaugel, veel kaugemal.»

«Kas sa pole kuulnud, kus on see jahu ja või, mida täitevkomitee meile Oimjakonist Tšõbagalahhi viis?»

«Miks ei ole, kuulsin küll: teie kaubad parvetas Mitsika kuu aega tagasi Tjubeljahhi.»

«Aga kas nad pärast Tšõbagalahhi viidi?»

«Ei. Inimesed räägivad, et jäeti Tjubeljahhi.»

«Kas sa võid meid Indigirkat mööda kandehobustega Tjubeljahhi viia?»

«Indigirkat mööda sõidetakse Tjubeljahhi ainult paadiga — seal on kuristik, jõgi on sügav, kiire vooluga, tal on palju harusid ja saari. Hobustega tuleb ringi sõita.»

«Kuidas ringi?»

«Üle mägede, vasakult poolt.»

«Kas see on raske tee?»

«Raske: kive on palju, mäed kõrged, sööt halb.»

«Kas me Tarõn-Jurjahhi kaudu ei pääse?»

«Ei, Tarõn-Jurjahn on teisel kaldal, jääb eemale, ligemale viie kjossi kaugusele.»

Pärast pikki läbirääkimisi nõustub Sleptsov karavani Tjubeljahhi viima, kui temale antakse kuus puuda jahu.

Meie projekt — ära käia kas Oimjakonis või Tarõn-Jurjahhis enne teeasumist Tšõbagalahhi suunas ja astuda samme selleks, et organiseerida talvine karavan Jakuutiasse tagasipöördumiseks, — osutus teostamatuks. Tarõn-Jurjahhi fakterias praegu kedagi ei ole ja see on suletud. Ulussi keskus Oimjakon aga on kaugel — umbes 150 kilomeetrit, ning reis sinna ja tagasi kestab vähemalt kümme päeva. Pealegi, nagu räägitakse, ei ole seal ühtki meile vajalikku täitevkomitee liiget. Me ainult kaotaksime asjata kallist aega.

Seepärast, kui me tahame pääseda Tšõbagalahhi, tuleb riskida Indigirkat mööda allavoolu minna, mõtlemata esialgu tagasiteele. Me peame ruttama: pool suve on möödas, kuid lõppe märk Tšõbagalahh on, nagu selgub, ikka veel väga kaugel; kui palju maad sinna on Tjubeljahhist, seda siin ei teata, ja otsest teed siit ei ole olemas.

Hommikul saadan ma Mihhail Peretoltšini vaatama, kas ei leidu kuskil jõe ääres jalal kuivanud puid parve valmistamiseks. Ma tahan väga Indigirkat uurida, sellel sõita ja ühtlasi hobustele puhkust võimaldada. Kui me kogu pagasi toimetame edasi parvega, saavad hobused ilma koormata Tjubeljahhi minnes pisut puhata. Mihhail on tagasi tulles üleni kriimustatud ja sääskedest puredud, ta neab jõeharusid, Indigirkat ja metsa. Ta selgitas välja, et kuiv metsamaterjal asub kas jõest kaugel või läbipääsmatute jõeharude ääres ning et selle vedamine Indigirka äärde võtab liiga palju aega.

Lõppude lõpuks õnnestub saavutada Pjotr Sleptsovi nõusolek, et ta meile väikese lootsiku müüb ja teise, suurema üürib.

Suure lootsiku on Sleptsov peitnud põõsastesse ja see tuuakse meile härja poolt veetava saaniga. Indigirka ääres ei tundud tol ajal veel ratastega veokeid

Tšerski mäestik. Laager Indigirka jõe ääres.

ja need on pealegi soodes kõlbmatud; siin veeti saaniga nii suvel kui ka talvel heinu, puid, vett. Raken-dati ette ainult härgasid, kuna need on tugevamad. Mõned jakuudid ning Leena ja Aldani vahelisest piirkonnast pärinejad rakendasid mõnikord ette hobuseid, kuid see siinsetes oludes ebatavaline rakend häämmas kohalikke jakuute.

Elgi suudmes saatsin ma teejuhi Nikolai Krest-Haldžaisse tagasi, kuna ta ei tundnud enam teed.

1. augustil jagunes meie ekspeditsioon kaheks rühmaks. Protopopovi poolt juhitud karavan läks üle sügava Elgi, et jõuda Tjubeljahhi üle mägede. Mina, Salištšev ning tööliste ja tõlgi ülesandeid täitnud jakuut Konon otsustasime sõita kolmekesi kahe lootsikuga: mina väikeses ja minu reisikaaslased suures. Kuid ka suur paat on niivõrd väike, et kahe inimese kandmiseks tuleb selle külgedele kaks palki siduda.

Pagasi jaoks võtame puksiiri oma kokkupandava pre-

sentpaadi. Me laadime sellesse telgi, voodid, toiduained, astronoomilised riistad.

Oma paati võtan ma ainult mantli ja väikesed kotid kivide jaoks. Me sõuame kergete, kahe labaga aerudega, mis on voolitud peenikesest lehisetüvest.

Eelseisev teekond Indigirkat mööda on palju huvitavam kui üle Verhojanski mäestiku. Selle mäestiku struktuuri tundsiime Tšerski lühikese aruande järgi, kõik andmed Indigirka kohta aga piirdusid üksnes mõnerealiste teadetega, mis leiduvad maadeuurija Maydelli vanas kokkuvõttes ja mida ta oli kogunud küsitlemise teel. Maydell kirjutas: «Samal ajal kui Indigirka ülemjooks koos oma arvukate lisajõgedega voolab kuni Nelkani suubumiskohani laial, ainult kohati mäeahelike poolt läbi lõigatud tasandikul, muutub sellest kohast alates kaldamaastik täielikult. Vasak kallas on mägine peaaegu kuni Selegnjahhi suubumiskohani, parempoolne kallas aga tasandikuline ja soine.» Ja Maydell toob ära jutud Indigirka parempoolse kalda «kohutavatest soodest». Nii näidati seda ka kaartidel: tasandik mööda Indigirka parempoolset kallast põhja pool peaaegu kuni Oimjakoni nõoni, ja jõe vasakul kaldal metsik Kehh-Tassi mäeahelik, mida Indigirkast lahutab suur Sjurõktahh-Arga jõgi.

Indigirkat mööda allavoolu sõites ei lootnud ma satuda isegi kividele, kaljudest rääkimata: kuis saabki neid siin olla, kui kallas on tasandikuline ja soine, — ja ma kadestasin Protopopovi rühma, kes teeb huvitava matka üle Kehh-Tassi mäeharude.

Kuid sõit Indigirkal tõi palju üllatusi. Kõigepealt osutus jõgi märksa võimsamaks ja kiiremaks kui meie arvasime.

Niipea kui olime välja sõitnud Elgi jõe suudmes asuvate saarte labürindist, nägime laia jõge, mis kandis oma voogusid edasi pöörase kiirusega. Mulle ei teinud raskusi oma kerge lootsikuga ühest jõeharust teise minna ja kaljude juurde peatuma jääda, kuid minu reisikaaslased sattusid peagi raskesse olukorda: kahe palgiga lootsik, mis pealegi vedas presentpaati, osutus manööverdamisvõimetuks. Selleks, et ühelt kaldalt teisele sõuda, tuli kaua aerudega töötada, kuid sel ajal

kandusid paadid mitu kilomeetrit allavoolu. Seepärast tuli meil kohe teineteisest lahku minna: mina peatusin kaljude juures ja teostasin vaatlusi, kuna Šalištšev edasi sõitis ja mind iga kümne-kahekümne kilomeetri järel ootas.

Minu paat oli nii väike, et mu keha, kui ma pikali heitsin, paadi täielikult täitis, ja nii ebastabiilne, et selles ei saanud ümber pöörata, ja võis ainult veidi pead pöörata. Selleks, et tagasi vaadata, oli vaja tingimata kogu paat ümber pöörata.

On pisut jube niisuguses pähklikoores suurel jõel üksi sõita. Paat ajab ennast kärestike lamedatel lainetel püsti ja keerleb palju kordi ringiratast. Kõigist jõgedest, millel ma olen sõitnud, on Indigirka oma võimsuselt ja käreduuselt kõige süngem ja kohutavam.

Varsti veendume selles, kuivõrd valed on need andmed, mida Maydell kogus Indigirka alamjooksu kohta kohalikest elanikest, kes tõenäoliselt polnud siin kunagi käinud.

Metsaga kaetud mäed algavad mõlemal kaldal Elgi suudmest peale ja Nelkani (Tarõn-Jurjahhist allpool Indigirkasse suubuv jõgi) parempoolsel kaldal on oletatava madaliku asemel määratu suured tumedad mäed, mille osalt pilvedega varjatud tippudel on valged lumelaigud.

Järgmisel päeval ilmub kõrge mäeahelik ka jõe vasakule kaldale. Indigirka suure parempoolse lisajõe Nera suudme juures on mustad, paljad ja veelgi kõrgemad mäed, mis on kaetud rohke lumega. Hambuliste müüridena tungivad harjadest ja tippudest välja graniitsooned, mis annavad mägedele veelgi süngema ja fantastilisema ilme.

Nera taga läheb Indigirka org kohe kitsamaks, vool muutub järjest kiiremaks. Mõlemal pool on suured kaljud ja pilvedega kaetud mäed. Juba mitu päeva sajab vihma. Esimesel ööbimisel tuleb telk püstitada kitsale klibustikuribale: kivine kaldaveer on liiga järsk ja sellele ronida ei saa. Öhtul märkame hirmuga, et vesi haruldaselt kiiresti tõuseb ja jõgi lausa paisub. Ühe tunni jooksul tõuseb vesi kümme sentimeetrit, meie telgini on veepinnast aga kõigest kolmveerand meetrit.

Õo möödub ärevalt; ma vaatan palju kordi telgist välja ja näen, et vesi tõuseb järjest kõrgemale. Kell kuus hommikul tuleb laager maha jätta: kogu platvorm on üle ujutatud ja vesi loksus juba telgi ukse ees.

Järgmise kümne päeva jooksul alanes vesi Indigirkas niisama kiiresti nagu ta oli tõusnud.

Sõidame veel üks päev mööda pöörast jõge, kärestikel ulatub kiirus juba viieteistkümne kilomeetrini tunnis. Kaljude lähedal on kardetav sõita, sest vesi peksab nende vastu suure jõuga ja etteulatuvatest osadest tulevad kõrgete lainete harjad. Kuid ma pean hoiduma üsna kaljude lähedale, et neid uurida. Töö nõuab suurt pingutust: tuleb üheaegselt lootsikut juhtida, kaljut vaadata, kihtide kurdusid joonistada, märkmeid teha, fotografeerida. On nagu kiuste, et kui esineb palju huvitavaid kurdusid ja oled hetkeks aeru käest pannud, pöördub lootsik veekeerises ümber ja kandub külgepidi kalju juures olevale lainele. Kui aga laine paati pääseb, läheb pähklikoor otsemaid põhja. Niisugusel tormilisel edasilikumisel piki kaljusid tuleb veel tabada see hetk, millal nende juurde peatuma jääda, — ei või ju kaljust mööda sõita seda üle vaatamata. Ja vaatadki siis, kas kalju jalamil ei leidu kivi, mille taga on vaikne, pöörad paadi kiirel sõidul kalda suunas ja püüad seda juhtida nii, et paadi nina satuks just kivi taha, sest muidu kistakse paat minema või paisatakse kummuli.

Õhtul möödume Oltšani suudmest, mille taga kaljud muutuvad veelgi kohutavamaks. Üksteise järel kihutavad minust mööda kolm ulguvat ja sisisevat müüri. Jõgi tormab otse järsu neljanda kalju peale, mis oma teravikkudega lõhestab mõirgavat ja suurtes lainetes vahutavat vett. Töötan kõigest jõust aeruga ja pääsen vaevu kohutavast kaljust; ei jõua veel välगतada mõte: «Mis sai siin koormatega paatidest?» — kui neid juba näengi kaldal.

Ilmneb, et nad kaljut kartes pöörasid parempoolse kalda lähedal asuvale klibust leetseljakute vahelisele jõeharule, mis osutus sügavaks ja lõppes väikese põikmadalikuga. Presentpaati veeti kaua mööda kive ja selle põhi on arvatavasti läbi kulunud.

Asume ööbima ja keerame paadi kummuli: tõepoolest, välimises presendis on auk ja see tuleb paigata.

Hommikul, sel ajal kui Konon paati parandab, otsustame Salištševiga ronida meie lähedal asuvale mäele, lootes sealt ida või põhja pool näha kurikuulsat Maydelli madalikku.

Tõuseme järsu mäe nõlvale, mille tippu varjavad pilved. Ülevalt avaneb vaade alla Indigirka orgu; madalikke ja soid siin ei ole. Mõned mäeahelikud, millest kõige suurem on pilvedest varjatud, ristuvad jõega Oltšanist lõuna pool. Need ahelikud kulgevad laiuskraadi mööda, jõele risti, ja Indigirka lõikub neist läbi kitsast orgu mööda, mis kohati muutub tõeliseks kuristikuks. Eriti huvitavad on määratu suured terrassid, mis asuvad jõe orus 10 kuni 350 meetri kõrgusel. Terrasside tasane pealispind tõendab, et kogu see mägine maa on mitte väga ammu olnud märksa madalam ja siis kerkima hakanud, Indigirka aga lõikas sel ajal energiliselt oma kuristikku.

Sellel kõrgendikul veendusime Salištševiga lõplikult, et me olime avastanud uue suure mäeaheliku. Juba siis, kui me jõudsime Nerani, selgus, et Indigirka vasaku kalda mäeahelikud jätkuvad jõest ida pool. Nüüd, kui ma silmitsesin lõputuid ahelikke, mis varjasid silmapiiri põhjas ja lõunas, sain ma aru, et me asume määratu suure mäestiku südames. Tuletades meelde, et Tšerski kirjeldas oma teekonnal Oimjakonist Verhne-Kolõmskisse kõrgeid metsadeta mäeahelikke, mis kulgesid loodesse, ja kõrvutades seda teiste Verhojanski-Kolõma trakti mööda käinud reisijate andmetega Tass-Hajahtahhi mäeaheliku suuna kohta, otsustasin ma, et määratu suur mäestik ulatub katkematult polaarjooonest peale üle Indigirka Kolõmani. Sellesse mäestikku kuuluvad Tass-Hajahtahhi ahelik põhjas, saladuslik Kehh-Tass Indigirka vasakul kaldal, need kõrged ahelikud, mis meie ees sinavad, ja Tšerski Ulahhan-Tšõstai.

Neid järeldusi määratu suure ühtse mäestiku olemasolu kohta kinnitasid ka geoloogilised andmed: nii minu vaatlused kui ka Tšerski aruanne — kõik tõendas, et

siit läheb läbi võimas kurrusüsteem, mis kulgeb rööbiti Verhojanski mäestikuga.

Innustatuna oma avastusest ja tahtes nende tundmatute mäeahelike kaudu rutem põhja pääseda, laskusime alla paatide juurde.

Keskpäevaks on Konon presentpaadi ära parandanud ja me sõidame edasi. Ilm hakkab selginema ja me tõttame Tjubeljahhi, et jõuda seal teha astronoomilisi vaatlusi enne karavani saabumist. Kuid, oh häda: me ei tea, kus me oleme! Võib-olla oleme juba märkamatul Tjubeljahhist mööda sõitnud ja satume varsti kuulsatele kärestikele? Vanade kaartide andmeil on Tjubeljahhi asula parempoolsel kaldal, pisut ülalpool Oltšani, see suur jõgi, millest me eile mööda sõitsime, aga ei saa olla midagi muud kui Oltšan.

Parempoolsel kaldal on näha metsast tõusvat suitsu ja karjamaal söövaid hobuseid. Me peatume. Konon läheb metsa ja leiab sealt jurta, milles elab jakuudi perekond; nagu selgub, on täiskasvanud sõitnud kaugemale heinamaale ja koju on jäänud ainult lapsed. Need võisid ainult öelda, et Tjubeljahhini on veel palju maad.

Kuuendal reispäeval muutub jõgi veelgi kiirevoolulisemaks. Käänulistes, püstloodis seintega kuristikes lõikub jõgi läbi mitme mäeaheliku ja kannab meid lõpuks väikesele laiendile. Nähtavasti tuleb kohe Tjubeljahh. Veel üks kalju, mille juures jõgi on juba üleni vahus. Minul õnnestub läbi lipsata, kuid kohmakas suur paat satub vahutavatesse lainettesse ja läheb poolenisti vett täis. Veidi edasi, vasaku kalda jõeharu avases, vilksatas kaks jurtat. Ma sõuan kõigest jõust, et randuda, kuid kiire vool kannab lootsiku kaugemale edasi ja mul õnnestub peatuma jääda alles ühe väikese saare juures. Minu järel liigub kalda poole ka suur paat. Ta väljub kärestikust tasasele jõekäärule, pörkab äkki vastu vettinud puunotti ja läheb ümber. Salištšev ja Konon lendavad vette ning ronivad pealaest jalatalani märgadena saarekesele.

Jõeharu taga on kariloomade poolt ära tallatud avar luht, kari musta-valge kirjuid lehma ja kaks jurtat —

üks suve- ja teine talijurta. Kaugemal, mägede juures, mustendab väikese vanaaegse kabeli lihtne palkehitis. Jurtas elavad vana naine, noor jakuuditar ja lapsed.

Konon alustab pikka kõnelust: algul tuleb ära rääkida, kes me oleme ja kust me nii äkki tulime. Siis hakkab ta küsima:

«Kelle jurta see on?»

«Mitsika Starkov on peremees.»

«Kus Mitsika ise on?»

«Sõitis Oimjakoni, täitevkomiteesse.»

«Kas ta kauaks sõitis?»

«Kuulab täitevkomitees järele, mis teha selle jahuga, mille ta ekspeditsiooni jaoks siia vedas.»

«Kus siis jahu on?»

«Allpool, Jegori juures.»

«Kus ta elab?»

«Teisel kaldal, ligemale kahe ja poole kjossi kaugusel.»

«Aga kus on või?»

«Meie keldrisse peidetud.»

«Kas te pole kuulnud, kas siinpoolsel kaldal on olemas teed Tšõbagalahhi poole?»

«Seda kallast mööda ei sõideta. Kui minna teisele kaldale, võib sõita Momasse, allpool kärestikke; seal on palju elanikke, heinamaad on head, loomi palju.»

Naised elavad selles kitsas lõhes, kõrgete päikest varjavate mäeahelike vahel, nad ei tea peale Tjubeljahhi mitte midagi. Isegi tervet Tjubeljahhi ei ole nad näinud. Vana naine sõitis kord talvel kolm kjossi allapoole ja ei tea midagi sellest, mis on kaugemal. Ta räägib, et kuskil allpool, Tjubeljahhi oru lõpus, viie kjossi kaugusel on Ivan, kes kõike teab.

Ma otsustan peatuda kaheksa kilomeetrit jurtadest allpool, Injali jõe suudmes, kuhu tuleb meie karavan, püüda sinna kokku koguda või ja jahu ning siis teejuhti otsida.

Injali ja selle vastas suubuv Jetsenka jõgi voolavad süngetes sügavates orgudes, suurte hallide klibustikudega kaetud kõrgete mägede vahel. Jetsenkat mööda ülesvoolu on näha kõrgeid lumiseid tippe.

Ka Injali suudme juures on jurta, ja selle elanikud võtavad meid külalislahkelt vastu. Kuid andmed ei ole sugugi rahustavad:

«Siinpoolset kallast mööda inimesed Tšõbagalahhi ei sõida. Minge teisele kaldale, siis lähete üle mägede kärestikest mööda Tiehhan-Jurjahhi jõe, siis laskute Momasse — seal elab palju inimesi.»

«Milleks Momasse? Meil on tarvis pääseda Tšõbagalahhi.»

«Kuidas siis muidu? Momast lähete jälle üle Indigirka ja siis Tšõbagalahhi äärde. Seal elab kolm vendajakuuti. Koht on hea, sööta palju, inimesi vähe.»

«Küllap Moma kaudu ringi sõita on väga kauge?»

«Vist küll kauge, ligemale nelikümmend või viiskümmend kjossi.» Osutub, et saja kilomeetri asemel, mis jääb sõita Indigirkat mööda kuni Tšõbagalahhi suudmeni, tuleb Moma kaudu ringi sõites läbida vähemalt 350 kilomeetrit ja sealjuures kaks korda Indigirka ületada!

Siin ta on — kihutab telgi eest mööda, teisel kaldal metsas aga on puud vaevalt eraldatavad. Kuidas me küll viime siit lootsikutega üle kahe ja poble tonni raskuse laadungi ja ujutame üle karedavoolulise jõe oma ära vaevatud hobused?

Õnneks tuleb ühel siinsel Nikolai-nimelisel jakuudil meelde, et on olemas tee mööda vasakut kallast, mis läheb samuti ringi, on samuti kas kolmkümmend või nelikümmend kjossi pikk ega vii üle Indigirka, kuid see-eest on seal rasked koolmed, mäekurud, sood. Ta on ise seda teed mööda sõitnud, kuid nii ammu, et ta ei suuda meid juhtida.

Veel kaks päeva otsime teejuhti.

Lõpuks tuakse kohale vanadusest nõder Aleksei.

«Räägi, sõber! Kapse, dagor!»

«Pole midagi rääkida, vanaks olen jäänud, ei sõida enam kuhugi. Mida inimesed räägivad, seda kordangi.»

«Aga varem oled sõitnud?»

«Oli noor jõud, sõitsin igale poole: käisin küll üleval, küll Momas, küll Tšõbagalahhis.»

«Kumba kallast mööda sa Tšõbagalahhi sõitsid?»

«Seda kallast mööda, siitpoolt, üle mägede. Algul mööda Injalit ülesvoolu, siis tuli kõrge mäekuru, tuli kaua käia. Jõuad välja Jurõnja äärde, lähed seda mööda allavoolu. Sõitsin ammu, üle kolmekümne aasta tagasi. Mäletan halvasti, kuidas sõitsin.»

Vanamees tuletab suure vaevaga meelde, kust kaudu tee läheb. Lõppude lõpuks nõustub ta meile teed näitama, kuid palub, et teda teel ja ööbimiskohtades abistataks. Otsustame, et parem on leppida niisuguse teejuhiga kui üle Indigirka minna.

9. augustil saabub Mitsika (Dmitri) Starkov. See on sootuks teist laadi inimene. Välimuselt on ta inetu: kolmenurgeline kortsus nägu, hõredad mustad karvad lõual (jakuudid kitkuvad habet), küürakas. Kuid ta on julge ja ettevõtlik mees. Saanud Oimjakonis teada, et me oleme juba allapoole sõitnud, sõitis Mitsika lootsikul kahe päevaga 400 kilomeetri kaugusele Oimjakonist. Ta on üks väheseid, kes ujutavad Indigirkal parvesid, ja ta on tunginud lootsikul kaugemale kui keegi teine kohutavasse kuristikku allpool Tjubeljahhi. Mitsika sõitis tänavu esimesena lootsikul Tjubeljahhi juurest Oimjakonini, seniajani aga oli sõidetud ainult allavoolu või siis vastuvoolu üsna lähedale, mitte kaugemale kui 30—50 kilomeetrit. Peab nägema, kuidas jakuudid oma paatidega jõel liiguvad, ja nägema Indigirkat, et seda kangelastegu hinnata. Indigirka lootsik, millel on edasiliikumise kiirendamiseks ümmargune põhi, on liiga karme, et selles saaks püsti seistes ridvaga töötada, nagu seda teevad oma stružkades venelased; jakuudid istuvad paadi põhjas, sõuavad imekiiresti kahe lühikese pulgaga ja liiguvad aeglaselt jõge mööda ülesvoolu.

Mitsika seab kõik asjad otsekohe korda. Jahu tahab ta viia oma lootsikuga vasakule kaldale ja maha panna kahekümne kilomeetri kaugusele allavoolu, kust me selle oma hobustega ära toome. Või on juba kohal ja lamab musta karvasesse lehmanahka pakitult kaldal.

Tšõbagalahhini viib meid üle mägede Mitsika ise.

Me küsitleme kõiki kuulsa «lehmaudara» kohta, millest oli rääkinud Nikolajev, kuid mitte keegi pole niisuguseid mägesid näinud ja Mitsika muigab pilkavalt.

Tšõbagalahhi ääres elavast jakuudist Ivanist ei tea ta midagi.

10. augustil, keskpäeva paiku, ilmub lõpuks Injali kuristikust meie karavan. Hobused näevad välja väga nukratena, kuigi seitse või kaheksa neist käivad ilma koormata. Paljudel hobustel paistavad välja ribid ja tungivad esile vaagna kondid. On selge, et tuleb puhata, muidu me ei jõua Tšõbagalahhini.

Pealegi on Pjotr vigastanud oma jala. Juba esimesel päeval nikastas ta jala ja venitas välja kõõluse, kui ta oja kohale kummardus, et sealt vett võtta. Ühek-sandat päeva tõstetakse teda hobuse selga.

Karavani teekond üle mägede oli olnud raske: tuli ületada mitu kõrget mäeahelat, liikuda orgudes jõgede klibustikkudel, kivistes mäekurudes, läbi sügavate kool-mete ja soode. Kui meil tuleb ületada veel palju niisuguseid mäekurusid, siis ei pea hobused küll vist vastu.

Pärast ühepäevast puhkust saadan ma kakskümmend tugevamat hobust piki Indigirkat allavoolu kulgeval rajal jahu tooma. Samal ajal sõidan ma koos Protopopoviga jõeale kaljusid vaatama nii kaugele kui võimalik, et näha kas või kuulsate karestike algust. Mitšika jutu järgi on Indigirka kuristik karestike kohal kitsas ja kääruline, nii et vesi peab tohutu jõuga vastu kaljusid peksma. Niisuguseid kaldaid, kuhu saaks randuda, ei ole seal üldse: mäed kerkivad kaljuseintena või järs-kude rusukalletena. Ükski jakuut pole julgenud kas paadi või parvega kuristikku laskuda, kuid on olemas legend, et üle kaheaja aasta tagasi püüdis seitsmest kasakast ja jakuudist koosnenud rühm läbi karestike sõita. Paat purunes ja eluga pääses üksainus mees, kelle nimi oli Tihhon. Ta ujus paadi tükkidel selle jõe-kese suudmeni, mida nüüd nimetatakse Tiehhan-Jurjah-hiks (Tihhoni jõeke).

Indigirka karestikud on alati väga karmilt vastu võt-nud uurijaid, kes tahtsid läbi kuristiku minna. Esime-sena sõitis mõni aasta tagasi läbi Indigirka kohutavate karestike geoloog Vaskovski.

Mitšika ise on jõudnud kuristiku alguseni ja talvel sellest põtradega läbi sõitnud. Tuul on kuristikus nii

tugev, et ta jää pealt lume ära puhub ja põdrad koos nartaga jääd mööda vastu kaljusid veab.

Meil on järele jäänud ainult minu väike lootsik. Ta kannab üht inimest, ja selleks, et selles saaks sõita kahekesi, tuleb talle külge siduda kaks palki.

Me asume teele parimas meeleolus. Indigirka kannab meid suure kiirusega edasi. Tjubeljahhi esimene laiend lõpeb ruttu; me sõidame läbi kitsa kuristikku, kus jõgi ei ole üle kolmesaja meetri lai, ja jõuame teise laiendisse. Eespool on hallroosa graniitahel, mis palja müürina tee tõkestab. Indigirka pöörab järsult vasakule ja voolab piki mägesid läände.

Jälle algavad saared. Äkki näeme klibustikkude vahel kõrgeid hüppavaid laineharju. Nad asuvad naaberjõe-harus ja meid lahutab neist väike kitsas klibusaar, kuid harud ühinevad kohe. Püüame asjata eemale sõuda, vool kannab meid edasi rongi kiirusega, saarest allpool ulatuvad lained üle kogu jõe. Esimene laine, millesse me lõikume, täidab meie paadi poolenisti veega, teine laine ajab ta ääreni vett täis. Kuid palgid hoiavad meid veepinnal ja me ei vaju põhja, vaid ujume vööni vees istudes. Vastutulevad lained jätkavad meie ründamist. Sõuame parempoolse kalda poole, meist vasakul on ikka veel lained, paat aga liigub vee all talumatult aeglaselt ja teda tõmmatakse allavoolu, karestiku teise osa juurde, kus algab rida uusi kõrglaineid.

Kõigest jõust sõudes õnnestub meil mõni meeter enne alumisi kõrglaineid kalju juurde peatuma jääda. Ronime kaldale ja kallame vee paadist, säärikutest ja taskutest välja — kõik on vett täis.

Vaatame kalju üle, raiume selle küljest proove ja hakkame edasisõiduks valmistuma: võtame säärikud jalast, riputame vööd koos märkmiku ja fotoaparaadiga kaela. Nõrga lootusega, et õnnestub põikmadaliku kaudu vasakule poole, lainete piirkonnast välja sõuda, asume teele. Kuid meie sõiduk on muidugi liiga raske ja kohmakas. Vaatamata sellele, et paati juhatakse kõigi reeglite kohaselt risti vastu laineid, paiskab esimene lainehari paadi vett täis.

Istume jälle rinnuni vees, kuid seekord on asi ohtlikum: siin leidub veekeeriseid, paat kaldub vee all nii-

võrd tugevasti, et me sellest iga hetk võime välja kukkuda. Tuleb jälle parempoolsele kaldale sõuda ja vesi välja kallata.

Need kaks sündmust näitasid meile, et niisuguse sõidukiga suurtele kärestikele minna on liiga ohtlik.

Istume jälle paati ja sõuame vasaku kalda poole: on vaja leida koht, kuhu veeti jahu. Üks jakuut sõidab meile piki kallast lootsikus vastu ja vehib käega — tema vedaski jahu; kotivirnad on kaldal näha. Kui meeldiv on näha viitteist kotti rukki- ja nisujahu! See tähendab, et me oleme varustatud sügiseks ja osalt talveks. Nüüd me igatahes ei sure nälga, isegi kui me mägedesse kinni jääme.

Indigirka on endiselt kiirevooluline ja võimas. Ta hingab raskesti, otsekui aimates eesolevat kitsast kuristikku. Kärestikel leidub kohti, kus kerkivad lamedad ja harjadeta poole meetri kõrgused lained. Jube jõgi! Eriti hirmus on sellel liikuda hapras lootsikus. Jõe ja ümberkaudsete mägede kolossaalsed mõõtmed, vee pöörane vool, klibu hirmuäratav sahisemine vee all — see kõik masendab inimest.

Alles õhtul jõuame laiendi lõppu. Paremal pool vilksatas «kõiketeadva» Ivani jurta, vasakul on kaks tühja jurtat. Kilomeetrit viis allavoolu algab kuristik, mis lõikub läbi lumeta mäetippude graniitaheliku. See on tõepoolest kitsas, käärunine kuristik ja me näeme ainult selle algust, kus vesi keeb paljaste punakashallide graniitnõlvade vahel.

Me tahtsime väga kuristiku algust üle vaadata, kuid on juba hiline õhtu ja ekskursiooni kuristikku saab ette võtta alles homme, kulutades selleks terve päeva. Lasta päeva kaotsi minna, kui Tšõbagalahhini on veel 350 kilomeetrit, on lubamatu; pealegi olin ma käskinud Jakovit, meie jakuutidest kõige noorem, oodata meid ratsahobustega jahuvirna juures ainult homme keskpäevani, sinna tuleb aga veel jalgsi maha käia 25 kilomeetrit.

Otsustame ööbida viimases tühjas talijurtas. Süütame tule ahjukeses, leiame katkise vaskkannu ja seame selle üles kolde kohale. Oleme just hakanud ennast tule juu-

res mõnuledes kuivatama, kui saabub noor jakuut. Ma seletan temale, et oleme kuristikku üle vaatama tulnud ja et me tema jurtas ööbime; kingin talle «kesina» meie paadi. Ta seletab meile naeratades, et jurtas ei saa ööbida, — seal on palju kirpe, «bõlahhe», ja ta näitab, kuidas nad hüppavad. Tõepoolest, muldpõrandal hüppab kirpe igal pool, neid ronib säärikuid ja riideid mööda üles sellisel hulgal, et ajab hirmu peale. Pärast seda, kui jakuudid olid suvejurtasse sõitnud, siginesid kirbud põrandale tolmu sisse munetud munadest ja tahavad nüüd esmakordselt elus värsket verd maitsta.

Hüppame imekiiresti jurtast välja ja teeme lõkke õues. Pärast meie tänast kahekordset suplust tundub augustiõhtu 65. laiuskraadil jahedana ja meil on hea lõkke juures mõnuleda. Päike on loojunud ja põhjas mustendab graniitahela sakiline hari heleda taevastal.

Magama heidame aita ja kuhjame endale peale põdranahku, mis me sealt leiame. Homme seisab meil ees ebameeldiv jalutuskäik taigaga kaetud mägedes, kus pole teerada.

Asume teele vara, märjal rohul. Rännak piki kallast on raske. Igaüks, kes on jalgsi käinud mäestikutaigas, teab, et pole sugugi kerge maha käia kakskümmend viis kilomeetrit ilma teerajata. Kui käia samblal, vajub jalg sisse, kui käia soos, vajub ta samuti sisse. Päris Indigirka kaldal käia ei saa, sest tihtilugu jäävad tee peale ette kaljud ning meil tuleb mitu korda ühest orust teise minna ja uuesti järsku nõlva mööda üles ronida. Jahulao juurde jõuame alles õhtul.

Jakov oli õnneks nii taibukas, et ta meid ootas kauem minu poolt määratud ajast.

Hakkab pimedaks minema, kuid peame tagasi sõitma. Enne pimeduse saabumist möödume Tjubeljahhi alumise laiendi juures mitmest jurtast; seal on askeldamist, naised ja neiud lüpsavad lehmi.

Jurtade juurest viib tee kohe üles vanale terrassile. On pime, sügaval all helgivad Indigirka vood ja nende taga mustendavad mägede harjad, mis näivad öösel veel kõrgematena.

Õöd on juba pimedad ja täna on taevas palju tähti.
On meeldivalt jahe. Mähime end Jakovi poolt toodud
burkadesse ja naudime puhkust pärast väsitavat päeva.
Kella ühe paiku öösel jõuame laagrisse. Konservileem
on meile parimaks vaevatasuks.

KUS ON SIIS LÖPUKS TŠÖBAGALAHH?

Viibime veel kaks päeva Tjubeljahhis: on vaja parandada «botod» ja Mitšika pole veel valmis. Jälle on rohul kokku pandud terved heinakuhjad ja Afanassi õmbleb värsket heina «botode» kulunud katte külge. Meil tuleb puudus «botode» õmblemiseks vajalikust nööriest, peab midagi leiutama, millega seda asendada. Pügame hobuste sabasid ja lakkasid ning laseme jakuutidel nööri keerutada. Selleks, et asendada katkenud rihmu ja nööri kandekoormate sidumiseks ja päitseteks, lõikame puruks selle musta lehmanaha, millesse oli pakitud Mitšika poolt toodud või.

Ma püüan kandepaunade arvu vähendada, et saaks rohkem jahu kaasa võtta. Presentpaati me edaspidi enam ei vaja, lõikame selle puruks ja valmistame higrisõbasid, kotte, rihmu. Kogu laager tegeleb majapidamistöga.

Pjotr istub lõkke juures ja parandab midagi: ta ei saa haige jala pärast ühistööst osa võtta. Ma soovitan talle Tjubeljahhi jääda ja luban, et me tagasiteel kellegi talle järele saadame, kuid ta ei nõustu mingi hinna eest: «Ma suren siin igatsuse kätte.»

16. augustil saabub rammusal valgel hobusel Mitšika. Jakuudid teevad vahet hobuste seitsme rammususastme vahel; kõrgeim aste on see, kui hobuse seljal on kahe sõrme paksune rasvakiht. Mitšika hobune kuulub sel-

lesse rammususastmesse. Jakuudid saadavad hobuseid pikaks ajaks karjamaale, et niisuguse rammusa hobusega pärast sooritada lühike ja kiire teekond raske kandekoormaga, kusjuures loom viiakse neljanda-viienda nädala lõpuks peaaegu nõrkemisele. Kauem ei pea hobune vastu, kabjad purunevad. Selleks, et niisugune rammus hobune end haigeks ei jooks ega lõpeks, jäetakse ta enne reisi kaks-kolm päeva söömata. Mitsika hoiab oma hobust esimesed kolm päeva cheliku otsas — «söödab teda posti juures», nagu ütlevad meie vene töölisel, ja laseb teda alles hommikul kaheks tunniks-rohtu sööma.

Selline meetod on eriti sobiv reiseideks läbi kehva söödaga piirkondade või talvel.

Jakuudid imestavad väga, et meie hobused käivad juba kaks kuud, — nende süsteemi järgi oleksid hobused selle ajaga ammu hukkunud. Eriti hämmastavad neid hobuserauad: Indigirka ääres nähakse rautatud hobuseid esmakordselt. Kuid ma olen rahuldatus: ainult tänu hobuseraudadele oleme jõudnud nii kaugemale; isegi jakuudi töölisel — lepitamatud hobuseraudade vastas — löövad nüüd ise väljatulevaid naelu kinni. Iga tööline hakkab oma hobuse pärast hirmu tundma, sest hobuseraudade tagavara on juba lõppenud.

Läheme Injali orgu mööda ülesvoolu otse läände. Oru põhi on kaetud kord klibustikuga, kord suurte tarõnidega, kord metsade või luhtadega, kus kasvab chtrasti sinikaid.

Juba esimesel päeval selgub, et hobused pole enam kaugeltki need, mis nad enne olid. Karka ja Pegaška kukuvad kõigil badaraanidel, neil tuleb koormad seljast võtta ja püsti aidata.

Ma märgin iga päev päevikusse: «Hobune nr. 1 hakkas tugevasti lonkama ja jõudis suure vaevaga laagripaigani», «Hobune nr. 5 hakkas tugevasti lonkama ja vabastati koormast». Midagi juhtub! Hobuseraudu ei ole ja «üleskeeratavaid» hobuseid (reservhobuseid) samuti mitte.

18. august. Injali org jaguneb kaheks, lõuna pool tuleb suur lisajõgi Siljap. Selle taga lõuna pool asub määratu suur graniidist Siljapi mäeahelik, mis on kae-

tud lumega. Siljapi ja Injali vahelisel maasäärel kõrgub tiheda lumemütsi all tohutu isoleeritud mäetipp. See on Tšeni grupp — mäeaheliku selle osa kõige kõrgem mägi. Pikad lumekeeled laskuvad sealt kitsastesse, moreenidest ummistunud kuristikesse. Mitsika räägib, et ta kord kaljukitsedele jahti pidades Tšenile roninud, läinud sinna terve ööpäeva, jõudnud lumeni. Ta olevat mäekurudes näinud jääliustikke — sellepärast hüütaksegi seda mäge Tšeniks (tšen — talvel jurta nurkadesse naride alla kogunev jää).

20. augustil jõuame Injali alamjooksu kitsast orust tema ülemjooksu suurde laiendisse. Kogu seda nõgu on kunagi täitnud jääliustikud: ühed laskusid Tšenilt, teised — põhja- ja läänepoolsetelt mägedelt ning nad ühinesid kitsas Injali orus.

Kaks järgmist päeva liigume oru põhjapoolse serva moreene mööda itta, kogu aeg Tšeni nähes — tema eest ei pääse kuhugi. Lõputud moreenikünkad katavad mäenõlva kogu jalamit ja ulatuvad 400 meetrit oru põhjast kõrgemale; järelikult oli jääliustik siin vähemalt 400 meetrit paks.

Iga päev jään ma teistest maha, et üle vaadata kaljusid, ja leian pärast tee jälgede järgi. Nüüd näib mulle teerada läbi Verhojanski mäestiku traktina, sest sinne rada pole midagi muud kui jälg. Moreenidel liikuda on veel halvem — seal on kivid, kuiv sammal, kuhu hobuste kabjad ei jäta jälgi; kuid olen omandanud suuri kogemusi ja peale selle on mu valge hobune tõeline rajaleidja. Kui mul on vaja teostada geoloogilisi vaatlusi ja pole aega jälgi silmas pidada, leiab hobune ise tee, koguni moreenidel. Peaaegu alati otsustab ta eksimatult, kuhu minema peab, ja teda tuleb harva õigele teele juhtida.

22. augustil jõuame imeilusatele haljastele luhtadele Injali ülemjooksul. Metsa kasvab ainult oru serval, ta on hõre ja kõver; veidi kaugemal on juba metsa piir.

Mõned hobused on hirmsas seisukorras: nad käivad kolmel jalal, tagumist, vigastatud jalga üleval hoides. On selge, et nad ei suuda mitte ainult Tšõbagalahhini, vaid isegi üle mäekuru minna, mis meil homme ees on. Ainus võimalus on see, et tuleb jätta siia osa koormast

ja kõige nõrgemad hobused. Meie tagasituleku ajaks võivad nad paraneda.

Ehitame metsa servale kividega üle külvatud kohale (kaitseks metsatulekahju vastu) väikese ruudukujulise palkmaja. Kaitseks vihma eest katame maja pealt presendiga, mille peale paneme palke ja kive — kaitseks karude vastu. Inimeste vastu pole kaitset vaja: siin ei teata, mis on vargus. Valime välja kõik selle, mida meil ühe kuu jooksul tarvis ei lähe: osa jahu ja võid, tangu ja konserve ning kõik paunad kollektsoonidega. On hirmus seda mägedesse maha jätta, kuid kes ei riskeeri, see ka ei võida.

Kui me oleme veidi mäekuru poole edasi läinud, jätame luhtadele kolm hobust: Karka ja kaks valget.

Tõus Tšõbagalahhi jõgikonda viivale mäekurule on raske ja läheb üle kivide. Hobused vigastavad jälle oma jalgu. Nüüd vaatavad kõik ahnelt samblale, kas seal ei leidu kaotatud hobuserauda, millega saaks oma hobuse hukkumist edasi lükata. Ja kuidas jakuudid algul naersid, kui ma Tompo soodes sadulast hüppasin hobuserauda üles tõstma! Kui karavan minust möödub, vaatan ma ärevusega jalgu: missugusel hobusel on veel raudad alt ära tulnud ja milline on lonkama hakanud. Jakov karjub alati esimesena: «Ülemus, rauda pole!»

Kõrgelt mäekurult paistavad jälle lumised ahelikud: idas, läänes, lõunas ja põhjas. Põhja pool udulooris on mingi uus mäeahelik. Millal need küll lõpevad?

Laskume väikese jõe sünget kuristikku mööda Mjurele äärde. See on Tšõbagalahhi kõige suurem lisajõgi.

Laskumisel kohtame esimest inimest pärast 200 kilomeetri pikkust teekonda: jõe lähedal asub eveni kehviku telkelamu. Tema perekond koosneb seitsmest inimesest. Neil on kõigest seitse põtra ja kaks või kolm koera. Even tuleb koos oma pojaga meie juurde ratsa, ta kõssitab põdra esimestel abaluudel; põdra seljas on väike, kahest padjakesest moodustatud sadul, mis asub otse abaluudel, ja jaluseid pole olemas. Evenid silmitsivad uudishimulikult inimesi, hobuseid ja telke. Meie tulek on neile samasugune haruldus nagu meteoriidi kukkumine: nad näevad venelasi esmakordselt. Isa on

üksainus kord elus käinud Oimjakonis ja ei tunne peale väikese lõigu Mjurele ülemjooksust mitte midagi.

Temalt on raske midagi tee kohta teada saada.

«Kuidas pääseb Tšõbagalahhi äärde?»

«Mis Tšõbagalahh? Ei tea, kus see on.»

«Kuhu see jõgi, Mjurele, siis voolab?»

«Kaugele voolab. Kitsas kuristikus, siis jõuab jälle laiale kohale. Indigirkasse voolab.»

«Kas otse Indigirkasse või Tšõbagalahhi?»

«Ei tea, pole ise näinud, inimesed pole rääkinud. Siin, enda juures, tean, mis jõed siin on. Vasakul ülesvoolu on Djadjaa, siis Disjaa. Aga Tšõbagalahhi ei ole...»

Sedamööda, kuidas me edasi liigume, eemaldub Tšõbagalahh järjest kaugemale põhja poole.

Kuid ka Mitsika geograafilistes teadmistes ilmneb cotamatult lünk: ta ei tunne enam teed. Tšõbagalahhi on ta sõitnud altpoolt Moma juurest ja ta ei ole Mjurele ääres kunagi käinud. Kuid see ei vii teda segadusse: miks ei peaks siis sinna pääsema, kui on olemas jälg — «suol»! Tema julgusest hakkab mul pisut jube: reisida neljakümnest kurnatud ja lonkavast hobusest koosneva karavaniga — see on ju sootuks midagi muud kui kerge sõit värske ja rammusa hobusega. Ma küsin Mitsikalt:

«Kui palju maad on Tšõbagalahhini?»

«Kjossi kakskümmend, vahest rohkemgi.»

«Kas me Mjurele kaudu läbi pääseme — räägitakse, seal olevat väga rasked koolmed?»

«Mis seal ikka, tuleme kuidagi toime.»

Teda ei kohuta mitte miski.

Mjurele kuristik on kõige karmim kõigist neist, mida me senini oleme näinud. Teisel pool jõge kõrgub uus mäeahelik — see on graniidist, tal on hirmuäratavate tornide ja sakkidega sarnanevate tippude read. Ma püüan nende hulgas ära tunda «lehmaudarat» — peaksime ju lõpuks sinna jõudma! Need teravad tipud ei sarnane aga sugugi udaraga, vaid pigem sarvedega.

Jõe sügava ja sünge kuristiku kohale on kogunenud pilved ja nende vahelt tulevad kaljusakid ainult aegajalt nähtavale.

All roomab meie äravaevatud karavan. Teerada viib alatasa klibustikule, kus kord üks, kord teine hobune hüppab kolmel jalal. Õiget rada pole olemas ja Mitsika juhib meid lihtsalt vaistu järgi. Kaljude vältimiseks tuleb palju kordi üle jõe minna; see läheb järjest vee-rohkemaks ja tormilisemaks. Graniitplatoost voolavad alla käredate, heledate graniitrahnu vahel vahutavad joad. Üks juga on eriti ilus. Ta voolab kitsas lõhes, mis on majasuurusi graniitrahne täis külvatud. Tema tumeroheline vesi kobrutab rahnude vahel ja suure vaevaga saab hobust sundida koolmesse minema.

Öösel vastu 25. augustit sadas mägedes lund. Meil algavad vihmasajud. 26. augustil leiame orus suure luha ja jätame sinna veel kaks lonkavat hobust. Niipea kui nad on sadulatest vabastatud, hakkavad nad aplalt rohtu sööma.

Läbime suure tarõni lisajõe suudmes, selle jõekese kanjon tuleb välja vasakult poolt graniidist. Ma juhin Mitsika tähelepanu sellele, et jakuudi Nikolai poolt Tjubeljahhis antud skeemi järgi otsustades lahkub tee Mjurelest just selle jõekese kaudu ja et on juba aeg ära pöörata — koolmed muutuvad liiga sügavaks. Kuid Mitsika naeratab: «Siin on kõige suuremad mäed», ja viib meid veel kaks korda läbi Mjurele. Teisel koolmel kannab vool kaasa ahelike viimased hobused — Mjurele on juba muutunud suureks jõeks.

27. august on viimane päev, kus me liigume Mjureled mööda. Hommikul hakkasid veel kaks hobust lonkama. Jõuame moreenvallide piirkonda. Nende vahel on sood, kus jäävad kinni ja kukuvad nõrkenud hobused. Jõuame sellele kohale, kus Mitsika arvates peab olema koole; kuid siin loobub juba ka Mitsika ja ta isegi ei proovi koolet — laia jõe hallrohelistes vood ei tööta midagi head. Liigume edasi vasakul kaldal ruskallete jalamil, mis siin ulatuvad jõkke. Nende taga on jälle moreenid ja sood. Lõpuks näeme mäekurult moreenide vahelt, et jõgi voolab edasi kitsas hallis kuristikus ja et vasakul kaldal edasi ei pääse. Vaatan Mitsikat. Ta suundub rahulikult mägedesse: on olemas jälg.

Tõepoolest, graniitplato, mida me Mjurele kanjonis

nii kaua läbistasime, on lõppenud. Madalamaks muutuvates mägedes on läbipääs — mäerübi, mille kaudu saab ennast päästa süngest orust, tõelisest surmaorust.

Kuid see pääsmine pole odav: me tõuseme mäekurule mööda iidset moreeni, mis kujutab endast sambla ja hõreda metsaga kaetud graniitrahnu kuhjatist. Hobuste kabjad satuvad pragudesse kivide vahel. Nüüd ei kuku mitte üksnes Pegaška, vaid ka paljud teised hobused, keda oli peetud täiesti usaldusväärseteks.

Suure vaevaga jõuame mäekurule. Kui kaugel söödamaa veel on, seda Mitšika muidugi ei tea, ja tuleb jääda laagrisse siiasamasse, mäekurule, sohu, kus veest puutumata on ainult väikesed kivisaarekesed.

Seitsekümmend kilomeetrit Mjurele kanjonit mööda jäävad kauaks meelde...

Mäekurult on põhja pool kuni silmapiirini jälle näha mäeharju, kuid need ei ole enam lumised ega nii kohutavad kui äsja läbitud mäeahelik. Mitšika näitab kõige kaugemale mäeharjale: «Need mäed on teisel pool Tšõbagalahhi.» Ma ei taha seda nagu hästi uskuda: kas siis Tšõbagalahh on ikka tõesti olemas?

28. augusti hommik. Täna tuleb meil laskuda mööda samasuguseid samblaga kaetud rahnusid, millel me eile märke tõusime.

Kahe kilomeetri pärast astume Nokjoni orgu. See on väike, kuid karedavooluline jõgi, mis hüppab ja kobrutab graniitrahnu vahel. Mitšika ratsutab julgesti vette, ta hobune on veel priske ja tugev, kuid meie hobustele ei ole see meelt mööda. Innokenti tige Rõžka, kes on ammu unustanud, kuidas ta inimestele kallale tungis, neile kapjadega vastu rinda löi ja hammustas, kukub vette. Tema kandekoormas on puudane kott kivimiproovidega, vesi kannab selle minema. Tšernov hüppab julgelt vette ja päästab väärtusliku kandami.

Veel kaks koolet üle Nokjoni, siis tuleb jälle mäekuru; seejärel laskume samblaga kaetud järsku nõlva mööda alla sellesama Nokjoni äärde. Imeilus org on üleni kaetud lopsaka rohuga, vee ääres kasvavad laiad lehised. Siia jääme ööbima. Täna läbisime kõigest 12 kilomeetrit, kuid on tarvis hobuseid süüa, sest nad olid öösel soo peal asjata rohtu otsinud.

Alles järgmisel päeval keskpäeva paiku näeme plattoo järsakult lõpuks Tšõbagalahhi: sügaval all lõikub ta läbi oru, uhub kaljusid ja kobrutab. See jõgi ei ole Mjurelest väiksem. Otse meie all on luhad ja nendel, jõe kaldal — grupp jurtasid.

Lõputute mägede hulgas läänes püüan ma jälle näha kurikuulsat «lehmaudarat».

Läheme alla jurtade juurde, püstitame nende kõrvale oma telgid. Hobused seome kõik ridastikku tara külge; nüüd on neid kolmkümmend seitse nende neljakümne nelja asemel, kes olid Jakutskist teele asunud. Õhtul on meil pidupäeva meeoleolu. Ja on ka põhjust pidutsemiseks! Lootsime ju siia jõuda ühe kuuga, kuid olime teel kaks ja pool kuud; kavatsesime maha käia 700—800 kilomeetrit, käisime aga maha 1500; arvasime, et tuleb liikuda mööda madalikke, kuid ületasime nii palju mäeahelikke, et ei tea nende arvugi. Mis veel iganes ees seisaks, kuid eesmärk on saavutatud!

Vennad-jakuudid Sorokoumovid saabusid alles järgmisel päeval kalapüügilt ja ma korraldasin neile ja nende naistele, õele ja emale põhjaliku ülekuulamise. Esimesed andmed, mis ma neilt sain, olid rabavad. Ilmneb, et me ei ole veel pärale jõudnud. 1922. aastal ei elanud Sorokoumovid mitte siin, vaid kahe-teistkümmene kjossi kaugusel Tšõbagalahhi mööda ülesvoolu. Sealses jurtas oligi Nikolajev nende juures käinud.

Tähendab, veel mitu päeva otsinguid, täna on aga juba 1. september. Mitsika teatas, et kui me tahame pääseda mägedest oma hobustega, siis tuleb siit lahkuda hiljemalt 15. septembril.

Kõik, mis me veel kuulsime, läks täiesti lahku Nikolajevi jutust: ta oli tulnud mitte augustis, vaid septembris, mitte kolmekesi, vaid viiekesi, väikese salgaga. Jakuut Ivani jurtat Tšõbagalahhi ääres pole olemas, vendade nimed on Sergei, Gavriila ja Jegor. Tšõbagalahhi ülemjooksult ei toodud salgale mitte lamuut (even) Nikultšan, nagu rääkis Nikolajev, vaid Afanassi, ja ta oli neid juhtinud mitte kuni Momani, vaid kõigest kaks-kolm kjossi, seejärel oli juhtinud even Ossip ja siis kuni Momani — even Grigori.

See hävitas korrapealt Nikolajevi värviküllase jutustuse sellest, kuidas vana even oli teda vedanud sinna ja tagasi üle mägede.

Kõik muu oli samalaadne. Nähtavasti ei ole Nikolajevi jutus ühtki tõesõna. Eriti tähtis on see, et pole olemas niisugust jõge, mis voolaks paralleelselt Tšõbagalahhiga selle läheduses ja mille kaudu läheks 60 kilomeetri ulatuses tee Momassé täiesti metsata maastikul.

Meie pärimised «lehmaudara» kohta ajasid jakuudid naerma. Ka meile muutus asi naljakaks.

Pärast pikki küsitlusi, välja selgitanud kõik Tšõbagalahhi lisajõed ja kõik teed Tšõbagalahhilt Momasse, jõuame järeldusele, et sellel teel, mida mööda oli sõitnud Nikolajev, voolab ainult väike Talõnja jõgi natuke maad rööbiti Tšõbagalahhiga.

Otsustame Talõnja äärde minna ja sealt luuret alustada. Ma jätan Sorokoumovite jurta juurde suurema osa meie karavanist ja võtan Talõnja äärde kaasa ainult väikese uurimissalga kõige tugevamate hobustega. Sorokoumovid annavad mulle kaasa teejuhi — teise venna, Gavriila, ja kaks hobust. Tasuks töö eest annan ma neile kaks kõige nõrgemat hobust.

3. septembril asume teele. Oleme lõbusas meeleolus: täna ju teame kindlasti, kuhu me läheme, ja meie lõppesmärgini pole kuigi palju maad, kõigest 10 kjossi.

Eriti rahul on tööliised: igaühel on puude taha takerdivate viiest hobusest koosnevate ahelike asemel üksainus hobune; Kononil pole hobust kronomeetritega, mida on tarvis kogu aeg silmas pidada, kas nad ei ole puu taha kinni jäänud; Jakov vabanes vastikutest rasketest punastest kastidest teaduslike instrumentidega, mis teda oma kaaluga olid ära vaevanud; isegi see valge hobune, kes neid kaste oli kandnud, jäi Mjurele äärde maha.

Me läheme kuristikust mööda üle platoo ja laskume moreenide vahel asuva väikese järve äärde. Seda piirab avar purpurpunane luht — need on middendorfi kase salad sügisrüüs. Luha taga on sidrunkollane metsaserv — ka lehis kolletab juba, ja eemalt paistab terav lumine tipp, mis peegeldub külmas vees.

Peagi tuleb ebameeldiv koole läbi Tšõbagalahhi. Jõgi on täis graniitrahne, mille vahelt on raske läbi pääseda. Koole läheb risti üle jõe väga laial kohal. Vasaku kalda lähedal satuvad mõned hobused, sealhulgas ka minu oma, sügavatesse aukudesse ja nad ujuvad. Kõik on märg. Brr! Praegu pole suvi.

Järgmisel päeval jõuame Talõnja suudmesse. Ülalpool seda jõge laieneb Tšõbagalahhi org, siin on kunagi olnud määratu suur jääliustik, samasugune kui Injali ülemjooksul. Lõuna pool on näha sedasama graniitplato, mille me läbisime Mjurele äärde minnes. Platoo ulatub piki Tšõbagalahhi kuni silmapiirini läände. Ta on üleni lumega kaetud — mitte ainult tipud, nagu see oli Siljapi ahelikus, vaid isegi madalad rübid. Mitu orgu lõikub sellesse platoosse süngete lõhedena, nende ülemistes osades on samuti näha lumekeeli. Esilekerkivaid kõrgendikke ja tippusid on vähe, see on üksainus kohutav lumepank.

Talõnjat mööda jõuame peaaegu metsa piirini ja jääme siia terrassile peatuma.

Seni kui Talõnja ääres uurimistöid tehakse, sõidan ma Gavriila Sorokoumovi ja tema rammusate hobustega mägedesse, et uurida nende struktuuri. Kui me Moma teed mööda olime kõrge mäeaheliku läbinud, jõudsim väikese Oltšani jõe orgu. Ilmneb, et see kuulub juba Sjurjuktjahhi jõgikonda. Siit leidsimegi siis lõpuks selle salapärase jõe, mis kõigil senistel kaartidel on kujutatud nii pikana ja Verhojanski mäestikust Momani ulatuvana.

Laskume alla Oltšani juurde, kus satume nukratele, metsadeta aladele. Edasi läheb Moma tee piki Oltšani ülesvoolu, kuid Gavriila saavutab mu nõusoleku sõita lõuna poole: Moma teed mööda ei ole viie kjossi ulatuses metsa. Vaatan üle klibustiku ja näen, et Oltšan uhub välja uusi ja mitmekesiseid kivimeid; otsustan minna ülesvoolu, et uurida uusi massiive, mis asuvad põhja pool. Gavriila sõidab hapu näoilmega ja oigab aeg-ajalt: «Hanna honobõt?» («Kus me ööbime?»)

Mäekuru on kogu ulatuses kaetud mättalise sooga; minu rammus hobune vaarub vaevaliselt, ohkab ja nohiseb. Eespool teeb jõgi järsu pöörde kirjusse mäe-

ahelikku ja lõikab sellesse sügava kuristikku. Näib, et ahelikud ei lõpegi, oleme ju jõudnud polaarjoonele ja Aldanist alates mägedes maha käinud üle 1100 kilomeetri.

On õhtu, metsani on veel kaks kjossi. Tuleb ööbida. Jõe ääres kasvab polaarpaju — «talaga» võsa ja selle vahel leidub rohuplatse. Sellest piisab kahe teekatla ja kahe hobuse jaoks. Me kogume pajuoksi; need põlevad viletsalt ja soojendavad halvasti, kuid teekatel läheb keema. Ma pakun Gavrilale konserve ja tema mulle võid. Siis istume tule ääres.

Sellel matkal leidsin ma koha, mis sarnaneb kõige rohkem Nikolajevi kirjeldusega: Moma tee ääres on tõepoolest olemas kuue kjossi pikkune metsadeta ala, kuid see hõlmab mitte üht, vaid nelja jõge. Nikolajevi kogu kirjeldusest jääb järele ainult see lai metsadeta mägederiba. Ja siin, Oltšani ääres, võib leida kitsaid kohti kaljudega, niisuguseid, missuguseid ta kirjeldas. Kui ma meie baasi olin tagasi jõudnud, rääkisin ma oma avastustest; me otsustasime sõita Oltšani äärde ja uurida jõge allpool kuristikku.

Siis jääme rahule, et oleme läbi uurinud kõik punktid, kus Nikolajev võis käia.

Päeval tuleb meie laagrisse Talõnja äärde külaline: algul kuulduv mäe taga kaeblikku määgimist ja siis jookseb telkide juurde noor kaljukits. Ta on hallikaspruun, kõhualune valge, sarved on alles kasvama hakanud. Protopopov haarab kähku vintpüssi ja tulistab tühjaks kogu magasini. Kits kihutab haruldaselt osavalt otse järsakust üles ja kaob mäeharja taha. Kirgliku jahimehena ei saa Protopopov endale andestada möödalaskmist ja ta kontrollib püssi. Ilmneb, et selle kahe kuu jooksul, mil püssi sadula külge seotuna kaasa veeti, on kirp paigast ära nihkunud ja püss laseb mööda.

Siin on rohkesti kaljukitsi (tšubuka), kõikjal mägedes leidub nende jälgi ja radasid nõlvakutel, ja tihtilugu vedeleb orgudes sarvedega kolpasid — evenide trofeesid. Evenid varitsesid kaljukitsi ja tulistasid neid püssist või seadsid üles vibu nende radade äärde, kustkaudu loomad käivad, ja nii laskis kits ise noole enda pihta. Samal meetodil püüti siin niihästi metspõtru kui

ka jäneseid. Praegu on niisugune jahipidamisviis keelatud, sest palju loomi hävitati asjata — kütt ei jõudnud õigeaegselt läbi käia kõiki püüniseid.

10. septembril sõidame üheks päevaks Oltšani äärde: seal on raske pikemat uurimist teostada, pole sööta ega kütust. Võtame kaasa pumba ja butaraa.

Butaraa — pesemisriista — tegi Mihhail ühest kandekastist ja lehiselaudadest. Liiv ja klibu pannakse kasti ja pestakse seal aukliku raudplekist plaadi peal läbi, siis uhutakse peenikest materjali künas, kuhu settivad rasked mineraalid ja väärismetallid. Selleks, et plaatinat ja kulda paremini kinni pidada, pannakse künasse kalev.

Butaraa töötab kiiresti — ämbreid liivaga jõutakse parajasti ette anda. Lõbusalt töötab pump, lakkamatu juga uhub ära liiva, labidas kraabib sõelapõhja ja loobib välja klibu. Neil päevil pesid meie uurijad läbi kolm tonni liiva ja ei leidnud kübetki plaatinat.

Kui me olime ühe päeva Oltšani ääres töötanud, sai meile selgeks, et Nikolajevi juttu võib lõplikult väljamõeldiseks pidada. Kui meil oleks korda läinud leida plaatina jälgi või vähemalt neid kivimeid, mis tavaliselt koos plaatinaga esinevad, oleksime siia jätnud uurimis-salga.

Nüüd aga polnud mõtet inimesi siia rasketesse tingimustesse jätta. On parem, kui kõik koos sõidavad Oimjakoni, et üksikasjalisemalt uurida lõunapoolseid alasid.

Kõigile meie poolt läbi elatud raskustele vaatamata ei olnud me Nikolajevi peale eriti kurjad, sest meil oli korda läinud teel Tšõbagalahhi äärde tundma õppida väga huvitavat piirkonda, avastada määratu suur mäestik ja uurida suure maa-ala geoloogilist struktuuri.

13. septembril läheme tagasi Sorokoumovite jurtade juurde. Hobustele tuleb enne rasket teekonda kaks päeva puhkust anda. Ka siin on rohi hakanud kollutama, midendorfi kaselt on langenud punased lehed, maastik on muutunud nukraks.

TAGASI ELGI JUURDE

Tšõbagalahhis oli meie ees teelahe, nagu vägilasel muinasjutus: «Lähed paremale — kaotad hobuse, lähed vasakule — hukkad ise.»

Esialgse plaani järgi oleksime pidanud siit minema läände, vana Verhojanski trakti poole, ja sinna jõudma märksa lõuna pool Verhojanskist.

Kuid keegi ei saanud meile öelda, kas niisugune tee on olemas. Ka siis, kui me selle leiame, ei jõua me oma hobustega isegi traktini: talv tabab meid varem.

Kõige õigem on suunduda Oimjakoni. Esiteks, kui me liigume lõuna poole, siis läheme talve eest ära. Teiseks, sellele teele jätsime maha hobused ja kolleksioonid: iga hobuse eest võime saada kaks-kolm põtra, ka kolleksioone on parem ise kaasa võtta, kui lasta neid Mitšikal kohale toimetada. Oimjakonis teatakse meist, ma kirjutasin sinna kohtunik Bogatõrjovile ja palusin meile kindlustada talvise reisi Jakutskisse. Kohad on meile osalt tuttavad, ja kui me oleme mägedes läbi käinud 400—500 kilomeetrit, jõuame Elgi suudmesse, kus elab inimesi ja kus me igatahes ei suudame. Peale selle, kui me läheme lõunasse läänepoolsemat marsruuti mööda, siis on võimalik uurida seda kohta, kus niinimetatud Maydelli Kehh-Tassi mäestik ühineb Verhojanski mäestikuga, ja järelikult saab läbi uuritud kogu Kehh-Tass; kui me aga läheme Elgi juurest

Oimjakoni, siis uurime läbi ka kogu Indigirka ülemjooksu.

Kuid läbi Tšõbagalahhi ja Moma mäeaheliku viib üksainus tee — mööda Mjureled, ja kuni Injalini tuleb meil minna vana teed mööda. Injali äärest lubab Mitsika meid viia otse Elgi suudmesse.

16. septembril jätame Sorokoumovite perekonnaga hüvasti.

Kõige vanem vend, Sergei, juhib meid Mjureleni uut teed mööda, Nokjoni kõrvale jättes. Vesi on tublisti alanenud ja meil on parem püüda minna Mjurele kuristikku mööda kui jälle läbi Nokjoni mäekurude soode. Meiega tuli kaasa jakuudi laika Oijuran, valgete käppadega must karvane koer, kelle Protopopov oli Sorokoumovitelt ostnud.

Mjurele alamjooksul, kus me ööbime, on suurepärased luhad, kuid seal ei ela mitte keegi. Ainult vahest harva aetakse siia Tšõbagalahhist hobusekarju. Öhtul sajab märga ja tihedat lund. Lund sajab kogu järgmise päeva ja see katab mägesid, kuid orus on alles sula. Kuristikku täidab piimjas udu, millest mõnikord läbi vaatavad lumest laigulised tipud. Allpool on nõlvad mustad ja libedad. Külma, nukker ja jube...

Järgmisel päeval läheme koolmeid kaudu kuus korda üle Mjurele. Mitsika ei taha kaljudest möödapääsemiseks nõlvadele ronida ja eelistab koolmeid.

Kolmas koole on sügav, vesi ulatub kandekoormateni. Innokenti katsub koolet läbida mõnikümmend meetrit ülalpool ja kogu tema ahel ujub — on näha ainult hobuste päid ja selgasid.

18. septembril ületame lisajõe graniitkanjoni vastas asuva Onjoli tarõni. Tarõni taga luhal tuleb kaks meie poolt sinna jäetud hobust karavani juurde — neil hakkas üksi igav. Jakovi hobune on rammus ja tugev, Tšernovi hobune aga on halvasti kosunud, kuid ei lonka enam.

19. septembri hommikul on 10 kraadi külma. All ei ole veel lund, kuid mäed on valge katte all.

Me jõuame 800 meetri kõrgusel lume piirkonda. Ülalpool on juba viieteistkümne sentimeetri paksune ühtlane lumekate.

Esimene ööbimine lumel ajab hirmu peale: me pole harjunud telgi jaoks lund rookima. Olukord on ebamugav ja ebatavaline, kõikjal on liibuv lumi: telgi küljes, säarikute küljes. See on ebameeldiv, kuid märksa hirmsam on hobuste olukord: sööt on Mjurele orus juba niigi napp, kuid nüüd peavad hobused selle välja tooma lume alt. Paplisaludes jõe ääres, kuhu me lõime üles oma laagri, kasvab rohi üksikute puhmastena puude vahel, ja mul on jube vaadata, kuidas hobune oma kapjadega lund laiali loobib ja siis seda kollast ja vintsket puhmast nosib. Kui juba 800 meetri kõrgusel on lund, siis jääme tõenäoliselt lume piirkonda peaaegu kuni Elgini: Injali ülemjooks asub ju veel kõrgemal.

20. septembril sõidame Mjureled mööda edasi. Lumikate läheb järjest paksemaks, öösel sajab jälle lund.

Kui me suundume mäekurule, kuuleme haukumist. Võõras laika tormab Oijurani juurde ja koera järel tuleb metsast välja kümnest põdrast koosnev rivotult liikuv karavan. See on rändav evenen oma perekonnaga. Kõik tulevad hobuse seljast maha. Evenen ütleb, et mäeaheliku taga Injali ääres lund ei ole ja et ta nägi meie hobuseid — kõik kolm on sealsamas, kuhu me nad maha jätsime. Ka ait on terve.

Evenen ja tema naine on tore paar. Mees on pikk, sihvakas, ilus, osav ja liikuv, eveneni rahva — põhjataiga põliselanike — kõigi väärtuslike omaduste kehastus. Tema nägus naine sarnaneb oma seemisnahksetes pükstes poisiga. Neil on neli last: kõige vanem, umbes viie aastane, veab ise põtra oheliku otsas, kaks järgmist istuvad põtrade seljas, kuid põtru veab ema. Viimane, imik, on kibitkakujulises väikeses hällis nagu külgsaun põdra selga seotud. Mõnikord kannavad eveneni naised väikseid lapsi nahkkotiga seljas. Koti põhja pannakse sammalt või puidukõdu.

Kogu perekond sõidab meie järel meie ööbimiskohani, punaka karvaga koer kihutab ees, keel suust väljas, tema taga käib ema laste ja kandepõdraga. Naise tähelepanu kuulub täielikult meile. Oksad peksavad lapsi vastu nägu, kuid ka neid köidab huvitav vaatepilt ja nad ei pane hoope tähelegi. Nad ongi tõenäoli-

selt kõigega harjunud: mõlemad nooremad on külmale vaatamata ilma mütsideta.

Enne seda, kui evenid läksid üle paiksele eluviisile, harjusid nende lapsed juba vara külmaga: varajasest lapsepõlvest alates mängisid nad päevad läbi poolpaljatena lumel.

21. septembril läheme üle mäeselja. Kogu aeg sajab lund, möllab lumetorm, ümberringi on kõik piimvalges udus. Hobused tammuvad noruspäi ja hanereas sügavas lumes. Kas see on võimalik, et kümme kilomeetrit sealpool mäeahelikku pole lund? Ainult Oijuran ei nukrutse, ta jookseb igal pool ringi, kähhar saba rõngas.

Niipea kui oleme mäekurult laskuma hakanud, muutub pilt põhjalikult: lumikate läheb järjest õhemaks. Seda on veel ainult mäenõlvadel, allpool aga on näha Injali tumedaid, lumeta luhtasid. Veel viimased lume-laigud ja me käime rohul, mis on küll kollane.

Kaugel luhtadel paistab kolm täppi, kaks valget ja üks must, — need on meie hobused, kelle me kuu aega tagasi siia maha jätsime. Nad on metsistunud, ning selleks, et neid kinni püüda, moodustab karavan nüüd sõõri ja hobused aetakse selle keskele kokku. Kiisa, Oijurani haukumine, hirnumine, hobused sulpsavad soos, lõpuks aga on kõik kolm kinni püütud. Nad näevad toredad välja, nende seljad on paksenenud, küljed ümardunud; valgetele hobustele on kasvanud tihe karv.

Meie ait ei ole ära põlenud ja karud ei ole seda rüüstanud.

Kaks järgmist päeva liigume Injali parempoolset lisajõe mööda ülesvoolu.

Elgi jõgikonda viiv kuru on meie teel viimane metsata piirkond, Tšöstai. Nüüd läheb teekond kogu aeg allamäge, välja arvatud mäekurude ületamine Elgi lisajõgede vahel. Jääme ööbima mingi jõekese äärde, hakkab tihedat lund sadama. Meie teine suvi kestis kõigest kolm päeva.

Kus me oleme? Mitšika seda ei tea, ta on käinud ainult Injali basseinis. Kuu aega tagasi palus ta mingisugustele evenidele edasi öelda, et nad teda siin ootak-

sid. Mitšika läheb neid otsima (jalgsi, nagu alati, sest jakuudid hoiavad oma hobuseid), hulgub osa ööst ringi, kuid ei leia kedagi.

Sellest hoolimata ei lähe Mitšika tujust ära. Milleks muretseda: võib jõge mööda ülesvoolu lõunasse minna.

Kas ta selle tee leiab? «Miks ei leia, on ju suur tee.» Seda suurt teed mööda sõidab aga kord suve jooksul ainult üks ratsanik, praegu on tee pealegi lumine.

Järgmisel päeval laskume mööda tundmatu jõe kuristikku, läheme üle madalate metsaga kaetud mägede teise jõe äärde, mille nime Mitšika samuti ei tea, liigume seda jõge mööda edasi veel kaks päeva, möödume suurest mustast järvest ja peatume järve taga metsas, kahe soo vahel, kus ei ole sööta. Viimastel päevadel jäävad paljud hobused järjest nõrgemaks: kuiv rohi ei ole kuigi toitev ja soistes metsades leidub sedagi vähe.

Mitšika läheb jälle evenide laagrit otsima.

Umbes kell kümme õhtul kuuleme pehmet lumekruudinat ja kisa — Mitšika sõidab tagasi. Tal on kaasas kaks ratsanikku põtradel: Mitšika leidis evenid üles; nende laagripaik asub ligidal mägedes. Selgub, et oleme ära eksinud.

Üks evene, salga vanem Semjon Neustrujev, nõustub meid lähemad viis kjossi juhtima. Ta tuleb hommikul põdra seljas ja veab teist põtra oheliku otsas. Teise põdra seljas on vanamehe voodi.

On juba 28. september ja loodus tahab meile näidata, et varsti on talv käes. Õhtul on 13 kraadi külma, hommikul aga 21. Päike on pimestavalt hele.

Liigume veel mõni päev Elgi vasakul kaldal madalates mägedes, minnes üle järskude mäeahelike ühe väikese jõe äärest teise äärde, läbi metsade ja üle külmunud soode. Hobused nosivad teel kollast rohtu, kuid paljud neist on kurnatud ja jäävad karavanist ühtelugu maha.

1. oktoobril jõuame edasi ainult ühe kjossi — evenide laagripaigani. Järgmine söödamaa on nelja kjossi kaugusel.

2. oktoobril sooritame raske rännaku. Lund sajab kuni kella kolmeni päeval ja kõik on lumine: puud,

inimesed, hobused. Ronime kaunis kõrgele mäekurule, kuid sealt laskudes kaotab Mitsika teeraja: see läks nõlva mööda ringi. Läheme otse alla, hobused libisevad tagumikkudel sambla ja lume peal. Siis liigume piki Elgi lisajõge ja ööbime selle suudme lähedal metsas soo peal.

3. oktoober on see päev, kus me sooritame viimase rännaku asustatud kohta, ja mis osutub ühtlasi murranguliseks päevaks meie edasiliikumisel. Öösel kukkus üks hobune veeauku ja istus seal viieteist-kraadise kül-maga hommikuni. Täna, käimata kümnet kilomeetritki, hakkas ta kukkuma ja me olime sunnitud ta esimeste jurtade juurde maha jätma. Edasi hakkasid üksteise järel kiiresti «kleepuma» (nagu Siberis öeldakse) ka teised hobused «vene» ahelates. Kokku jäi kahekümne kilomeetri ulatuses maha viis hobust, kes osutusid niivõrd kurnatuks, et nad ei suutnud käia isegi ilma koormata. Osa kandekoormaid ja sadulaid on tee äärde laiali pillutud ja inimesed käivad jala.

Öhtul toovad tagasisaadetud tööliselised neli hobust; viies, kes ennast külmetas, lamab luhal ja ei taha süüa. Nähtavasti on tema päevad loetud.

Terve päeva ja öö sajab lund, mis katab paksu kihina telke, kandekoormaid, sadulaid.

Sellesse kohta jääda pole mingit vajadust ja me otsustame minna oma astronoomilisse punkti Elgi suudmes. Osa inimesi ja koormaid võib Elgi suudmesse jääda ja hiljem, kui Oimjakonis on üüritud põdrad, siit otse Krest-Haldžaisse sõita. Sellega avaneb mulle võimalus pärast seda, kui ma nõrgad hobused olen Elgi äärde maha jätnud, tugevate hobustega Oimjakoni sõita, ilma et ma tarvitseksin siinsetelt evenidelt uusi hobuseid üürida.

Jätame hüvasti Mitsikaga — ta sõidab üle mägede koju.

5. oktoobril toimub rännak Elgi suudmesse. Liigume laias jõeorus. Metsad, luhad, kus kõrge kollane rohi veel tuustidena lumest välja ulatub.

Elgi ääres padrikutes on palju jänesejälgi. Me koh-tame mitu korda jänestega jakuute. Jäneseid püütakse

siin paeltega, mis on jänesejälgede kohale kolmjala külge kinnitatud.

Pärast eilset lumesadu on ilm täna jälle selge ja külm — 26 kraadi. Kuid Elgi ei ole veel kinni külmunud. Teda palistab rohke kaldajää ja jõgi mustendab laia ribana lumeväljade vahel. Ta on suvise tasemega võrreldes tugevasti alanenud ja räägitakse, et jõest võib koolme kaudu üle minna. Vastaskaldal raiub mingi must kogu jää sisse renni — Pjotr Atlassov, kelle jurta juures me peatusime, rajab teed. Siinpool on kaldajää samuti läbi raiutud: hobused lähevad kartlikult vette, kuid koole on väga madal ja meil õnnestub ilma äpardusteta parempoolsele kaldale pääseda.

Järgmisel päeval hakkame kohalejääjaid majutama. Protopopov ja Mihhail tahavad tingimata talionni ehitada, kuigi selles tuleks elada mitte üle kahe kuu. Nad valivad välja koha tihedas metsas, astronoomilise punkti lähedal. Päeva jooksul saevad vene töölisid maha nelikümmend seitse suurt lehist. Jakuudid loobuvad oma toast talionnis ja kolivad Pjotr Sleptsovi juurde jurtasse.

Koos Sleptsoviga tuleb meie juurde kohalik rikas Dõrõ-Jurjahhi äärest — Fjodor Krivošapkin. Ta on elegantselt rietatud. Uued, hästivalitud põdrakamussist untad (karusnahksed säärikud), rebasekäppadest käänistega labakindad, koopaorava nahast müts, karusnahavoodriga kalevist pihtkuub, mis on ääristatud vööt-orava nahaga, — see kõik on uus ja puhas. Fjodor käitub väga enesekindlalt. Ta on rikka mehe kasupoeg ja ka ise ettevõtlik inimene, tal on sadakond põtra; ta parvetab Indigirkal metsa.

Fjodor pakub ennast meid Oimjakoni viima. Ta ei soovita sõita suveteed, mägede kaudu, — seal on väga järsud tõusud ja praegu, lumega, ei pääse neist üle. Peale selle on seal halb sööt, kui me aga läheme Indigirka kaudu, siis võime jõe ääres elavatelt jakuutidelt heina osta. Indigirka peab varsti kinni külmuma.

Ma annan Fjodorile ühe neist hobustest, mis me viimasele peatuskohale maha jätsime, ja saan selle vastu ühe lehma. Lehm on Pjotr Atlassovi juures karjatami-

sel ja tuuakse kohe ära. Fjodor on nähtavasti paljud selle piirkonna elanikud võlakohustustesse mässinud.

Kokku on Elgi suudmes kuni kakskümmend jurtat, kuid nende hulgas on Pjotr Atlassovi jurta vististi kõige vaesem. Temal on kolm lehma ega ole ühtki hobust. Iga lehm annab suvel ühe pudeli piima, talvel aga annavad arvatavasti kolm lehma kokku ühe pudeli. Atlassovi viieliikmeline perekond toidab end selle piima ja püütavate jänestega. Tema ise käib oma kulunud põdranahkses kasukas, millel ei ole enam peaaegu üldse karvu, tihti meil ja suitsetab lõkke juures kõssitades piipu. Tal on kaasas väike puulabidas lume tasanamiseks: pärast seda, kui jäneseprüünised on välja pandud, tuleb jäljed kustutada. Labida ümber on mähitud jõhvist silmused.

Onni ehitamist oodates elame alles telkides astronoomilise punkti juures. Täna öösel teostas Salištšev vaatlusi 30-kraadise pakasega. See on vaatelejale raskeks katsumuseks: instrumendi kruvisid ei saa puudutada, objektiiv kattub jääga. Sealjuures ei ole meil peale poolkasukate sooje riideid ja mitu tundi järjest säärikutes pakase käes seista on piinarikas.

8. oktoobril hakatakse talionni kokku panema. Peaarhitekt on Mihhail. Ta käsitseb osavalt kirvest ja juhhib hästi ehitustööd. Onni mõõtmed on neli korda kuus meetrit ja selles on kaks tuba.

Järgmisel päeval pandi kokku kõik seitse sõrestikku ja peentest palkidest lagi ning hakati katust mullaga katma. Mihhail hõoveldas lauad ja meisterdas neist ukse. Seati üles kaks raudahju, aknad kaeti bjassiga, seinad tihendati Atlassovi poolt muretsetud lõikheinaga.

10. oktoobril on peaaegu kõik lõpetatud ja vene tööliised kolivad talionni. Järgmisel päeval kolime ka meie üle. On väga mõnus pärast külma ja kitsast telki istuda soojas, magada lahtiriietatult. Onn on ehitatud niivõrd hästi, et kuigi me öösel ei küta, on temperatuur hommikul +10 kraadi. Selleks, et soojust vähem kaotsi läheks, ei panda ööseks akende ette mitte luuke, vaid higisõbad — «botod».

Onn on seestpoolt mõnevõrra sünge, nagu seda on iga teinegi põhjamaine talionn, kuid kõik, kes niisugustes talionnides on elanud, tulevad hiljem mõnutundega meelde laiu narisid, seintel rippuvaid püsse, punasekskõetud ahju juurde riputatud riideid, tumedate seinapalkide vahel hajuvat küünlavalgust.

10. oktoobril toodi kohale viimasele laagripaigale maha jäänud hobused. Viiepäevane puhkus ei aidanud neid põrmugi — vastupidi, nad on veelgi kõhnemad kui enne. Nähtavasti ei suuda kuiv rohi karmide tingimustega harjumata hobuste jõudu taastada. Külmetanud hobune lõppes.

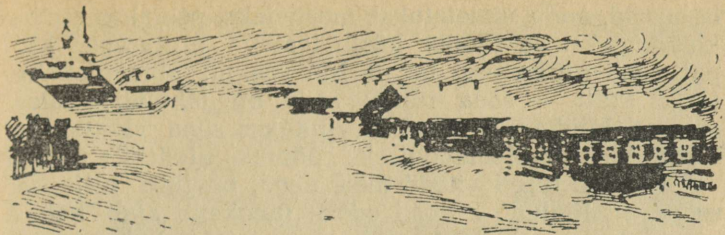
Ärasõiduni jäänud mõne päeva jooksul müün ma ära kõige nõrgemad hobused liha, või, soojade mütside, labakinnaste, jänesenahast tekkide vastu. Siin pole võimalik saada ei kasukaid ega karusnahast säarikuid, neid tuleb siia saata Oimjakonist.

Talionnis on alaline elevus: meie valmistume ärasõiduks, kohalejääjad aga täiustavad igati oma elamut. Meile küpsetatakse teemoonaks kakke: juba rohkem kui kaks kuud tagasi said kuivikud otsa ja me elame kakkudest. Tehakse magedat tainast, millele mõnikord kergitamiseks soodat lisatakse, ja küpsetatakse pannidel.

Lõpuks toob Pjotr Atlassov sõnumi, et Indigirka on kinni külmunud.

Minuga sõidavad Oimjakoni kaasa Salištšev ja kolm jakuuti, välja arvatud Afanassi, kes jääb Elgi äärde tõlgina — ta oskab pisut vene keelt.

Me jätame maha peaaegu kogu moona: jahu, tubaka, suhkru. Sellest jätkub neile üheks kuuks ja selle aja jooksul loodan ma saata põtradega uue tagavara. Võid ja liha saavad nad siit, tikkude ja soola järele saadetakse Afanassi Tarõn-Jurjahhi fakteoriasse.

KÜLMAPOOLUSEL

15. oktoobril asume teele. Kandekoormate ja inimeste jaoks valitakse välja parimad hobused. Mägedega harjunud hobused on kümnepäevase puhkuse ajal kuiva rohu söömisest kosunud. Neile on kasvanud tihe tali-karv ja nad tunduvad seetõttu veelgi rammusamatena.

Talionni jääjad saavad meid pisut raske südamega. Ka meil on kahju sellest väikesest, tihedas metsas asuvasst onnist lahkuda — siin on nii soe ja hubane.

Pjotr Sleptsovi jurtas joome hüvastijätuks teed. Meile pakutakse kakke ja hajakki. Hajakk on või ja piima (mõnikord lisatakse juurde vett) klopitud ja külmutatud segu. Hajakki serveeritakse tükeldatuna ja ta maitseb suurepäraselt, kui selles on vähe vett. Toas ei sula hajakk niipea, kui seda on külmutatud temperatuuril alla 30 kraadi, ja kuuma tee kõrvale on seda eriti meeldiv süüa. Neil päevil saatis Sleptsov igaühele meist «kesina» ühe ratta hajakki ja külmutatud koort.

Sleptsovi jurta juures võtab meid Fjodor ühe meie parema hobuse seljas vastu. Hobuse seljas on hõbedast inkrustatsioonidega kaunistatud tore jakuudi sadul ja must sadulavaip.

Meie hobused on koos, neid on kokku kolmkümmend kolm. Mu pilk langeb Karkale — see «kuradi elajas» hakkab meid jälle oma riugastega kinni pidama ja metsa peitu pugema. Kuid Fjodor vaatab teda vaimustatud silmadega: Jakuutias on tumedad hobused väga haruldased ja musti pole seal üldse olemas, pruune

hobuseid, mida nimetatakse mustadeks, peetakse esmaklassilisteks. Ja Fjodor küsib teatava erutusega, kui palju ma Karka eest tahan. Ma vastan: «Bir mehak» («Üks kott» — sada rubla; sada on jakuüdi keeles «sjuss», kuid raha puhul tarvitatakse sõna «kott»), ja Karka läheb mõlemapoolseks rõõmuks Fjodorile üle.

Ettevalmistused viitsid meie aega, on juba hilja, ja seepärast liigume kiiresti edasi. Innokenti ajab kahekümnest loomast koosnevat hobusekarja; hobused jooksevad kogu aeg teelt kõrvale luhtadele ja Innokenti ajab neid kisades taga. Ta oskab hobust taga ajades paremini kui keegi teine metsikult kiljatada, nii et metsas jube hakkab.

Täna jõuame Elgi laiendi lõppu alles pimedas. Jalad on säärikutes külmast kanged. Päikesest hoolimata on juba 26 kraadi külma. Eemalt paistab selle jurta korsten, kus me ööbima peame. Korstnast purskuvad vihuna välja sädemed; tundub, et me sinna iialgi ei jõua.

Lõpuks olemegi tara juures. Värav on külalislahkelt lahti; ronin vaevaga sadulast, seon hobuse «serge» — õues asuva teritatud tulba külge. Astun küürutades jurtasse — see on täis kamina juures seisvaid jakuute. Kuid nad kõik on seljaga tule poole: jakuutidel pole kombeks ennast soojendades igatsevalt vaadata rahulikult põlevat leeki. Tuli on kaminas äge ja seda vaadates hakkavad silmad koguni valutama.

Raske on edasi anda, kui mõnus on ennast pärast pakast kamina juures soojendada, sealjuures teades, et hobused on koplis, et neile on antud heina ja et pole vaja nende pärast muretseda.

Alates sellest päevast hankis meile Fjodor tasuna Karka eest igas ööbimiskohas heina. Nähtavasti oli tal ka Oimjakoni orus palju võlgnikke.

Reisiv jakuut ei osta tavaliselt heina: suvel sööb tema hobune luhal ja talvel antakse igas jurtas süüa mitte ainult temale endale, vaid ka hobusele. Jurtadele, mis asuvad elava liiklusega teede ääres, on see rängaks kohustuseks.

Ülalpool meie ööbimispaigast läheb Indigirka org kohe kitsamaks, idast ja läänest ulatuvad sinna kõrged mägede rühmad. Piki kaljusid läheme Indigirka jääle.

Mööda Indigirka jääd.

Mina ja Jakov peatume hagu alati kaljude juures ja jõuame alles öösel Juddehhi laiendile. Helekollane kuu valgustab hõbedasi mägesid. Eemal on näha jurta, kust paistab nagu alati hele tuli. Kui me sinna jõuame, näeme sinakasmusta taeva taustal jurta siluetti ja sädemevihku.

Juddehhi jääme kogu järgmiseks päevaks: tuleb mahajäänud hobused järele tuua ja neid sööta.

Hommikul teostan ma väikese ekskursiooni teisele kaldale, kaljude juurde. Ülejäänud osa päevast istume jurtas. Minule ja Salištševile pakub suurt huvi kogu kodukord, mida on hea jälgida meie aukohast nurgas.

Talijurta erines tol ajal suvejurtast eeskätt selle poolest, et sellega oli otseselt ühendatud laut — hoton, mille uks oli alati lahti, et sinna pääseks sellesama kamina soojus, millega köetakse jurtat; õieti pole seal üldse ust. Jurta (jakuudi keeles «balagan») ja hoton on väljastpoolt kaetud mulla- ja sõnnikukihiga. Välisuks on nahaga polsterdatud, akendel on sügisel klaasid,

kuid oktoobri teisel poolel hakati neile talveks jäätükke ette panema.

Jäätükk tahuti aknaava suuruseks ning mätsiti lume ja veega kinni. Niisugune «klaas» peab sooja paremini kui tõelise klaasiga raam, mida jurtades mõnikord esi-nes. Klaasid olid enamasti katki ja aknast puhus sisse; jäätükk on märksa tihedamini kinnitatud; valgust annab ta rohkem kui härmatisega kaetud ja peene võrestiku- kuga klaasaken. Ka jääle tekib jurtapoolsele pinnasele härmatis, kuid see kraabitakse igal hommikul noaga maha. Mõne kuu pärast on jää läbi härmatanud ja siis asendatakse see uue jäätükiga.

Hommikul viidi lehmad hotonist õue läbi jurta, et hotonit mitte lasta külmaks minna. Neile anti heina parajasti nii palju, et nad ei lõpeks; piimaand ei läinud sellest mõistagi paremaks. Hobustele anti heina ainult siis, kui nendega sõideti; muul ajal sõid nad koplis, kuiva rohtu lume alt välja kaapides. Hobust ööseks hotoni viia peeti kahjulikuks.

Jurtas, kus me peatusime, oli kamina eeskoldel mitu katelt jääga, mida veeks sulatati. Vett veavad jakuudid tavaliselt ainult jää kujul saaniga, sest veekogud kül- muvad tugevasti kinni. Vett vajatakse palju, peamiselt tee keetmiseks. Teed juuakse lõputult, seda pakutakse otsekohe igale läbisõitjale ja perenaine või peremees joovad temaga tingimata kaasa. Vasest teekatel on alati tulel; samovar on Oimjakonis ainult rikastel. Tule ümber keerlevad kogu aeg lapsed; nad on talvele vaa- tamata poolpaljad. Väikesel poisil, kes end kamina juures soojendab, on jalas nahkpüksid, kuid need on tagant lõhkised, ja ta sõidab tagumikul mööda muld- põrandat. Tule ääres istub ka koer. Koeri on Oimjako- nis vähe: jahisaak on halb, koeri ei tasu pidada, kasse pole aga üldse olemas. Keegi pole julgenud siia üle mägede põtradega kassi tuua; oldi kindel, et põdrad sellest haigestuvad ja et nad võivad koguni üldse mitte edasi minna.

Kuid isegi selles kolkas ei olnud jakuudid veerand sajandit tagasi nii vähe puhtustarmastavad, nagu see lugejale näida võib. Igal hommikul pesi end kogu pere kausis, kuivatati end võrdlemisi puhta rätikuga, lopu-

tati hambaid, külalistele anti selleks otstarbeks tassiga sooja vett. Rohmakad kivitassid on alati puhtad, laud on harjaga küüritud ja kuivatatud.

Jurta on kaheks osaks jagatud: sissekäigust parempoolne osa on külalistele, vasakpoolne aga pererahvale (Kesk-Jakuutias on jaotus vastupidine). Parempoolses osas on rida narisid, millest kõige austavamad asuvad tagumises parempoolses nurgas — «bilirik» ja «eesmine parempoolne nari», kuhu istuvad kõige tähtsamad külalised. Kõige vähem austav nari asub sissekäigu juures. Sellest hoolimata, et jurtas on palju inimesi, on seal õhk alati puhas: kamin on suurepärane ventilator. Hommikul on tavaliselt umbes viis kraadi sooja, varahommikul süüdatakse kaminas tuli, mis põleb hilisööni.

Pererahva narid asuvad tagumise seina ääres, vasakul pool aunaridest; vasakus seinas on uks hotonisse ja tavaliselt kööginõude riiul. Väike kapp tasside ja piasjade jaoks seisab pererahva naride juures. Eesmine sein on küttepuude jaoks. Jurtas kulub neid päevas peaaegu kuupmeeter ja suurtes jurtades rohkemgi.

Jurta varustamine kütusega on üsna väsitav töö, seda enam, et jakuudid raiuvad siin ainult jalal kuivanud puid ja et mõne aasta pärast tuleb nende järele kaugele sõita.

Naised istuvad ja töötavad pererahva naridel. Kuid nad õue lähevad, mööduvad nad ruumi keskel asuvast kaminast pimedale külje poolt. Vana kõnekäänd ütleb: «Kui naine minu ja minu tule vahelt läbi läheb, võib ta mul ära rikkuda minu ameti ja õnne.» Üldse peavad naised vanade jakuudi reeglite kohaselt olema tagasihoidlikud ja vaiksed.

Kuid Juddehhi jurta perenaine, vana lesk, on need reeglid juba unustanud. Kogu päeva kuuleme tema kriiskavat häält. Ta tõreleb müravate laste ja täiskasvanud tütreaga, kes ei täida küllalt tähelepanelikult oma kohustusi. Eriti rängalt saab karistada üks vanadusest nõder mehike, armuleival olija või sugulane, kes töötab päeva läbi pimedas nurgas. Temale tehti ülesandeks töödelda kamussi — põdrajalgade nahka, millest tehakse säärikuid ja põlvesoojendajaid. Perenaine kiusab

vanameest vahetpidamata, ja see hõõrub kätega usinasti nahka laua peal. Näib, nagu saaks ta ka vähe süüa.

Neil päevil tappis eide poeg metspõdra ja täna söövad kõik maiusrooga — põdrajalgu. Kui nahk on jalga-delt nülitud, võetakse liha kondi küljest ära ja süüakse toorelt — seda peetakse maiuspalaks. Siis võetakse välja üdi ja ka seda süüakse toorelt.

Õhtul toob nooruk koju roogitud põdrakere. Nooruk püüab käituda peremehena, kuigi ta on vaevalt seitsme-teistkümne aastane, kuid pererahvas ja isegi tige ema kohtlevad teda lugupidamisega: meest, kuigi ta on alles poisieas, peetakse maja peremeheks.

Noor peremees soojendab ennast teega ja siis algab küsitlemine. Meie jakuudid räägivad iga kord suure mõnuga kõigist juhtumustest möödunud suvel.

Meie kõik tahame siin ära müüa kas Rõžka või Tšalka, et neid mitte eeloleval teekonnal hukkuda lasta. Fjodor tahab meie olukorda ära kasutada ja pakub mõlema eest kuuskümmend rubla. Meie ekspeditsiooni jakuudid jutustavad õhinal, kuivõrd head hobused need on, ja ülistavad eriti Rõžka endisi kangelastegusid. Nooruki silmad põlevad: omada sõjakat hobust, kes inimestele kallale tungib, — kas see pole ratsaniku ideaal?

Ja lõppude lõpuks saame kaubale kahe lühikese põdranahast kasuka, karusnahast säärikute ja põlve-soojendajate vastu. Kõik need asjad võtab Fjodor tagasisõidul kaasa ja viib nad talionni.

Järgmised kaks päeva liigume edasi kaks kjossi ehk viisteist kilomeetrit päevas. Kiiremini ei julge me liikuda.

Teine neist lühikestest päevateekondadest viib meid Kjujontja jõe suudmeni. See on Indigirka suur vasak-poolne lisajõgi, kuhu voolab veerohke Brjungade jõgi, millega me tutvusime suveteel. Kjujontja ei ole veel kinni külmunud, kuid tal on lai kaldajää. Me liigume selle peal ja otsime koolet. Osa meie hobustest läheb jooma, jää murdub ja kõik hobused kukuvad vette. Üks neist, kes on juba tublisti kurnatud, ei suuda enam veest välja ronida ja kandub koos jääga allavoolu. Hobune pääseb kuidagiviisi kaldajää peale. Suure vae-

vaga läheb korda hobused teisele kaldale toimetada, üks neist tuleb jõe äärde maha jätta — ta ei suuda enam edasi minna.

Me ööbime Moinobuti asulas, jõukas jurtas, millel ei ole hotonit.

Kähekümne viie aasta jooksul, mis on möödunud minu esimesest reisist Jakuutiasse, on jakuutide elutingimused tublisti muutunud. Kariloomadega ühises ruumis elamine, muldpõrand, otse õue avanev uks — need kõik on haiguste allikad. Seepärast ehitatakse nüüd paljudes kolhoosides, eriti Jakuutia keskosas vene tüüpi maju — palkidest taresid ahju ja hooveldatud põrandaga, hoton aga ehitatakse omaette.

1926. aastal võideldi hotoni ja jurta lahutamise eest väga energiliselt vabariigi keskpriirkondades. Kuid Oimjakonis lahutati hoton tol ajal ainult rikaste juures ja pealegi lahutati see peremehe jurtast selleks, et seda ühendada naabruses asuva tööliste jurtaga.

Peremeest ei ole kodus, meid võtab vastu perenaine, kärmas ja jutukas naine, kes räägib rohkem kui kõik teised. Vanad käitumisreeglid on siin juba taganenud uue elukorra eest. Pojad sõidavad kooli õppima teisele poole Verhojanski mäestikku — Krest-Haldžaisse.

Moinobutis kuulatan ma järele, kas seal on võimalik Jakutskisse sõitmiseks põtru üürida. Siin teati, et ma tellisin põtru kohtunik Bogatõrjovilt, et ma lubasin olla Oimjakonis oktoobris; teati isegi seda, et rikas jakuut Neustrujev ootab meid Oimjakonis, et koos meiega ja oma perekonnaga Jakutskisse sõita. Me peame kõigest teada saama Oimjakonis Jakutgostorgi faktoorias. Bogatõrjov pani ära sõites meie eest hoolitsemise faktooria juhataja Jevgraf Sleptsovi peale; see on haritud inimene, kes hoolitseb kõige eest. Räägitakse, ta olevat meile koguni sooje riideid tellinud.

Kui palju on selles tõtt? Mul on meeles katsumused Krest-Haldžais ja kahtlen pisut meid lahkesti ootava Neustrujevi voorustes. Kas see pole viimaks uus Inno-kenti Sõromjatnikov?

Tee Moinobutist Oimjakoni orgu läheb üle madala mäestikuharu.

Oimjakoni oru poole asume me teele pimedas ja peatume vaeses jurtas Tšangõtsannahhi asulas.

Jääme siia järgmiseks päevaks: tuleb nõrkenud ja teele maha jäänud hobused kokku koguda. Tuuakse kohale kõik hobused peale Serko — tema sattus öösel jalgapidi mätaste vahele auku, murdis jala ja külmus.

Viimase rännaku kogemuste põhjal tuleb koostada uus edasiliikumise plaan. Tšangõtsannahhist asume teele kahes rühmas; nõrkade hobuste ahelikku juhivad tasapisi Innokenti ja ta peatub päeva jooksul kellegi jurtas, et seal hobuseid sööta ja teed juua. Ööbime Jut-Urbõti asulas Oimjakoni kooli endise õpetaja I. Sleptsovi juures. See on jällegi jõukas, laudpõranda ja vaheseintega jurta.

Sleptsovilt saame teada, et vastutulelik Neustrujev, kes meid Oimjakonis ootab, on tegelikult ettevõtja: ta kauples ennast koos teise doidualase Popoviga meid üle mäestiku toimetama. Doidulane on inimene, kes pärineb Doidust: nii hüütakse Oimjakonis Leena ja Aldani vahelist piirkonda. «Doidu» tähendab jakuudi keeles «maailmaruum»: mahajäetud Oimjakon peab Jakutskit tõepoolest maailmaruumi keskpaigaks.

Veel üks päevateekond, ja me oleme Jakutgostorgi faktoorias.

23. oktoobril saab meile Jut-Urbõtist lahkumisel osaks näha üht meie ettevõtjat, Harlampi Popovi, hüüdnimega Ular (Mõtus). Ta tuleb hommikul ja joob meiega teed. See on tüse, eemaletõukava näoga mees. Ta silmitseb arvustavalt meie hobuseid; pärast näeme teda veel kord päeval; ta hiilib eemalt meie karavanist mööda.

Jakutgostorgi faktooria, kus me ööbime, asub esialgu Jebõge-Kjujolja («esivanemate järv») asulas, — siin ei ole tegelikult asulat, vaid jällegi ainult üks-kaks jurtat. Täitevkomitee asub veel kaks kjossi edasi.

Õhtul tuleb faktooriasse «haritud» Jevgraf Sleptsovi. See on ümarik, väikeste vurrude ja lihava näoga jakuut. Ta veereb kärmesti jurtasse, kannab halli kalevist pihtkuube ja rebasenahkset mütsi.

Mööda minnes jakuudi tavast algul mõni tund kõrvalistest küsimustest rääkida ja alles siis asja juurde

asuda, küsin ma Sleptsovilt kohe, kas on võimalik kuni Jakutskini põtru üürida.

Sleptsov vastab mulle meelsasti:

«Võtsin ajaviiteks enda peale teid Krest-Haldžaisse toimetada ja sõlmisin Bogatõrjoviga lepingu.»

Ta näitab mulle kaht lepingut: esimene on sõlmitud rahvakohtunik Bogatõrjovi ja Jakutgostorgi vahel, teine aga viimase ning ettevõtjate Popovi ja Neustrujevi vahel.

Sleptsov ütleb üleolevalt muiates:

«Meil on niigi väga palju tegemist, kuid ekspeditsiooni peab ju abistama. Oleme alati valmis teaduslikele töödele kaasa aitama.»

Meile on selge, et see abi on märksa kasulikum ettevõtjatele kui meile: selle asemel et põdrad Krest-Haldžaisse koormate järele ajada ilma koormata, nagu seda siin tavaliselt tehakse, saavad ettevõtjad kuuskümmend rubla iga narta pealt. Jurtas valitsev meeoleu vee-nab mind, et siin on tegemist ärimeeste salanõuga, kes tahavad ekspluateerida ekspeditsiooni niisamuti nagu Krest-Haldžais, ja et esialgu peab olema ettevaatlik.

Tõepoolest, Sleptsov alustab väga kiirustades peale-tungi peaküsimuses. Jutt kaldub hobustele.

«Jah, ma nägin vaesekesi. Neil on tulnud palju üle elada. Minu arvates peate neid kõigepealt kiiresti likvideerima hakkama.»

Ma teen faktooriale ettepaneku kõik hobused ära osta.

Sleptsov vastab sarkastiliselt:

«Ei, ma ei julge niisugust operatsiooni teostada.»

Lõppude lõpuks nõustub ta hobused komisjonile võtma, kuid arvab, et nad on väga halvad.

Lähen temaga õue. Sleptsov osutab hobustele ja ütleb:

«Need neli ei ela üle tänast ööd, see samuti, see samuti; need ei kõlba kuhugi, need on veel halvemad; teil on üksainus hea hobune. On kõige lihtsam, kui te müüte hobused ühekorraga ühele ostjale. Siin on niisuguseid inimesi, kes võivad osta kõik. Saate neist vähemalt lahti.»

Jurtasse on juba ilmunud meie ettevõtja Harlampi Popov. Ta soojendab ennast enne teejoomist tule juures. Sleptsov kutsub ta meie juurde kardina taha. Ma nimetan talle oma hinnad: sada rubla halva hobuse eest, sada viiskümmend keskmise eest, kakssada hea eest (olin kuulnud, et kevadel maksab hobune Oimjakonis kolmsada-nelisada rubla).

Popovi kiskjanäole ilmub lõbus naeratus. Ta seletab mulle mahedalt ja väga üksikasjaliselt, et hobuse toimine kevadeni maksab sada rubla, et pooled meie hobustest talve jooksul lõpevad ja et ta mulle annab läbisegi viiskümmend viis rubla iga hobuse eest — see olevat lõplik hind. Elgi ääres aga saime kõige halvema hobuse eest seitsekümmend-kaheksakümmend rubla! Ma loobun läbirääkimistest.

Sleptsov kutsub mind õue ja soovitab tungivalt ära anda kõik hobused seitsmekümne rubla eest tükk. Ma olen endiselt kindel, kuid süda kipitab: Konon ütles mulle omavahel, et siin on kõik Harlampi käes, et kui me temale ei müü, ei julge keegi tema eest ära osta, et Sleptsov andis halba heina ja vähe, et selles piirkonnas, kus asub täitevkomitee, heina ei ole.

Vahepeal peame Popoviga läbirääkimisi meie toimetamiseks Krest-Haldžaisse. Lepingu järgi peab ta andma põdrad 21. novembril ja meid peale võtma Oimjakoni täitevkomitee juures. Ma püüan teda nõustuma panna, et ta annaks põdrad varem ja mitte siia, vaid Elgi suudmesse. Harlampi jääb kindlalt oma seisukohale: niikui nii on praegu vähe lund ja Elgi äärde ei ole tal meiega ühist teed. Kolmesaja rubla eest on ta nõus meie omad Elgi äärest ära tooma ja neid isegi mitte Oimjakoni, vaid otse lõunapoolsele taliteele viima.

Kuid ma tahan anda julge löögi ja ei võta Popovi ettepanekut vastu, varjates esialgu oma plaane. Mulle oli Konon juba sosistanud, et teejuht Fjodor on meeldi nõus kaupa tegema meie inimeste toimetamiseks Elgi äärest Oimjakoni.

Õhtune teejoomine toimub väga pingelises õhkkonnas. Me istume vaenlaste keskel, kes on valmis karavanile kallale tungima, meid aga esialgu suurepärase hajakiga võõrustavad.

Pärast teejoomist asun ma pealetungile. Ütlen Sleptsovile lahke naeratusena, et meie hobuste müümise eest hoolitsemine talle nähtavasti väga palju tüli teeb ja et ma sellepärast hobused homme hommikul täitevkomitee juurde viin. Sleptsovi näo ilme muutub otsekohe ja ta lallutab, kaotanud oma enesekindla tooni: «See on võimatu, seal pole heina.» Ja püüab mulle siis maalida roosilisi perspektiive, mida pakub hobuste komisjoni müük Jakutgostorgi kaudu.

Annan teise löögi: teatan, et ma palkan meie teejuhi Fjodori asjade ja inimeste toimetamiseks Elgi äärest Oimjakoni. Fjodor oli teel olles hakanud hindama ilusa halli hobuse Mõška voorusi ja ta tahab selle võtta tasuks kohaleviimise eest. Peale selle ostab ta ühe halva hobuse. Seega on meie seltsimeeste ületoomine Oimjakoni kindlustatud.

Hommikul toimub veel üks väike meelelahutus. Harlampi Popov teeb heategija ilmega ettepaneku, et talle müüdaks kümme kõige halvemat hobust minu valikul. Me viime nad õue ja Popov pakub läbisegi viiskümmend rubla iga hobuse eest. See on parem eilsest pakkumisest, kuid ikka veel vähe, — minu arvates on neist kümnest ainult neli päris halvad. Pärast pikka tingimist jääb tehing jälle teostamata. Popov läheb ära niisuguse näoga, mis selgesti ütleb: «Ega te minu käest niikuinii ei pääse,» ja sõidab koju, et, nagu ma hiljem kuulsin, sundida oma võlgnikke (talle võlgnevad Oimjakonis aga kõik) hobuseid mitte ostma ja et need enne meie ärasõitu ise võileiva hinna eest omandada.

Kui me ära sõidame, hakkab Jevgraf Sleptsovil kahju: «Kas siis tõesti tuleb Popovi pärast nii toredatest hobustest ilma jääda!», ja ta palub anda faktooriale kaks head hobust, kumbki saja neljakümne rubla eest. See on juba hoopis teine laul, ja asja alustamiseks, «austusest Jakutgostorgi vastu», nagu ma Sleptsovile ütlen, annan ma need hobused ära. Pisut hiljem on nad ühe rikka jakuudi valduses.

Täitevkomiteeni on kõigest 17 kilomeetrit ja me läbime need õnnelikult.

Täitevkomitee asus tol ajal Oimjakoni oru vanas keskses. 1926. aastal koosnes see asula, mis kandis

nime Tomtor, kahest puukirikust, vaimuliku jurtast, suurest koolihoonest, haiglast, kohtuniku majast ja neljast või viiest kohalike elanike jurtast. Seda asulat nimetati siis samuti Oimjakoniks. Koolihoones, kuhu meid majutati, oli kolm klassiruumi, kuid ühes neist asus esialgu kooperatiiv ja teises lugemistuba, mis meie jaoks vabastati. Õpilased olid koolis jagatud nelja rühma, kuid õpetajaid oli üksainus ja tal tuli üheaegselt õpetada nii kõige väiksemaid, kes õppisid kõike jakuudi keeles, kui ka vanemat rühma, kus ta pidi õpetama kõike vene keeles. Varem, enne revolutsiooni, oli Oimjakonis kihelkonnakool, kuhu oli Jakutskist saadetud õpetaja, kes ei osanud jakuudi keelt ja õpetas lapsi, kes ei osanud sõnagi vene keelt: kogu õppetöö toimus tol ajal vene keeles.

Õpilasi on kakskümmend neli, alates pisikestest kenadest lastest kuni kohmakate noorukiteni. Esialgu saavad lapsed kooli saata ainult jõukad vanemad: last tuleb ülal pidada eraldi, see aga on jakuudi majapidamises ränk kulu. Hiljem seati kooli juures sisse tasuta internaat ja kooliõpilaste arv kasvas otsekohe.

Kogu hommiku on läbi vaheseina kuulda, kuidas nooremad lapsed veerivad ja vanemad luuletusi õpivad. Vahetunnis müravad nad koridoris ja püüavad meie ukse pragude vahelt tuppva vaadata.

Praegu ei ole Oimjakonis ei täitevkomitee esimeest Indigirskit ega kohtunik Bogatõrjovi. Kohtunik sõitis miilitsa ülemaga (ta on ühtlasi ainus miilitsatöötaja) Seimtsani, 700 kilomeetrit ida pool asuvasse asulasse Kolõma ääres. Kogu Kolõma ülemjooks kuulus 1926. aastal Oimjakoni ulussi. Kõigil ulussi võimudel tuli ulussi inspekteerimisel teha 500—700 kilomeetrise otsi, ja kohtunik, kes oli ära sõitnud sügisel, polnud detsembris veel tagasi jõudnud.

Indigirski kutsuti suvel Jakutskisse, ja seniajani pole temast midagi kuulda. Alles pärast Jakutskisse jõudmist saime teada, et ta suure raiskamise pärast vangistati.

Oimjakonis oli 1926. aastal peaaegu kogu majanduslik mõju kümnekonna doidualase käes, kes siia olid tulnud kodusõja ajal, mõni aasta tagasi. Nende perekon-

nad olid jäänud Aldani äärde ja paljudel neist ei olnud siin isegi oma jurtat. Nad olid vahendajaiks kaubanduses faktooriade ja evenide kui ka kaugelelavate jakuutide vahel ning tegelikult muutunud tervete piirkondade käsutajaiks. Näiteks olid Ohhoota mere rannikul elavatel evenidel alles hiljuti oma karjad, 1926. aastal aga kuulusid põdrad suuremalt osalt juba jakuutidele. Kõige suuremad neist ärimeestest olidki meie ettevõtjad: Harlampi Popov ja Pavel Neustrujev. Nende kätte oli peale kaubanduse koondatud ka peaaegu kogu suurtransport. Neil oli üle tuhande põdra, kes on energiliselt tegevuses kogu talve: veavad Jakutgostorgi ja Dalgostorgi kaupu Ohhotskist ja Krest-Haldžaist Oimjakoni ning sealt Indigirkat mööda allavoolu kuni Abõini ning isegi Verhojanskisse ja Ust-Janskisse.

Neustrujev külastas meid mõne päeva pärast. See on hoopis teistsugune mees kui Popov, külma ja tahtejõulise näoga. Ta on lõpetanud reaalkooli Jakutskis ning kõneleb rahulikult ja tagasihoidlikult.

Kohalikud elanikud vaatavad imestades ja pahameelega tulnukate kiiret rikastumist. Kuid oimjakonlaste hulgas on vähe osavaid ärimehi.

Tšerski kirjutas, et 1891. aastal oli Oimjakonis viiesaja looma omanikke, nüüd aga on kõige rikkamal mehel sadakond looma, kaasa arvatud vasikad ja varсад. Lehmade nii madala kvaliteedi tõttu, millest ma juba kirjutasin (piimasaak suvel — pudel piima päevas), tähendab kahekümne kuni neljakümne lehma omamine kõigest üks või kaks ämbrit piima.

Jakutskis teati tol ajal juba hästi, et Oimjakonis on kõik tegelikult mõne kulaku käes, kuid 1926. aastal oli alles raske Oimjakoni elule mõju avaldada. Oimjakon asus liiga kaugel Jakutskist, kellel ei olnud veel võimalik sinna küllaldaselt hulgal töötajaid saata. Keskvõimu tõelisteks esindajateks olid tol ajal Oimjakonis üksnes Jakutskist sinna saadetud kohtunik-kommunist Bogatõrjov ja tema sekretär, kommunistlik noor.

Peagi toimus Oimjakonis suuri muudatusi.

Kaks esimest nädalat oli mul Oimjakonis väga palju tegemist: oli tarvis sooje riideid ja toiduaineid muretsema ning hobuseid müüa. Juba esimesel hommikul

pärast saabumist müüsin ma ära neli kõige halvemat hobust hinnaga nelikümmend-viiskümmend rubla igaüks ja, mis peaasi, sain vastu teiste hobuste jaoks heina. Samal päeval müüdi veel kaks keskmist ja kaks head hobust, viimased kumbki saja viiekümne rubla eest, millest turu konjunktuur otsekohe muutus. Esimestena hakkasid ostma täitevkomitee liikmed ja teised oimjakonlased, kes ei tahtnud, et Popov saaks odavalt kätte head hobused. Popov agiteeris lõpuni meie vastu ja ei otnud isiklikult ühtki hobust (ehkki ostjate hulgas võis olla tema agente). Neustrujev aga palus lõpuks, et temale müüdaks üks keskmise kvaliteediga hobune. Saime aru, et ekspeditsiooni vaenlased on purustatud. Kahe nädala pärast olid kõik hobused hea hinnaga müüdud.

Mulle anti hobuste eest väga harva raha; tuli vastu võtta karusnahku, kasukaid, karusnahast säärilikuid, mütse, labakindaid, põdranahku, liha, piima, hajakki. Suure summa eest võttis deebitor vastu Jakutgostorg; deebitor, kes oli meilt hobuseid otnud, kohustus maksma fakteoriale karusnahkadega, ja need summad arvati tasuks meie põdratranspordi eest.

Sooje riideid töölistele kogusin ma osade kaupa, teaduslikele töötajaile aga oli Bogatõrjov juba tellinud neli riidekomplekti. Igaüks sai ühe paari untasid, ühe paari põdranahast sukki, mis kantakse untade sees, ühe paari jänesenahast labakindaid, põhjapõdravasika nahast püksid, põhjapõdravasika nahast mütsi ja põdranahast kasuka. Elgi äärde jäänud teekaaslastele saadeti 8. novembril soojad riided koos külakostiga — leiva, tubaka ja kompvekitega.

Juba esimestel päevadel pärast Oimjakoni jõudmist hakkab Salištšev kooli juures astronoomilisi vaatlusi teostama ja ma abistan teda. Meil ei olnud siis veel sooje riideid, mistõttu oli raske töötada.

See-eest saime igal ööl nautida virmalisi. Nad rulluvad taevas voltidena, nagu kokkutõmmatud eesriie. «Jukagiiri tuli» — nii hüüavad virmalisi jakuudid; nad nägid virmalisi esmakordselt, kui nad olid tulnud põhjaladele, jukagiiride (oduulide) maale. Siin jätavad virmalised sügava mulje: ümberringi on vaikus, pole tuult,

kõik on rahulik ja liikumatu. Ja see imeväärne külm leek, mis loogeldes taevas liigub!

Oimjakonis ei ole talvel peaaegu üldse tuult ja on ühtlasi väga vähe sademeid. Selle kuu jooksul, mis me seal viibisime, sadas lund väga harva. Taevas on kord särav, kord kaetud kerge uduloori või halli uduga, kust sajab kergelt ülipeent lund.

Pole ka midagi imestada. Oimjakoni kaitsevad igast küljest tuulte eest ja niiskuse juurdepääsu eest kõrged mäeahelikud. Seoses sellega, et see ala asub väga kõrgel, põhjustavadki need barjäärid külma õhu kogunemist Oimjakoni nõkku. Juba 10. novembril külmus elavhõbedabaromeeter (piiritusebaromeetrit meil ei olnud, sest me polnud kavatsenud mägedes talvitada), ja temperatuur püsib isegi päeval kogu aeg allpool 40° C. Alles novembri lõpul läheb kolmeks päevaks soojemaks ja temperatuur tõuseb päeval miinus 30 kraadini; me lippame majast välja üleriieteta, mütsideta. Tuleb silmas pidada, et öösiti oli temperatuur juba novembris 50 kraadist madalam.

Sealjuures püsib külmapoolusel, Verhojanskis, 30 kraadist madalam keskmine temperatuur alates 6. novembrist, 40 kraadist madalam aga alles 22. novembrist. Isegi nende oktoobri lõpul ja novembris teostatud vaatluste võrdlemine Verhojanskiga näitab, et tõeline külmapoolus peab olema Oimjakon. Ning tõepoolest, need meteoroloogilised vaatlused, mis Oimjakonis hiljem teostati, näitasid, et talvekuude keskmine temperatuur on siin alati 3—4 kraadi madalam kui Verhojanskis.

Et Oimjakonis viibimist täielikumalt ära kasutada, otsustasin ma pärast seda, kui kõik majandustööd olid lõpetatud, sõita Oimjakoni orgu mööda ülesvoolu, Indigirka ülemjooksule, Sõtõgan-Sõlba kuumaveeallika juurde. Meile antakse «küüdirakend» — kolm hobust ja teejuht. Minuga sõidab kaasa Oimjakoni velsker N. Haritonov. Tema pealekäimisel ehitas täitevkomitee allika juurde tare.

Meie ärasõidupäeval, 10. novembril, on hommik haruldaselt külm. Täna külmus elavhõbe lõplikult. Indigirka suurt lisajõge Kuiduguni, mille lähedal asu-

vad Tomtori majad, katab tihe uduvaip, mis varjab mägesid. See on kinnikülmumata jõe kohal hõljuv aur. Tomtorest lõuna poole läheb Kuiduguni laia orgu mööda tee Ohhotskisse. Indigirkat mööda ülesvoolu viib tee Kolõmasse ja Sõtõgan-Sõlba allika juurde.

Meile antakse karvased hobused: mulle tumehall ja velskrile valge. Kolmanda seljas istub Mitsika Vinokurovi nimeline noormees. Velsker on riietatud vastavalt ilmale: lühikese kasuka peal on tal seemisnahkne kapuutsiga pealis, peas ilvesenahast äärisega hundipeadest müts; selle küljes tolknevad isegi hundi kõrvad. Kaelas kannab ta oravasabadest boad; see on kolõmaa sall, mille valmistamiseks kulub ligemale kakssada saba. Niisugune sall on selle poolest mugav, et härmatanud koha võib kohe tagasi pöörata.

Ma otsustan sõita oma poolkasukas, kuid panen jalga valgest kamussist püksid ja samuti valged untad (valge värv on jakuutide arusaamise järgi kõige nooblim värv). Untade ülemine serv on ääristatud mitmevärviliste riideribadega. Jakuudid ei oska ilusaid kokkupanud untasid teha, kuid rahvastel-põdrakasvatajatel — evenkidel, korjakkidel — on untad mõnikord mustri mitmekesiduse poolest imeilusad; see muster moodustatakse valgetest ja tumepruunidest kamussitükkidest.

Asume teele jakuudi sõrgiga, kuus kilomeetrit tunnis, ja kogu selle nädala jooksul, mil see reis kestab, olme selle, nagu Siberis öeldakse, «loksumise» pärast hirmul. Mõned hobused võivad niisuguse kõnnakuga ratsanikust hinge välja raputada.

Tee viib kogu aeg piki Indigirka oru vasakut nõlva. Seal, teispoole jõge, säravad silmipimestavalt jõega rööbiti kulgeva Tass-Kõstabõti mäeaheliku valged harjad. Eespoole on metsarikas Indigirka org, mis on kaetud järvede ja luhtade valgete laikudega. Sageli satume jurtadele. See osa Indigirka orust on võrdlemisi tiheidalt asustatud.

Õöbime vana rikka jakuudi Gotovtsevi juures. Meie tuleku auks on ta jurta soojaks kütnud. Jurta on avar ja puhas, akendeks on jäätükid, põrand on heinaga kaetud.

Igaüks võtab jurtasse astudes kõigepealt labakindad

käest, mähib külmunud kaelaräti lahti (jakuudid ei kannu sälle, vaid villaseid naiste kaelarätte) ja koorib ennast järk-järgult lahti. Kui mõnus on «emand ahju» juures (nii hüütakse seda jakuudi muinasjuttudes) seista ning ägeda tule paistel käsi, jalgu ja eriti selga soojendada! Pererahvas riputab meie külmunud riided lae alla õrtele ja lükkab lähemale madalad taburetid, mille jalad ei asu nurkades, vaid külgede keskel.

Kohe pärast seda pakutakse teed. Selleks, et jalad soojaks läheksid, tuleb juua ligemale viis tassitäit, — siis tunned, kuidas elustav soojus kogu kehas laiali valgub. Jakuudid peavad vajalikuks ka enne teeasumist palju juua ja süüa; tõepoolest, pärast söömist pole nii külm.

Gotovtsevil on naabruses talijurta ja ka seal on küllalised, kuid need ei ole eriti auväärased. Ta ise ja tema naine istuvad kogu aeg meie juures. Siinsamas jurtas on ka mees- ja naistöoline. Meile pakutakse lõunasööki: minule ja velskrile pannakse taldrikule part, tükk hane ja tükk liha, Mitsikale aga ainult liha. Meie toidujäänused võtab naistöoline ära ja närib koos meestöolisega kondid puhtaks.

Jakuutia selles kolmas ei olnud mitmesugused kulakliku ekspluateerimise vormid tol ajal veel likvideeritud. Gotovtsevi sulaseid peetakse formaalselt tõenäoliselt «itemniteks» — vaesunud ja laostunud kehvikuteks, keda peetakse ülal ulussi kulul. Muidugi, rikkad, kelle juures nad elavad, kasutavad jultunult nende tööd ja toidavad neid halvasti.

Teiseks tavaliseks ekspluateerimise vormiks olid tol ajal Jakuutias «kasvandikud». Väheste lastega või üldse lasteta rikkad jakuudid ja osalt keskmikud võtsid kasvatada võõraid lapsi ja said niiviisi odavat tööjõudu. Veel 1930. aastal olid kuueteistkümmel protsendil jakuutide majapidamistest «kasvandikud».

Lõpuks elas jakuudi jurtas väga tihti mitu perekonda koos. Jakuudi kamin, millel on sirge ja lai korsten ning mida köetakse päev läbi, vajab talvel väga palju kütust. Mulle öeldi Oimjakonis, et ühes jurtas kulus aasta jooksul kuni kolmsada kuupmeetrit küttepuid. Nii suure hulga puude varumine käib ühel perekonnal üle jõu

ning ühte jurtasse kogunes kaks-kolm ja mõnikord isegi neli majapidamist. Kui kooselavad pered ehk «djukkahid», nagu neid nimetatakse, olid ühevõrra jõukad, siis tegid nad kõiki koduseid töid võrdselt. Kui aga kehvik asus elama jõuka juurde, siis jäi tema kanda muidugi kogu raske töö.

See on ekspluateerimine varjatud kujul, mida algul on raske tähele panna.

Lõpuks oli olemas veel üks kulakliku ekspluateerimise vorm, mida ma olin juba korduvalt märganud, — rikka kariloomad anti kehvadele majapidamistele karjatada. Seepärast ei olnud mitte ainult Fjodor Krivošapkini lehm kehvik Atlassovi juures, vaid evenide hooldamisel olid sageli ka suured põdrakarjad, mis kuulusid mingisugusele rikkale doidulasele.

Jakuudi kehvikute elu oli neil aastail Oimjakoni rajoonis väga raske. Kui loomi oli vähe ja neid polnud võimalik tappa liha saamiseks, siis pandi talvel kogu lootus jänestele. Terve perekond ootas mõnikord kolm-neli päeva, kuni jänes püünisesse läheb. Kogu selle aja joodi ainult teed ja isegi mitte teed (ka selleks polnud raha), vaid rohu leotist.

Peale jänese- ja koduloomade liha oli peamiseks toiduks tar. Tar on hapu piim, mida valatakse kogu suve jooksul kokku toobritesse või kasetohust tünnidesse. Piim keedetakse enne hapendamist läbi. Tari hoitakse toobrites talveni ja külmutatakse siis suurtes vormides. Neid voolitakse sõnnikust; vormid kaetakse seestpoolt lumega, et tar sõnnikuga kokku ei puutuks. Pärast hoitakse suuri taritahvleid koos piima- ja hajakiratastega aidas. Vedelasse tari visatakse sageli mitmesuguseid jäätmeid: kõhru, konte, juuri; see kõik lahustub piimhappes. Tarist, millele lisatakse pisut jahu, keedetakse leent.

Leib oli Oimjakonis 1926. aastal väga kallis ja seda sõid ainult rikkad. Nüüd varustatakse Oimjakoni elanikke hoopis teisiti ning riiklikud kaubandusorganisatsioonid veavad sinna küllaldaselt toiduaineid ja teisi kaupu.

Me sõidame veel kaks päeva Indigirkat mööda ülesvoolu üle suurte lumiste luhtade, ööbime jurtades, soo-

jendame end õhtuti ahjukese juures. Tõuseme üles kell kolm hommikul, kuid traditsiooniline teejoomine enne ärasõitu hoiab meid alati kinni kella seitsmeni või kaheksani. Teed joomata ära sõita ei tohi, sest muidu solvuks peremees.

Kolmandal päeval ületame suure jõe, ühe Indigirka lähtejõgedest. Sellel on juba paks jääkate.

Õöbime veel üks kord vaeses jurtas väikese Sanga-Kjajoli järve ääres ja sõidame järgmisel päeval mitte enam sissesõidetud teel, vaid vaevalt tallatud rajal — need on nende jakuutide jäljed, keda Haritonov ette saatis allika juures asuvale tarele jääaknaid ette panema ja seda kütma.

Tee allika juurde läheb üle suure järve. See järv ulatub pikkade lahtedena moreenide jäänuste ja «jäära-laupade» (jäälüustiku poolt töödeldud aluspõhjakiivimite nukkide) vahele. Praegu läigib järv päikesepaistel, ta pind on sile, ainult mõnes kohas on näha pragusid, mille servadele on kuhjunud jääd.

Allikas voolab moreenkünkast välja laisa nirena. Sellest hoolimata, et pakane püsib allpool 40 kraadi, on allika temperatuur $+26$ kraadi, ja seda ümbritsevate kivide küljes ripuvad jääpurikad. Vesi lõhnab tugevasti väävelvesiniku järele ja on vastiku maitsega. Elanikud ravivad selle veega juba ammu reumat ja nahahaigusi, nad sõidavad siia üheks või kaheks tunniks kätt või jalga allikasse kastma. Ravitakse ka loomi; selleks võetakse allika juurest savi, mis pannakse haigele kohale.

1926. aastal alles alustati allika juurde kuurordi organiseerimist. Künkale ehitati vene tare, esialgu aga jääakende ja jakuudi kaminaga. Ta on väga halvasti tihendatud ja tares on kole külm: sel ajal kui me kütame, on kamina juures kõigest 4 kraadi sooja. Me hoidume tule lähedale ja joome rohkesti teed.

Öösel on tares 12 kraadi külma ja meil kaob isu siia veel üheks päevaks jääda, seda enam, et allikast on veeproovid võetud, kaljusid läheduses ei leidu ja enam midagi vaadata pole.

Tagasi sõidame uuel, sirgel rajal. Tegelikult ei ole see isegi rada, vaid seal on ainult hobusekapjade jäljed lumel. Ma jään järjest rohkem maha — piits pole või-

meline minu laiska hobust edasi ajama. Mitsika ja velsker sõidavad ette: nad teavad, et ma olen harjunud jälgi leidma ja ilma saatjata sõitma.

Tüdinen lõpuks hobust piitsutamast. Tulen hobuse seljast maha ja vean teda oheliku otsas, kuigi ta vastu ajab. Siis lasen teda enda ees käia, arvates, et hobune on pärast pikka teekonda Mitsikaga Ohhotskist läbi sügava lume tublisti kurnatud.

Mõne aja pärast väsin ma oma karusnahkades mööda aukusid lonkimast ja tahan jälle hobuse selga istuda. Kuid niipea kui ma ainult käe valjaste järele sirutan, kargab hobune eest ära. Ma jään seisma, tema ka, ja püüab minu poole kõõritades rohuliblede otsi ära rebida (ma olin sidunud valjad sadula külge nii, et ta ei saa pead allapoole kallutada). Tasakesi, vaevalt astudes, lähenen ma temale uuesti, kui ma aga valjaste järele haaran, lööb hobune tagant üles.

Nii me jookseme teerajal kaua. Olen üleni higine. Võtan ära salli ja kindad, päästan lahti mütsipaelad, avan poolkasuka nõöbid ja olen valmis järk-järgult kõiki riideid seljast ära võtma.

Kui ma olen vabastanud kõrvad, kuulen ma imelikku heli: kuuldub, nagu kallaks keegi teri või nagu puhuks tuul puudelt kuiva lund. Kuhu poole ma ennast ka ei pööraks — see heli kostab kõikjalt, kuigi tuult ei ole ja puuksad ei liigu. Lõpuks taipan, et sahin tuleb jääkristallidest, mis tekivad minu hingeaurust. Juba Tšerski kirjeldas seda iseloomulikku heli, mis tekib külmema kui 50-kraadise pakase ajal. Jakuudid nime-tavad seda «tähtede sosinaks».

On läinud täiesti pimedaks. Oleme juba käinud ligemale kümme kilomeetrit — hobune ees, mina tema järel. Vahel tuleb talle pähe jälgedelt kõrvale astuda, ning siis tuleb talle kaares järele joosta ja teda raja peale tagasi ajada. Lõpuks tüdineb ta sellest ja kui ta kitsale, kraavitaolisele ojale satub, jookseb ta seda mööda galopis tagasi. Ka mind on see tüüdanud ja ma lähen jälgi mööda üksi edasi.

Peagi kohtan ma Mitsikat, kelle velsker mulle vastu on saatnud. Mitsikal õnnestub hobune kinni püüda ja me sõidame koos edasi.

Järgmises jurtas ootas meid velsker. Meile oli juba keedetud rikkalik õhtusöök ja magusroana pakuti koguni klaasitäis koort. Kuid peremehe perekond on meelegeitel: ta ise oli just saabunud evenide juurest, kuhu ta oli sõitnud karusnahkade järele, kuid tuli sealt tagasi värske silmade mädapõletikuga. Ta istub kinniseotud peaga tule juures ja oigab. Velsker oli talle juba sideme teinud ja arstimi — silmadele pandud oravasaba — ära visanud. Ta käsib peremeest meiega haiglasse kaasa sõita, kuid see vabandab ennast väsimusega.

Silmahaigused, eriti trahhoom, olid varem jakuutide hulgas laialt levinud. Nende edasiandmist soodustasid ühiselt kasutatav pesukauss ja ühine käterätt.

Kuid juba 1926. aastal hakkasid jakuudid ennast mahajäetud Oimjakonis ravima haiglas, täitsid velskri korraldusi ja palusid ravimeid. Aegamööda võõrduisid nad endistest, posijate ravimeetoditest...

Meie tagasitee Oimjakoni läks tuntud kohtade kaudu, ööbisime tuttavates jurtades.

Oimjakonis saime Elgi äärde jäänud seltsimeestelt esimese kirja. Protopopov kirjeldas üksikasjaliselt talvitajate elu. Meid kurvastas väga sõnum Afanassi rasket haigusest. 1. novembril oli ta ennast halvasti tundnud ja siis nii haigeks jäänud, et ta ei suutnud üles tõusta ja valuhooegade käes karjus. Nagu selgus, oli vanamees kuuekümne seitsme aastane, palkamise ajal oli ta aga öelnud, et ta on viiekümne viie aastane; pealegi on ta kauaaegne alkohoolik. Nüüd on valud järele andnud, kuid nõrkus on nii suur, et ta ei suuda nartas istuda. Ei tea, kas teda õnnestub Oimjakoni toimetada.

Protopopovi teine, kuid juba röömüstav teade seisis selles, et 26. oktoobril tehti hapust piimast ja suhkrust juuretis ning et 27. oktoobril õnnestus leiba küpsetada. Kaevati auk ja sinna ehitati leivaahi. See on kollektiivne looming: juuretis on Protopopovilt, ahi — Mihhaililt ja leiba küpsetab Pjotr. Meile saadeti külakostina hästi läbiküpsenud ja maitsev nisujahust leivakakk.

Protopopov tegi kolm termomeetrit madalate temperatuuride jaoks: ühe vasktraadist, teise piiritusega ja

kolmanda gaasiga, ja nad näitavat temperatuuri ühesuguselt. Protopopov kirjutab: «Võite endale ette kujutada, missugust efekti avaldasid riidepaunad!» Ning tõepoolest, keegi neist ei teadnud, kas mul õnnestub riideid muretseda või kas tuleb edasi sõita suveriietes.

21. novembril saabusid põtrade hingeauru pilves, suurtes põdranahast kasukates ja sallidesse mähitult meie seltsimehed ise. Ka Afanassi oli kaasa tulnud; tal on märksa parem, ta suudab isegi käia, kuid ma paigutan ta haiglasse.

Mihhail ja Pjotr torisevad. Nad olid endale põtradega reisimist ette kujutanud rahuliku lõbusõiduna, nüüd aga külmetavad jalad, jäätub nägu, narta kõrval ei saa joosta, sest seda takistavad lumi ja mättad.

Täna on 21. november, kuid põtrade asemel saan ma Popovilt sedeli: «Esiteks tervitus ja lugupidamine, eile saabus tunguust kod. Nikolajev Jegor ja ütleb ajas taga hunt põtru pole teada mitu põtra ära viis mitu päeva jäävad kauemaks.»

Suulistel andmetel aeti põdrad huntide poolt kuhugi kaugele ja neid otsitakse. Kulub tervelt seitse päeva, kuni kõik põdrad jälle kokku koguti, ja alles 28. novembril saime teele asuda.

Selle aja jooksul selgus veel üks Popovi riugas. Seimtsani sõites jättis Bogatõrjov meile kirja: selle andis täitevkomitee Jakutgostorgile ja Jakutgostorg minule üleandmiseks Popovile. Popov peitis kirja targu ära, — kes teab, mida kohtunik võib kirjutada! See kõik tuli nüüd juhuslikult välja ja Popov oli sunnitud kirja kätte andma. Kirja pitserid on terved, ta on ettenägelikult läbi õmmeldud ja kannab nüüd ironiliselt kõlavat märkust «Kiire». Kirjas selgitab Bogatõrjov, et ta pidi kiiresti sõlmima Jakutgostorgiga lepingu ekspeditsiooni kohaletoometamise kohta, sest kogu transport on Oimjakonis mõne «võimsa» isiku käes, kes oleksid minult muidu hingehinda võtnud. Kirjale oli juurde lisatud leping. «Võimsad» isikud kasutasid meid siiski ära, kuid tänu Bogatõrjovi hoolitsusele sai ekspeditsioon minimaalselt kannatada.

Me kasutame ühenädalast puhkeaega selleks, et telke ja ahjusid reisiks ette valmistada.

Meie lühikesed ahjud ehitab kahekaupa kokku Nikultšan — väga osav kohalik meister. Ta oskab teha kõike, parandab isegi taskukellasid, kuigi ta ei ole kunagi väljaspool Oimjakoni käinud. Eriti hästi teeb ta nuge, ihudes neid viilidest.

Afanassi seisukord on ikka endine — nõrkus ja kerged valud maos, kuid ta ei taha mingi hinna eest Oimjakoni jääda: ta kardab, et ta siit hiljem enam üksi minema ei pääse, seevastu viivad Innokenti ja Jakov ta koju. Tema jaoks valmistatakse spetsiaalne narta: sellele punutakse nõõrist iste ja kinnitatakse presendist kate.

MÄEKURUDES 60-KRAADISE PAKASEGA

28. novembril pakime hommikust peale palavikuliselt asju — täna saabuvad põdrad. Antakse ette nartad: kolmteist inimeste jaoks (kaasa arvatud kaks teejuhti) ja kaheksa koormate jaoks. Kõik Tomtori elanikud on tulnud ärasõitu vaatama ja meiega hüvasti jätma.

Algul ei saa mitte kuidagi asju, inimesi ja põtru jaotada, pärast laheneb kõik kuidagimoodi, ja kell pool neli, pärast päikese loojumist, asume teele. Põdrad ei ole veel nartadega kohanenud: nad on noored ja paljud esmakordselt rakkes. Kaks minu põtra on päris metsikud: nad on vaevalt liikuma hakanud, kui nende sarved juba üksteise taha kinni jäävad ja nad ise kukuvad. Kogu voor jääb seisma, põdrad lahutatakse. Mõne minuti pärast on uus sündmus: minu narta läheb järsakul ümber ja ma kukun välja. Kõik rõõmustavad väga ja eriti hea meel on Elgi äärest tulnutel: nad kõik on juba nartadest välja kukkunud ja peavad ennast nüüd kogenud reisijateks.

Narta on ehitatud selliselt, et ta võib väga kergesti ümber minna. Kahele laiale jalasele on kinnitatud lamejad sambakesed, «kodarad», mis on ühendatud hundi-pajust või mõnikord lehisest põikpuudega. Eespool on jalased ühendatud hundipajust loogaga — «jääraga».

Põtrade rakendus on haruldaselt lihtne ja teravmeelne: kaela pandud suur rihmasilmus läheb esimese

sisemise jala alt läbi. Rihmatreng läheb nende leide juurest saani juurde, ümber jäära ja siis teise põdra juurde. Põtru ette ja lahti rakendada on ühe minuti töö: silmus pannakse põdrale kaela, ta jalg tõstetakse üles ja pistetakse silmusesse. Kui üks põder halvasti veab, tõmbab teine kohe trengi ettepoole ja jääb müksab laisa põdra jalgu. Nii on mõlemad sunnitud vedama ühtlaselt.

Kogu liikumist reguleerivad eesmised nartad. Tavaliselt juhib teejuht kümnest nartast koosnevat ahelat, iga põdrapaar on seotud päitserihmaga tema ees oleva narta külge. Niipea kui esimene narta liikuma hakkab, on teised sunnitud kaasa minema. Põdrad liiguvad kergesti paigast ja hakkavad kohe traavima. Kui narta ahelas liiga kiiresti libiseb, jooksevad põdrad kõrvale, narta pörkab jääraga vastu eessõitvat nartat ja jääb seisma. Narta küljes pole ühtki naela, kõik osad on kokku seotud rihmakestega.

Koormanartad on umbes kuuskümmend kuni seitsekümmend viis sentimeetrit laiad ja inimese pikkused. Jooksunartad, millega sõidavad evenid või jakuudid-teejuhid, ei ole üle viiekümne sentimeetri laiad ja on peaaegu meetri võrra pikemad. Neil on eesotsas veel kaarpuu, millest võib kinni hoida, kui narta kõrval joosta. Need nartad lähevad veel kergemini ümber, kuid jakuudid ja evenid ei lama kunagi nartal, vaid nad istuvad, jalad rippumas, ja toetavad nartat jalgadega, kui see küljele kaldub.

Me seame ennast sisse härrasmehe moodi: seome narta tahaotsa koorma ja paneme endale alla põdranaha — nii võib pooleldi lamada ja koguni magada, kuid see on ohtlik. Ainult tehnik Tšernov magab. Tihtilugu kostab metsikut kisa «tohto!» («seis!») ja siis võib Tšernovi ümberlâinud narta all lumel lohisemas näha, kuid voorimees ei kuule (või teeskleb vallatusest, et ei kuule) ja kihutab edasi.

Esimesel päeval ei läbi me kuigi pikka maad, kõigest viisteist kilomeetrit. Ööbime metsas. Esimeseks korraks on soe ilm, kõigest 35 kraadi külma, kuid harjumatusest tundub olukord raskena. Tuleb lund rookida, latte lõigata ja kokku siduda, need siis kahe püramiidi kuju-

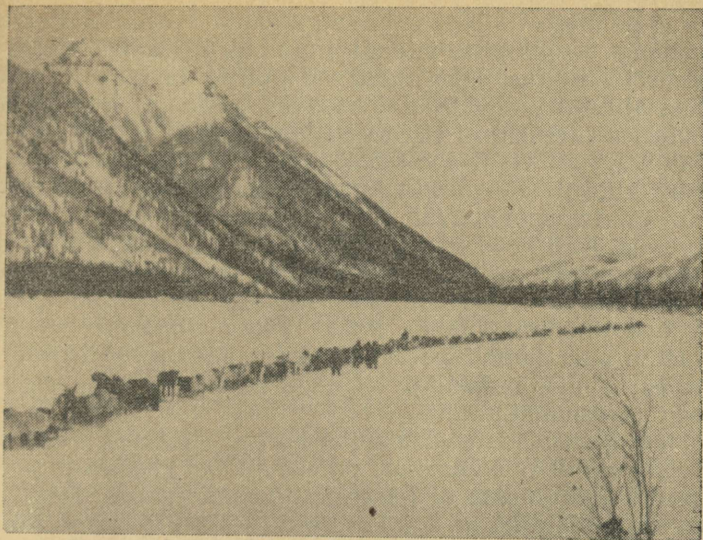
liselt püstitada ja nende peale pandud ühenduslattide külge telk siduda. Siis tuleb ahi kohale panna ja selle külge torud sobitada. Täna läheb see kõik väga aeglaselt, kõik on alles korraldamata, tuleb kaua oodata, kuni latid tuuakse ja küttepuid lõigatakse. Pimedas ei taha ahju monteerimine kuidagi edeneda, torud ei sobi üksteisega kokku, kuigi nad Oimjakonis väga hästi sobisid. Lõpuks on ahi soe ja võib osa karusnahku seljast võtta.

Järgmisel päeval läheme üle Verhojanski mäestiku madalate harude ja jõuame Kjujontja lisajõe Jutšgei-Jurjahhi äärde. Jõe ääres on mitu jurtat. Ümberringi on palju soid, lund on väga vähe ja nartad lähevad mätastel kogu aeg ümber. Teejuht seda ei näe ega kuule; põdrad lohistavad nartat, mille jalased on ülespidi, mäntaid mööda ning kastid ja paunad pudenevad üksteise järel teele. Kulub palju aega, kuni tagapool sõitjate kisa teejuhi kõrvu ulatub.

1. detsembril jõuame oma teejuhi jurtasse ja joome seal teed. See on viimane elamu ja eespool laiub 500 kilomeetri ulatuses ühegi eluasemeta jääkõrb. Võime ainult eveene kohata. Jurta asub Džakais — see on laiend mägedes, kus kolm jõge kokku voolates moodustavad suure Kjujontja jõe. Meist põhja pool kõrguvad juba suured mäed, meie poolt suvel ületatud Brjunge määheliku järg.

Ilm on läinud selgeks, taevas särab — päeval on üle 40 kraadi külma. Tõenäoliselt on öösel umbes 60 ja päeval kuni 50 kraadi. Mätastel rappumisest algasid Afanassil jälle valud. Ta ei söö peaaegu mitte midagi, joo ainult teed vähese piimaga.

Sellest päevast kuni 9. detsembrini ei jäta meid pakane enam maha. Nähtavasti on öösel umbes 60 ja päeval 50 kraadi. Kui põdrad jooksevad, kerkib nende hingamisest niisugune aurupilv, et pole üldse näha mitte ainult mägesid, vaid isegi lähemaid puid. Läbi udu paistab ainult naabernarta, kuna järgmine on juba nägematu. Ainult siis, kui karavan seisma jääb ja põdrad rahulikumalt hingavad, saab ümbrust silmitseda; siis on kuulda hingamise sahinat. Päike on madalal, sõidame kuristikus, mida me peaaegu ei näegi. Praegu

Verhojanski mäestikus.

on päevad kõige lühemad, juba kell pool neli on täiesti pime. Sõidame kogu aeg hämaras, oleme silmadeni sallidesse mähitud. Kui tagumisel nartal treng rebeneb, jooksevad põdrad edasi ja narta jääb maha; keegi ei pane seda tähele. See selgub juhuslikult alles siis, kui karavan teel peatub. Selleks, et mitte nartasid kaotada, sidusime iga ahela lõppu niisuguse narta, millega sõitis üks meie töölisi.

On külm. Soojadest untadest, karusnahksetest sukka-dest, kahest paarist villastest sokkidest ja vildist vahe-
taldadest hoolimata hakkavad jalad ruttu külmetama. Kaitseks külma vastu tuleks karusnahkseid tekke val-
mistada ja need enese ümber mähkida, kuid narta kal-
dub mätastel ja kividel alatasa küljeli, teda tuleb tõu-
gata ja püsti ajada. Me eelistame teejuhte matkida: kui
külm hakkab, maha hüpata ja põtrade kõrval joosta.
Nende traavi kiirus on umbes kaheksa kilomeetrit tun-
nis, ja kui pole seljas liiga palju karusnahkseid riideid,

saab nendega hõlpsasti sammu pidada. Teejuhtidel pole seljas peaaegu mitte midagi: kulunud, karvadeta põdranahast kasukas, seemisnahksed püksid ja külmad seemisnahksed untad. Nad jooksevad peaaegu alati: niisuguses riietuses ei saa kuigi kaua paigal istuda. Meie jakuudid on veidi soojemalt riides, ainult kasukas on uus, kuid nende püksid ja untad on õhukesed. Jakuudid on imekspandavalt hea välimusega, sihvakad ja osavad. Eriti head näevad välja Jakov ja Innokenti, kui nad kasukad seljast ära võtavad ja kergel sammul narta kõrval traavivad, seljas ainult keerutatud sitsivööga tihedasti ümber keha hoitav pihtkuub. Meie oleme oma kahelt poolt karvastes kasukates ja tohututes untades nende kõrval nagu karud või mingisugused karusnahakuhjad.

Ka mina sõidan võrdlemisi kerges riietuses, mul on seljas ainult poolkasukas; selleks on aga kaaluvad põhjused: kuhljankas ei pääse kaljuseina juurde, taskust ei saa midagi kätte. Iga kord seda seljast võtta on võimatu, sest kui külmi asju puudutada, võtab külm käed ära. Eelistan iga poole tunni järel nartalt maha hüpata ja põtrade kõrval joosta, kuni ma hingeldama hakkan.

Meil kõigil, isegi jakuutidel on näod kaelarättidesse või sallidesse mähitud; nagu on kogu aeg jäämaskiga kaetud, kitsas pilus silmade kohal kasvavad jääpurikad ja härmatis, ripsmete tekitab jää, silmad lähevad kinni.

See kõik ei tähenda aga midagi, peaasi on käed. Selleks, et töötada saaks, õmblesime kompasside metallplaatide ümber riide ja võtsime ära nahast vööpaunad; Salištšev kannab märkmikku ja kompassi lõuendist kotikesega kaelas, mina aga poolkasuka taskutes. Mul on käes kaks paari labakindaid, Salištšev õmbles suured hundinahksed labakindad kasuka külge, nende sees on jänesnahksed labakindad ja nende sees omakorda sõrmkindad; töötamisel pistetakse käsi evenide kombel läbi randme kohal varrukas oleva pilu.

Kuid miski ei aita: neil päevil on mu käed isegi kahekordsetes labakinnastes täiesti külmad. Niipea kui olen käe labakindast välja tõmmanud ning kompassi ja märkmiku kätte võtnud, läheb käsi niivõrd kangeks, et pole võimalik vaatlusi sisse kanda. Eriti piinarikas on

proove võtta või ülesvõtteid teha. Juhtus korduvalt, et ma pärast aparaadi kättevõtmist ja avamist ei suutnud päästikule vajutada; siis tuli aparaat kuidagimoodi kokkupandult jälle tasku pista. Sellele järgnes piinarikas käte soojendamine külmas labakindas. Salištšev hakkas meelegeitel kätt läbi kõigi karusnahkade pistma ja palja ihu peal soojendama. See on vististi kõige õigem.

Temal on veel teine õnnetus — kell jääb seisma; ta on proovinud kõiki meie kellasid, kuid ükski ei pea vastu. Taskus ei saa neid kanda, sest pakasega ei saa neid sealt kätte, kahekordsete labakinnaste sees aga külmub kahe-kolme tunni pärast määrideõli ja kell jääb seisma. Ta katsus kella isegi kasuka alla jala peale panna, kuid sellestki polnud suuremat kasu.

Mitte midagi selletaolist ei tule kannatada, kui külma on vähem kui 40 kraadi. Siis saab kirjutada ilma eriliste piinadeta. Nüüd aga on takistuseks iga nööp, mida on vaja kinni panna. Kui ma poolkasuka olen lahti nõõpinud, et sisemisest taskust fotoaparaati võtta, sõidan ma mõnikord selles seisundis mitu kilomeetrit, kuni käed on soojaks läinud, või palun Jakovilt abi.

Mind panid imestama jakuudid, eriti teejuhid; nad on üldse haruldaselt vastupidavad, ja selle tõttu, et nad kogu aeg jooksevad, on nende käed soojad. Kui narta puruneb, võivad teejuhid viisteist-kakskümmend minutit paljaste kätega rihtu siduda, sõlmesid lahti harutada, voolida.

Nartad purunevad aga tihti. Me kihutame kive ja mäntaid tähele panemata. Nartad pörkavad vastu puud või kivi, teevad hüppeid, pörkavad allamäge sõites hooga üksteise vastu. Teejuhid ei pööra sellele mingit tähelepanu. Allamäge sõites pidurdab tagumine põdrapaar. Hoogu pidurdades tõmbavad põdrad päitserihma, millega nad on nende ees sõitva narta külge seotud. Kõige viimase narta külge seotakse tagavarapõder, kes samuti pidurdab. Kui aga kallak on järsk ja tagumised nartad hakkavad vastu esimeste põtrade jalgu pörkama, hüppavad põdrad kõrvale ja nartade jäärad annavad eessõitvatele nartadele tugeva löögi, kogu üksteisele pealesuruvate nartade rida kihutab allamäge.

Sealjuures läheb mitu nartat tingimata ümber. On vähemalt hea, et meil on kõik tugevasti kinni seotud.

Põdrad jooksevad väga reipalt, liiguvad paigalt heameelega ja kergesti. Kui ma kaljude juures maha jäin, laskis Jakov, kes koos minuga esimesel nartal sõitis, põtru galopis joosta, kiirusega kuni viisteist kilomeetrit tunnis. See on tore sõit — hing jääb kinni: ees kaks hüppavat põdratagumikku, peene torkava lume pilved lendavad vastu nägu, narta kõigub tugevasti, jõuad end aukude kohal vaevu narta ühelt äärelt teisele kallutada, et mitte ümber kukkuda.

Me liigume nüüd peaaegu kogu aeg jõgesid mööda, kus tee on tasasem ja kus saab kiiret sõitu teha. Paljudes kohtades on tarõnid — värske jää, mis katab kogu orgu. Põdrad ajavad jalad laiali, nende sõrad libisevad. Tihtilugu mõni põder kukub, kuid ahel ei jää seisma, ta veab põtra kaasa, kuni see ennast suudab püsti ajada. Me karjusime algul «tohto!» («seis!»), kuid karavani peateejuht jakuut Uiban (Ivan) ütles: «Üks põder kukkus, kaks põder kukkus — pole viga, kõik põder kukkus — minu oma jookseb, pole viga, sõidame.» Ja nüüd me vaatame ükskõikselt, kui põdrad kord üht, kord teist kaaslast külje peal lohistavad.

Tõepoolest, põtru on nii palju, nad satuvad nii tihti jalgupidi sinna, kuhu pole vaja, et me ei saa alatasa seisma jääda, seda enam, et põdrad seisaku ajal tingimata üle trengide astuvad või jalaga jäära looga taha satuvad. Sealjuures sügavad nad tagumise jalaga naljakalt koonu, et seda jääst puhastada, või nühivad koonu vastu reisija selga. Nad ei suhtu üldse nii asjalikult töösse kui hobused: peatumisel heidavad nad otsekohe pikali, teel olles kaklevad nad üksteisega, nendega võib mürada, neid võib sabast ja sarvedest sikutada. Peaaegu kõik meie põdrad on kas hallid või pruunid, valgeid on ainult kaks või kolm. Põtrade sarved on poole lühemaks saetud, et nad naabri sarvede taha kinni ei jääks. Põdrad on väga vagased, nad kannatavad nurisemata peksmist, ei hammusta, ei löö tagant üles. Muuseas, neid ei lööda peaaegu mitte kunagi.

Põtru juhitakse ühe ohjaga, mis on paremalt poolt parempoolse põdra pea külge seotud. Et paremale pöö-

rata, tuleb ohja pingutada, vasakule aga ei saagi pöörata. Seepärast on põdrakaravani poolt laiale jõeale rajatud teel veider kuju: see ei suundu otsejoones eesmärgi poole, vaid lookleb kogu aeg. Me näeme, kuidas need käänakud tekivad: põdrad liiguvad niikaua paremale poole, kuni voorimees sellest tüdineb; ta hüppab maha, jookseb põtrade juurde ja lööb parempoolset põtra vastu koonu; siis muudavad põdrad suunda ja hakkavad kaares vasakule jooksma. Voorimees pingutab ohja paremale poole, ja kogu lugu algab otsast peale.

Räägitakse, et põdrad mujal mõnedest sõnadest aru saavat ja vajalikku suunda pidavat. Kuid meil juhtus eesmise nartaga niisugune lugu, et see teiste lõbuks täisringi mööda sõitis. Siis sõitis etteotsa Innokenti — ta tahab alati oma ulussi au oimjakonlaste silmis kõrgel hoida, — kuid ka tema põdrad kalduvad nagu kiuste teelt kõrvale, ainult et teisele poole.

Eriti reipad on põdrad tarõnidel, kus jää peal on õhuke veekiht, mis pole veel jõudnud külmuda. Põdrad ei taha vette minna — kellele siis meeldib 60-kraadise pakasega märjaks saada, — nad püüavad igati kõrvale põigata. Kui neid aga sunnitakse tarõnil käima, tõstavad nad oma lühikesed sabad püsti, justkui need muidu märjaks saaksid, ja püüavad pikal sammul kiiresti üle tarõni joosta. Ka reisijatel tuleb jalgu hoida, et mitte untasid märjaks teha.

Niipea kui pimedaks läheb, jääme seisma, nii et me sõidame kokku viis-kuus tundi päevas. Põdrad vabastatakse vedamisrihmadest ja nad jooksevad päid graatsiliselt püsti hoides mägedesse. Kavalamatele riputatakse rihmaga kaela palk — «tšankai», mis jalgu jäädes ärajooksmist takistab. Palk on seda suurem, mida sõnakuulmatum on põder. Kohe kui põdrad on valla päästetud, hakkavad kõik ööbimispaika korraldama, telkide asemel roogitakse lumest puhtaks, lõigatakse latte, tõmmatakse peale telgiriie. See on piinarikas toiming: telk tuleb lattide külge siduda paljaste kätega ja sõrmeotsad külmuvad. Kõik on kohutavalt külm: telgid, latid, nõõrid. Puud on niivõrd läbi külmunud, et nad kirvehoopide all kõlisevad. Ahi on külm, puud sa-

muti, nad süttivad halvasti. Istume telgis peaaegu terve tunni ja ootame, kuni telk on küllalt soe lahtiriietumiseks. Algul võetakse ära labakindad ja sall, siis müts ja lõpuks poolkasukas. Peale selle ei võeta enam midagi ära: meie ahi annab selles pakases niivõrd vähe sooja, et ahju läheduses küll karusnaha karvad kõrbeavad, kuid telgi tagumises pooles seintele paks härmatisekiht settib.

Kui ahi on kuumaks läinud, võtame kotist tüki võid; see purustatakse nagu klaas õhukesteks kildudeks. Neelame neid suurel hulgal koos ahju peal soojendatud kuivikutega. Teega läheb veel aega: tuleb sulatada jääd ja kus seda ei leidu — lund. Kord saime teed, millel oli terav seebilõhn — lumes oli olnud kailu lehti.

Õhtul on kõik neli telki üleni karusnahkseid asju täis riputatud. Igaüks võtab ju jalast kümme-viisteist igasugust jalavarju, ja peale selle on seal veel labakindaid, mütse, salle; kõik need asjad tuleb kuivatada. Nad kuivavad halvasti, sest telgid lähevad öösel külmaks.

Kuid meil on öösel soe ka ilma ahjuta. Teaduslike töötajate telgis jätkub meile neljale vaevalt ruumi, ja kui me magamiskottidesse oleme pugunud ning endale kasukad peale ladunud, ei tungi pakane sellest karusnahahunnikust läbi. Magame riides, karusnahksetes pükstes ja soojades vattkuubedes ning võtame ainult untad jalast, asendades need varukshoitud karusnahksete sukkadega.

Kõige ebameeldivam toiming on hommikul ahju tuld teha. Seda teeb valvesolija, teised aga lamavad kottides, kuni telk on soojaks läinud.

Hommikul meelitab Uiban põtru soolaga; ta paneb mõned terad peo peale ja karjub: «Mekk, mekk, mekk!» Seni kui põder kätt lakub, võetakse teise käega tema päitserihmast kinni ja ta viiakse saani juurde. Meie põdrad ei jooksnud kuigi kaugele laiali: me kogusime nad kokku kahe tunniga. Kogu teekonna ajal ei kulutatud nende peale vististi mitte üle ühe naela soola. See oli kõik, mida nad said inimeselt.

Džakaist sõidame lühikest aega Suantari jõe orgu

mööda ülesvoolu ja pöörame siis Kjungkjunjase jõe kitsasse kuristikku. Nende kahe jõe ühinemise kohal on jääs suur auk — seal on vesi jää alt kadunud, ta on klibustikku imbunud, ülalpool aga on jõesäng põhjani kinni külmunud ja vesi ei saa enam auku tungida.

Kjungkjunjas lõikub läbi Brjungade mäeaheliku lõunapoolse osa. Mustad, praegu sünged kaljud kerkiavad kõrgele. Sall ja müts ei lase pead tahapoole kallutada ning seepärast tundub, et sõidame pimedas koridoris, kuhu ei paista ialgi päikest.

Käänaku tagant sööstab välja toreda põdrapaari poolt veetav narta; selles istub keegi kuhljankas. Meie karavan jääb seisma ja kõik kogunevad eesmise narta juurde. Vastusõitnud teeliseks osutub miniatuurne eveni neiu, kelle nägu on pakasele vaatamata katmata. Jakuutide viisakuseavaldustele tõsiselt vastates käitub ta väärikalt. Kui põdrad jälle jooksva hakkavad, hüppab neiu käigu pealt osavasti sõidukisse: nartasse ei sobi istuda enne, kui see on liikuma hakanud, sest põtradel on muidu raske sõidukit paigalt tõmmata ja vedamisrihm vigastab nende õlgu. Kui keegi teeleasumisel laisalt nartal lamab, võib jakuute pilkavalt mui-gamas näha.

Niipea kui tuul on karavani poolt tekitatud tiheda auru hajutanud, näen ma eespool Uibanit, kes jookseb narta kõrval, vasak käsi selle kaarpuul. Mäletan, et ma vanades raamatutes, milles kirjeldati põhjas reisi-mist, vaatasin juba lapsena suure huviga pilte, mis kujutasid narta kõrval jooksvat inimest. Nüüd näen ma tundideviisi, tervelt kaks nädalat läbi hingeauru seda pilti, mis on niisama vana kui põtrade-ga sõitmine.

Me liigume nüüd vanal teel: siitkaudu ratsutas 1786. aasta veebruaris maadeurija Gavriila Sarõtšev, kes Jakutskist Verhne-Kolõmskisse läks ja seal Jäämere ranniku uurimiseks laevu ehitas.

2. detsembri õhtul väljume kuristikust Kjobjuma oru laiendile, millest ülespoole jõgi läände pöördub. Veel kolm päeva sõidame seda jõge mööda ülesvoolu kergelt laineliste mägede laugjate nõlvade vahel. See on sama-sugune maastik kui Tompo ülemjooksul põhjapoolsel teel. Möödume rühmast jakuutidest, kes veavad Oimja-

Raske mäketõus Handõga jõe kuristikus.

konist karusnahku. Ilmneb, et talitraktil on märksa elavam liiklemine kui suvetraktil.

Tundub, et ilm läheb järjest külmemaks. 5. detsembril ületame Tšõstai, kus meid tabab külm tuul. Kogu keha kangestub; selles lahtises orus pole kuhugi varju pageda.

Mäekuru asub siin metsa piiril; laia liustikuorgu lõikub peagi Handõga jõe kitsas org. Oleme jälle Aldani jõgikonnas. Sõidame kiiresti Handõgat mööda allavoolu.

Järgmisel päeval jõuame laia orgu. Siin on mägedel sama absoluutne kõrgus nagu Kjobjumal, kuid org läheb järjest sügavamaks ja muutub peagi samasuguseks sügavaks kuristikuks nagu see on Teberdenil. Mõlemal pool on paljad kaljud, veerjad nõlvad on kuni kilomeetri kõrgused. See on jääliustiku poolt süvendatud ja hiljem jõe klibustikuga üle külvatud org.

Handõgal tutvume veel ühe talvise takistusega — veega. Klibustikust purskavad välja veejoad, mis tulevad sügavalt ja pole veel jõudnud külmuda. Need joad ühinevad terveks vooluks, mis tuleb ületada. Põdrad

jäävad selle ette seisma, nad ei taha kisale ja peksmisele vaatamata vette minna. Uiban on juba eesmise põdra koonu veriseks peksnud, kuid põder pöörab pea nukralt kõrvale. Ka inimesed ei taha jalgu märjaks teha, kuigi vesi ulatub koolmes kõigest põlvini; kuid mida me jäätunud untadega pärast teeme? Äkki võtab Jakov oma põdrad ja läheb julgesti koolmesse. Teised teejuhid ajavad oma ahelad ruttu temale järele ja jõgi ongi ületatud. Jakovi keigarlikud kollased untad on põlvedeni jääga kaetud. Ma pakun talle tagavara-untasid, kuid ta keeldub neid vastu võtmast: tema uutest untadest ei ole vesi läbi tunginud. Ta ainult kõrvaldab jää kepi ja noaga ning me kihutame edasi.

Tuletage meelde, kuidas Jack Londoni «Lumeväljade tütres» naiskangelane mokassiinidega (karusnahksete säarikutega) vette satub ja kui palju sellest pärast kära tehti: mokassiinid lõigati katki, süüdati lõkketuli. Klondike'is ei ole aga kunagi niisugust pakast nagu siin.

Päeval läbime veel ühe koolme; see on sügavam, vesi ulatub üle nartade laudade ning meie istmed ja kooramad jäätuivad.

Liigume veel üks päev Handõgat mööda allavoolu; kuristik muutub järjest grandioossemaks. Kjobjuma ääres oli päikeseloojaku ajal kollaka, õlevärvi taeva taustal näha valgeid, justkui suhkrust mägesid; siin, Handõga ääres, pole päikest üldse näha. Hõbedased (lumest ja härmatisest) metsad säravad tuhmi halli taeva taustal päeval ja sinakasmusta taeva taustal öösel.

Õhtuks viis meid saani jälg eveni jurta juurde. See must madal palkehitis on ehitatud süngesse metsa jakuudi jurta mustri järgi, kuid ta on märksa kitsam ja räpasem.

Väljastpoolt on jurta põdrapaunu täis laotud. Me kergitame rübala seemisnahkse eesriide ukse eest ja ronime sisse. Seal on hämar, koldel hõõguvad söed. Algul on näha ainult neid: kolle asub nurgas põrandal ja selle kohal laes on lihtsalt auk. Kui silm on pimedusega pisut harjunud, eraldab ta seitset või kaheksat tule juures maas istuvat eveni. On kohutavalt must, ebamugav, külm, pole ei narisid, ei lauda ega isegi nahku

maas. Tule juures joob räpastes ja räbalates seemisnähksetes pükstes vanaeit teed. Tassid on pandud lihtsalt maa peale. Siinsamas lamavad kaks lühikese koonuga ja haleda välimusega koera.

Niisugused olid need elamud, mida ma nägin veerand sajandit tagasi, — sünge revolutsioonieelse aja järgu viimane jäänus. 1929. aastal hakkasid evenid selles piirkonnas paiksele eluviisile üle minema ja vene tüüpi majades elama.

Sel päeval lõppes sissesõidetud tee. Pakane annab end tuulevaikusest hoolimata veelgi rohkem tunda.

8. detsembril jõuame Skalistaja mäeaheliku juurde. Handõga org muutub looklevaks kuristikuks. Jälle satume tarõnidele, mis aga seekord on hirmsad, vesi ujutab üle kogu kuristiku.

Me valime teise tee: oru kaljusel serval asuvat lõhet mööda ronime iidsele terrassile. Mäkketõus on raske — mööda kitsast ja kividega kaetud nõgu, nartad lähevad ümber, Afanassi tõldsaan kukub kummuli, vanamees lamab lumes. Ühiste jõupingutustega tõmbame nartad välja ja aitame Afanassit terrassile.

Kuid varsti terrass lõpeb, tuleb jälle veega üle ujutatud kuristikku laskuda. Nartad kihutavad üksteise järel; igaüks kardab maha jääda, sest siis ei lähe põdrad enam edasi. Üks ahel hakkab teisest mööda sõitma. Ja sel hetkel, kui Konon selles ebatavalises võidujooksus minu narta kõrvale jõuab, kostab ragin ja kolm nartat — Kononi, Jakovi ja minu oma — vajuvad jääst läbi. Ülemise veekihi all oli veel teine korrus jääpealset vett, mida kattis õhuke, alles tekkima hakanud jääkoorik. Me purustasime selle kooriku ja vajusime järgmisele jääkihile. Vesi ujutab nartad üle, põdrad rabelevad, purustavad ümberringi jääd ja kukuvad. Nende mahedatest mustadest silmadest paistab äärmine hirm. Vesi valgub kurjaendelise laiguna igasse külge laiali.

Konon ja Jakov solistavad vees; mul pole mingit tahtmist neid jäljendada: mul pole usku oma untade veekindlusesse. Lähimas jääservas on pragu — kas jää peab vastu? Kuid mõtlemiseks pole aega, otsustan hüpata. Mul vedas — jää ei murdunud ja ma pääsen

kuivale. Tšernov jõuab tagumiste põtrade trengid läbi lõigata, et põdrad teisi nartasid jääauku ei tõmbaks, ja nad veavad nartad jää peale.

Kihutame jälle galopis: karavan on ette jõudnud. Äkki märkan ma, et kaljudes on musta kiltkivi asemel uue ja Verhojanski mäestiku kohta ebatavalise kihtide viirdusega lubjakivi. Tahan Jakovit peatada, kuid esimest korda poole aasta jooksul kuulen ma temalt teravas toonis vastust: «Tohh nada, u bar!» («Mida vaja, vesi!») Ta kardab selles hukutavas kuristikus teistest maha jääda. Pean alistuma. Alles väikeses laiendis saan ma lõpuks kaljusid üle vaadata ja proove võtta, kuivõrd minu kangestunud käed seda lubavad.

Konon vahetab siin otse pakase käes untasid, kuid Jakov peksab jää oma untadelt jälle ainult kepiga maha.

Meil vedas. Kui tarõni alumine korrus oleks olnud sügavam või selle all oleks olnud õhuke kolmanda kihi kate, oleksime saanud mõnu tunda täielikust suplust. Juttude järgi on selles kuristikus olnud evenide hukkumise juhtumeid, kusjuures nad koos põtradega jää alla kukkusid.

Kogu öö puhub mägedest tuul. Hommikuks läheb tuul nii tugevaks, et ta telki rebib. Ärkame imeliku tundega — on soe! Ronime telgist välja ja leiame, et võib kõiki asju kätte võtta. Hakkame mõistatama, mitu kraadi on: üks ütleb nelikümmend, teine julgeb temperatuuri tõsta kahekümne viie kraadini. Termomeeter aga näitab peadpöörivat arvu: 15 kraadi külma! Me ei suuda seda uskuda, sest niisugused temperatuurid on siin ennekuulmatud. Elavhõbe tõuseb aga järjest ja näitab kell kümme hommikul 9 kraadi. See on lihtsalt uskumatu!

Kogu päeva puhub selja tagant piki kuristikku kohutav tuul, kuid meie sõidame esmakordselt katmata nägudega, lund on palju, põdrad jooksevad kiiresti, puuduvad ainult kulinad, et tekiks täielik illusioon lõbusõidust. Õhtul on 6 kraadi ja lõpuks, 10. detsembri hommikul, — 5 kraadi. Jakutskis ei tahtnud meteoroloogid meid uskuda: sel ajal oli seal olnud 19 kraadi külma. Tugev tsüklon oli levinud Verhojanski mäes-

tiku Aldani-poolsele nõlvale; sellest tekkiski ebatavaline õhutemperatuuri tõus.

Peagi hakkas temperatuur veel kiiremini langema, 10. detsembri õhtul oli juba 25 kraadi ja 11. detsembril külmus elavhõbe ning algas pakane, mis jäi küll maha Oimjakoni omast, kuid väaris siiski lugupidamist.

Kõigest sellest, mida me talve jooksul üle elasime, üllatas mind kõige rohkem see soe ilm. Asjaolu, et me telgis istusime ainult ülikonnas, ilma karusnahkadeta, ei näinud enda kohal rippumas härmatisesabasid ja, mis peaasi, saime asju puudutada palja käega — pärast kahenädalast jäärežiimi! — tundus uskumatuna. Ja isegi esimene ööbimine Aldani ääres jurtas ei jätnud pärast seda kuigi sügavat muljet.

Lund on mäestiku sellel nõlval ikka rohkem ja rohkem. Kaljude juurde minnes vajun vööni lumme ja see tungib untadesse.

Telkide jaoks me enam lund ei roogi, vaid tallame selle kergelt kinni; selleks, et ahi sisse ei vajuks, pane me selle jalgade alla kive ja väikseid palke.

Pärast seda, kui me olime Peaahelikust välja jõudnud, sattusime orus esimestele kuuskedele, kuid mäenõlvadel kasvab ikka seesama õrnalt lumega üle puistatud lehis, ja tuhmi halli taeva taustal on näha imelikult hõbedasi, metsadest hambulisi mäeharju.

Alles 11. detsembril läbime Okrainaja aheliku ja jõuame Aldani madalikule.

Meie põdrad hakkavad väsima, nad heidavad tihti pikali, lonkavad, lähevad kõhnaks — neil paistavad juba ribid.

12. ja 13. detsembril liigume ikka veel Handõgat mööda allavoolu. Mäeaheliku läheduses kohtame kolme nartat toredate valgete põtradega; esimene paar hakkab kohe meie eesmise põdrapaariga pusklema ja meie jookseme vastutulijaid vaatama. Valged põdrad kihutasid seitsme päevaga 600 kilomeetrit Oimjakonist Krest-Haldžaini, puhkasid seal ja lähevad nüüd tagasi Oimjakoni — nad viivad sinna täitevkomitee uue esimehe. Mõni minut küsitlemist, ja valged põdrad kihutavad nartadega mägedesse. Saan esimehelt teada, et

meid Krest-Haldžais ootab mingi jakuut, kes on valmis seadnud hobused, et ekspeditsiooni Jakutskisse toimetada. Jälle on keegi ootamas! Ei, aitab neist lahketest heategijatest, sõidame neist parem mööda!

Tagapool muutub mäeaheliku valge müür järjest väiksemaks. Jälgisime kunagi nii ahnelt selle suurenemist Tompo soodes; nüüd ei vaata keegi tagasi, kuidas ta kaob. Vaadatakse ainult ettepoole.

14. detsembri keskpäeval jõuame Handõgat mööda Aldanile. Siin ahistab seda jõge jälle tasane kõrgendik, jõgi on kitsas ja üleni jääpankadega kaetud. Tee viib piki jõge ja pöörab siis põiki läbi metsa Amga suudmesse. Algavad jurtad ja meie astume sinna muidugi sisse teed jooma. Siin ei anta enam tee juurde hajakki, vaid puhast võid ja terve virn kakkusid: vilja on nii omast käest võtta kui ka sisseveetut. Pjotri näolt ei kao enam naeratus: talle hakkasid silma rehealune ja viljahakk.

Algab saanitee, mille keskel on jälg, — siin sõidetakse hobustega, ja meie põtradel, kes vajavad kaht paralleelset jälge, põle kuhugi astuda. Nad tõukavad üksteist lumme ja pusklevad, sest kõik püüavad joosta keskmisel jäljel.

Ööbime Harlampi Popovi jurtas, paigas, mis kannab veidrat nime — Bõlahhõ (kirp). Siin elab Harlampi perekond, ta ise aga on Oimjakonis niiöelda ülgtoöl. Jurta on ehitatud vene tarena, ainult lame katus ja kivid on veel vanamoodi. Piki seinu asetsevad narid on muutunud laiadeks pinkideks. Oma rikkusele vaatamata ei mõtlegi pererahvas meile midagi pakkuda.

Harlampi poeg on niisama ettevõtlik nagu ta isa ja läheb naabritelt hobuseid koguma, et meid Jakutskisse sõidutada.

Järgmisel päeval sõidab pool karavani esimesel rännakul veel põtradega: hobused viidi otseteed Amga suudme lähedal asuvasse jakuutide asulasse. Viimane kord vaatame armsate loomade ümmargusi halle selgasid. Isegi Mihhailil, palgatud hobusemehel, ja Pjotril, kes ei tahtnud põtradega sõita — «torkavad padrikus silmad välja», — on kahju põtradest lahkuda ja need hobuste vastu vahetada. Eriti kohaliku rakendi vastu:

siin rakendatakse hobused nendesamade põdranartade ette, mille külge ainult kinnitatakse aisad. Hobuste kabjad on päris narta esiotsa juures ja sellest tekib tahtmatult ettekujutus, kuidas hobune selle hapra ehitise purustab, kui see ümber läheb.

Eriti haprad ja ilusad on sõidusaanid: nad on väga lühikesed, tagaotsas on punutud seljatugi ja inimene istub eespool kaksiti, jalad lohisevad lumes, tõepoolest «kobedaid vagusid kündes».

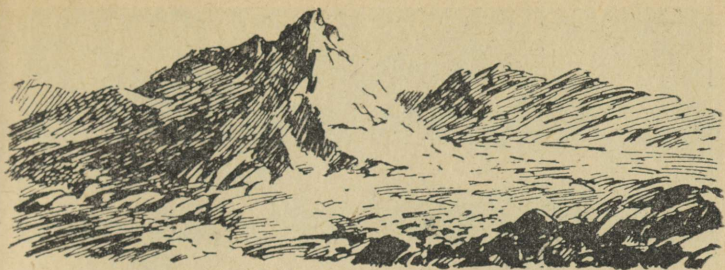
20. detsembril jõuame Ohhotski traktile ja Tatta asulasse, kus on olemas posti- ja telegraafikontor. Lähetan terve virna telegramme, mis viivad tasakaalust välja isegi melanhoolse kontorijuhataja, — tõenäoliselt ei ole siit kontori asutamisest saadik nii kohutavalt pikki telegramme saadetud.

Ekspeditsioon oli kõigist mõeldavaist tähtaegadest niivõrd palju kauem kestnud, et meid ilmselt juba hukkunuks peeti.

Jakutski lähedale jõuame 24. detsembri õhtul. Leena peal on udu, millest aeg-ajalt saanid välja hüppavad: palju inimesi liigub sinna ja tagasi. Kõik — nii mehed kui ka naised — on rättildesse mähitud, nii et ainult silmad paistavad: Leena peal on peaaegu alati tuuline.

Hakkavad paistma Jakutski tuled. Imelik, kui palju tulesid on ühes kohas koos!

Jaanuari algul, pärast ekspeditsiooni likvideerimist, sõitsime hobustega Jakutskist Aldani kullakaevanduste kaudu raudtee äärde.

TŠERSKI MÄESTIK

Ma pole üksikasjalisemalt rääkinud neist teaduslikest vaatlustest, mida me iga päev teostasime. Selleks me ju ennast ja oma loomi piinasimegi, et ainult võimalikult sügavale tundmatule maale tungida. Meie eesmärgiks oli kõik need arvutud mäeahelikud võimalikult põhjalikult läbi uurida.

Iga päev, hoolimata vihmast, lumest, pakasest ja sellest, kuidas me karavani saatuse pärast mures olime, täitsime oma ülesannet — tegelesime geoloogiaga ja topograafilise kaardistamisega.

Mida me siis saavutasime?

Te mäletate, et me Elgi suudmest Indigirkat mööda allavoolu liikudes selle madaliku kohal, mida Maydell arvas küsitlemise põhjal siin asuvat, leidsime kõrged mäed — terve rea idast läände suunduvaid metsikuid kaljuseid ahelikke.

Nende vaatluste võrdlemisel mägede geoloogilise struktuuriga ning Tšerski ja teiste põhjapiirkondades käinud rändurite uurimustega jõudsin ma järeldusele, et olime avastanud tohutu mäestiku, mis läbib seda maad rööbiti Verhojanski mäestikuga.

Enne meie ekspeditsiooni kujutati Aasia kirdeosa kaartidel poole kausina, mida piirasid lääne, lõuna ja ida poolt Verhojanski, Kolõma ja Anadõri mäestike müürid; nende mäestike juurest jooksid rattakodara-

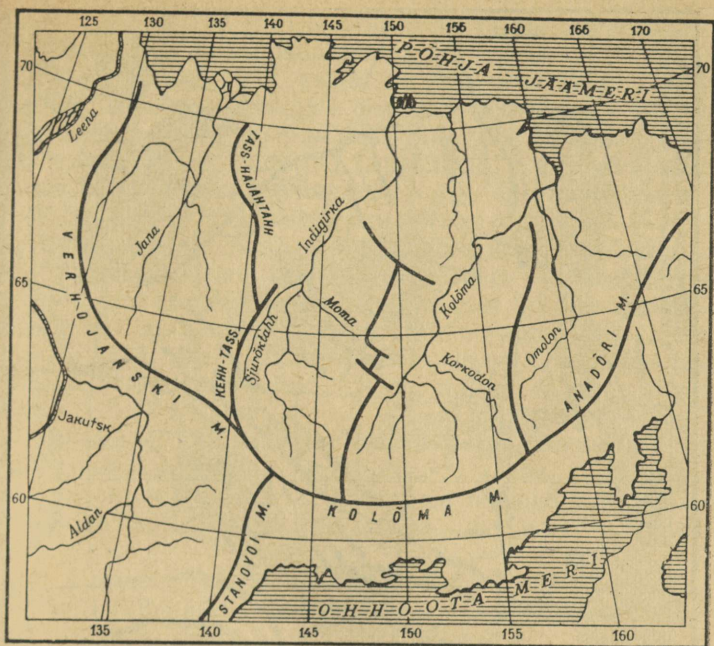
Astronoomilise punkti kindlaksmääramine.

tena radiaalselt sissepoole kokku väiksemad mäeahelikud, mis lahutavad Janat, Indigirkat, Kolõmad ja Omoloni (vt. kaarti lk. 131).

Tegelikult ilmnnes, et nii jõgede kui ka mäestike asend on sootuks teistsugune. Verhojanski mäestik on väga lai ja võimas, ta koosneb mitmest paralleelsest ahelikust. Selle taga asub suur ja kõrge Oimjakoni kiltmaa ning omakorda selle taga uus määratu suur mäestik, mis koosneb Indigirka juures üheksast ahelikust. Ta ulatub kaugele põhja kuni Polousnõi mäeahelikuni ja teisele poole, kagusse, palju kaugemale sellest tee-rajast, mida mööda oli liikunud Tšerski (vt. kaarti lk. 132).

Mis saab mäestikust kaugemal ida pool? Kas ta pöörab lõunasse ja läheb rööbiti Verhojanski mäestikuga või kulgeb ta itta ja siis kaarekujuliselt kirdesse, piki Kolõma mäestikku?

1926. aastal ei suutnud seda keegi öelda, sest kogu Kolõma jõgikond ülalpool Verhne-Kolõmskit oli läbi uurimata. Seal oli käinud ainult asumisele väljasaade-

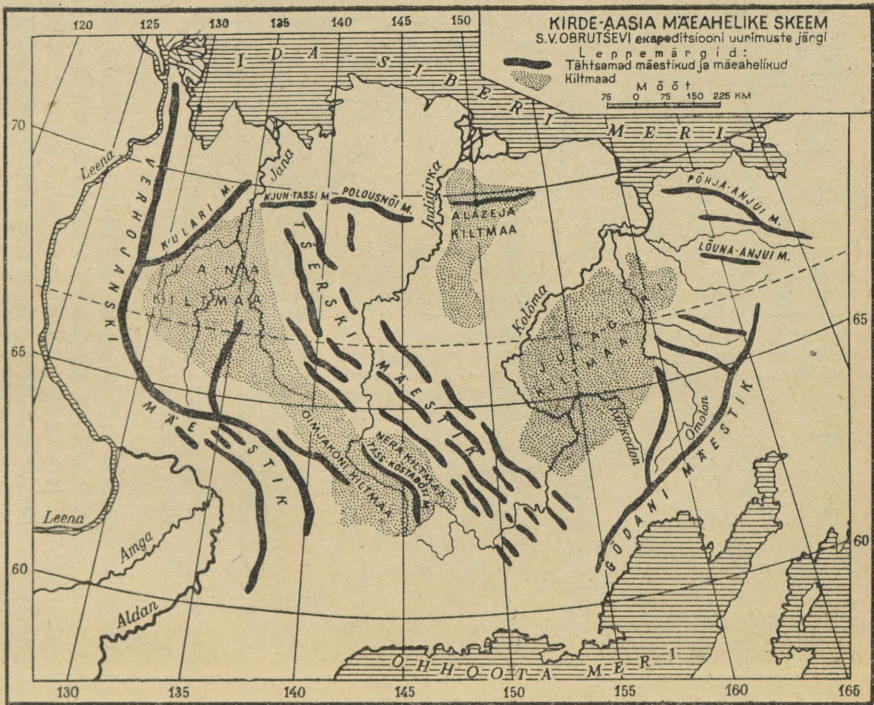

Kirde-Aasia mäestike skeem enne S. Obrutševi ekspeditsioone.

tud etnograaf Johhelson; tema lühikesest kirjeldusest oli näha, et Kolöma voolab allpool Korkodoni läbi mingisuguste lubjakivist koosnevate mägede, millest võis järeldada, et vanad kihtkonnad, millest koosneb mäestiku põhjapoolne riba, ulatuvad kaarena Korkodonini. Vast ehk suundub kogu mäeahelik sinna? Meie geoloogilised uurimused näitasid, et Verhojanski mäestik, Oimjakoni kiltmaa ja uus mäestik moodustavad tohutu suure maa-ala, mis kurrutati mesozoilises aegkonnas. Põhja poole ulatub see kurrutustsoon Jäämereni, kuid mis saab sellest kagus?

Me hõlmasime oma ekspeditsiooniga määratu suure tundmatu maa väikese serva. Meie ette kerkis suurel arvul uusi küsimusi, ja selleks, et kas või üldjoontes

selgitada kirdepoolsete alade pinnaehitust, oleks tulnud edasi minna veel kaugemale ida poole, Kolõma lisa-jõgede äärde, neid lõputuid mäestikke uurida. Kuidas aga uut mäestikku nimetada? NSV Liidu Geograafia Selts vaatas meie poolt esitatud materjali läbi ja otsustas panna sellele mäestikule nimeks Tšerski mäestik — Ivan Dementjevits Tšerski,

Siberi väljapaistva uurija, poliitilise väljasaadetu auks, kes suri 1892. aastal Kolõma ääres.

Tšerski sündis 1845. aastal Vilno kubermangus. Ta saadeti kaheksateistkümne-aastase noorukina Poola ülestõusust osavõtmise pärast Siberisse asumisele ja teenis kuus aastat soldatina Omskis. 1871. aastast alates töötas ta Irkutskis, kus temast peagi sai väljapaistev geoloog. Ta kirjutas seal mitu huvitavat teost Siberi geoloogia alal ja tõmbas endale üldsuse tähelepanu. Andeka iseõppijana esitas ta Siberi pinnaehituse skeemi, mis ennetas kaugelt tollaegset kujutlust selle piirkonna geoloogia kohta. Pärast amnestiat asus Tšerski 1885. aastal elama Peterburisse ja organiseeris peagi ekspeditsiooni Jakuutiasse, millest ta oli unistanud.

1891. aastal komandeeris Teaduste Akadeemia ta kolmeks aastaks Kolõma, Indigirka ja Jana piirkonda. 1891. aasta juunis läks ta koos oma naisega Jakutskist sellele ekspeditsioonile, millest ma juba eespool kõnelesin.

28. augustil saabus ta Verhne-Kolõmskisse ja talvitas seal. 1892. aasta kevadel sõitis ekspeditsioon Kolõmat mööda allavoolu.

Tšerski, kes oli nõrga tervisega, haigestus talvel tõsiselt: nähtavasti oli see äge kopsutuberkuloosi hoog. Kevadel sai ta aru, et tema elupäevad on loetud, ja ta ruttas oma vaatlustulemusi korrastama. 31. mail ütles ta Verhne-Kolõmskist ära sõites ühele kohalikule elanikule: «Parimates tingimustes loodan ma vastu pidada veel kolm nädalat, kuid vaevalt küll kauem.» Ja seda teades sõitis ta siiski! «Ma tegin korralduse, et ekspeditsioon ei katkeks enne Nižne-Kolõmskit isegi sel juhul, kui jõuavad kätte minu viimsed minutid, ja et mind veetaks edasi isegi ka sel hetkel, kui ma lahkuma hakkam.» Ta pidas vajalikuks jätkata tööd kuni Nižne-Kolõmskini, et saaks läbi uuritud kogu Kolõma alamjooks.

Algul, kuni 10. juunini, istus ta paadis ning tegi korraldusi oma naisele ja pojale, kes vaatasid üle kaljusid. Ööseks läks ta paadile ehitatud kajutisse, ägeda kõha tõttu ei saanud ta aga magada. 10. juunil jõuti

Sredne-Kolõmskisse; seal nägi teda meteoroloogia-jaama vaatleja. Tema sõnade järgi «Ivan Dementjevitš lausub sõna ja ootab siis viis-kümme minutit kõri spasimide möödumist, et siis lausuda järgmist sõna, ja kohe katkestavad spasimid jälle kauaks ajaks tema kõne».

Alates 20. juunist ei suutnud Tšerski enam päevikuisse kirjutada ja andis sissekannete tegemise üle oma naisele. Oma mehe kuue viimase elupäeva sissekanded tegigi tema murdmatu tahte täitmiseks M. P. Tšerskaja, kusjuures geoloogilised ja meteoroloogilised vaatlused vaheldusid lühikeste ja traagiliste lause-tega: «Mu mehel on halvem, tema jõud on päris nõrkemas.»

Mehisus ei jätnud Tšerskit maha tema viimse minuti ja ta tegi ise korraldusi, mida peab tema väike poeg tegema tema paberitega juhul, kui ta naine ei peaks temast kauem elama.

Tšerski suri 25. juuni õhtul (vana kalendri järgi) kell kümme kümme Prorva jõe suudmes. Ta naine kirjutab neil päevil oma päevikusse järgmised read:

«Juuni 24. Kardan, et mu mees homseni ei ela. Mu jumal, mis siis edasi saab?!

Juuni 25. Mu mees ei saanud kogu öö uinuda: teda vaevasid ägedad spasimid. Kell 12 päeval oli mu mehel äge hingeldus. Randuda pole võimalik, sest kaldad on järsud. Mu mees näitas käega kaelale, et sinna pandaks külm kompress. Mõne minuti pärast vähenes hingeldamine ja kohe hakkas ninast verd jooksuma.

Randusime kell 3^h 30' Prorva jõe kaldale.

Mu mees on suremas.

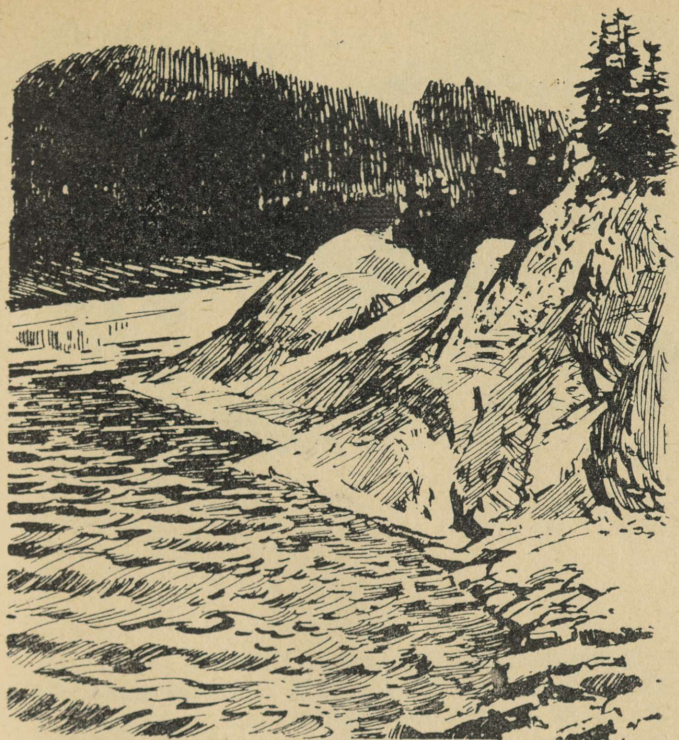
Ta suri kell 10^h 10' õhtul.»

Torm pidas M. P. Tšerskajat Prorva jõe juures kinni kaks päeva, ja alles 28. juunil läks tal korda Omoloni suudmeni jõuda. Alles 1. juulil kaevati haud ja valmistati kirst, ja kell neli maeti Tšerski kohale, mis asub Omoloni suudme vastas. Järgmisel päeval on päevikus jälle baromeetri ja termomeetri näidud, mida Tšerski naine oli 26. juunist peale mõnikord unustanud sisse kanda.

3. juunil oli Tšerski naljatades öelnud: «Muuseas,

surm mind ei kohuta: üks varem, teine hiljem, kuid kõigil on üks tee. Võin ainult rõõmustada, et ma suren teie kolkas; paljude-paljude aastate pärast leiab mingi geoloog võib-olla minu laiba ja saadab selle mingiks otstarbeks muuseumi ning jäädvustab mind sellega.»

Tšerski soov on täidetud, kuid teisiti: tema mälestussambaks on tuhat kilomeetrit pikk, 300 kilomeetrit lai ja kuni 3000 meetrit kõrge mäestik; see on kõrgem kõigist teistest Kirde-Aasia mäestikest ja pindalalt suurem kui Suur Kaukasus.

Kaks aastat Kolõma ääres

Aastail 1926—1927 sooritatud ekspeditsiooni edu ületas meie ootused. Meil läks korda tungida mägise maa südamesse, kus polnud veel käinud ükski uurija, avastada määratu suur mäestik, kanda kaardile suuri jõgesid. Kuid kirde pool laiusid veel tohutud uurimata alad. Oli tarvis läbi uurida Indigirka keskjooks ja peaaegu kogu Kolõma basseini, sealt edasi aga meelitas meid saladuslik Tšuktšimaa.

Alles 1929. aastal läks mul korda jätkata uurimisi kaugemal ida pool. Seekord organiseeris ekspeditsiooni Teaduste Akadeemia Jakuudi komisjon.

Jaanuaris asusime Leningradist teele. Irkutskist sõitis suurem osa ekspeditsioonist saanidele laaditud varustusega Leenat mööda edasi, minul aga õnnestus kasutada äsjaavatud lennuliini ja jõuda Jakutskisse kaua enne minu reisikaaslaste sinnasaabumist.

See võimaldas alustada ekspeditsiooni organiseerimise ja varustuse ja toiduainete ostmisega.

Teaduste Akadeemia baas oli juba aegsasti sõlminud lepingu jakuudi Sõrovatskiga, kes pidi meid Oimjakoni toimetama.

Ekspeditsioon liikus Leenat mööda väga aeglaselt, ja alles kaks päeva enne Jakutskist teeasumiseks kindlaks määratud tähtaega hakkasid minu reisikaaslased üksteise järel ja ükshaaval päralt jõudma. Peale minu pidi selles ekspeditsioonis teaduslikku tööd tegema jälle geodeet K. Salištšev, keda abistas radist V. Bizjajev.

HÄRGADE JA PÕTRADEGA

4. märtsil tuleb esimene osa rakenditest, mis üüriti meie sõiduks Aldani äärde, — kümme kõhna hobust ja kolm härga. Nende järgi otsustades ei tööta esimene teejärg kuigi suurt lõbu: rakendeid on meie koormate jaoks liiga vähe ning härgade tõttu on meil väljavaates väsitav ja igav sõit kiirusega mitte üle kolme kilomeetri tunnis. Ettevõtja või õigemini ettevõtja vend, sest ta ise sõitis Aldani äärde ette põtru muretsema, kinnitas meile, et härjad on palju paremad: praegu on teel söödapuudus, hobused on nõrgaks jäänud, härjad aga on tugevamad.

6. märtsil asus teele suur osa varustusest — kaheksa raskete koormatega saani töölise Vassili S-ga. Ta istus raskes koeranahkses kasukas viimasele saanile. Enne Aldani me seda rühma enam ei kohanud, vaid nägime ainult vahete-vahel tee ääres lumel Vassili allkirja ja kaebusi aeglase edasiliikumise üle. 8. märtsil tulevad viis ülejäänud hobust ja me sõidame välja.

Kohe teisel pool Leenat, niipea kui oleme jõudnud metsade ja alasside piirkonda, algab lakkamatu võitlus kiiruse, tempo eest.

Voorimehed olid tõtt rääkinud: kogu vööndil piki trakti oli tõepoolest olnud ikaldus ja oli raske hobustele heina osta; ööbimiskohtades, kinni pidades Põhjas kohustuslikest külalislahkuse reeglitest, müüakse

meile pärast pikka keelitamist viie hobuse jaoks ööseks üksainus puud heina.

Hobused jäävad märgatavalt kõhnemaks ja nõrgemaks. Teisel päeval keeldub juba üks viiest hobusest vedamast, pool tema koormast antakse teistele vedada ja me käime ühe osa teest jalgsi. Järgmisel päeval õnnestub härga üürida; me rõõmustame väga, et leidus järeleandlik jakuut, kes meile selle aeglase looma andis, kellest me kaks päeva tagasi loobusime. Härg käib kolm kilomeetrit tunnis, kuid meie hobused ei liigu kiiremini.

Meie olukord läheb iga päevaga halvemaks: hobused väsivad ikka rohkem, tuleb alatasa jalgsi käia, koormaid ühelt saanilt teisele ümber laadida, hobuseid aidata. Härgasid on raske üürida, peaaegu kõik kariloomad on sellest piirkonnast sinna aetud, kus on rohkem heina, ja sageli õnnestub ainult lühikese vahemaa jaoks väikest härga saada. Mõnikord liikusime päevas edasi kõigest 15 kilomeetrit. Meie karavanis on pidevalt uusi inimesi: kord suur karvase mütsiga jakuut, kord üsna väike poiss, kooliõpilane, kes õpikut kaasas kannab ja ööbimiskohtades õpib.

Kui me 16. märtsil lähenesime ulussi keskusele Uolbale, kust on veel üle 50 kilomeetri Aldanini, sai meile selgeks, et me ettevõtja Sõrovatski hobustega Krest-Haldžaisse ei pääse. Uolbale lähenesime juba kõik ilma raskete koeranahksete kasukateta jalgsi.

Lootes härgadest ruttu vabaneda läheme kooli juurde. See on suur, ilma katusega hoone, kus me leiamegi ajutise varjupaiga.

Uolbas, ulussi täitevkomitees, võtab mind vastu kauaoodatud ja juba korduvalt äraneetud Sõrovatski, noor ja sihvakas energilise näoga jakuut. Ta katkestab minu kurtmist viletsate hobuste üle niisuguste sõnadega, mis panid korrapealt unustama kõik muu: «Kas tead, ma ei leidnud ju põtru.»

Tõepoolest, põtru tal ei olnud.

Selleks, et mõista meie olukorra kogu traagikat, peab teadma, et põtru pole vahetu!t Aldani ääres võimalik saada, tuleb põdrakasvatajatega — evenide ja jakuutidega, kes hoiavad oma põdrakarju 300—400 kilo-

meetri kaugusel Aldanist, aegsasti kokku leppida, et nad loomad kindlaksmääratud ajaks kohale tooksid. Talve lõpul pole vabu sõidupõtru üldse olemas, nad on kas juba koormaid vedamas või pidevast tööst kurnatud. Märtsi teisel poolel mäeaheliku keskosadesse sõita ja põtru otsida on peaaegu lootusetu ettevõtte. Seetõttu muutus mitte ainult võimatuks taliteed mööda Kolõmani pääseda, vaid oli ka kahtlane, kas me Oimjakonini jõuame. Meid ähvardas suveni Aldani ääres istumine, seejärel oleks tulnud organiseerida kandeloomade karavan ja Kolõma äärde minna alles sügisel. Tööplaani kohaselt aga olin ma kavatsenud kevaldel Kolõma ülemjooksule jõuda, kevadist teede lagunemise aega paadi ehitamiseks kasutada ja siis kogu suve Kolõma uurimisele pühendada.

Nagu hiljem selgus, ei olnud Sõrovatski kunagi varem koormaid põtradega vedanud. Kuulnud kasulikust ettevõttest, ilmus ta Akadeemia baasi Jakutskisse ja pakkus seal korraldatud vähempakkumisel kõige odavamad hinnad. Teised taotlejad — meile juba 1926. aastast tuntud Krest-Haldžai kulak Innokenti Sõromjatnikov ja ettevõtja-põdrakasvataja Kolodeznikov loobusid salakavalalt ja soovitasid temale ettevõtte enda peale võtta: «Ära muretse, veebruaris jõuad Aldani äärde ja leiad seal nii palju põtru, kui iganes soovid: sel ajal on seal alati tagasisõitvaid nartasid.»

Nad lubasid temale isegi kokkulepitud tähtjaks kakskümmend viis nartat muretseda ja võtsid nende eest käsiraha. Sõrovatski, kes oli sõlminud lepingu 19. detsembril, elas kuni 21. veebruarini rahulikult Jakutskis ja sõitis siis Aldani äärde naiivses arvamusel, et temale on seal põdrad valmis muretsedud. Nüüd algas «naljamängu» teine vaatus: Kolodeznikov ja Sõromjatnikov maksid käsiraha tagasi (väga ettenägelikult otse ulussi täitevkomiteele) ja teatasid, et neil ei läinud korda põtru saada. Nende arvestus oli selge: peale nende ei ole Aldani ääres mitte kellelgi põtru ja ekspeditsioon on sunnitud uurima põdrad ainult neilt ja igasuguse hinnaga.

Järgmistel päevadel oleme Uolbas väga pingsalt tegevuses ja äärmiselt rusetud meeleolus: kui meil ei

õnnestu iga hinna eest põtru saada, tuleb meil Kolõma äärde jääda mitte kaheks, vaid kolmeks aastaks.

Kuid meid koheldi Uolba ulussi täitevkomitees väga vastutulelikult ja meil läks korda ettevõtjate poolt üles seatud püünist vältida. Uolbas viibisid just sel ajal Godnikanski evenide suguvõsa esindajad — esimees Gavriila Baišev ja kirjutaja, noor jakuut Aleksandr Jegorov, kes olid tulnud reguleerima evenide paiksele eluviisile ülemineku ja neile asula ehitamise küsimust. Evenidele jagati maatükke Amga suudmes ja Aldani ääres, neile anti esialgselt jahu ja abiraha. Need godnikaanlased pididki meid päästma: neilt saab võib-olla põtru. Selles suhtes tegutses väga energiliselt Uolba täitevkomitee esimees: nelja päeva pärast saime Põhja Komiteelt, ringkonna täitevkomiteelt ja Jakuutia Rahvakomissaride Nõukogult loa evenidelt põtru üürida.

Sel ajal kui ma Jakutskiga läbirääkimisi pidasin, sõitsid minu reisikaaslased uue härgade vahetusega Krest-Haldžaisse.

Mina jäin Uolbasse ja asusin elama ruumikasse kooli saali. Valmis ehitamata avar koolihoone oli päeval käratsevaid lapsi täis. Mõnikord avati minu toa uks ja prao vahelt piilus sisse kümmekond musta, ümmargust, säravate silmadega pead, kes valjusti sosistasid: «Nutša» («venelane»), «Obrutšev».

18. märtsil paluti mind ruumi teha: saalis korraldati Pariisi Kommuuni mälestusõhtu; kavas oli näidend «Kommunaari hukkamine» ja deklamatsioon. Lapsed püüdsid mängida väarikalt ja tõsiselt. Pariislased kandisid muidugi vene kostüüme; eriti vaatamisväärne oli Pariisi linnapea, kes kandis säarikuid, musta särki, pintsakut ja nokkmütsi, rinnal kett ja täht. Ta nimi oli «kodanik pea» (näidend kanti ette jakuudi keeles, kus esinevad väikeste muudatustega ka mõned venekeelsed sõnad). Kui kommunaari hukkamisele viidi, langes tema naine — punapõskne rätikuga tüdruk — minestusse, mispeale saalis äkki puhkes naerulagin: endiste jakuudi mõistete järgi on see naeruväärne ja sobimatu, kui naine niimoodi oma tundeid väljendab.

Ma asun 21. märtsil Uolbast teele suure rühma ja kolme väikese kerge saaniga. Täitevkomitee komandeeris Verhojanski mäestiku piirkonda põtru koguma esimehe enda, kellega peavad kaasa sõitma Baišev ja Jegorov. Neil tuleb 200—300 kilomeetri kaugusele mägedesse sõita, mitmes laagripaigas ära käia ja 12. aprilliks põdrad Amga suudmesse saata. Krest-Haldžais ühines meiega veel Golikov, sihvakas ja osav keskealine even, kes oli samuti Godnikanski naslegi üks ametiisikuid — esimehe asetäitja.

Krest-Haldžais, kus me 1926. aastal olime teejuhti otsides väsitavaid päevi üle elanud, tuli meil jälle oodata ja asjata aega kaotada. Ma leidsin siin koolis kõik oma reisikaaslased, kaasa arvatud Vassili; radist Bizjajev oli juba jõudnud raadio korda seada. Õhtuti tulevad õpetajad meie juurde Habarovski saatjat kuulama. Tuletan veel kord tänutundega meelde seda külalislahket vastuvõttu, mis meile jakuudi koolides alati osaks sai.

30. märtsil toimub õppevaheaja alguse puhul koolipidu ja me panime õpilased imestama oma viiekümne-küünlalise elektrilambiga, mis saab voolu meie kantavalt dünamolt. Kool pakub meile pika teatrietenduse, algul draama jakuutide elust ja siis deklamatsiooni.

6. aprillil jätame Krest-Haldžai kooliga hüvasti ja sõidame Aldani mööda allavoolu Amga suudme poole, kuhu peab toodama põdrad. Sõidame jälle härgadega, kusjuures meil seekord pole peaaegu üldse hobuseid. Liigume aeglaselt, kuid vähemalt kindlalt. Härgasid peetakse hobustest õrnemateks loomadeks, nad peavad päeva jooksul tingimata puhkama, ööbida aga tuleb soojas ruumis, hotonis, seevastu võib hobuse jätta sööma lumele: ta kaabib kapjadega lume laiali ja saab rohu selle alt kätte. Peatume alatasa jurtades, joome kaua teed ja kõneleme lõputult. Rännaku ajal käivad härjad aeglaselt ja väarikalt, ükskõikselt mäletsedes; mõnikord pöörab kogu voor tee pealt kõrvale jääaukude juurde; voorimees raiub tuuraga värske jää sisse augu, teeb selle labidaga puhtaks ja härjad kastavad oma koonud pikkamööda vette.

Kolm päeva pärast Krest-Haldžaist lahkumist jõuame

Õngasse. See on Aldani vasakpoolse lisajõe Amga suudmes asuv väike jakuutide asula. Siin peavad meid vastu võtma nartad põtradega, kuid nende asemel tuleb Aleksandr ja teatab, et põdrad ei ole veel valmis ja ootavad meid Handõga suudmes metsas. Tekib jälle väga keeruline küsimus, kuidas koormad Handõga äärde toimetada. Voorimehed ei taha kaugemale kaasa sõita, väites, et metsa viiv tee on ainult põdranartade jaoks ega sobi härgadele; pealegi polevat härgadel teel hilinemise korral metsas kusagil ööbida. Seepärast ei nõustu ka kohalikud jakuudid kaua aega meid Handõga suudmesse viima. Lõpuks läheb meil pärast pikka kauplemist korda uut härjapartiid üürida. Kui me Aldani suunas teele asume, algab tuisk, tee ummistub ruttu ja karavani eesmine osa kaob lumekeeristesse. Üksnes aeg-ajalt tuleb sombus hetkeks nähtavale saani tagumine osa või nukralt vastu tuult langetatud sarvine pea.

Väikese järve ääres metsas ootab meid Golikov nartadega. Põtru veel ei ole, neid kogutakse veel kaks päeva; kogu selle aja seisame järve ääres paigal ja valmistame nartasid ette. 12. aprillil saame lõpuks teele asuda.

1926. aastal liikusime Handõgat mööda talvel, kõige käre dama pakase ajal ja igaveses hallis hämaruses. Praegu aga valgustab talumatult hele aprillipäike sädelevat lund ja eemal säravad Verhojanski mäestiku tipud nagu suhkrupead. Lumi sulab juba ja jõe pind on kohati veega kaetud. Need ei ole need talvetarõnid, millega me 1926. aastal tutvusime ja mis siis katsid tavaliselt võrdlemisi väikseid, mitte üle kahe-kolme kilomeetri pikkusi jõe lõikusid; nüüd voolab vesi tervikliku massina lume peal ja katab jõge kümnete kilomeetrite pikkuselt.

Tee (õigemini siit läbi sõitnud karavani kinnituisanud jäljed) on rajatud otse jõe peale ja meil tuleb pea-aegu kogu aeg vees sõita. Mõnikord püüab Golikov, kes juhib meie karavani esimest ahelat, pääseda kaldapealsele terrassile; kuid seal on veel halvem — otse kalda serval moodustab märg lumi koos veega paksu pudru, kuhu põdrad sisse vajuvad ja nartad kinni jää-

Kevadel mööda Handõga jääd.

vad. Pärast mitut katset kaldal sõita pöördume jälle jõe peale tagasi ja lepime sellega, et vesi ujutab üle mitte ainult meie nartade jalased, vaid sageli ka koor-
mad.

Sedamööda, kuidas me läheneme Verhojanski mäes-
tikule, rohkenevad järjest kevadised keltskatted. Minu
vene reisikaaslased hakkavad meelt heitma; tundub, et
meil seisab ees lõputu võitlus, et me eluilmas ei jõua
Oimjakonini, peame aga seal olema hiljemalt mai algul.
Praegu, kus me pole veel jõudnud Verhojanski mäes-
tikuni, katame päevas mõnikord mitte üle 10—15 kilo-
meetri, kulutades suurema osa päevast nartade välja-
tõmbamisele lobjakast ja ohtlikest kohtadest läbipää-
sude otsimisele. Põdrad on nõrkemas. Teejuhid tammu-
vad kogu aeg põlvini külmas vees (öösiti on kuni 40
kraadi külma), ja isegi siinsete teeoludega harjunud
Aleksandr hakkab norutama. Ta ütleb: «Üks põder
jõud lõppes. Palju põder jõud lõppes. Kõik koos
sureme — teejuht, põder, kõik koos.»

Kuid evenidele ei avalda see jääpealne vesi mitte mingisugust mõju. Golikov laulab, hüppab ja tantsib kõige raskematel hetkedel niisama lõbusalt nagu ta seda oli teinud hea tee peal.

Kolm päeva pärast Handõga suudmest teeleasumist jõuame lõpuks Verhojanski mäestiku Okrainaja ahelikuni. Handõga org läheb siin kohe kitsamaks ja suundub kord piki mäejalameid, paralleelsete ahelike vahel, kord neist läbi. Varsti pärast mägedesse jõudmist võib nõlvadel märgata selgeid jälgi jääliustike tegevusest. Algul on need jää poolt lihvitud kaljunukid orgude nõlvadel, ja siis põiki läbi oru põhja ulatuvad jõekarid; neid karisid mööda laskus jääliustik kunagi järsult alla, moodustades jääkoski. Nüüd on jõgi uuristanud neisse kitsad kuristikud. Läbi kuulsa Jun-Kjurme kuristiku, mis asub ülalpool Kuranahhi suuet ja kus 1926. aastal kolm meie nartat vette vajusid, lõikub samuti kari.

Kuristiku sissepääsu kohal on jää peal kakskümmend-kolmkümmend sentimeetrit vett. Kuristiku keskkoahas seisab väikesel kingul suur, loojuva päikese kiirtes pruunikaskollane Baiševi telkelamu. Baišev ise, kes oli Tompo jõelt aegsasti välja sõitnud põtru murëtsema, tuli meile vastu mõni kilomeeter enne Jun-Kjurmet. Telgis oli kümnekond eveni — põtrade peremehed koos oma naiste ja telgi kõrval lumes mängivate lastega.

Tavaliselt kestab põdrakaravani koostamine väga kaua; alles kella üheteistkümneks leitakse kõik põdrad ja rakendatakse nartade ette. Kuid pärast Jun-Kjurmet kulus selleks operatsiooniks veelgi rohkem aega. Asi seisab selles, et Godnikanski evenidel oli liiga vähe sõidupõtru, nad olid meile toonud mitte ainult emaseid, vaid ka metsikuid, s. o. sissesõitmata põtru. Sel hommikul rakendati metsikud põdrad esmakordselt narta ette. Neid oli lastud karjamaale suurte, kaela külge seotud palkidega, kuid neid oli ikkagi väga raske kinni püüda. Mõnesid kõige metsikumaid põtru ajasid evenid suuskadel taga kogu hommiku.

Kui põder on mitmest küljest ümber piiratud, viskavad evenid oma viskelingu, «mamõkta» — lassotaolise

pika rihma, mille otsa on kinnitatud luurõngas. Kui metsik põder on kinni püütud, seotakse ta teeleasumiseni puu külge.

Ma katsusin niisuguse kinniseotud põdra juurde minna, et teda pildistada, kuid ta hakkas kohe puristama, jalgadega peksma ja oma ilusaid tumedaid pungis silmi metsikult pöörutama.

Lõpuks on kõik põdrad kinni püütud ja ette rakendatud. Niipea kui karavan on liikuma hakanud, peksavad metsikud põdrad jälle jalgadega ja viskavad nartad ümber.

Sel päeval peame minema läbi kuristiku ülemise osa, mis on samuti mitme kilomeetri ulatuses vee all; õnneks ei ulatu vesi mitte kusagil nartade katteni. Ülalpool kuristikku asub suur tarõn. Nagu puutüvedest nähtus, oli seal jää olnud mitu meetrit paks. Ülalpool tarõni jääme jälle seisma: siin tahavad evenid kaks päeva peatuda. Nad näevad meie ekspeditsioonis tavalist rännakut ja ei kavatse sugugi kiirustada.

Kuid sel kohal peatumiseks on olemas tõsine põhjus: meiega kaasa tulnud emased põdrad on poegima hakanud, ja just Jun-Kjurses nägid ilmavalgust kolm põdravasikat. On tarvis emastele põtradele puhkust anda, seda enam, et nad siamaani olid oma kohustusi äärmiselt kohusetundlikult täitnud.

Põdravasikad hakkavad peaaegu kohe pärast sündimist täiskasvanud põdra instinkte ilmutama. Kuigi nad ei saa veel sammalt süüa, hakkavad nad juba kapjadega lund kaapima. Peatuskohtadel lamavad nad tavaliselt ema juurde kerra tõmbunult, tõusevad mõnikord oma peenikestele jalgadele püsti ja silmitsevad inimesi tuhmide ja alles rumalate silmadega. Emane põder kaitseb oma vasikat agaralt ning tungib vasika lähedale tulnud isastele põtradele ja koertele ägedalt kallale. Isased põdrad on nüüd juba oma sarved kaotanud ja neile on hakanud kasvama uued — õrnad, karvased ja paksud. Emastele põtradele jäävad kuni maikuuni alles vanad sarved, mis on vajalikud nende poegade kaitsmiseks.

Kaks väikest eveni koera ja meie suur Tšonka jooksevad aralt minema, kui neile läheneb langetatud

Tõus Verhojanski mäestikule.

sarvilise peaga emane põder. Tšonka on suur jakuudi laika, ta on sündinud Tšona jõe (Viljui lisajõe) ääres; ta oli elanud Teaduste Akadeemia baasis Jakutskis ja ühines karavaniga. Koer elustab väga meie reisi ja jookseb lõbusalt kord karavani ees, kord selle kõrval. Kui meie tee viis läbi asustatud kohtade, sõlmis ta õhinal tutvusi kohalike koertega ja mängis nendega või tuhnis kuskilt põõsa alt välja jakuutide poolt ära visatud jänese kere tükke ja tassis neid kaasa, heites aegajalt tee peale pikali einetama. Kui me Verhojanski mäestiku piirkonda jõudsime, läks tema olukord märksa halvemaks: lumi oli väga sügav ja kui Tšonka oli mõni kilomeeter ilma teeta hüpanud, jäi ta vagaseks ja lonkis nukralt karavani taga. Praegu jälitavad teda ööbimispaikades emased põdrad ja koera elu on muutunud väga kurvaks.

Meie teejuhid sõidavad koos perekondadega. Baiševil on kaasas naine, Golikovil aga naine, käli ja väike kaheaastane tütar Liidia. Täiskasvanud naised juhivad

põtru, püstitavad telke (Baiševi naine — telkelamut), valmistavad toitu. See kõik kuulub naise kohustuste hulka. Mehed tegelevad meeste tööga — jahilkäimisega. Liidia on sõidu ajal mähitud karusnahkadesse, kuid peatustel ronib ta välja oma kerges kostüümikeses, nahkpükstes, millel on taga lai lõhe, ja istub lume peale mängima. Ta jäljendab naljakalt täiskasvanuid; kord tahtis ta lõkke juures lumme torgatud keppi välja tõmata, ja kui see järele ei andnud, tõi ta telkelamust raske kirve ja püüdis keppi maha raiuda.

Üle Verhojanski mäestiku minnes kohtasime mitut põdrakaravani, kes läksid Oimjakonist Aldani äärde. Ühes neist nägime vanu tuttavaid — «õpetatud» Jevgraf Sleptsovi ja raamatupidajat. Nad olid hiljuti raiskamise ja varguse pärast vangistatud ning nüüd viis miilits neid Jakutskisse.

Me liigume mitu päeva Hadõngat mööda ülesvoolu ja laskume siis Kjobjuma jõge mööda Indigirka jõgikonda. See on seesama tee, millel me olime käinud 1926. aastal, aga kui erinevad on muljed! Tol korral — talumatu pakane, põtrade hängeaur ja igavese videviku kõikeümbritsev hämarus. Praegu aga — selge päikesepaisteline ilm, sulav lumi, soe, hellitav vastutuul.

Kuid sellest hoolimata, et oli aprillikuu lõpp, tabas meid sünges Kjungkjunjasi kuristikus siiski lumetorm. Looklev kitsas kuristik mustade kaljudega, mis aegajalt tuisus nähtavale tulid, oli väga süngene. Kui me õhtul kuristiku väljapääsu juurde ööbima jäime, puudus meil üks põdravasikas. Praegu on vastsündinuid juba kuus, osa neist jookseb nartade järel, nõrgemad aga sõidavad karusnahkadesse mähitult nartadel. Nende eest hoolitseb Baišev. Vaene vasikas oli lumetormis maha jäänud ja ta ema karjus asjata. Baiševil tuli kadunud põdravasika järele tagasi sõita ja ta leidis selle mõne kilomeetri kaugusel laagrikohast.

Võime lõpuks nii põdravasikatest kui ka emastest põtradest lahkuda. Siin võtavad meid vastu evenid, kelle juurde me nad Baiševi naise hoole alla jätame. See on teravatipulise mütsi ja voldilise kaftaniga kõhn ja süngeilmeline naine. Ta käsutab karmilt oma meest; muuseas, ka teised evenid solvasid mõnikord seda

armastusväärset ja lihtsameelset vanameest. Ta kergendab oma südant ainult meie juures telgis, kus ta palavusest ja joodud teest rammestunud kaua oma pika elu sündmustest ja eelseisvast teekonnast jutustab, kusjuures ta sõrme vastu rinda torkab ja jakuudi keeles hüüab: «Min, Baissev, belem!» («Mina, Baišev, tean!»)

On juba 1. mai, ilm läheb palavaks ja meie äärmiselt väsinud põdrad suudavad vaevalt käia. Keskpäeval hakkavad nad üksteise järel kukkuma: algul põder komistab ja kukub rakmetes maha, ta tõstetakse üles ja teda sunnitakse edasi minema, ta kukub jälle, ja nii kordub see kaks-kolm korda. Lõpuks keeldub põder edasi minemast, ta võetakse rakkest lahti ja seotakse viimase narta taha. Nii käib ta mõnda aega, hakkab siis nagu purjus tuikuma, kukub ega tõuse enam igasugusest karjumisest ja peksmisest hoolimata jalule, ka siis mitte, kui tema õrnu kevadisi karvaseid sarvesid kõditada. Siis päästetakse ta lahti ja lohistatakse jalgupidi teejuhi narta juurde, et teda reisijana järgmise laagripaigani sõidutada. Oleme sunnitud mitu põtra maha jätma: nad on liiga nõrgaks jäänud; evenid peavad nad tagasiteel kaasa võtma. Kukuvad isegi kõige suuremad metsikud põdrad, mille kohta Aleksandr ütleb: «Kõige metsikum põder jõud lõpetas.»

See jätab sügava mulje ainult meile, evenid aga leiavad selle olevat tavalise ega muretse.

4. mail jõuame viimaks Oimjakoni. Siin on vähe lund ja asula piires tuleb nartasid palja maa peal lohistada. Ilm on soe ja meie unistus — taliteed mööda Kolõmani pääseda — on nähtavasti täiesti teostamatu.

KOLÕMA LÄTETE JUURDE

1926. aastal¹ olime tulnud Oimjakoni talvel. Pärast rasket ja pikka ekspeditsiooni näis ta meile väga meeldiva kohana, peaaegu maapealse paradiisina. Kevadel aga on Oimjakon iseäranis ilus. Kirdes kõrgub Tass-Kõstabõti mäestiku massiiv, mis on alles lumikatte all. Oru põhi on lumest laiguline, hakkab tekkima violetseid käokingi, mida siinsed elanikud nimetavad tulpideks. Vana kiriku kellatornist avaneb avar vaade Kuiduguni ja Indigirka orgudele.

Meile anti kasutada klubiks muudetud vana kirik. Oimjakonis oli neli alaliste elanike jurtat ja kunagi kohaliku rikka Krivošapkini poolt ehitatud kaks kirikut. Meie sealviibimise ajal võeti maha ristid ja kuplid teiselt, «uuelts» kirikult. Sinna pidi tulema haigla.

Oimjakonis on palju muutunud: pole enam seda osavat äritsejate ja bandiitide kampa, kelle me sealt leidsime eest 1926. aastal, täitevkomitee juhtkonnas on Jakutskist tulnud kommunistid, haiglas on uus velsker.

Meil tuli Oimjakonis lahendada keeruline transpordi korraldamise ülesanne. Täitevkomitee püüdis meile põtru muretseda, kuid oli juba hilja, lumi oli sulanud; evenid, keda me Oimjakonis veel eest leidsime, hakkasid oma koju itta, mägedesse tagasi minema; nad keeldusid kategooriliselt meid Kolõma äärde viimast. Oli tarvis organiseerida kandetransport.

Meie koormate jaoks läks vaja viisteist hobust. Nii-sugusel hulgal on neid Oimjakonis tavaliselt võimalik saada, kuid sel aastal tuli palju hobuseid Ohhotskisse toiduainete järele saata, sest neid ei jõutud tuua tali- teed mööda. Seepärast ei võinud täitevkomitee lubada, et me üürime ja ära viime nii palju hobuseid.

Samal ajal osteti Oimjakonis hobuseid Kolõma ülem- jooksul asuva Seimtsšani rajooni jaoks. Oimjakonist pidid kuni kaheksakümmend hobust ilma koormateta Seimtsšani minema. Pärast pikki läbirääkimisi läks mul korda kokkuostmise volinikku veenda, et ta annaks meile need hobused meie koormate vedamiseks Kolõ- mani. Sealjuures pidin ma endale võtma kohustuse, et ma hobused tervetena ja vigastamatutena Seimtsšani toimetan ning mitte ainult lõpnud, vaid isegi kõhnaks jäänud hobuste eest vastutan ja nende eest üüri maksan.

Mitu päeva tegelesime hobuste vastuvõtmise ja tembeldamisega. Ma pidin kõik hobused üle vaatama, välja selgitama nende haigused ja kindlaks tegema, missugused neist on täiskaalulised, missugused kesk- mise ja missugused halva kaaluga, ning kõike seda akteerima. Iga müüja, kes oli toonud hobuse, püüdis tõestada, et tema hobune on kõige parem, ning sundis hobust hüppama ja jooksma, kuigi õnnetu loom oli mõnikord juba üsna vana.

Viimaks olid hobused välja valitud ja tembeldatud ning kogu hobusekari Kuiduguni vastaskaldale aetud.

Järgmisel päeval jooksid hobused laiali ning kulus kaks või kolm päeva, kuni nad jälle kokku koguti.

Pikad Oimjakonis ootamise päevad kasutasime ära oma koormate ümberpakkimiseks, kandesadulate ja higisõbade muretsemiseks. Meil polnud kaasas vilti ning pidime seetõttu heintest jakuudi «botosid» tellima ja artšakke (sadula puust alus) ostma. Ühtlasi töötasime läbi vaatlusandmeid ja ilmutasime arvukaid ülesvõtteid.

Kui me eelmine kord Oimjakonis olime, püüdsin ma asjata teada saada, kas Kolõma ülemjooksul on võima- lik paati kasutada. Oimjakonlased rääkisid, et Kolõma ülemjooksul on kohutav kärestik, kust mitte keegi mitte kunagi pole läbi pääsenud. Tänavu õnnestus mul leida jakuut, kes oli noores eas Kolõmal käinud ja

mitu korda parvega läbi selle kärestiku allavoolu sõitnud. Tema sõnade järgi on kevadel kõrge veeseisu ajal võimalik parvega läbi kärestiku pääseda. Paadiga on seda võimatu teha: lained on väga kõrged ja ajavad igasuguse paadi vett täis. Teine oimjakonlane, kes oli ratsahobuse rada mööda kärestiku lähedalt mööda sõitnud, rääkis, et vesi langeb kitsas kuristikus kohutava mürinaga ja et jõesängis on näha suuri kive.

Nii me ei saanudki teada, kas on võimalik kogu meie pagasiga Kolõma ülemjooksult alla sõita. Meie reis tuli organiseerida nii, et karavan jõuaks välja Debini või Taskani suudmesse. Need on Kolõma suured vasakpoolsed lisajõed, mis asuvad 500—600 kilomeetri kaugusel Oimjakonist. Ma kavatsesin siis, kui me oleme Kolõmal niisugusele kohale jõudnud, kus saab sõita paadiga, karavani Salištševiga edasi saata ja ise meil kaasa olnud kokkupandava süstaga jõge mööda allavoolu sõita.

Kolõma ülemjooksu kujutati enne meie ekspeditsiooni kaartidel ainult küsitlemisega saadud andmete põhjal. Ta kanti kaardile väga skemaatilisel, jõe suund oli peaaegu sirgjooneline. 1926. aastal saime Oimjakonis kohalikult elanikult Malkovilt kaardi, mille ta oli koostanud koos Oimjakoni kiriku endise köstri Šariniga. Šarin oli pärast kiriku teenistusest lahkumist Kolõma ülemjooksul kaheksa aastat evenidega kaubelnud, mistõttu ta sai koostada väga huvitava kaardi, mis, nagu hiljem selgus, kujutas jõgede ja mäeahelike tege-likku asendit üsna täpselt.

Oimjakonis oli raske leida niisuguseid teejuhte, kes oleksid tundnud teed Debini suudmesse, samuti küllaldaselt arvul hobuseajajaid meie suurele karavanile. Alles mai lõpuks õnnestus palgata peaaegu täielik komplekt.

Tahtsime teele asuda varem, kuid pidime kaua ootama, kuni jää oli läinud ja vesi pärast seda alane- nud. Alles maikuu viimastel päevadel langes vesi Kuidugunis niivõrd, et oli võimalik hobused koolmest läbi ajada.

30. mail jooksis meie juurde hirmunud mees, kes töö- tas riigi teenistuses oleva ülevedajana Kuidugunil, ja

ütles, et vesi on Kuidugunis tõusma hakanud ja et tuleb viivitamatult üle jõe minna, sest muidu läheb vool liiga käredaks ja jõe ületamine muutub võimatuks.

30. ja 31. mail vedasime pagasi üle Kuiduguni ja jäime teisele kaldale ootama, kuni kõik hobused kokku kogutakse. Vesi alanes Kuidugunis kiiresti ja pidevalt, ning üleviija, kui ta oli töö lõpetanud, kadus kähku, sest sellest päevast peale võis jõe juba julgesti koolme kaudu ületada. Kui üleviija poleks kasutanud kavalust, poleks ta saanud meilt kasseerida tasu üleviimise eest!

Teisel pool jõe kogusime hobused kokku ja saatsime nad koormatega järgmise koolmeni Indigirkal, 15 kilomeetrit ida poole.

Indigirka org on Oimjakoni kohal lai ning suurte mättaliste luhtade ja lehisesaludega kaetud, jõe ääres aga on papli- ja hundipajutihnikud. Haljas rohi on just tärkama hakanud, ja selleks, et luhtasid mullusest kulust puhastada, süütavad jakuudid selle põlema. Igal pool on näha suitsusambaid ja raske on leida puutumatu karjamaad.

Indigirka on Oimjakoni lähedal asuva koolme kohal juba suur ja käredavooluline jõgi. Kogu pagas tuleb toimetada üle jõe lootsikutega. Hobused aetakse läbi vee ja 2. juuni hommikul oleme juba Indigirka parempoolsel kaldal.

Järgmised sada kilomeetrit liigume piki jõe Oimjakoni oru piires, kuhu on hõredalt laiali pillutud jakuudide jurtad. Me sõidame suurtel luhtadel Indigirka jõeäärsete metsade ja Tass-Kõstabõti mäestiku jalami vahel. Algusest peale teeb meile meie karavani suurus palju tüli (koos teejuhtidele kuuluvate hobustega oli meil kuni üheksakümmend hobust). Hobused jooksevad laagripaikadel järjest ära ja nende otsimine kestab kogu päeva, mistõttu me mõnikord liikuma hakkame kell kuus õhtul ja sõidame öösel. Mõnikord jääb üks teejuht vanale laagripaigale mõnd eriti kavalat hobust otsima.

Indigirka orus liikudes jõuame teisel päeval Hatõnahhi suudmesse. See on Indigirka väike parempoolne lisajõgi, mis lähtub Tass-Kõstabõti mäestikust. Seda jõe mööda ülesvoolu oli kunagi sõitnud Tšerski, et ületada mäestikku ja pääseda Nera jõgikonda.

Veel kaks päeva hiljem jõudsime Oimjakoni oru ülemise otsani, kus asub määratu suur tarõn, läbimõõduga kuni viis kilomeetrit. Siin moodustub Indigirka mitmest väikesest jõest. Meil tuleb minna ülesvoolu Indigirka parempoolset lähtejõge mööda, mis algab Tass-Kõstabõti mäestikust.

Ülalpool tarõni asub «viimase elaniku» üksildane jurta. Jakuutia kirdeosas, kus tol ajal elas jakuute ainult suurte jõgede orgudes, kusjuures nende vahel asuvatel mitmesaja kilomeetri laiustel aladel käis ainult rändlevaid eveene, oli igal teele sattaval elamul suur tähtsus. Üks jurta, kus teekäija võis peatuda, asus teisest mõnikord kuni 500 kilomeetri kaugusel. Oimjakoni oru «viimane elanik» oli väga vaene.

Selle jurta juurest liigume kagu poole, minnes põiki läbi Tass-Kõstabõtist lähtuvate väikeste jõgede laiade orgude. Mäestik ise kulgeb kirdes kõrge müürina, kus leidub veel talvise lume jäänuseid.

Esimesel laagripaigal Tass-Kõstabõti jalamil puudub hommikul jälle kuus hobust. Nad jooksid tagasi Oimjakoni orgu, kus neile rohi rohkem meeldis. Neile sõidavad teejuhid järele. Kuid juba kell kümme hommikul nägime sealpool, kuhu nad olid sõitnud, tihedaid suitsupilvi. Nende poolt ära visatud tikust olid kuivad luhad põlema süttinud. Algul jääme rahulikult ootama, arvates, et meid tulekahjust lahutav väike jõgi karavani kaitseb. Kuid peagi süttib jõeäärne mets ja tulekahju hakkab meie kaldale tulema. Paksus suitsus tuleb karavan kähku rännakuvalmis seada ja kui me just jõeäärsest metsast välja pääsenud oleme, süttib see. Kui me järgmise jõekese orust läbi läheme, haarab tulekahju juba kogu laia oru meie teel olevate küngaste ja Tass-Kõstabõti mäestiku esimese aheliku vahel.

Teejuhid tulid tagasi ligi kaks tundi pärast tulekahju algust. Nad olid sõitnud ringi ümber tulekahju ja suhtusid meie elamustesse väga ükskõikselt. Neile oli see kõige tavalisemaks sündmuseks; nad arvasid koguni, et olid korda saatnud heateo: pärast tulekahju hakkab uus rohi paremini kasvama.

Läheme suure Bajagap-Jurjahhi jõe orgu, kus on mitu tarõni. Täiesti ootamatult muutub jõe ülemjooks mäes-

tiku vastaspoolsel nõlval tasapinnaliseks oruks. Ilmneb, et Bajagap on haaranud ühe osa väikestest jõgedest, mis voolasid mäestiku vastasnõlvadel, ja ta ülemjooks jääb juba kirdesse. Arvasin, et me pärast mäestiku ületamist satume Kolõma basseini, kuid nüüd ilmnes, et meie ees laiub Nera ülemjooks. See on Indigirka suur parempoolne lisajõgi, mille suue on Oimjakonist märksa kaugemal allavoolu; nagu te mäletate, sõitsime Nera suudmest 1926. aastal paadiga mööda.

Tass-Kõstabõti kirdepoolne jalam laskub laugjalt laia orgu, mille taga laiub silmapiiril suur, väga madal ja lame platoo. Ainult umbes kahesaja kilomeetri kaugusel selle taga on uduvines näha lumiste tippude ahelat, mis kaob loodesse. Need on Tšerski mäestiku eesmised ahelikud.

Tähendab ka siin, samuti nagu Elgi ülemjooksul, lahutab Tšerski mäestikku lõunapoolsetest mäestikest suur kiltmaa.

Kuid Nera ülemjooksu ei haara ainult Bajagap, vaid teiselt poolt on Nera juurde roninud üks Kolõma lähtejõgesid — Ajan-Jurjahh, mis on Neralt haaranud niihästi mäekurul asunud järve kui ka suure oru, kuhu me ööbima jääme. Seda väikest jõge hüütakse Borotšukiks mingi legendaarse topograafi auks, kes siit palju aastaid tagasi läbi sõitis ja «tulba» püstitas. Mitte üheski aruandes eelmiste ekspeditsioonide kohta ei mainita seda topograafi. Ainus reisija, kes enne meid seda teed kaudu sõitis, oli sotnik Berjozkin, kes 1901. aastal läks Ohhoota mere rannikult Kolõma ülemjooksule ja sealt Oimjakoni, otsides teed selle piirkonna varustamiseks määratud kaupade veoks. Berjozkin kirjeldas oma lühikeses artiklis lõputuid soid, mis tal läbida tuli, ja laiui soiseid orgusid mägede vahel. Ta kurtis, et mõnikord polnud võimalik kümnete kilomeetrite ulatuses leida kohta, kuhu telki püstitada, — nii-võrd märg ja rabane oli igal pool.

Varajasest kevadest hoolimata hakkab juba praegugi kohati soid tekkima, ja kui ma ühe töölisega teerajast kõrvale, Borotšukki mööda ülesvoolu sõidan, et Tass-Kõstabõti mäestiku keskmisse gruppi tungida, vajuvad meie hobused tihtilugu ojade tümas kaldas sisse.

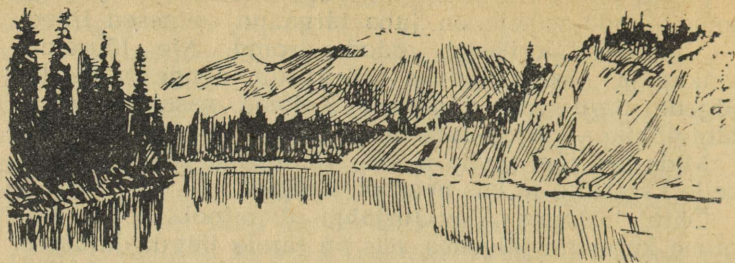
Metsa piirist kõrgemal on mäed alles lumised, kuid lumelaikude vahele on juba tärnanud esimesed lilled — lühikesed kollased rododendronid. Me tõuseme märke ja näeme lõpuks mäekurult nende väikeste jõgede orgu, mis voolavad Kolõma vasakpoolsesse lähtejõkke — Ajan-Jurjahhi.

Mida see jõgi meile toob? Kuidas me pääseme läbi selle kärestike ja kas need on kaugel?

Ohtul laskume Ajan-Jurjahhi ülemjooksule ja liigume karavani jälgedes, mis on järele jätnud hobuste jalgade poolt purustatud soise pinnase laia riba. Meile jõuab järele meie kõige energilisem teejuht Vassili Skrõbõkin. Selle päeva hommikul jäi nagu harilikult puudu mitu hobust ja ta oli neid otsima jäänud. Kui aga Vassili oli viimase hobuse leidnud ja kavatses seda juba karavanile järele ajama hakata, tuli mahajäetud laagripaiga juurde karu. Inimene ja metsloom istusid kustunud tuleaseme juures kaua teineteise vastas ega julgenud ennast liigutada. Skrõbõkinil polnud relva, tal oli ainult nuut, karu aga oli tõenäoliselt väga uudishimulik.

Mitu päeva liigume piki Ajan-Jurjahhi jõge väikeste mägede vahel, mis asuvad Tass-Kõstabõti kirdepoolse jalami juures. Jõe org läheb järjest laiemaks, peagi muutub ka jõgi ise üsna suureks ja selle ületamine koolme kaudu läheb ohtlikuks.

67 kilomeetri kaugusel Ajan-Jurjahhi lätetest suubub jõkke selle suur lisajõgi Ejelik. Siin, suure rõõmsaimelise luha serval, jõeäärse tihniku lähedal, asub esimene jurta, mis kuulub jakuudile Nikolai Sivtsovile. Vana Nikolai võtab meid väga külalislahkelt vastu ja nõustub pärast pikki läbirääkimisi minuga 100 kilomeetri kaugusel asuva suure jakuudi asula Orotukini lootsikus kaasa sõitma. Ta ise ei ole suvel kärestikeni sõitnud, kuid ütleb, et me allpool leiame kuulsa teejuhi Stepani, kes sõidab läbi kärestikkude.

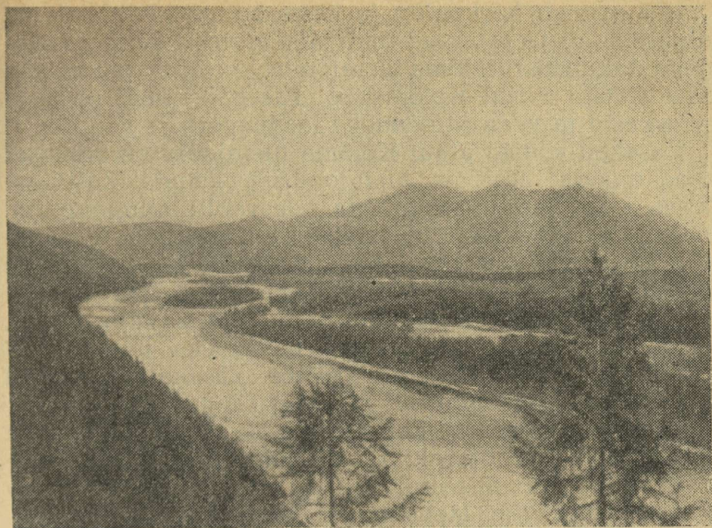
LÄBI KÄRESTIKE TASKANI ÄÄRDE

Järgmisel päeval lahkume karavanist. See läheb Salištševi juhtimisel mööda Ajan-Jurjahhi vasakpoolset kallast, mina sõidan koos tõlgi Govjazini ja vana Sivtsoviga jõge mööda allavoolu. Laadime Sivtsovi lootsikusse kogukama pagasi, ise aga istume kokkupandavasse süsta. Süsta nina ja pära on kaetud presendiga, samuti on võimalik katta kummiga kogu ülejäänud lahtine osa süstast ja siis pole selles väikeses paadis vaja karta mitte mingisugust lainetust. Ninas on isegi olemas aas, kuhu saab kinnitada lipu, ja minu reisikaaslane paneb sinna sageli kimbukese kevadlilli.

Sivtsov sõidab hädise rumbaga meie ees. Ta nimetab meile meelsasti kõigi jõgede ja orgude nimesid, kusjuures ta juhul, kui tal nimedest puudus tuleb, mõtleb välja uusi nimesid oma sugulaste auks. Peagi tekkisid meie kaardile Andrjuška-Jurjahh, Darja-Jurjahh ja teised («jurjahh» on jakuudi keeles jõgi).

Alates Ejelikist on Ajan-Jurjahh juba üsna suur, kuid ikka veel väikeste harude, kiire voolu ja veest väljaulatuvate puunottidega jõgi. Me sõidame oma väikese paadiga kiiresti edasi ja kohtume mitu korda karavaniga, mis liigub vasaku kalda äärsel teerajal.

Emtegei suudme lähedal vasakul kaldal ja sealt allpool parempoolsel kaldal näitab meile Sivtsov lehisesalusid, kus kasakad olid Kolõmal sõitmiseks paate ehi-

Kolõma jõe ülemjooks.

tanud. Alumine neist kohtadest kannab nime Õstannahh (moonutatud «Stanok»).

Kolõma ülemjooks oli kuni 1929. aastani geograafidele täiesti tundmatu, kuid lihtsad vene inimesed olid siin käinud juba ammu. XVIII sajandil sõitsid Kolõmal kasakad. Mälestus neist reisijaist on säilinud üksnes arhiivides, kuid Kolõma ülemjooksu elanikud mäletavad ainult seda, et kunagi veeti Kolõmal kaht pauskat (suured paadid) viljaga ja et need olid kärestikes purunenud. Pärast seda lõpetati jõel parvetamine.

Vanadel kaartidel on Kolõma ülemjooksul märgitud «Sadam», Tšerskil aga on sel kohal «Viljaaidad». Kuid mitte kusagil kirjanduses polnud võimalik leida andmeid nende «vedude» kohta ja isegi Maydell pidas «Sadama» olemasolu kahtlaseks ning arvas, et selle on välja mõelnud kartograaf.

Narkomvodi ekspeditsioonil (aastail 1928—1929) õnnestus koguda Jakutski, Kolõmski ja Irkutski arhiivides andmeid nende vanade vedude kohta. Nad algasid

XVIII sajandi keskpaiku ja kestsid kuni XIX sajandi alguseni. Vilja ja muud toidumoonna veeti kandeloomadega Jakutskist Kolõma ülemjooksule Oimjakoni kaudu. Siia sõitsid Nižne-Kolõmskist kasakad, nad ehitasid pauskasid ja vedasid nendega laadungeid.

Kasakad sõitsid algul Kolõma ülemjooksule kaudset teed mööda: Kolõma alamjooksult läände, Zašiverskisse, sealt Indigirkat mööda ülesvoolu Oimjakonini. Hiljem hakati sõitma otsemat teed kaudu läbi Verhne-Kolõmski, vältides Oimjakoni. Nad tõid kaasa laevade ehitamiseks vajalikke raudosi. Iga aasta läks kolmenelja laeva jaoks tarvis kuni nelikümmend laevameest. Koos taliteega kulus kaupade vedamiseks jõge mööda üle poole aasta. See oli Kolõma kasakatele niivõrd koormav, et nad püüdsid pidevalt rängast kohustusest lahti saada; seetõttu, kui seati sisse kandeloomadega kaubavedu Verhojanski kaudu, jäeti ohtlik tee Kolõmad mööda nii täielikult maha, et ei veetud enam kaupu isegi jõe laevatataval osal allpool Sredne-Kolõmskit. Peale vana Sivtsovi polnud Ajan-Jurjahhi ääres peaaegu mitte keegi endistest jõevedudest kuulnudki.

Ajan-Jurjahhi ülemjooksul, üksteisest 20—30 kilomeetri kaugusel, olid laiali pillutud jakuutide jurta. Need olid suuremalt osalt kehvad elamud. Karjamaad on neis paikades üsna suured ja seal võib kasvatada palju loomi.

Jakuudid tulid Kolõma ülemjooksule võrdlemisi hiljuti — sadakond aastat tagasi. Algul asusid nad elama Orotukki ja Taskani, hiljem hakkasid nad neist kahest keskusest üles- ja allavoolu laiali minema.

Väikese Loškalahhi (venekeelsest sõnast ложка — lusikas) jõe suudmes saame veel kord kokku oma karavaniga, anname ära kivimite proovid ja sõidame jõge mööda edasi. Kohe allpool Loškalahhi ootab meid ebameeldiv seiklus. Lähima kalju juures pöörab Sivtsov kõrvale, madalasse harusse, meie aga, tahtmata süsta üle põikmadalike vedada, mis kulutavad tema põhja, sõidame otse kalju juurde. Kärestikus tabab meid suur laine ja ajab süsta silmapilkselt peaaegu ääreni vett täis (olime jätnud süsta pealtpoolt kummiga katmata). See

oli ohtlikum kui lihtsal paadil — süst peab otsekohe põhja minema. Kuid kallas on lähedal ja meil õnnestub sinna välja rabelda. Pöörasime süsta kummuli, vesi jooksis välja ja me sõitsime edasi.

Pisut allpool Loškalahhi suubub vasakult Ajan-Jurjahhi suur lisajõgi Bjorjoljohh. See lähtub Tšerski mäestikust ja puutub oma ülemjooksul kokku Nera lähtejõgedega. Bjorjoljohhi suudmes nägime ida pool üksikuid kõrgeid mägede gruppe ja lühikesi ahelikke.

Justkui kartes neisse sünetesse mägedesse minna, voolab Ajan-Jurjahh kagusse. Veidi allpool Bjorjoljohhi voolab ta kokku Kuluga (Kulu on Kolõma tõeline nimi; enne kui jakuudid ja venelased siia tulid, nime-tasid evenid kogu jõge Kuluks).

Kulu suudmest alates läheb Kolõma org järjest laiemaks ning saarte ja jõeharude arv suureneb. Jakuutide asulaid esineb ikka veel harvalt — kuni Orotukini kohtasin ma kõigest kolme jurtat.

Sõidame kogu päeva oma väikestes paatides. Mina peatun kaljude juures, vaatan need üle, löön nende küljest proove. Õhtul valime välja sobiva leetseljaku ja peatume ööbimiseks. Püstitame oma väikese telgi, mille sissekäik on kokkutõmmatav nagu kotisuu. Kui mõnus on telki ronida, sissekäik kinni tõmmata ja lõpuks pääseda sääskedest, kes meid päeva läbi nii julmalt jälitavad!

20. juunil jõuame Orotukki. Tol ajal oli see kogu Kolõma ülemjooksu peamine keskus, seal oli ligi kaks-kümmend jurtat. Nagu jakuutide asulates enamasti ikka, asuvad nad kõik jõest eemal.

Orotukis peab Sivtsov meist lahkuma ja me otsime teejuhti, kes meid läbi kärestike viiks. Just sel ajal saabus siia kuulus Stepan Djagilev — kärestike tundja. Õhtul tuleb ta meie juurde kaldale. See on väga tõmmu ja süngeilmeline pikk jakuut. Ettepanekusse meid läbi kärestike viia suhtub ta ilma erilise vaimustuseta. Stepan räägib, et ta on läbi kärestike sõitnud üksainus kord kevadise suurvee ajal parvega, ja ta ei tea, kas sealt paadiga läbi pääseb. Ta soovitab meile ehitada parv ja sellega sõita, kui see aga võimatuks osutub, siis hobustega kärestikest mööda minna.

Me otsustame temaga jõge mööda kaasa sõita kuni tema jurtani, mis asub pisut ülalpool kärestikke, ja seal selgitada, kuidas edasi minna.

Võõraste juuresolekul teeb vana Sivtsov ennast väga tähtsaks. Ta hakkab minuga äkki vene keelt rääkima, kuid kahjuks on võimatu millestki aru saada. Ta on kunagi Sredne-Kolõmskis käinud ja mõned moonutatud venekeelsed sõnad ära õppinud. Eriti armastab ta öelda sõnu «nemtšik» (ямщик — küüdimees), «modalahh» (модный — moodne) ja «strast» — see on kolmalaste armastatud sõna, mida nad tihti tarvitavad «väga», «tugevasti», «hirmsasti» tähenduses.

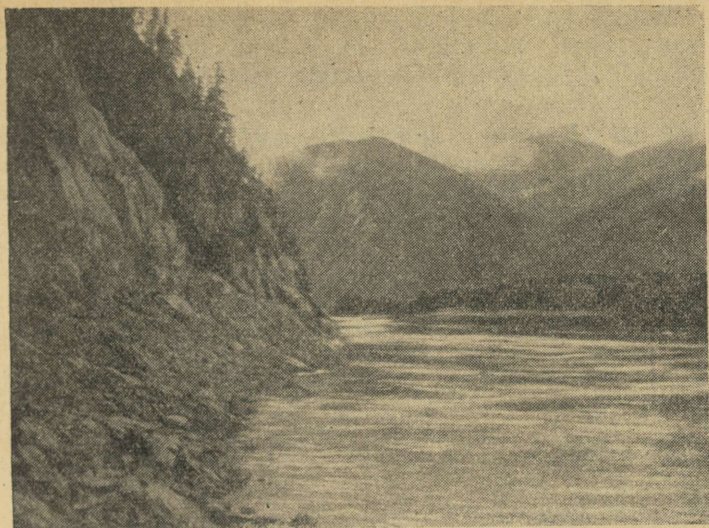
Peale Stepani palkan ma Orotukis veel ühe noormehe, Mihhail Protopopovi, kes on valmis meid kärestikelt kuni Taskani suudmeni ja sealt edasi Seimtsani viima.

Järgmisel päeval asume Orotukist teele. Meie kahekesi sõidame endiselt süstaga, Stepan, Mihhail ja veel üks kolmas reisikaaslane aga parvega. Stepanil on kaasas ostetud asjad, toiduained ja mingisugused raudesemed. Ta on sepp ja tuli Orotukki tellimusi ära andma ja uusi tellimusi saama; nüüd veab ta neid 200 kilomeetrit allavoolu ja toob nad siis mõne kuu pärast tellijaile tagasi. Tema parv on nii väike, et reisijad peavad harkisjalu koorma otsas püsti seisma.

Kohe allpool Orotukki voolab Kolõma looklevasse kuristikku. Jõgi hakkab siin Tšerski mäestiku lõunapoolsest otsast läbi lõikuma.

Ilmneb, et Tšerski mäestik ei lähe Ulahhan-Tšõstaist mitte ida poole, nagu ma seda 1926. aastal arvasin, vaid lõunasse, rööbiti Verhojanski mäestikuga, ja jaguneb siin üksikuteks lühikesteks ahelikeks. Siin ei ole enam võimsaid pidevaid ahelikke nagu Indigirka ääres, vaid need on laiali uhutud, tuultest hävitatud, järele on jäänud ainult orgudega üksteisest lahutatud mägede rühmad. Kuid need rühmad on ikka veel kõrged.

Allpool Orotukki on jõgi graniidist mägedesse kuristiku rajanud. Määratu suured tumedad rusukalded laskuvad nõlvadelt alla. Kohati on murenemisest säilinud graniitsambad, niinimetatud kigiljahhid (sõnast «kigi» — inimene). Jõekallas on täis suuri graniitrahne.

Kolõma kuristik karestike ees.

Siin ei ole veel karestikke, on ainult väikseid käremaid jõeharusid, suuri kive kallastel ja kiire vool.

Järgmisel päeval väljume kuristikust lõunasse, Kolõma parempoolse lisajõe Tjankja suudme laiendile, kus tol ajal asus väike jakuutide asula.

Kohe allpool Tjankja suuet pöördub Kolõma põhja poole, jällegi sellest samast graniitmassiivist läbi lõikudes. Siin ilmuvad juba esimesed põikmadalikud, tulevaste karestike kuulutajad, mis esialgu pole veel kuigi ohtlikud. Allpool kuristikku on uus laiend madalamate mägedega. Mitu jakuutide jurtat asub Sanga-Taloni asulas.

Nii lõuna kui ka põhja pool Sanga-Taloni kõrguvad üksikud mäemassiivid. Kõige ilusam neist on Suur Angatšik, jõega risti kulgev mäehari. Mitte ainult järskudes lõheded tippude vahel, vaid isegi selle aheliku laugjal jalamil on veel lund. Kahjuks ei lubanud aeg selle harja imekaunitele tippudele ja kaljudele lähemale minna ja neid pildistada.

Suurest Angatšikist allpool voolab Kolõma kitsas orus, sageli kuristikus, mida ümbritsevad kõrgete terrasside järsakud, niisugused, nagu me neid nägime Indigirka ääres.

Selle kitsa oru ühes väikeses laiendis, tumedate lehiste vahel terrassil, asub Djagilevi jurta. Jääme siia ööbima. Südant kõvaks tehes nõustub Djagilev meid läbi kärestike viima mitte parve, vaid paadiga. Pagasi jaoks müüb ta meile ühe oma ebakindlatest puutüvest õonestatud paatidest, mis on pisut kõver.

Kuni kärestike alguseni voolab Kolõma niisama süngetes kuristikes. On alanud vihmasajud, pilved on laskunud madalale ja varjavad kogu ülemise osa mägedest. Meil tuleb enne kärestike algust peatuda: Stepan ei julge alustada läbisõitu vihmasajuga.

Järgmisel hommikul sadu ei lakanud, ja meie telki, mis natuke vihma läbi laskis, kogunes vett, mis ujutas üle telgi külge ömmeldud põranda.

Alles keskpäeval julgeb Stepan liikuma hakata. Mõni kilomeeter allpool algab kärestike kuristik. Selle sissepääsu juures on ühel pool graniittornid nimega «Ampartas» («Ambar-kivi») ja teisel pool, järsu kallakuga sängis vahutades tormava karedavoolulise oja suudmes, on suur tarõn.

Allpool esimest kärestikku otsustab Stepan ööbida: sajab ikka veel vihma ja ta kardab edasi minna. Istume kogu õhtu ennast soojendades ja riideid kuivatades lõkke juures, ja Stepan jutustab meile oma retkedest. Eriti ilmekas on jutt kohtumisest karuga. Karu tungis talle kallale, kui Stepanil oli relvaks ainult nuga, millest jakuudid iialgi ei lahku. Karu haaras Stepanti õlast, kuid tema taipas vasaku käega karu suust kinni haarata, seejärel tõmbas ta välja noa ja torkas karu surnuks. Stepan kirjeldab väga elavalt, kuidas karu koonu ette ajas ja tema nägu hammustada tahtis. Asja tõestamiseks käärib Stepan särgikäise üles ja näitab sügavat armi vasakul õlal.

Hommikul on ilm parem ja me läbime ülejäanud kärestikud. Stepan, Mihhail ja kolmas abiline, väike vanamees-jakuut, kannavad koormad kaldal edasi ja

juhivad siis paadi ettevaatlikult kaldaäärsete kivide vahelt läbi.

Kuristik, milles asuvad kärestikud, on Kolõma rajanud kõrgetesse graniidist mägedesse, kus on suuri rusukaldeid ja kus ainult siin-seal rusukalletest välja ulatavad kigiljahhid. Mägede jalamil vee ääres on suured graniitrahnud, kuid siiski pääseb piki jõge edasi jalgsi.

Kärestikke on kokku viis ja nende vahel on mitu põikmadalikku. Nad asuvad 10-kilomeetrisel vahemaal ja rahuliku vooluga alad nende vahel on väga väikesed. Kõige halvemad neist kärestikest on esimene ja viies; siin tormab jõgi kitsa vooluna vastu parempoolset kallast ja pöördub siis piki seda, moodustades määratu suuri laineid. Piki vasakut kallast tõkestavad jõe ülejäänud osa veest välja ulatuvad graniitrahnud. Need kaks kärestikku on suurtele paatidele ohtlikud: vasakul pool ei saa kivide tõttu paadiga sõita, paremal pool kannab vool paadi vastu kaljusid, kust on väga raske eemale sõuda. Väikese paadiga suurte lainete vahele minna on aga üldse ohtlik, sest paat läheb vett täis.

Me juhime Stepani paati piki vasakut kallast. Süsta juhin ma mõnedes kärestikes läbi voolujoone. Kuna aga lained on liiga suured ja võivad süsta ümber paisata, hoidun ma voolujoone äärde. Esimeses ja viiendas kärestikus tuleb ikkagi vasakule kaldale lähemale hoiduda.

Allpool viimast kärestikku me ööbime. Eespool on veel üks põikmadalik ja Stepan peab meid homme sealt läbi viima. Kuid hommikul, kui me ärkame, pole Stepani ja tema kaaslast enam olemas. Kuhu nad kadusid? Mihhail oli samuti nagu meie liiga kauaks magama jäänud ja ei saa meile midagi seletada. Nähtavasti tüdines Stepan meiega jändamast ja otsustas parem kokkulepitud tasu saamata osast loobuda kui veel üht päeva kaotada. Viimase põikmadaliku läbisime õnnelikult ise.

Kärestikest allpool väljub Kolõma viimasest graniitmassiivist laia orgu. Paremal poolt suubub suur lisajõgi — Bohhaptša.

Bohhaptša suudme juures klibustikul valendab ühe lehise tüvel täke. Me hüppame uudishimulikult kaldale vaatama, mis see on. Täkkele on midagi kirjutatud —

see on kiri, minule adresseeritud tõeline kiri! See on esimene sõnum geoloog J. Bilibini ekspeditsioonilt, kes möödunud aastal Kolõma ääres tööle hakkas. Bilibin palub kindlaks määrata astronoomiline punkt Bohhaptša suudmes. Kuid see on võimatu, sest Salištšev liigub karavaniga kuskil kaugel põhjas, mägedes.

Alates Bohhaptša suudmest voolab Kolõma laias orus ühesainsas saarteta sängis. Alles järgmise suure lisajõe, Debini, suudmest alates algavad jälle saared, kus kasvab sirge mets, lehiseid ja pappleid. Siamaani, alates Orotukist, ei näinud me Kolõma kitsastes kuristikus teist metsa peale mäenõlvadel kasvava kidura mäelehise. Väga harva hakkas silma valge kasetüveke.

Debin voolab niisama laias orus nagu Kolõma. Kui me Oimjakonist teele asusime, arvati, et karavan jõuab välja Debini suudmesse. Kuid hiljem selgus, et Seimtšani rada — ainus tee selles piirkonnas — ületab Debini liiga kaugel suudmest ja et piki jõge allavoolu liikuda on suurte soode tõttu peaaegu võimatu. Teine variant — liikuda Kolõma vasakul kaldal teerajal külgmiste orgude kaudu kärestikest mööda, on raskete mäeületamiste tõttu veelgi vaearikkam. Seetõttu tuli karavaniga kokkusaamise koht määrata veelgi kaugemale ida poole, Kolõma järgmise suure lisajõe — Taskani suudmesse.

Taskani suudme peab meile kätte näitama meie uus teejuht Mihhail Protopopov, kelle me Orotukist kaasa võtsime. See on väike, väga pikaldane ja flegmaatiline jakuut, kellest juba Bohhaptša suudmest alates näha oli, et ta seda piirkonda absoluutselt ei tunne. Sealjuures on siin mingi jõe suuet suure hulga saarte tõttu sageli üsna raske leida. Pole kunagi teada, kas see on jõgi või ainult üks harudest. Meil oli kaasas Oimjakonist saadud Šarini kaart, ja me lootsime selle abil Taskani suudme kuidagiviisi leida, sest selle vastas asub pikk ja kitsas Bassõkani mäeahelik.

Ma soovitan vasakule kaldale minna ja äärmisi jõeharusid mööda liikuda; Mihhail rahustab mind, öeldes, et Taskani suue on veel kaugel, et sinna on vähemalt 10 kilomeetrit.

✓ Kuid varsti pärast seda, kui me minu pealekäimisel olime ikkagi vasakule kaldale lähenenud ja seal vasa-
kut jõeharu otsides edasi sõitnud, hakkas Mihhail, kes
oma lootsikuga eraldi sõitis, äkki karjuma, et jõeharust
tuleb teist värvi vett ja et Taskan on võib-olla juba selja
taha jäänud. Ta katsub kaldale pääseda ja pisut vasa-
kule poole minna, kuid seal on ainult läbipääsmatu
soine taiga.

Sõidame veel natuke edasi, kuni jõgi jälle Bassökani
jalamile läheneb. Ma ronin mäe nõlva mööda mitusada
meetrit ülespoole ja mulle avaneb vaade Taskani laiale
tasasele orule, mis kaob põhja poole metsadesse; siin-
seal läigivad jõekäärud. Kaugel kirdes asub kõrge kal-
june mäeahelik, mis lahutab Taskani Seimtsjanist, —
see on Tšerski mäestiku viimane idapoolne ahelik —
Tuonnahh.

Tuleb tagasi minna. Me rakendame ennast küürutades
veoköite külge ja veame oma paadid ülesvoolu. Tuli
vedada kuus kilomeetrit, kuni me selle jõeharu juurde
jõudsim, kust voolas heledat vett.

Oleme just puhkamiseks peatunud, kui lähedalt kos-
tab kirvelööke. Govjazin haarab püssi ja tulistab mitu
korda. Kohe kostab vastuseks üsna lähedalt laske ja
mõne minuti pärast tuleb hundipajude tagant nähtavale
lootsik. Kuid need ei ole meie reisikaaslased. Paadis
istub see volinik, kelle käest me Oimjakonis hobused
vastu võtsime, ja kaks tundmatut jakuuti. Ilmneb, et
meie karavan ei saanud tee puudumise ja soode tõttu
Taskani suudmesse tulla ning oli 20 kilomeetrit ülalpool
peatuma jäänud. Üks jakuut saadeti Taskani suudmesse
meid valvama ja meile laagripaiga juurde teed näi-
tama.

Hommikul tegid jakuudid kuivadest paplitest parve ja
sidusid selle hundipaju okstega kokku, volinik ja üks
jakuut sõitsid kahekesi Srednikani, meie aga vedasime
oma paadid Taskani mööda ülesvoolu.

Pärast Kolõmad tundub meile Taskan väga väikesena,
ehkki see on üsna suur, 300 kilomeetri pikkune jõgi.
Taskani mööda ülesvoolu sõita on väga raske, sest kogu
aeg satume väikestele hundipajudega kaetud saartele,
kiirevoolulistele jõeharudele, puukuhjatistele, mis takis-

tavad liikumist nii veoköite kui ka ritvade abil. Kogu päeva jooksul ei suutnud me läbida neid 20 kilomeetrit, mis meid lahutasid karavani laagrist.

Karavan oli peatuma jäänud Taskani jakuutide viimase jurta lähedale. Nende peasula, mis koosnes neljateistkümnest jurtast, asus jõe ääres mõnikümmend kilomeetrit ülesvoolu, kus leidub suuri luhtasid. Sinna, kaugele taigasse, oli elama asunud ka vendade Sivtsovide perekond. Nende jurta kõrval oligi Salištšev ennast sisse seadnud astronoomilise punkti kindlaksmääramiseks.

Meie karavani teekond mööda Seimtsani teerada, mis lõuna pool, Bjorjoljohhi ja Taskani suudme vahel Kolõma suure kääru ära lõikab, oli olnud väga raske. Endiselt tuli kogu aeg hobustega võidelda. Hobusemehed ei tahtnud hobuseid mingi hinna eest kammitsasse panna, mida oligi peaaegu võimatu teha: meil ei läinud Oimjakonis korda muretseda küllaldaselt hulgal jõhvköit kammitsate jaoks, nõorkammitsaid aga on soodes väga ohtlik teha — märjad kammitsad tõmbuvad kokku ja rikuvad hobuste jalgu. Seepärast eelistasid teejuhid hobused vabadusse lasta ja nad hommikul jälgedega järgi üles otsida. Viisteist kõige halvemat, kõige kõhnemat hobust käisid ilma koormata, ja neid aeti väikese karjana, mis kogu aeg paremat sööta otsides rajalt kõrvale või külgradadele laiali jooksis. Mõnikord jooksis osa sellest hobusekarjast päris minema.

Enamasti asus karavan teele alles pärast keskpäeva ja mõni teejuht jäi veel maha ärajooksnud hobuseid otsima. Sood hakkasid sulama. Kui me Oimjakonist lahkusime, olid nad veel kõvad ja hõlpsasti läbitavad, juuli algul olid nad aga juba täiesti lahti sulanud. Hakkas vihma sadama ja edasiliikumine läks iga päevaga raskemaks. Lõpuks tekkis arvutul hulgal sääski ja parmusid.

Me valisime Taskani kaldal koha, kus leidsid küllaldaselt ehitusmetsa ja sobiv plats suure paadi ehitamiseks.

Tahtsime ehitada suure paadi, mis kannaks üle kolme ja poole tonni raskust laadungit, mille meie karavan

oli kaasa toonud. Mihhail Peretoltšin, meie pea-laeva-ehitaja, otsustas Leena tüüpi paadi kasuks. See on suur lamedapõhjaline sõiduk terava nina ja päraga. Ta pidi tulema kümme meetrit pikk ja kolm meetrit lai. Paadi jaoks tuleb valmistada pikad lauad ja terve rida kaari (spangoute). Kaarte valmistamiseks otsis Mihhail kaldale uhutud puude hulgast välja sobivad kokorid (nii nimetatakse puujuuri koos tüve alumise osaga).

Laudade saagimiseks olime kaasa võtnud lauasae, kuid juba esimesed katsed näitasid, et sel aastaajal on lehist lauasaega väga raske saagida: puit on vaigurikkuse tõttu liiga kleepuv. Saagida saab ainult papeleid, mis on kerged ja rabedad. Me otsustasime paigutada paplilauad lehiselaudade vahele, et paat tuleks kergem. Üle poole laudadest tuli välja tahuda ürgaegsel meetodil: puu lõhestati pikuti kiilude abil ja siis tahuti kumbki pool siledaks; saadi kaks paksu lauda.

Kogu see töö on praegu, kõige palavamal ajal, üsna raske, seda enam, et meil tuleb sääseparvede tõttu, kes meid hetkekski rahule ei jäta, kogu aeg töötada sääsekaitsevõrguga ja paksus särgis. Ilm püsib juba kaua aega kuivana. Veetase jões alaneb ja me mõtleme iga päev hirmuga sellele, et meil võib-olla ei õnnestu madala veeseisu tõttu enne sügist Taskanilt välja pääseda.

«Laevatehasesse» ilmub algul suur ja jäme palk — kiil, mille ninasse ja pärasse peagi kinnituvad painutatud kokorid. Seejärel lüüakse nende külge lehise juurtest valmistatud kaared. Pärast seda hakatakse kaaresid laudadega katma. Siis ilmuvad pardad ja paat on peaaegu valmis. Seda on veel vaja tihtida — takud selili lamades lameda toppimisrauaga pragude vahele topida. Pärast seda pigitatakse praod ja tõrvatakse paat üle. See on kõige vastutusrikkam tööjark.

Lõpuks jõuab kätte pidulik päev — 22. juuli, kus paadi võib vette lasta. Väga ettevaatlikult, Mihhaili pidevate hüüete saatel, kes kardab, et paati liiga palju liigutatakse ja et pigi lõheneb, lükkame paadi ritvadega ellingilt. Paat libiseb vette ja ujub.

Selle päeva õhtul ärritub Mihhail jälle. Pigi hakkab mullisid ajama ja kleepub palavuse tõttu halvasti; peale

selle tehti see meile Jakutskis liiga vedel. Põhjast, prague vahelt, hakkab vett sisse tungima. Paat tuleb jälle kaldale tõmmata ja veel kord pigitada. Ja alles kahe päeva pärast võime lõpuks lahkuda kohalt, kus olime peatunud kolm nädalat.

KOLÕMAD MÕÕDA SREDNE-KOLÕMSKINI

Sõidame välja ilma teejuhita, sest kibeda heinaaja tõttu ei nõustu keegi meiega Srednikanini kaasa tulema; jakuuti Mihhaili, meie saamatut teejuhti Orotukist, polnud mõtet kaugemale kaasa vedada.

Kuni Taskani suudmeni läheb sõit õnnelikult, jääme madalikule kinni ainult kolm korda. Õhtuks oleme nähtavasti kõigist jõe takistustest üle saanud ja ööbime suudme lähedal. Kuid järgmisel päeval, vaevalt ööbimiskohast välja sõitnud, satume uuesti haruldaselt laiale ja veevaesele põikmadalikule. See läheb põiki üle jõe, ja pärast seda, kui me oleme õnnelikult lahti pääsenud jõe parempoolselt kaldalt, jääme madalikule põhjalikult kinni tema vasakul äärel.

Meil tuli jääda siia terveks selleks päevaks. Peagi hakkab paduvihma sadama ja kuni kella neljani õhtul püüame igal viisil oma suurt paati üle madaliku toimetada. Algul tõstame paati lattidega ja siis võtame appi tõsteseadeldise — ühe otsaga paadi nina külge seotud kaks suurt lauda, mis seatakse vooluga põiki, et vesi paadi alla tungiks ja seda tõstaks. Mitte miski ei aita ja me püüame labidatega klibusse renni kaevata, kust paat läbi pääseks, kuid kiire vool ajab renni kohe jälle täis. Lõpuks tuleb kasutada ainuõiget meetodit — hakata laadungit kaldale kandma. Pärast seda, kui pool laadungist on ära viidud ja meie läbimärjaks saanud,

liigub paat lõpuks paigast. Tuli sinnasamasse kaldale peatuma jääda ja ennast lõkke juures kuivatada.

Pärast seda ööbimist sõitsime Kolõma peaharru ja liikusime edasi peaaegu ilma vahejuhtumiteta. Taskanist kuni Seimtsanini voolab Kolõma Tšerski mäestiku viimaste idapoolsete ahelikkuude piires. Jõel on üsna palju metsaga kaetud saari, kuid jõe org on võrdlemisi kitsas.

Teisel päeval pärast Taskanilt lahkumist tuli parempoolisel kaldal väikese jõe suudmes äkki nähtavale telk. Läksin kaldale ja astusin telki, kus silmasin pika habemega meest. Ta istus maas, avarate mustade tuhvlitega jalad türklase kombel kõveras. Temas oli väga raske ära tunda geoloog J. Bilibinit, keda ma enne seda olin näinud Leningradis, kus ta oli olnud linlase riietuses ja hoolikalt aetud habemega.

Bilibin tuli oma ekspeditsiooniga eelmisel aastal Ohhoota rannikult Kolõma äärde. Siin töötasid tema neli rühma talvel. Kevadel sõitis ta Bohhaptšat mööda ülesvoolu, et tuua jõge mööda toiduaineid, mille nappus oli end talvel teravalt tunda andnud. Bohhaptša, samuti nagu Kolõma, läbib Tšerski mäestiku graniitsed massiivid ja moodustab palju karestikke; seepärast on jõel sõitmine isegi kevadise suurvee ajal üsna raske. Bilibin oli oma geoloogilisi uurimisi juba lõpetamas ja pidi sügisel Ohhoota rannikule sõitma. Ma tõin talle päris «värskeid» kirju, mis olid kirjutatud jaanuaris, kuid see oli esimene post, mida ta üldse oli saanud sellest ajast alates, kui ta poolteist aastat tagasi Leningradist teele asus.

Järgmisel päeval tuli vasakul kaldal nähtavale raskest lastis paat mõnede Bilibini kaastöölise ja kahe koeraga. Inimesed olid väga veidra välimusega: neil olid laia randiga kübarad, pikad kummisäärikud, mis põlvede kohal lehrina laienesid, kauboisärgid; mõnedel olid kaelas eredavärvilised ja peas kirjud rätikud.

Koos töölistega saabusid kaks koera — setterid. Me tuletasime veel kord tahtmatult ja kibedustundega meelde oma koera, jakuudi laikat Tšonkat, kes alles eile ära kadus. Ta oli kogu aeg meiega kaasas käinud, nii talvel läbi lume ja jää kui ka suvel üle mägede,

Õine puhkepeatus.

taiga ja soode; kui me aga paadi ehtasime ja sinna koera kaasa võtta katsusime, ei nõustunud ta sellega mitte mingi hinna eest. Teda tõmmati nõoriga paati, kuid koer rabeles sealt hirmsa ulgumisega välja. Olime sunnitud teda kaldal joosta laskma. Iga kord, kui paat ühelt kaldalt teisele sõitis, ujus Tšonka paadi järel üle Kolõma. Ja eile kadus Tšonka jäljetult. Kas koer üle jõe ujumisel uppus või meid ei leidnud ja taigas ära eksis, on teadmata.

Võõrustame saabunuid kalaga. Meil on kaasas kala-võrk, kuhu satub peaaegu iga päev mitu kala. Just eelmisel päeval oli Mihhail püüdnud ligi kakskümmend tsukutsani. See on üsna naljakas kala, tal on pikk nina, ümmargune suu ja pea alumisel küljel iminapad. Seda kala esineb ainult Kirde-Siberis. Tema lähemad sugulased elavad Hiinas, palju liike aga ka Põhja-Ameerikas. Ta kuulub selle loomariigi esindajate hulka, mis on ühesugune nii Ida-Aasias kui ka Põhja-Ameerikas ja tõestab, et Beringi väina piirkonnas on varem olnud

maa, mis ühendas mõlemat mandrit. On hea, et see kala ei jõudnud edasi tungida meie juurde läände, sest tal on kole palju luid!

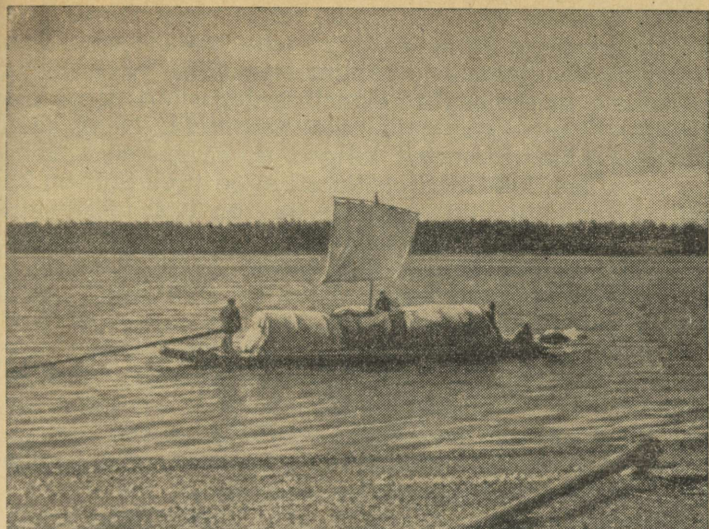
Kaks päeva pärast kokkusaamist Bilibiniga jõudsimelõpuks Srednikani jõeni. Selle väikese karedavoolulise jõe suudmes asub ait ja mitu telki, kalda ääres aga on need paadid, millega Bilibin hiljuti Bohhaptšat mööda toiduaineid tõi. Asula ise, mis tekkis alles kolm aastat tagasi, asub kaugemal ülesvoolu.

Pisut allpool Srednikani suubub Kolõmasse selle suur lisajõgi — Bujanda. Siit algab jõe keskjooks. Tšerski mäestik jääb seljataha, org laieneb, jõgi jaguneb paljudeks harudeks. See on Seimtsan — mahlakate luhtadega viljakas paik, kuid need luhad vahelduvad nagu ikka mättaliste soodega ja suvel on siin palju sääski.

Seimtsan ise on umbes kahekümnest jurtast koosnev asula. Need jurtag on jõest eemal asuvatele aasadele ja väikeste järvede äärsele luhale laiiali pillatud. Nende keskel asub mahajäetud kirik ja endine vaimuliku maja, mida nüüd kasutatakse kooperatiivkaupade laona.

Teeme Seimtsanis peatuse, et kinnitada oma paadile presentkatet, mis vabastaks meid vajadusest iga päev telkide ülesseadmisele aega raisata. Peale selle püstitame masti ja kinnitame selle külge purje, et kergendada edasiliikumist jõe alamjooksul, kus tuleb sõita tasase voolu ja tugeva tuulega avaratel sirgetel jõeosadel. Juba Srednikanis hirmutasid meid lobamokad, et meie paadiga on Kolõmad mööda allavoolu sõita väga ohtlik, et pardad peavad olema vähemalt ühe meetri kõrgused, sest tuul tekitab väga suuri laineid, eriti kaljude lähedal, kus ta olevat väga tugev. Kuid, nagu seda tihtilugu juhtub, need jutud osutusid valeks ja meie paat jõudis väga hästi Sredne-Kolõmskisse.

Seimtsanist lääne pool on näha Tuonnahhi aheliku kõrgeid harju. Siit näib, et Tšerski mäestiku ahelikud on juba kõik lõunasse, Ohhoota veelahkme poole suundunud. Mis aga läheb ida poole? Kas kaardile joonistatud Kolõma mäed, mis suunduvad Kolõma ja Omoloni vahel põhja poole, või mingisugused Ohhoota veelahkme ga rööbiti kulgevad uued mäeahelikud, nagu ma olin

Kolõma jõge mööda allavoolu.

arvanud 1926. aastal? Esialgu paistab idas ainult ümmarguste tippudega laineline platoo.

Me olime Seimtsanis kaks päeva ja otsisime teejuhte. Jälle ei taha keegi meiega kaasa sõita: praegu on käsil heinategu. Tuleb jälle üksi edasi sõita.

Seimtsanist allpool asuva jõekääru kohal kostab äkki iseloomulik mootorimürin. Algul pole midagi näha ei taevas, ei vee peal ega metsas. Siis tuleb kääru tagant nähtavale mootorkaater. See on Narkomvodi ekspeditsioon, kes töötab teist aastat Kolõmal; osa kaastöölisi sõidab praegu Srednikani kaudu koju Olusse. Nende kaater sõitis esimesena Kolõma keskjooksule; seni ajani olid kaatrid sõitnud ainult Verhne-Kolõmskini.

Peaaegu saja kilomeetri ulatuses Seimtsanist allapoole voolab Kolõma Tšerski mäestiku kirdepoolses eelmäestikus, kitsas orus; kuid Šapka mäe juures, teinud pöörde kirdesse, lõikub ta juba ida pool asuva kiltmaa äärealadesse.

Siin muutub Kolõma laiaks, tal on palju harusid ja kuivanud sänge. Kõik saared ja luha kaldaäärne osa on kaetud paksu lehise- ja paplimetsaga. Peale kõrgete ja sihvakate balsampaplite esineb sageli suuri tšoseenia («korejanka» — üks paju liike) padrikuid. Need puud on kuni kümme meetrit kõrged ja sarnanevad väga meie pajuga, kuid neil on täiesti sirge tüvi. Siin on ka mitu hundipaju liiki; eriti huvitav on üks neist, mis kasvab väikeste puudena, millel on peenikesed, sirged ja sihvakad tüved, mis asuvad tihedasti üksteise kõrval, meenutades bambustihnikuid. Neis vilksatab sageli pruun karunina.

Kolõma selles osas esineb karusid pidevalt, ja nende kahe nädala jooksul, mil me sõidame Srednikanist Korodonini, kohtame neid üle kümne. Ühed neist põgenevad kartlikult piki kallast; teised jäävad seisma ja vaatavad väga uudishimulikult möödasõitvat paati, mida nad näevad võib-olla esmakordselt elus.

Üks emane karu seisis koos kahe karupojaga hundi-pajude vahel ja silmitses paati. Kui üks meie kärsituid jahimehi teda vintpüssist tulistas, tõusis ta silmapilkselt tagumistele käppadele püsti, pööras ümber ja kadus hundipajupadrikusse, helepruunid karupojad õlg õla kõrval tema järel.

Teine kord, kui mina ja Govjazin süstaga oma suure paadi juurde sõitsime, mis oli ööbimiseks seisma jäänud, tulid kaks karupoega paadi lähedal kaldale, läksid vette ja hakkasid teineteist tagumistel käppadel püsti seistes veega pritsima. Ma tahtsin neid pildistada, kuid mu kaaslane oli niivõrd ärritatud, et sain ülesvõtte teha ainult kaugelt. Siis algas tulistamine ja pärast tulemusteta laskusid jooksid karupojad metsa.

Me kaldume oma süstaga alatasa peaharult kõrvale väikestele külgmistele jõeharudele, otsides kaljusid. On väga huvitav sõita mööda neid täiesti tundmatuid harusid paksus metsas, näha leetseljakutel karujälgi ja oodata iga kääru taga uusi kohtumisi.

Kolõmal on palju puukuhjatisi — suuri puutüvede hunnikuid, mida kevadine suurvesi saartele ja leetseljakutele kannab; kui mõnele väikesele jõeharule sõita, ei või kunagi kindel olla, et kuskil keskel pole teed

tõkestavat puukuhjatist. Mõnikord läheb vool järjest kiiremaks ja lõpuks tormab vesi kohisedes kitsasse looklevasse läbipääsu väljaulatuvate teravate palkide vahele, mis ähvardavad meie habrast paadikest hukutada. Kord sõitsime ühe niisuguse palgi otsa ja ajasime paadi silmapilkselt ümber, kuid õnneks mitte eriti sügaval kohal; rinnust saadik vees seistes õnnestus meil asjad ja mõlad välja õngitseda ning süst kaldale tõmata.

Selles saarte ja jõeharude rägastikus on mõnikord väga raske leida eessõitvat suurt paati, mis meid ootab kaks korda päevas: keskpäeval ja õhtul. Leppisime oma reisikaaslastega kokku, et kohtume alati kalju juures; enamasti läks meil korda nendega õnnelikult kohtuda just lõunaks.

Meie ees seisis nüüd raske ülesanne: leida ilma teejuhita Kolõma suure parempoolse lisajõe Balõgõtsani suue ja siin kindlaks määrata astronoomiline punkt.

Balõgõtsan suubub Kolõmassesse arvukate saarte vahel. Mõne kilomeetri kaugusel jõe suudmest, mägede jalamil, soistel luhtadel on jakuutide asula — kokku neli jurtat. See on vist küll üks kõige üksildasemaid asulaid kogu Jakuutias. Lähima asustatud punktini, Seimtsanini, on sealt üle 200 kilomeetri ja ulussi (s. o. valla) keskuseni, Oimjakonini, mille alla Balõgõtsan siis kuulub, — 900 kilomeetrit teerada mööda ja 1200 kilomeetrit jõge mööda. Sellest hoolimata suhtlesid Balõgõtsani elanikud Oimjakoniga; sel ajal kui me Oimjakonis viibisime, kohtasime seal üht balõgõtsanlast, kes oli endale naist kosima tulnud.

Balõgõtsanist allpool teeb Kolõma 10 kilomeetri ulatuses huvitava kahekordse silmuse, lõigates madalasse ja tasesesse platoosse kitsa oru. Sealt edasi laieneb org jälle, paremalt poolt suubub Kolõmassesse suur Sugoi jõgi ja veidi allpool — Korkodon. Viimase juures teeb Kolõma järsu pöörde loodesse ja lõikub läbi vanadest kivimitest koosneva künnise. Siin on need ilusad lubjakivikaljud, mida mainib möödaminnes Johhelson oma etnograafilises teoses Korkodoni kohta. Jõe keskel asub saar, millel kerkib Stolbiks («post», «samm») nimetatav terav ja kõrge kalju. See on nähtavasti

kunagi olnud jukagiiride ohvripaigaks; kalju tipul võib veel näha kivide ja puutükkidega ohvriiida jää-nuseid.

Jukagiiride pärimuse järgi on sellel saarel järgmine tekkelugu. Korkodoni suudme vastas asub teravatipu-line mägi, mis kannab nime Suur Süda («Tšomo-Tšuvodze»). Tšomo-Tšuvodze on naise nimi. Tal oli vahekord noormehe Kogelgiega (see on Korkodoni vasakul kaldal asuva kalju nimi), kellelt ta sai lapse. Kuid ka teine noormees, Ljagajek (parempoolse kalda kalju), kurameeris Suure Südamega. Siis tuli võitlus. Ljagajek viskas Suure Südame lapse jökke, kus ta allavoolu kantuna saare neemele sattus. See on nüüd Stolbi saar.

Praegu asub saarel kalju jalamil väike maja — Jakut-gostorgi faktooria ja selle kõrval jukagiiri Dmitri Vinokurovi tare. Suvel elab ta kasetohuga kaetud telkelamus lähimal leetseljakul, talvel kolib ta aga taresse, mis asub tema poolt kaitstava faktooria maja kõrval. Hiljuti sai ta juurde veel ühe hoolitsusobjekti: Narkom-vodi ekspeditsioon püstitas siia astronoomilist punkti tähistava tulba ja tegi jukagiirile ülesandeks seda kaitsta. Seepärast, kui me olime saare juurde jõudnud, ütles Vinokurov kohe: «Min-karaul», — ja viis meid tulba juurde vaatama, et tal kõik korras on.

Vinokurovi juures kohtasime veel mitut jukagiiri, kes olid tulnud Korkodoni-äärsest asulast, mis asub 90 kilomeetri kaugusel suudmest. Küsitlesime neid talitee kohta Korkodoni mööda, kuhu me kavatseme sõita, järgmisel kevadel.

Jukagiirid ehk oduulid elavad vähesel arvul Kolõma ülemjooksu mõnede lisajõgede ääres ning osalt Omoloni ääres ja läänepoolses tundras. Kunagi ammu asustasid nad peaaegu kogu Jakuutia idaosa. Neist kõnelen ma edaspidi üksikasjalisemalt.

Korkodonist allpool tegime peatuse Tšubukulahhi kalju juures, kust avaneb avar vaade põhja poole. Siin väljub Kolõma vanade paleozoiliste kivimite künnisest Verhne-Kolõmski häilu — põhja pool kuni mereni ulatava Kolõma madaliku lõunapoolsesse tippu.

Verhne-Kolõmski häilust lääne pool on näha Tšerski

mäestiku viimaseid ahelikke, ida ja põhja pool aga ainult kuni Omolonini ulatuva kiltmaa lainelist pinda.

Verhne-Kolõmskist pisut ülalpool, Kolõma ja Jassatšnaja jõe vahel, asub Prorva jõeharu. Seda on üsna raske leida, kuid meie kohtasime siin kaht jukagiiri, kes meile sissepääsu sellesse jõeharusse kätte näitasid. Seda mööda jõudsime märkamatult Jassatšnajale ja lähenesime Verhne-Kolõmskile. Nähtavasti on Kolõma alamjooks kunagi olnud seal, kus praegu voolab Jassatšnaja.

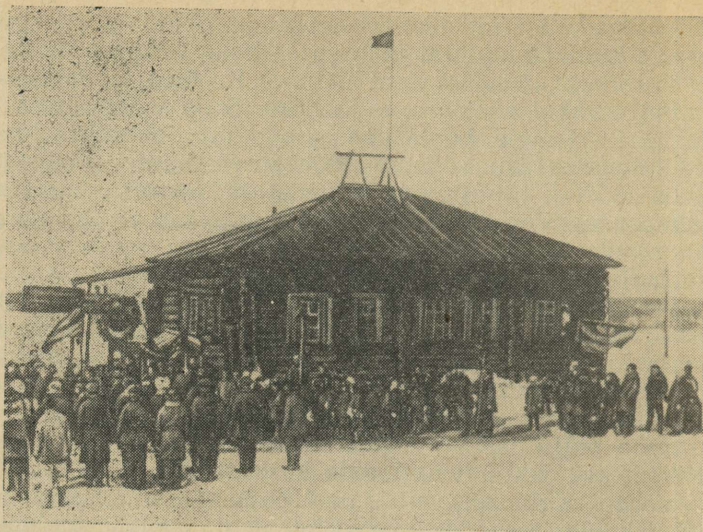
Verhne-Kolõmski linn väärnis tol ajal küll vaevalt linna nimetust. Kunagi oli seal olnud viiskümmend maja ja palju kasakaid, kuid meie sealviibimise ajaks olid säilinud kõigest seitse armetut jurtat ja lagunev kirik.

Juba palju aastaid tagasi siirdus kogu elu Verhne-Kolõmskist jakuudi naslegide keskustesse.

Verhne-Kolõmsk asub Jassatšnaja kaldal, kitsal maa-ribal kalda ja soode vahel. Ühel pool voolab mudane ja rabane jõgi; selle kaldal kasvab üks sõstraliik, millel on pikergused, tumedad ja üsna maitsvad marjad ning mis esineb ka Ohhoota rannikul; neid marju vee-takse sealt külmutatult isegi Jakutskisse ja müüakse metsviinamarja nimetuse all.

Verhne-Kolõmski vaatamisväärsustest tuleb nimetada taret, kus Tšerski elas talvel enne oma viimast reisi; me nägime siin väikest köögiviljaaeda, mis kujutab endast juba palju aastaid tulevase põllunduse arglikku algust. Tingimused köögiviljamajanduse ja isegi põllunduse arendamiseks Kolõma piirkonna lõunapoolses osas on küllaltki soodsad, ja sel ajal, kui siin elasid poliitilised asumisele saadetud, olid mõnedel neist suurepäraseid köögiviljaaiad. 1929. aastal pöörati uuesti tähelepanu põllumajanduskultuuridele, ning Kolõma ääres hakati vilja- ja köögiviljakasvatuse kogemusi rakedama mitmel pool (Verhne-Kolõmskis, Balõgõtsanis, Seimtsanis jne.), kus nad andsid häid tulemusi.

Verhne-Kolõmskist algab Kolõma alamjooks. Jõgi voolab siin enamasti ühesainsas laias sängis, kus saari esineb harva. Vool muutub järjest aeglasemaks, sageli esineb avaraid sirgeid jõeosi, kus on hea sõita pärituu-

Esimese mai demonstratsioon Sredne-Kolõmskis täitevkomitee maja juures 1928. aastal. V. Danilovi foto.

lega, kuid tuleb seisma jääda ebameeldiva vastutuule puhul. Me saime seda tunda juba järgmisel päeval, kui kõigist jõupingutustest hoolimata oli vastutulevate suurte lainete tõttu võimatu edasi liikuda.

Verhne-Kolõmskist alates oli Kolõma org juba 1929. aastal võrdlemisi tihedalt asustatud, kuid kogu see jakuutidest elanikkond elas peamiselt jõest kaugemal, järvede ja luhtade ääres, kuna jõe ääres ei elanud mitte keegi. Ainult harva kohtasime jõe äärde kalastama tulnud jakuute. Ka loomi ja lindusid on vähe, mõnikord võib kohata parte; kord sattusime kahele kotkale; üsna tihti nägime suvekasukaga kärpe, kes meie paadi juurde vaatama tulid, kas seal ehk midagi neile kasulikku leidub.

Kõigist süngetest ennustustest hoolimata, mida me oma eelseisva sõidu kohta Kolõma alamjooksu mööda kuulnud olime, ei osutunud see reis kuigi raskeks. Sõites küll purjede, küll aerude abil, jõudsimme kaheksa

päevaga Sredne-Kolõmskisse. Linnast pisut ülalpool algavad asundmaatükid, väikesed asulad või üksikud tared, kus kolõmaalased elavad suvel kalapüügi ajal. Linn ise asub jõe käärus, kaunis nukral kohal. Juba kaugelt hakkab silma raadiojaama kõrge mast, ja kui lähemale sõita, on näha piki kallast asuvate majade esimest rida.

Sredne-Kolõmskis olid 1929. aastal peaaegu kõik majad ilma katusteta, laed olid lihtsalt mullaga kaetud. See on seletatav sellega, et siin sajab vähe vihma, mistõttu lame katus maja küllaldaselt kaitseb; pealegi ei olnud Kolõma ääres saeveskit. Üksnes uued hooned — raadiojaam ja mõned teised majad — olid katusega.

Sredne-Kolõmski jagab väike armetu Ankudinka jõgi kaheks osaks. Vana osa, niinimetatud linn, asub allavoolu, madalamal terrassil, ja teda ujutab kevadine suurvesi sageli üle. Uus osa, kus asub täitevkomitee ja klubi, on pisut kõrgemal.

Me ei jäänud Sredne-Kolõmskisse kauaks. Pidime siia tagasi tulema talvitama, praegu aga oli meie ülesandeks uurida Kolõma alamjooksu kuni Omoloni suudmeni.

On juba 1. september, ja me peame enne kuu lõppu tagasi jõudma, et mitte kuskil alamjooksul kinni külmuda.

Ma lootsin Sredne-Kolõmskist edasi sõita juba mootorpaadiga, kuid senini polnud veel olemas ei kütust ega meie mootorit, mis pidid tulema Vladivostokist juba möödunud aastal.

Ekspeditsioon tuli organiseerida jälle oma vahenditega. Allpool Sredne-Kolõmskit oleks meie suure paadiga olnud liiga raske sõita: siin on vool väga aeglane ja vastutuul veelgi tugevam. Meil õnnestus osta kohalik karbass. Karbassideks nimetatakse Kolõma ääres väikseid paate, mida ehitavad Verhne-Kolõmski piirkonnas jukagiirid. Õnnestatud puutüvest põhja külge lüüakse kaks rida laudu ja nii saadakse üsna mahukas ja lainetuses stabiilne püstparrastega paat. Täitevkomitee muretses meile peale paadi ka teejuhi — noore kolõmaalase Ivan Berjokini.

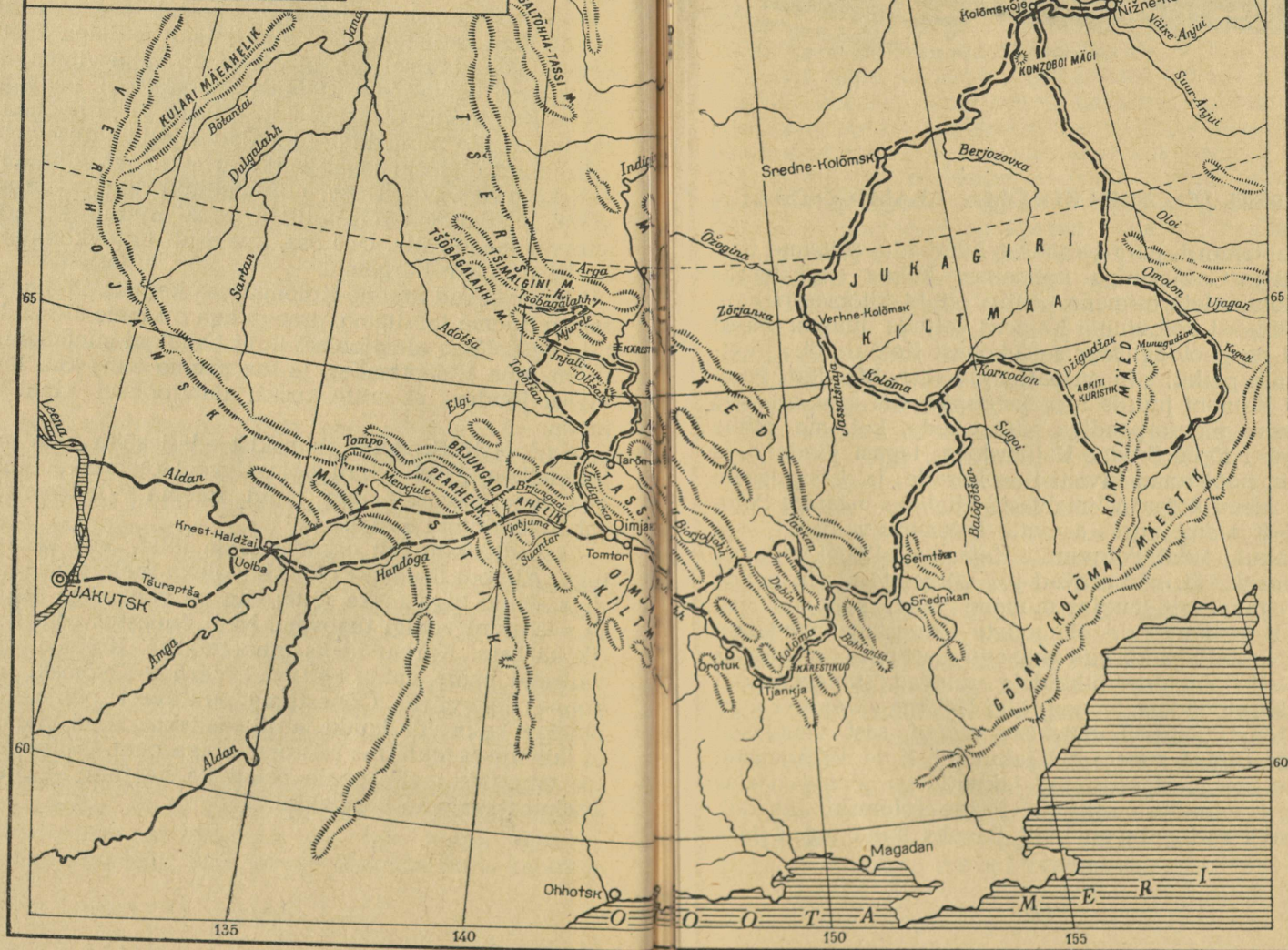
SKEEM

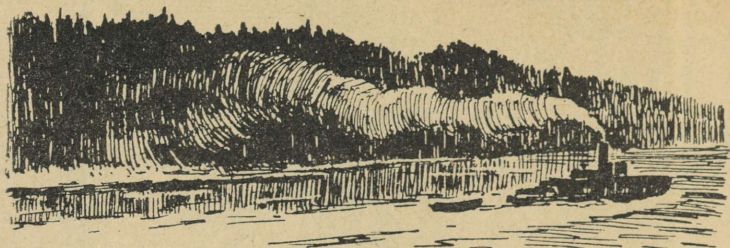
S. V. OBRUTSEVI
marsruutidest
INDIGIRKA JA HOLÖMA
jõgikondades

Leppemärgid:

— S.V. Obrutsevi ekspeditsioonide marsruudid
aastail 1926 ja 1929-1930

M 00 T
50 0 50 100 150 KM

TŠERSKI JÄLGEDES KOLŌMA ALAMJOOKSULE

6. septembril, pärast esimest lumesadu, sõitsime Berjokini ja Govjaziniga kolmekesi külma sügisilmaga allavoolu. Meie esimene peatus oli 14 kilomeetri kaugusel linnast Polovinnõi Kameni kaljude juures. Need kaljud on geoloogilisest seisukohast Kolōma üks huvitavamaid paiku: siin on palju kivistisi. Ma jäin Polovinnõi Kameni juurde terveks ööpäevaks ja sõitsin siia veel kord mootorpaadiga pärast seda, kui me olime septembri lõpul Sredne-Kolōmskisse tagasi jõudnud, ja kogusin pool tonni kivistisi — koralle ja käsijalgsete karpe. Need kogud võimaldasid kindlaks määrata Polovinnõi Kameni juures asuvate lademetete vanust.

Vasakul kaldal, Polovinnõi Kamenist allpool, algavad asundmaatükid; nad asuvad jõe kõrgel terrassil; nende ees on tavaliselt laugjas mudane rand, kus seisavad noodad ja karbassid, lamedate katustega madalate tarede kohal aga kõrgub peaaegu alati pika ridva otsas rist. Neile asundmaatükkidele tulevad linnaelanikud suvel kala püüdma. Kunagi olid Kolōma ääres peaaegu kogu tema ulatuses venelaste asulad, sest venelased olid siia tulnud varem kui jakuudid. Kuid 1929. aastal oli suur osa jõest asustatud jakuutidega. Venelasi elas ainult Sredne-Kolōmski ja Nižne-Kolōmski lähedal, kusjuures nad peaaegu kõik talveks linna tagasi läksid.

Kolõma elanikkond toitub peamiselt kalast, mida püütakse osalt järvedest, osalt Kolõma jõest. Kolõmas leidub suurepäraseid kalaliike. Peamisteks töenduslikeks kaladeks on siiglased (lõheliste sugukond): rääbis (seldjatka), tšir, muksun, omul, peljadka ja siig. Veelgi maitavamad on suured nelmad. Jões on üsna palju lutsu, haugi ja tšukutšani, kuid selle kalaga söödetakse peamiselt koeri. Samuti söövad koerad ära suure osa seldjatkast ja kogu kalade sisikonna, kaasa arvatud kalamari, mida inimesed söövad vähe. Koerad tarbivad üldiselt vähemalt poole kogu kalasaagist ja koerte söötmise ülesanne on kolõmaalastele peaaegu tähtsam kui perekonna toitmine. Kui päritakse kolõmaalase kohta, kas tal on suur perekond, ei öelda asjata: «On küll suur, tal on kuusteist hinge.» Hiljem selgub, et neliteist neist hingedest on koerad. Kala on kolõmaalastele «püha toit», kuid suurt osa sellest kasutatakse väga oskamatult. Seda kala, millega söödetakse koeri, hoitakse halvastiehitatud keldrites, lihtsalt aukudes, ta läheb hapuks ja haiseb. Enamasti haiseb ka inimeste toiduks kasutatav kala. Kala soolatakse väga harva, tavaliselt teda külmutatakse; palju varutakse jukolat — kuivatatud ja suitsutatud kala.

Jukolat on kaht sorti: valget, mis on ainult päikese käes kuivatatud, ja pruuni, mida pärast kuivatamist erilistes onnides suitsutatakse. Viimane on väga maitsev. Jukola valmistamiseks eraldatakse liha koos nahaga luudest ja lõigatakse siis seestpoolt peeneks. Pärast seda, kui liha on eraldatud, jäävad järele luud: kui seal enam liha peaaegu ei ole, nimetatakse neid «koeraluudeks» ehk, nagu siin öeldakse, «koštideks». Kui luude külge on jäänud natuke liha, söövad neid inimesed ja neid nimetatakse «söödavateks koštideks».

Kolõma elanikud kõnelevad väga imelikku pudikeelset ja r-häälikut ebaselgelt hääldavat murret, mis on omane mõnedele Siberi põhjapoolsetele piirkondadele. Peale selle on kolõmaalaste keeles säilinud palju vanu sõnu ja väljendusi, mida siia tõid kasakad ja mis on alles välja tõrjumata, kuigi siia pidevalt uusi inimesi juurde tuleb. Samasugust keelt kõnelevad ka Indigirka alamjooksul elavad venelased.

Eveenid Sredne-Kolõmskis. V. Danilovi foto.

Sügisel hakkavad asundmaatükkide elanikud linna tagasi minema või, nagu siin öeldakse, «rändama». Kuid praegu teostatakse neid rännakuid osalt mootorkaatriga, ja Kuldinos ütles mulle üks vana naine: «Tänavu tuli rändajail kaua kaatrit oodata.» Kõik sõidavad ära; kala kuivatamiseks püstitatud pikkadelt ritvadelt (bõgalnitsatelt) võetakse maha viimane jukola ja asundmaatükile jäävad ainult mõned inimesed talvel jääalust püüki teostama.

Kõige suurem asundmaatükk Kolõma ääres on Kuldino, mis asub Polovinnõi Kamenist allpool. Edasi, 10—30 kilomeetri kaugusel üksteisest, kohtasime veel teisi asundmaatükke. Petrovaja ja Žirkovaja asundmaatüki vahel suubub paremalt poolt saarte vahelt Kolõmasse selle suur lisajõgi — Berjozovka. Selle ääres, umbes saja kolmekümne kilomeetri kaugusel suudmest, leiti 1900. aastal mammuti laip. Teaduste Akadeemia lähetas kohapeale spetsiaalse ekspeditsiooni, ja mammut võeti heas seisukorras välja maalihkest, kus ta lamas; nahk, luukere ja osa lihast toimetati Peterbu-

risse, kus mammuti topis seisab praegugi Zooloogia-muuseumis.

Sredne-Kolõmskist kuni Omoloni suudmeni on Kolõma ühetaolise iseloomuga. See on lai ja võimas jõgi, mille madalad kaldad on kaetud metsa ja soodega. Aegajalt voolab jõgi Jukagiiri kiltmaa läänepoolsel serval ja uuristab pikki kaljuseinu, mis koosnevad noore laava kihtidest. Allpool hakkab tulema muredate kvarternaarsete lademetete suuri järsakuid — «talasid», nagu neid siin hüütakse, — mille vahelt mõnikord paistavad kuhjunud lumest tekkinud jääpangad.

Talade jalamil on tavaliselt rohkesti suurte kvarternaarsete imetajate — mammuti, ninasarviku, piisoni, põhjapõdra, hobuse, põdra — konte. Kui te käite kaldal piki mingisugust suurt talat, siis kogute ühe kilomeetri ulatuses tõenäoliselt terve kotitäie konte. Kuid mammuti laipu esineb väga harva ja tavaliselt uhub vesi nad minema või neid söövad rebased jakoerad enne, kui inimesed neid leiavad; seetõttu on tänaseni muuseumi sattunud ainult kaks mammuti laipa, millest üks pole pealegi täielik.

Sredne-Kolõmskist allpool kaovad klibustikud ja kalas on kaetud halli liibuva kõntsaga, niinimetatud njašaga. Mõnel pool alamjooksul on see njaša niivõrd vedel, et ta võib neelata inimese, ja kohalikud elanikud seavad siia üles hoiatussignaale — vitstest topeltkoonuseid.

Ühe parempoolsel kaldal asuva asundmaatüki nimi on Pomazkino. Praegu on siin üksainus armetu tare, kunagi on siin aga nähtavasti olnud suur asula. Kaldast eemal on näha palju haudasid; mõned ristid pärinevad juba XVIII sajandist. Kolõmaalased räägivad, et siia olevat tulnud esimesed venelased linna rajama. Naaberjõeharus, kuhu suubub Ossetrovka jõgi, olevat nad püüdnud suure tuurakala, selle ära keetnud ja ära söönud. Tuur oli mürgine ja nad kõik surid. Ellu jäi üksainus, kes sel ajal jahil oli. Pärast seda otsustati siia linna mitte asutada ja see rajati Sredne-Kolõmski kohale. See pärimus on ajaloo seisukohalt vale, kuid kohalikud elanikud rääkisid sellest kui kindlast tõest.

Viimane kalju parempoolsel kaldal on Konzoboi — pikk ja madal seljandik, mis ulatub vaala kere kujulisena põhja poole. Kolõma pöörab ümber selle kalju ida poole ja ühineb peagi oma kõige suurema lisajõega — Omoloniga.

Konzoboi kaljuga on seotud järgmine legend: kord jooksid selle kalju kõrval Kolõma jää peal «metsamees» ja tema naine. «Metsanaine» kukkus oma mehest ette joostes läbi jää ja «vetemees» haaras teda jalgadest. Mees tõmbas naist peast ja «vetevaim» jalgadest, kuni nad naise pea otsast ära rebisid. Mees vihastus ja viskas pea kaljurünkale, kus see suure kivina praegugi asub.

Nagu etnograaf V. Bogoraz teatab, uskusid kolõmaalased veel XIX sajandi lõpul, et jõgedes, metsades ja mägedes elavad mitmesugused müütilised olendid. Jões on vetevaimud, vetenaised, metsades — metsaperemees, mägedes — mäeperemees. Peale selle on veel olemas upõr, raudhammastega jeretik, pužanka, tšudinka ja sussedko.

Me peatume Konzoboi kalju jalamil aitade juures, kuhu mõnikord tuuakse toiduaineid ümberkaudsetele asundmaatükkidele. Sel aastal pole meil mõtet kaugeemale sõita: Konzoboist allpool pole kaljusid kuni Nižne-Kolõmskini. Me otsustasime siia ootama jääda kaatreid, mis pidid mereaurikul kohaletoiimetatud laadungiga Nižne-Kolõmskist Sredne-Kolõmskisse sõitma. Kuldino lähedal kohtasime juba kaht niisugust karavani, mis kumbki koosnes kaatrist ja mitmest väikesest praamist — kungassist. Varsti peab veel üks karavan siitkaudu ülesvoolu sõitma.

On aeg tagasiteele asuda — kallastel on juba lund, on hakanud tekkima kaldajää. Kärbid on juba oma tumeda kasuka valge talvekasuka vastu vahetanud ja möödunud ööl tuli üks neist meie paati selles leiduvat kala maitsma. Ma püüdsin teda pildistada, kuid kärp hammustas tigidalt ja rabeles niivõrd, et kõik ülesvõtted ebaõnnestusid.

Konzoboi tipust avaneb kaugeleulatuv vaade. Läänes ja põhjas on näha Kolõma vasaku kalda määratu suurt madalikku, kus on arvutul hulgal järvi — staritsasid.

Kolõma alamjooksul.

Nad on juba kinni külmunud ja Kolõma mõlemal kaldal valendavad lumevööd. Sel ajal, kui me Konzoboi juures peatusime, algas lindude ränd lõunasse, kahe päeva jooksul lendas meist üle kümneid tuhandeid parte ja hanesid. Mõnikord lendasid peaaegu inimhäälega karjuvad väikesed luigeparved. Enamasti aga lendavad luiged ainult kolmekesi või neljakesi, iga perekond eraldi.

19. septembril sõidavad meist mööda allavoolu kungassidega kaatrid. Äkki eraldub ühe kaatri juurest mootorpaat, mille pardal me tunneme ära oma radisti Bizjajevi. Ilmnes, et meie mootor oli just sel ajal Sredne-Kolõmskisse jõudnud ja et Bizjajevil oli õnnestunud sellele paati ja kütust leida.

20. septembril asusime tagasiteele. Meie esimene ööbimiskoht oli Konzoboist pisut ülalpool, parempoolsel kaldal, üksildasel asundmaatükil — Gornitsas. Seal veetis Tšerski 24. juunil 1892. aastal oma viimse öö . . .

Kaks esimest päeva tunneme mõnu mootorpaadi kii-

rest sõidust, kuid kolmandal päeval langeb õhutemperatuur tugevasti ja mootor hakkab vigurdama.

Järgmisel päeval katame kõigest mõne kilomeetri: jõe peal on juba õhuke jääkirme, mootor külmub kinni ja lakkab töötamast. Bizjajev võtab ta kaldal, külmunud mudal, viimse kruvini koost lahti. Sealjuures mürdsume ühiste jõupingutustega silindri küljest tüki ära, kuid Bizjajev rahustab, et see on isegi kasulik, sest nüüd tulevat gaasid eriti hästi välja. See päev lõpeb kurvalt — ööbimisega kaldal, üks-kaks kilomeetrit mootori remontimise kohast ülalpool.

25. septembril muutuvad meie lootused kiiresti Sredne-Kolõmskisse jõuda veelgi nõrgemaks: kohati on kaldajää juba 100 meetrit lai. Otsustame mootorile enam mitte mõelda ja paate kõitega vedada. Kuid Bõstraja asundmaatüki lähedal, kõige ohtlikumal kohal, kus ei saa paate kõitega vedada ja tuleb liikuda vastu jõeharu kiiret voolu, läks mootor äkki käima ja abistas meid mitu kilomeetrit. Siis hakkas ta aga jälle streikima ja meil tuli paate veel kaks päeva kuni Žirkovaja asundmaatükini kõitega vedada.

Hommikul tuli üks laevade karavan ootamatult ülesvoolu ja meie, ootamata mootori töölehakkamist, aerutasime kaatri juurde. Väikestest kungassidest koosnev karavani vedasid kaks mootorkaatri.

Kolõmal võib sõita mitte ainult kaatritega, vaid ka suurte laevadega, ja peagi ilmusid siia aurikud.

29. septembril jõudsime laevade karavaniga Sredne-Kolõmskisse. Mõne päeva pärast külmus jõgi kinni ning linn lõigati kogu maailmast ära.

JÄLLE PÕDRAD

Saatsime Sredne-Kolõmskis mööda kõige raskemad ja külmemad kuud — kuni veebruari alguseni. Linnanõukogu andis meile talvitamiseks kasutada linna servas asuva jurta, kus me ennast väga mugavalt sisse seadsime. Pärast kaheksakuist peaaegu lakkamatut sõitmist oli mõnus soojas ruumis puhata, oma materjale läbi töötada ja korrastada, ülesvõtteid ilmutada.

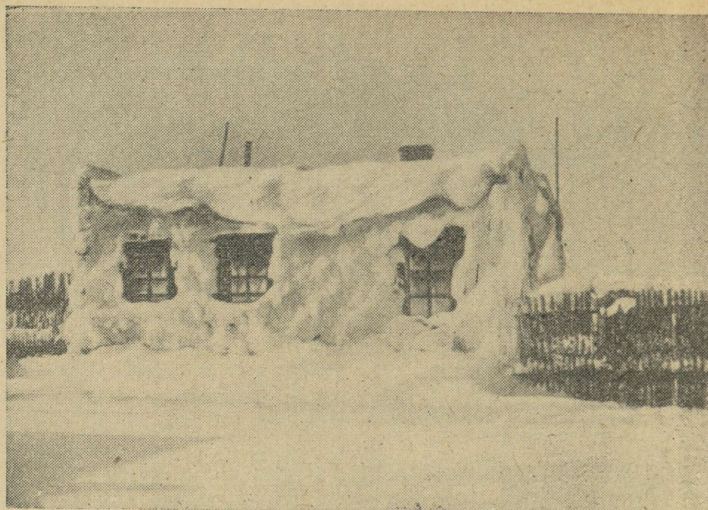
Talv on Sredne-Kolõmskis Oimjakoni ja Jakutskiga võrreldes soe; meie sealviibimise ajal langes temperatuur ainult kolm korda allapoole 50 kraadi.

Detsembri keskel kadus päike. Linn asub polaarjoonest pisut põhja pool ja tõelist polaarööd siin ei ole. Päike kaob kahekümneks päevaks, kuid ka sel ajal on päeva jooksul neli tundi küllalt valge akna juures lugemiseks. See on pigem videvik kui öö.

Käreda pakasega tõusevad suitsusambad linna kohal otse üles, silmapiir läheb tumehalliks. Varsti hakkab lõunas metsa tagant paistma päikese punane poolketas.

Niipea kui ilmus päike, tuli meil mõelda reisile lõunasse.

Selleks, et Kolõma jõgikonda võimalikult täielikumalt uurida, tuli algul Kolõma üht suurt parempoolset lisajõge mööda ülesvoolu sõita, sealt kaudu kuhugi Omoloni ülemjooksule välja jõuda ja siis Omoloni mööda kuni Nižne-Kolõmskini allavoolu laskuda. Reisi esi-

*Talvel Sredne-Kolõmskis. Maja soojendab lumi.
V. Danilovi foto.*

mesel etapil pakkus suurimat huvi Korkodon. Korkodoni mööda sõitis 1900. aastal etnograaf V. Johhelson. Ta ei sattunud sellesse piirkonda omal tahtel: ta saadeti XIX sajandi lõpul Kolõma äärde asumisele. Samuti nagu teine poliitiline asumiselesaadetu, V. Bogoraz, teostas ta mitu aastat etnograafilisi uurimisi Geograafia Seltsi Ida-Siberi osakonna ekspeditsiooni koosseisus.

1900. aasta suvel asus Johhelson Gižigast ratsahobustega teele, ületas mäeaheliku ja jõudis Korkodoni keskjooksuni. Sealt sõitis ta parvega allavoolu Verhne-Kolõmskisse. Sealjuures ei kaardistanud ta teed ega kirjeldanud marsruuti, tundes huvi ainuüksi etnograafiliste uurimiste vastu, nii et kogu seda piirkonda kujutati pärast tema ekspeditsiooni kaardil endist viisi küsitlemise alusel.

Kolõmalt on väga raske Korkodoni kaudu Omolonile pääseda ja kohalikest kaupmeestest pole keegi Korkodoni ülemjooksule kauplema sõitnud. Niisamuti pole

ükski jakuut Kolõmalt Korkodoni mööda ülesvoolu läinud, ning venelaste ja jakuutidega suhelnud evenide hulgas ei leidunud kedagi, kes oleks tundnud jõge selle kesk- ja ülemjooksu osas. Seega ei olnud kogu Kolõma elanikkonna hulgas ühtki teejuhti, kes oleks saanud meid Korkodoni mööda juhtida ja Omolonile pääsmiseks mäekuru leida. Korkodoni ei saa muidugi olla mitte mingisugust sissesõidetud taliteed ja see tuleb meil endil rajada.

Ainus inimene, kes, nagu arvati, võib leida tee Omolonini, oli jakuut Djatškov, hüüdnimega Beka. Südatalvel nägin ma teda, kui ta Sredne-Kolõmskisse tuli. Beka oli mitu korda Kolõma teist lisajõge, Sugoid mööda Ohhoota rannikule sõitnud. Korkodoni oli ta käinud ainult selle alamjooksul, kuid ta tundis mägedes palju evene ja lootis, et ta nende hulgast teejuhte leiab. Ta nõustus enda peale võtma põdrakaravani organiseerimise Omolonile sõitmiseks. Me pidime veebruari keskel Verhne-Kolõmskisse ilmuma ja sealt juba Beka poolt muretsetud põtradega Kolõmad ning seejärel Korkodoni mööda ülesvoolu edasi sõitma. Beka sõitis juba detsembris tagasi ja pärast seda polnud meil tema kohta kuni Sredne-Kolõmskist ärasõiduni mitte mingisuguseid teateid.

Talvel lahkus meist radist Bizjajev, kellel oli vaja Moskvasse tagasi sõita, ja K. A. Salištšev võttis endale peale topograafilise kaardistamise ja astronoomiliste tööde ka kohustuse vastu võtta astronoomiliste punktide kindlaksmääramiseks vajalikke ajasignaale.

Näis, et meie ees seisis võrdlemisi lihtne ülesanne — Sredne-Kolõmskis toiduaineid koguda ja siis nendega Verhne-Kolõmskisse sõita. Kuid nii esimene kui ka teine osutusid väga raskeks.

Meile Teaduste Akadeemia poolt saadetud toiduained olid alles Nižne-Kolõmskis, kuhu aurik nad sügisel toonud oli. Meil läks suure vaevaga korda nende toiduainete arvel Jakutgostorgilt vajalikke produkte saada. Sredne-Kolõmskist Verhne-Kolõmskisse sõitmiseks suutsime väga vähe põtru koguda ja nad olid suuremalt osalt kurnatud. Jaanuari lõpul saatsin ma laadungipartiiga ette kolõmaalase Vanja Berjozkini (kes

meiega Kolõma alamjooksule sõitis) ja 12. veebruaril asusime ülejäänud põtradega ise teele.

Leida Kolõma äärest teejuhti Omoloni jaoks on nii-sama raske kui Korkodoni jaoks, sest kolõmaalased sõidavad ainult selle jõe alamjooksule.

Ainult Berjozkin oli möödunud aastal koos hüdroloog B. Zonovi ekspeditsiooniga Omoloni keskjooksu kaudu Gižigas käinud ja sealt Omoloni ülemjooksule tagasi sõitnud, kusjuures ta läbis sellel jõel kevadel umbes 700 kilomeetrit. Seega oli ta siin ainus Omoloni tundev inimene.

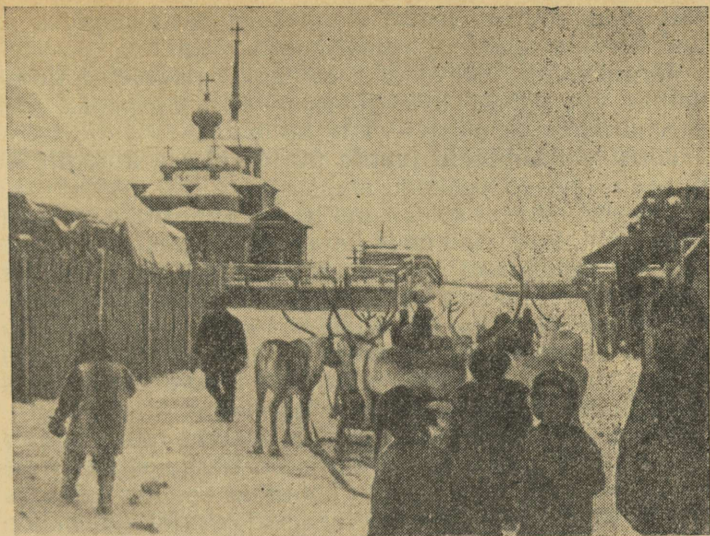
Ma saatsin Berjozkini ette sellepärast, et ta esimese laadungipartiiga võimalikult ruttu Verhne-Kolõmskisse jõuaks ja kohapeal kontrolliks, kas seal põtru Korkodoni mööda ülesvoolu sõitmiseks ette valmistatakse, ja et ta nende hankimist võimalust mööda kiirendaks. Kuid juba mõni päev pärast tema ärasõitu hakkasin ma temalt südantlõhestavaid kirju saama. Esimesel päeval (26. jaanuaril) kirjutas ta mulle:

«Jõudsime esimeste elanikeni; teatan teile, et juba kaks põtra tee peal lõppes, kuidagimoodi pääsesime ädalani, ei tea, kuidas me edasi sõidame, põdrad on väga halvad, läheduses pole nende jaoks sööta. Kõigile tervisi, jõudsin hästi pärale.»

Edasi läks lugu iga päevaga järjest halvemaks ja 31. jaanuaril kirjutas ta:

«Teen teile teatavaks, et olen väljapääsmatus olukorras... Põdrad ei saa ilma teeta koormat (vedada), järele on jäänud ainult kaheksa põtra, kes veel liikuda, koormat vedada suudavad, ädal on väga kaugel. Mõned põdrad veavad ilma nartata kuidagimoodi jalgu järel, kuid et põtradele pikka puhkust anda, selleks ei ole küllalt head söödamaad ja lumi on sügav, põdrad jäid seisma, nad ei suuda isegi nagu kord ja kohus lund kaapida, väga, väga halvad põdrad.»

Ja viimases kirjas, mis oli adresseeritud «Seltsimehele Teaduste Akadeemia ülemale», teadustas Berjozkin, et ta jäi seisma 200 jakuudi versta (umbes 160 kilomeetri) kaugusel asuvas Alõ-Kjujoli asulas ja enam edasi sõita ei saa: «Kui sõita, siis saatke korral-

Sredne-Kolōmsk veebruaris. Põdrad on ette antud.

dus, kuidas sõita, kuid need põdrad ei vea, ja kui veavad, siis hukuvad. Ma ei taha põtru tappa.»

Need põdrad, kellega sõidame meie, pole paremas seisukorras — nad on väga kurnatud. Esimesel päeval katame (olles teele asunud õhtul) ainult viis kilomeetrit. Tee on väga raske: lumi on sügav ja tee on täis tuisanud.

Järgmisel päeval sõitis meie ettevõtja Pjotr Sivtsovi narta ühele põdrale peale ja vigastas selle selga. Põder ei suutnud püsti tõusta ja tuli maha jätta. Jääme kolm kilomeetrit kaugemal seisma. Teised põdrad on nii väsinud, et otsustame järgmisest päevast puhkepäeva teha; on selge, et seda pagasit, mis meil kaasas on, pole võimalik edasi toimetada, kuigi ma juba Sredne-Kolōmskist välja sõites peaaegu terve tonni mitmesuguseid asju maha jätsin. Jätame siia lähima elaniku juurde maha veel kaks kotti jahu, kastitäie küünlaid ja telgi- puud. Kuid see ei aita, üheksa kilomeetri kaugusel jur-

tast jätab Sivtsov metsa maha kaks väsinud põtra ja ühe narta, et need tagasiteel kaasa võtta.

Järgnevatel päevadel sõidame päevas kõigest umbes viisteist kilomeetrit, kusjuures me pooltel teel seisma jääme ja põtru puhata laseme.

Põtru või hobuseid juurde üürida ei saa kusagilt — see piirkond on peaaegu elaniketa.

Viiendal päeval sõidan ma koos Govjaziniga ette, et leida koht, kust saab meie karavani abistamiseks hobuseid ja küllaldaselt hulgal veokeid üürida. Kehvas Kamsa asulas ootame ligi kaks päeva mahajäänud karavani. Siin oli hiljuti «munjahh» — koosolek, mistõttu siia on kokku tulnud üsna palju jakuute. Ma pakun väga ohtrat tasu — tavalisest kaks korda suuremat, ja meil õnnestub üürida kuus veokit.

Verhne-Kolõmskisse sõitmise ajal saime hästi tundma õppida Kolõma jakuutide elu, sest tihtilugu tuli pool päeva või isegi terve päev hobuseid oodates jurtades istuda. Kolõma jakuutide heinamaad olid tol ajal nende majapidamise aluseks, sest karjakasvatus oli rööbiti kalapüügiga peamiseks toiduallikaks. Seepärast said lähedasi ja häid heinamaid omanud rikkad enne seda, kui 1930. aastal likvideeriti külakud, ulatuslikult ekspluateerida maata kehvikuid.

Tavaliselt võeti meid jurtades väga külalislahkelt vastu, samuti nagu see oli olnud Jakuutia lääneosas, kuid võõrustamine on siin mõnevõrra teistsugune. Kui Lääne-Jakuutias pakutakse võid ja hajakki, siis siin on peamiseks võõrustoiduks stroganina. Selle valmistamiseks soojendatakse ahju juures just külma käest toodud toredat suurt tširi (mis on siinse mõõdu järgi kaheksa-kümme sõrme lai), temalt kõrvaldatakse noaga soomused koos nahaga ja siis lõigatakse ta väga nägusateks õhukesteks viiludeks. Seda stroganinat süüakse harilikult ainult soolaga, ilma leivata, ja see maitseb ülihästi.

Üks reisija kirjutas, et maitset ei saa stroganinaga midagi võrrelda: ta on palju õrnem kui austrid ja sulab mõnusalt suus. Isegi kehvades jurtades, kus endalgi midagi süüa polnud, püüti meid vastu võtta võimalikult hästi ja pakuti mõnikord alustassil mitu lihatükki.

Kamsas jagunes meie karavan kaheks rühmaks. Salištšev sõitis minema hobustega ja pidi ööbima jurtades, sest talvel, kui hobused töötavad, vajavad nad heinu. Mina sõitsin kurnatud põtradega edasi aeglasemalt. Olime määranud kohtumiskohaks Alõ-Kjajoli, kus meid ootas Berjozkin. Pärast kärarikast Kamsa jurtat tundsin ma suurt mõnu telgis ööbimisest, kuigi pakane ulatus veel 45 kraadini. Nüüd ei tundunud see temperatuur mulle enam nii kohutavana kui 1926. aastal, ja õhtul, kui me olime ööbimiskohale jõudnud, seadsin ma koos oma reisikaaslase, töölise Vassiliga üles telgi, muretsesin puud ja tegin tule ahju; siis sõin teevee keemahakkamist oodates stroganinat tširist, millega me olime piisaval hulgal varustatud.

Salištšev suurendas edasiliikumisel hobuseid üürides järjest oma karavani. Nii võis ta mulle veokeid vastu saata, mina aga saatsin järk-järgult tagasi kõige kurnatumad põdrad.

Kolõma hobuserakend pakkus tol ajal väga lõbusat vaatepilti: siin ei kasutatud veel aisasid, nende vahele rakendati üksnes härgi. Hobused vedasid saani nööriaga, mis oli seotud tavalise sadula külge. Saani pandi ainult kümme puuda (sada kuuskümmend kilogrammi), voorimees ise istus hobuse seljas. Kui oli vaja allamäge sõita, tuli voorimees hobuse seljast maha ja hoidis saani tagaotsast, et see hobusele peale ei sõidaks. Kolõmaalsed väitsid, et hobustel on nii märksa kergem.

Alõ-Kjajolis jõudsin ma Salištševile järele ja leidsin seal eest Berjozkini meie esimese rühmaga.

Alõ-Kjajolist alates sõidame edasi neljas rühmas, millest kolm eesmist sõidavad hobustega, kuna viimaseks sõidab rühm põtradega. Sel teekonnal tutvusin ma rohkem kui Verhojanski mäestiku ületamise ajal põtrade jõu ülemmääraga. Põder on väga sõnakuulelik loom ja ta veab nii kaua, kuni tal on veel kas või pisutki jõudu. Kõige kindlam tunnus, mille järgi saadakse teada, kas põder on väsinud või mitte, on saba. Kui põdrad jooksevad kärmesti ja hoiavad oma sabajuppi püsti, on nad värsked ja jõulised. Kui aga saba ripub, on põder väsinud. Eriti väsinud põtru, kes käia ei suutnud, ravis Pjotr Sivtsov väga originaalsel mee-

todil. Ta sidus põdral neli jalga kokku, tõstis ta siis jalgupidi üles ja kõlgutas teda mitu korda õhus.

Esimene kord kui ma seda nägin, arvasin ma, et Sivtsov tahab vaest looma tappa. Kuid ta päästis põdra jalad lahti ja läbiraputatud loom jooksis metsa; nähtavasti on see kohapealne rahvalik meetod.

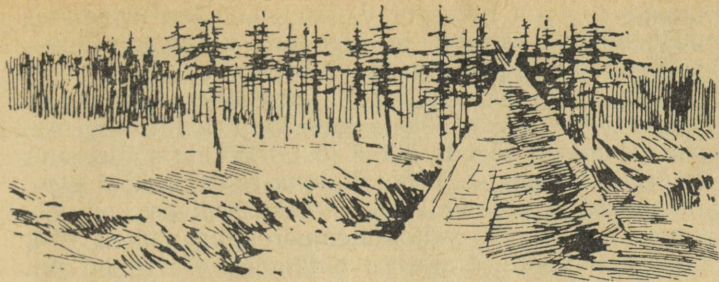
Kord õnnestus meil teel olles üürida mitu põtra koos nartadega abiks meie omadele. Need olid päris noored, aastased põdrad toredate tumedate silmadega, mida piiras hele rant. Peatustel jurtade juures närisid nad õuel vedelevaid kalatükke ja püüdsid neid sõrgadega kaapida nagu sammalt. Kõik juuresolijad kohtlesid neid ülimalt õrnusega.

Verhne-Kolõmski lähedal jõudis meile järele Beka, kes tuli ulussi keskusest, kus ta oli viimaseid põtru kogunud, ja teatas, et kõik on juba valmis.

2. märtsil tuli meie viimane rühm kahenädalase hilenemisega Verhne-Kolõmskisse ehk Krepostisse, nagu seda asulat veel endistest aegadest hüüti.

Seega kulutasime teekonnale Sredne-Kolõmskist Verhne-Kolõmskisse, mis tavaliselt on lihtne ja hõlpus, palju raha ja jõudu.

Verhne-Kolõmskis sõlmiti pärast pikki läbirääkimisi leping Beka ja Verhne-Kolõmski rahvusringkonna nõukogu vahel. Põdrad kuulusid paljudele asula elanikele ja Beka oli ainult nende volinik. Meile pidi muretsetama kolmkümmend nartat ja neli teejuhti. Ma maksin iga rakendi eest sada seitsekümmend viis rubla; selle raha eest oleks võinud osta mõlemad põdrad koos nartaga. Nii kõrget hinda tuli aga maksta selleks, et ahvatleda põtrade omanikke laskma oma loomi kohutavatesse ja tundmatutesse paikadesse.

JUKAGIIRIDE MAAL

4. märtsil antakse ette uued põdrad. Pärast meie armetuid ja kurnatud loomi näivad need haruldaselt tugevate ja rammusatena.

Verhne-Kolõmskist tuleb meil sõita algul veidi maad ülesvoolu mööda Jassatšnajat, ja sealt põiki üle vee-
lahkme Kolõma äärde minna. Jassatšnaja alamjooksul asub väike jukagiiride asula — Nelemnoje. Siin elab suur osa Kolõma ülemjooksu jukagiiridest.

Kunagi olid jukagiirid arvukas ja tugev Kirde-Aasia rahvas. Jukagiiride maa hõlmas Jana, Indigirka, Kolõma ja Anadõri jõgikondi ning ulatus idas Anadõri laheni. Kui siia tulid venelased, ei olnud siin veel jakuute (välja arvatud Jana ülemjooks), evenid aga rändlesid väikesel arvul mägedes. Jukagiirid elasid peamiselt jõeorgudes; kuid jukagiiride arv vähenes järkjärgult, ja Johhelson tegi kindlaks, et neid 1900-ndate aastate algul oli kõigest 700 hinge. Üle 300 neist rändles läänepoolses tundras, Indigirka ja Kolõma alamjooksu vahel. Kolõma ülemjooksul elas Johhelsoni andmeil ligi 200 jukagiiri, vähesel arvul oli neid veel Omoloni alamjooksul. Nende andmete järgi, mis mul õnnestus koguda 1930. aastal, elas Kolõma ülemjooksul kõigest 125 jukagiiri. Mõödunud sajandil Kolõma ääres töötanud arst Mitskevits kirjeldas jukagiire järgmiselt: «Jukagiirid on sihvakad, kerged ja lüheldast kasvu ini-

mesed, neil on pikergused näod, heledad pruunid silmad, mustad, sirged ja õlgadeni ulatuvad juuksed, nende nägudel peaaegu puudub karvakasv.»

Jukagiiride majanduslik olukord oli enne nõukogude võimu väga raske. Põliste küttide ja kaluritena elasid nad peamiselt jõgede ääres ja nende elu sõltus suurel määral kalasaagist. Põtru Kolõma ülemjooksul elavad jukagiirid ei pidanud ja ka tõelisi Kolõma koduloomi koeri oli neil väga vähe: ühes perekonnas oli tavaliselt kolm-neli koera. Kevadise rändamise ajal pidid jukagiirid end koerte abistamiseks ise nartade ette rakedama.

Juba siis, kui me Kolõma ääres viibisime, toimetasid Gostorgi spetsiaalsed reisivad agendid toiduaineid neisse paikadesse, kus elasid jukagiirid. Hiljem ehitati Korkodoni suudmesse kultuuribaas, mis nüüd teeb suurt tööd selle väikese rahva abistamiseks kultuuri alal ja tema elu-olu muutmiseks.

Nelemnojes ühines meie karavaniga veel üks reisi-kaaslane. Beka võttis Stolbovajasse viimiseks kaasa mingi vana väeti eidekese, kellel oli peas karusnahkne tanu ja jalas seemisnahksed püksid. Peatuste ajal süütas ta lõkke ja istus siis kaua käsi soojendades selle juures, väike piip suus.

Nelemnojest Korkodonini saime sõita saanijälgi mööda: siitkaudu veeti talve algul kaupu Korkodoni suudmes asuvast Gostorgi faktooriast; lumetorm oli need jäljed juba kinni ajanud, kuid vilunud teejuht võis nad leida — seal on lumi märksa kõvem ja nartad ei vaju nii palju sisse.

Me liigume Kolõmad mööda ülesvoolu võrdlemisi aeglaselt, 20 kuni 30 kilomeetrit päevas. Iga kolme päeva järel teeme puhkepäeva, et põtru puhata lasta, kuna nad peavad endale sammalt hankima üsna sügava lume alt. Seetõttu jõuame Korkodoni suudmes asuvasse faktooriesse alles 17. märtsil.

Faktoorias leiame peale oma vana tuttava Dmitri Vinokurovi eest Berežnovi — Kolõma ringkonna täitevkomitee liikme, kes on ühtlasi Gostorgi agent. Kui ta Sredne-Kolõmskist teeles asus, palusin ma teda, et ta püüaks meile muretseda teejuhi Korkodoni äärde.

Veebruaris käisid siin evenid Korkodoni parempoolsete lisajõgede — Rassohha ja Sugoi — ülemjooksult kaupu ostmas. Berežnov oli kulutanud mitu päeva kõnelustele evenidega, kuid tal ei läinud korda neid nõustuma panna meie ekspeditsiooni Korkodoni mööda juhtimisega.

Nad ütlesid, et praegu ei saa Korkodoni mööda liikuda, et seal olid hiljuti olnud suured tulekahjud, mis põletasid ära kogu sambla, mistõttu seal ei saa põtru kuskil sööta, Korkodonil on paljudes kohtades jääaukuid ja seal on võimatu nartadega sõita.

Edasi sõita tuli nähtavasti samuti nagu me olime sõitnud möödunud aastal Kolõmal, s. o. ilma teejuhtideta. Esimest osa Korkodonist — umbes 90 kilomeetrit, kuni Rassohha suudmeni — on kerge läbida. Siin oli Beka tihti käinud ja ta tundis teed hästi, Rassohha suudmes aga peame leidma jukagiiride taliasula.

Stolbovajas reformeerisime veidi oma karavani: Beka jättis siia ühe osa halbu põtru ning võttis nende asemele oma põdrad, mida üks even läheduses karjatas. Meil oli nüüd kaheksakümmend neli põtra, mis olid rakendatud kolmekümne viie narta ette. Korkodoni mööda ülesvoolu sõitis meiega kaasa Berežnov. Ta tahtis jukagiiridele Rassohha suudmesse jahu viia, sest nad ise ei saanud oma väheste koertega faktooriasse sõita.

Korkodonil sõites kohtasime kolmandal päeval esmakordselt suuri jääpealseid veevälju. Vesi kattis suures ulatuses jõeharu, mida mööda me sõitsime; oli näha ka lahtisi jääauke. See kinnitas veel kord kõige pessimistlikumate ekspeditsiooni liikmete süngeid eelaimdusi, kellele tahtmatult tulid meelde evenide ennustused alalõpmatute jääaukude kohta.

Neljandal päeval jõudsime Rassohha suudmesse, kuid siingi ootas meid pettumus: jukagiiride peatuskohas polnud hingegi.

Rassohha suudmes asuv Tšingandžaks hüütav jukagiiride asula koosnes mõnest jurtast, mis olid ehitatud jakuudi mustri järgi, ja mõnest labaasist (aidast). Siinseid labaase ehitatakse toiduainete kaitsmiseks metsloomade eest ühele või kahele kõrgele postile, nii et aita

pääseb ainult redeliga. Peale nende ehitiste olid jurtrade lähedal kuivast rohust valmistatud koerakuudid.

Asula lähedalt jõelt leidsime jukagiiri — tumma vanamehe, kes oli siia jäänud kala püüdma. Ta seletas Berežnovile märkide abil, et teised jukagiirid olid ülesvoolu kalastama läinud, nagu nad seda märtsis tavaliselt teevad. Tummal oli küllalt toiduaineid ja ta oli ennast varustanud oravanahkadega, et nendega tasuda Berežnovi poolt toodud kaupade eest.

Rassohha suudmesse jäime üheks ööpäevaks, et võimaldada Salištševile astronoomilist punkti kindlaks määrata. Mina läksin sel ajal ülesvoolu kaljusid uurima ja vaatama, mis saladuslik maa see on, mis ida poole laiub. Kui ma olin suuskadel märke roninud, avanes mulle avar vaade: Rassohha ja Korkodoni vahel asus madal tasane kiltmaa. Korkodoni org kulges itta; kaugel särasid lumised mäetipud.

Kui me Korkodoni oru suuna kaardile märkisime, ilmnes, et see org kulgeb meile sobivas suunas ja et me sealtkaudu pääseme Krestiku jõe suudmesse Omoloni. Mäe pealt oli näha, et Korkodon ei olnud paljudes kohtades kinni külmunud — paistis lahtine tume vesi, parempoolsel kaldal aga laiusid metsatulekahjude poolt põletatud määratu suured alad. Tähendab, kui me edasi läheme, peame otsima mitte ainult teed, vaid ka söödmaad põtradele. Võib-olla on tulekahju ida pool kandunud ka Korkodoni vasakule, lõunapoolsele kaldale, ning meil tuleb jõest eemalduda ja näljaga ähvardavaid põlenud paiku vältida.

Selleks, et kindlustada karavani liikumine Omoloni juurde kindlaksmääratud marsruuti mööda, lubasin ma Bekale suure preemia, kui ta meid enne jääminekut Omoloni ülemjooksule Krestiku juurde viib.

Kolm päeva liigume jukagiiride kitsaste nartade järges aeglaselt Korkodoni mööda ülesvoolu. On näha, et nad tihti seisma jäid ja jää sisse aukusid raiusid, et jääaluste võrkudega kala püüda. Lõpuks ütleb Beka ühel nende peatuskohal, et jukagiirid on nüüd juba lähedal, jäljed on üsna värsked, ja et võib neile järele jõudmata ööbima jääda. Me jätame oma reisikaaslased maha ja sõidame temaga kahekesi jukagiire otsima.

Mõne kilomeetri edasi sõitnud, silmasime kõrge järsaku all jõe suubumiskohal paplisalu juures jukagiiride laagripaika. Öhtupäike valgustas heledasti hiljuti püstitatud telkelamu pruune nahku. Mehed on kalastama läinud, mõned naised on ametis telkelamute ja telkide püstitamiseга. Kuiva kollase rohu puhmadel istuvad kahe- või neljakesi koos väikesed mustad terava ninaga koerad: rohutuustid on neile alla pandud, et nad ei külmetuks. Sealsamas kõrval lamavad lumel karusnahkadesse mähitud imikud. Ühel jukagiiril on telkelamu asemel telk; telgid on rändamisel märksa sobivamad kui nahast ja kasetohust telkelamud, nad on juba kindlalt juurdunud jakuutide juures ning on tungimas jukagiiride ja evenide juurde.

Varsti pärast meie tulekut ilmuvad mehed. Esimesena tulevad väikesed viie- kuni kuueaastased poisid. Nad liiguvad laiadel ja lühikestel suuskadel, jäljendades sammudes mehi. Siis ilmuvad avarates põdranahksetes kasukates täiskasvanud. Meid võetakse vastu kõige suuremas telkelamus ning võõrustatakse tingimata tee ja kalaviiludega. Korkodoni kogu elanikkond — kaksikümmend hinge — on sellesse telkelamusse kokku tulnud meid vaatama.

Järgmisel päeval tulid jukagiirid meie juurde, et Berežnovilt toiduaineid saada ja temale karusnahku anda. Meie nartade vahele seati üles kolmjalg ja selle külge riputati kaalud. Kaaluti jahu, nuusutati ja jagati tubakat, kombati manufaktuuri. Naised väljaõmmeldud rinnalappidega, mille muster oli laenatud evenidelt, seisis väärikalt. Erilise mulje jättis kõigile meie teejuhtidele noor, seitsmeteistkümnep või kaheksateistkümnepaastane heleda näoga neiu — kuulus kütt Olga. Ta käib juba iseseisvalt jahil ja tappis tänavu talvel viiskümmend oravat. Jukagiirid andsid Berežnovile mitte üksnes oma, vaid ka neid karusnahku, mis olid ostetud neid mõnikord küllastavatelt mägievenidelt.

Berežnovi abiga keelitame jukagiire kaua, et nad meile annaksid teejuhi Korkodoni mööda ülesvoolu sõitmiseks. Jukagiirid sõidavad tavaliselt talve lõpul mööda Korkodoni üles kalastama, tulevad aprilli lõpul tagasi Rassohha suudmesse ja lähevad siis suvel Korko-

doni mööda allavoolu kuni Kolõmani. Kaugel ei ole keegi neist Korkodoni mööda käinud, ja jukagiirid ei ole kaua aega nõus meile teejuhti andma.

Istume sõõris telgi põrandal, joomes aeglaselt teed ja peame väga pikki diplomaatilisi läbirääkimisi. Jukagiirid tahavad näidata, et nad osutavad meile suurt vastutulekut juba üksnes sellega, et nad siia meie juurde on tulnud ja meiega kõnelevad. Vana jukagiir Grigori ütleb:

«Selle tõttu, et me täna jõge mööda ülesvoolu ei rännanud ja vanale kohale jääme, ei saanud me kala püüda ja oleme näljased. Eile tahtsime teid paluda, et te meiega koos ülesvoolu rändaksite, kuid me teame, et te kavatsete pikale teekonnale asuda, me ei tahtnud teid tülitada.»

Hiljem öeldakse meile, et kui keegi meestest meiega teejuhina kaasa läheb, tuleb neil kõigil jällegi nälgida, sest kalasaak jääb väiksemaks. Lõpuks, pärast kümnenadat tassi teed, välja kaubelnud suure tasu, nõustuvad jukagiirid meile ühe vanamehe teejuhiks andma.

Peale kaubandusalaste asjade pidi Berežnov kohaliku täitevkomitee liikmena ka munjahhi korraldama. Jukagiiride teenindamiseks kavatseti Stolbovaja ääres faktoorias luua kultuuribaas, ja jukagiire oli vaja veenda, et nad baasi ümbrusse paikselt elama asuksid. Kuid kõigile Berežnovi kinnitustele, et neil baasi juures kergem elada on ja et siis enam kunagi nälgida ei tule, vastasid jukagiirid keeldumisega. Nad ütlesid: «Elage ise kultuuribaasis, meie küll ellu ei jää; kui me peame loobuma vabast õhust ja rändamisest, siis me sureme.» Nii sõitiski Berežnov tagasi, saavutamata seekord nende nõusolekut vahetada vaba rändelu kindlama paikse eluviisi vastu. Hiljem, kui kultuuribaas oli ehitatud, asusid jukagiirid järk-järgult selle lähedale elama.

Pärast kokkusaamist jukagiiridega otsustati nende nõuandel Korkodonilt lahkuda, sest seal hakkas liiga tihti esinema ohtlikke jääauke, kuhu nartad võisid kergesti sisse kukkuda (eelmisel päeval kukkus minu narta üks põder poolenisti läbi jää, mis oli eesmistest põtrade jalgade all purunenud), ja edasi liikuda otse läbi soode ja metsade piki vasaku kalda mägede jalomit.

See lühendas tublisti meie teed, sest et Korkodon ülalpool Rassohhad laias orus lookleb ning väikseid harusid ja saari moodustab.

Jukagiirid olid läinud pisut ülesvoolu ja siin kalastama hakanud. Põiki üle jõe raiuti mitu jääauku, kuhu lasti võrgud. Sellega olid ametis kõik mehed, kaasa arvatud poisid.

Olles Korkodonilt lahkunud, liikusime põiki läbi kuntuki — nii nimetavad kolõmaalased hõredat metsa, millega on kaetud terrassid jõe ja mägede jalami vahel. Varsti selgus, et vana jukagiir, kes muidu oli armas ja sõbralik inimene, teejuhina mitte kuhugi ei kõlba. Suuskadel ees käimiseks ja eesmistele põtradele tee (suusaraja) tallamiseks polnud tal jaksu ja põdrakaravani jaoks tee valimisest ei teadnud ta midagi. Seetõttu, vanameest mõnda aega naernud, paigutas Beka ta ühele tagumisele nartale.

Järgmise lootuse paneme juba kohtumisele mägi-eevenidega. Seetõttu vaatame tähelepanelikult, kas ei leidu kusagil ratsapõdra jälgi.

KAS ME LEIAME MÄEKURU?

Korkodoni org on alamjooksul väga lai, ligemale seitse-kaheksa kilomeetrit. Me liigume piki vasaku kalda mägesid, kus peaaegu ei ole kaljusid. Selleks, et kaljusid üle vaadata ka parempoolsel kaldal, tuleb mul see suur vahemaa suuskadel katta ja siis piki kaljusid jõe ääres liikudes metsa tagasi minna sellele kohale, kus oli kokku lepitud kohtuda Berjozkiniga, kes minu nartasid juhtis. Verhne-Kolõmskis olin ma endale ostnud põdrajalanahaga (kamussiga) tallutatud kohalikud suusad. Nende laius oleks suusasportlasele tundunud uskumatuna: keskmine osa oli kakskümmend kaheksa sentimeetrit lai. Kuid niisuguste suuskadega on väga hea käia ja nad sobivad mäkketõusmiseks.

Talvel on inimene siin ilma suuskadeta täiesti abitu. Meie teejuhtidel on suusad justkui jalgade külge kasvanud. Beka ja tema abilised kord tallavad karavani ees käies eesmise narta jaoks suusarada, kord sammuvad karavani kõrval, kord istuvad suuski ära võtmata viivuks nartale, jalad üle ääre rippumas. Huvitav on vaadata, kuidas nad põtru püüavad. Mõnikord ronivad põdrad väga kõrgele mägedesse. Siis jookseb Beka neile nobedalt järele ning laskub jooksva karja järel tihedas metsas ja mätaste vahel järsust mäest uskumatult kiiresti alla.

Korkodonil liikumise kolmandal päeval, jõudmata Bilirikeni jõeni, läheme risti üle evenide jälgedele, kes

on liikunud edela poole. Meie jakuudid kogunevad kohe laagripaiga jäänuste ümber ja teevad jälgede järgi kindlaks, kes siin on käinud; otsustatakse, et evenid pole jõudnud kaugemale kolmest päevateekonast, et siin oli kakskümmend põtra, naisi, kolm meest ja et lapsi ei olnud. Ma tundsin selle jälgede lugemise kunsti vastu suurt aukartust ja tuletasin tahtmatult meelde jutte kuulsatest jäljetundjatest.

Kui Beka oli jälgi näinud, asutas ta ennast kohe teele minema. Ta võttis veidi sööki, kerge põdranahkse kasuka, jättis maha kõik rasked asjad ja läks jälgi mööda edela suunas. Meie aga liigume Korkodoni mööda edasi ülesvoolu ja satume Bilirikeni suudmes ootamatult veel ühele laagripaigale. Kogu lumi on põtrade poolt ära tallatud, eemal jõe ääres seisab inimene. Silmanud meie karavani, viskab ta maha koti, mida ta on käes hoidnud, ja jookseb metsa. Me otsustame lähedale peatuma jääda ja esialgu kuni Beka tagasijõudmiseni evene mitte otsida: peale tema ei oska meist keegi eveni keelt.

Beka läbis evene taga ajades mitukümmend kilomeetrit, jõudis neile järele, ööbis ja tuli hommikul meie juurde tagasi. Evenid, keda ta leidis, ei nõustunud meiega kaasa tulema: neil oli üksainus mees, kes ei saanud lapsi maha jätta. Ta saatis meid teise perekonna juurde, kelle kõrval me just peatusime.

Pärast seda pettusin ma pisut meie jäljetundjates: nad olid ju öelnud, et seal on kolm meest ja ei ole lapsi.

Hommikul läheb Beka evene keelitama. Algul käis ta ära lähimas telkelamus, kuid ei saavutanud seal mitte mingisuguseid tulemusi, ja läks siis mõni kilomeeter eemale, kus peatus veel üks perekond. Lähimas jurtas keeldusid evenid meiega kaasa tulemast ja nad olid, nagu rääkis Beka, väga kohkunud. Neid olid ära hirmutanud valgekaartlaste jõugud, kes siin mitu aastat pärast revolutsiooni ringi hulkusid ning toiduaineid ja põtru röövvisid. Kuulnud meie ekspeditsioonist, mõtlesid nad, et see on jälle sõjaväesalk ning et neilt võidakse põtru ära viia ja mehi teejuhtidena kaasa võtta.

Päeval tuli meie juurde — tõenäoliselt maad kuulama — umbes seitsmeteistkümne-aastane ilmetu poiss.

Ta jäi telgis seisma ja otsis silmadega ikooni, kuna ta seda aga ei leidnud, lõi ta paar korda risti ette rippuvate labakinnaste poole. Siis istus ta sissepääsu juurde ja vaikis kaua, kuni me teda küsitlema hakkasime.

Teine külaskäik oli efektsem. Tuli keskealine evenerekollases kaftanis, mille ääred ja taskute servad olid punaste ja siniste litritega välja õmmeldud. Ta ei tahtnud meiega kaasa sõita: ta oli Sugoi ülemjooksult siia tulnud tõsise kavatsusega — kaasat kosima. Me katsusime teda meile Korkodoni ja Sugoi ülemjooksu joonistama panna. Ta võttis pliiatsi kätte ja tahtis joont vedama hakata — eveneid joonistavad neile tuttavate kohtade kaarte üldiselt hästi, — kuid loobus sellest siis kartlikult.

Päeval käisin ma piki Korkodoni, et üle vaadata kaldaäärsed kaljud, ja nägin veel üht eveni, kes jääaugust kala püüdis. Ta istus täiesti liikumatult jää peal, küürutas jääaugu kohal, kuhu oli sisse lastud õngenöör, ja ei pööranud isegi pead, kui ma tema juurde astusin. Minu tervitusele vastas ta «tervist» ja vaatas jälle ainiti jääauku. Ta oli üleni räbalates. Täiesti paljas, karvada põdranahkne kasukas, kulunud kaljukassinahast kaelavöö-boa ja katkiste sõrmedega seemisnahksed kindad. Niisuguse kalastamise tulemused on siin väga kehvad, kuid, nagu ütles Beka, eveneid olid väga rahul. Nad peatusid siin alles nädala ja olid juba püüdnud viis kala; nende evenide elu polnud kerge.

Beka tuli teisest jurtagasi samasuguse negatiivse tulemusega. Tema sõnade järgi ei nõustu ükski even meiega kaasa sõitma, väites, et nad Korkodoni ülemjooksu ei tunne. Need evenid rändlevad Korkodoni ja Sugoi keskjooksu vahelisel veelahkmel, ei käi kunagi ei Kolõmal ega Ohhoota rannikul ja ei ole iialgi näinud ei venelasi ega kaupmehi-jakuute. Sisseoste teeb neile üks rikas even, kes elab Korkodoni ääres märksa kaugemal ülesvoolu, ja mitte keegi neist ei saa meid mitte ainult saata, vaid meile isegi mitte teed kirjeldata. Ainult üks vanamees halastab meie peale ja andis Bekale nappe andmeid eelseisva teekonna kohta.

Õhtul sõidan ma Bekaga vanamehe juurde, et temalt võimalust mööda rohkem andmeid hankida. Telkelamu

asub jõe ääres mäe peal hõredas lehisemetsas. Meid pannakse istuma aupoolele, põdranahkadele. Vana naine hakkab võõrustoitu valmistama. Liha lõikama asudes peseb ta enne käsi ja nägu, pritsides vett suust. Teed serveeritakse väikesel madalal puust laual; emailleeritud taldrikule on pandud väikesed põdraliha tükid.

Vanamees jutustab, et ta on noorena Korkodoni ülemjooksul käinud, et tuleb veel minna väga kaugele ja et me ei ole veel läbi käinud isegi poolt teed. Edaspidi tuleb veel üks kitsas koht — järskude kaljudega kuristik, mille nimi on Abkit («Kuristik» eveni keeles). Sellest kuristikust on jõe läteteni niisama palju maad kui selle suudmeni.

Kaugel sealpool kuristikku, vasakul kaldal, tulevad järsud Eleni kaljud. Nende kaljude vastas asub väike jõgi, mida mööda tulid kunagi vene kaupmehed koertega Omoloni kaudu Gižigast. Selle jõe nimi on «Vene jõgi» ja selle kaudu pääseb Omolonile, Korkodon ise aga voolab edasi kahe kõrge mäe vahel ja jaguneb kaheks väikeseks jõeks.

Me istume kaua vanamehe juures, kuid ta on nähtavasti tõepoolest palju unustanud ja ei suuda meile nimetada meie teele jäävate jõgede täpseid kaugusi ega nimesid.

Kogu selle aja jooksul, mis me telkelamus viibime, sõelub koer edasi-tagasi, lootes laualt suutäit saada. Varsti tulevad peremehe tütar ja poeg, kes istuvad tagasihoidlikult teisele poole kollet. Poeg tõi tapetud jänese, keda siinsamas puhastama hakati.

Järgmisel päeval saadame tagasi oma vana jukagiiri, kuna ta niikuinii ei tunne ei eesseisvat teed ega nimesid, ja me sõidame jälle ilma teejuhita. Algul, nagu ütles even, peame liikuma jõest eemal, läbi soode, et teed lühendada ja ka sellepärast, et parempoolsel kaldal on jõe lähedal kõik söödamaad suures ulatuses põlenud. Päeval liigume täielikus vaikuses. Satume tihti ainult oravate, rebaste ja jäneste jälgedele. Mõnikord lendab mööda laanenäär või sünge must ronk.

Karavani ees käib harilikult Beka vanem abi — jakuut hüüdnimega Kuka, vana, vilunud teejuht, kes oskab hästi teed valida ja rajada. See töö pole kau-

geltki lihtne ja on pealegi väga väsitav: tuleb kogu aeg suuskadega lumel käia ja enda järel nartade ahelat vedada. Eesmine narta on peaaegu päris tühi ja põdrad ainult tallavad lund. Järgmisel nartal on kerge koorem, sellele järgnevad juba täiskoormaga nartad, igäühel neist on umbes sada viiskümmend kilogrammi. Eesmised põdrad nõrkevad tihti ja neid tuleb välja vahetada. Kuid Kuka läheb kogu päeva väsimatult edasi, ta on alati lõbus ja ümised mingisuguseid laule. Kord jätab ta ahela maha ja läheb ette, et välja valida hea koht ojasse või jõeharusse laskumiseks, kord raiub läbipääsu tihnikusse, kust me läbi läheme.

Kuka ahela järel liigub teine ahel, mida juhib Beka ise, ja sellele järgnevad teised küüdimehed — Dimitrjatska ja Konon. Dimitrjatska on väike ja pisut küürus jakuut. Konon on lõbus noor mees.

Kuka on optimistlik, kuid teised ja eriti vene töölised hakkavad norutama. Kuka on arvamisel, et kõik on parimas korras ja et me kahtlemata Omoloni äärde välja jõuame.

Peatuskohtadel, mille asukoha valib kas Beka või Kuka, kaevates selleks lund ja uurides sammalt, ootab põtru uus töö — sõrgadega lume kaapimine sambla juurde pääsemiseks. Sedamööda kuidas me ida poole liigume ja merele lähemale jõuame, muutub lumi sügavamaks ning meil läheb järjest raskemaks teed rajada ja põtru sööta. Kuid puhkepäevadel on põtradel siiski küllalt aega laagris ringi kolada ja midagi soolast otsida. Sealjuures närivad nad kõike, mis aga ette juhtub — kotte, karusnahast labakindaid, mütse, et proovida, mis maitsega need on. Üks põder minu ahelast sõi kord öösel ära neli kilogrammi sulatatud rasva ja ta kõht oli pärast kolm päeva korrast ära.

Kolm päeva pärast evenide laagrist lahkumist nägime, et Korkodon jaguneb eespool kaheks oruks, millest üks suundub lõunasse ja teine — kõrgetesse mägedese kirde poole. Näib, et see on see suund, mida me vajame, ja kui olen Kukale järele jõudnud, kes on keset tasandikku põtrade kohendamiseks seisma jäänud, ütleb ta rõõmsalt:

«Korkodon läheb vist mägedesse. Ta peab tingimata vasakule minema. Olen väga rõõmus: jõuan vist homme Omolonini.»

Õhtul jõuame jõgede hargnemise kohale, ja kuigi ida poole mägedesse eraldub võrdlemisi väike jõgi, läheb Kuka seda mööda ülesvoolu, väites, et Korkodon ei saa suunduda lõunasse. Alles siis, kui ta oli juba maha käinud terve kilomeetri, jõudis Beka temale järele ja sundis teda tagasi tulema, tõendades, et Korkodon ei saa kuidagi nii väike olla.

Me peatume Korkodoni selle tundmatu lisajõe suudmes; see on tõenäoliselt Džigudžaki jõgi, millest meile vanamees oli rääkinud. Siin on hea koht astronoomilise punkti jaoks: päris jõe suudmes kasvab ilus lehis, mille otsas on suur kotkapesa.

Järgmine päev on astronoomilisteks vaatlusteks väga ebasoodus: öösel on alanud lumesadu, mis kestab terve päeva; läbi valkja sombu pole näha isegi lähimat metsa. Kõik istuvad oma telkides ja mõtlevad mornilt eelseisvale teekonnale. Korkodon teeb kahtlemata järsu pöörde lõunasse ja voolab peaaegu rööbiti Omoloniga, mistõttu meie tee läheb palju pikemaks. Kõige süngemaid ennustusi tehakse vene tööliste telgis. Kõige hirmuäratavamate juttude levitajaks on Vanja Berjozkin. Üldiselt on ta väga armastusväärne noormees, hea iseloomuga, hoolas töö- ning eeskujulik põdra- ja koeraajaja, kuid ta armastab samuti nagu kõik kolomaalased väga kuulujutte ja hirmusõnumeid levitada. Juba teekonna algul kirjutas ta Verhne-Kolõmskist oma naisele koju, et «Obrutšev viib meid niisugusesse kohta, kus me kõik otsa saame, nii põdrad kui ka inimesed».

Omolonist, kus Berjozkin käis möödunud aastal, räägib ta kõige hirmsamaid asju: ülemjooksul, kuhu me tahame jõuda kevadeks, pole metsa paadi ehitamiseks; vool on nii kiire, et on võimatu kalda ääres püsida; paadi peatamiseks tuleb see kõiega puu külge siduda, kuid neil olevat isegi köied katkenud ja vool paadi kaasa kiskunud; kogu jõgi on kive täis, kus aga pole kive, seal on määratu suured vee poolt kokku kantud puukuhjatised, mille vastu põrgates paat tingimata peab ümber minema.

Kõik need jutud räägitakse mulle teiste vene tööliste poolt edasi veel rohkem liialdatult ja kõige süngemate ennustustega eelseisva hukkumise kohta.

Džigudžaki suudmes ei lähe meil lumesaju tõttu korda astronoomilist punkti kindlaks määrata ja pole ka võimalik mäe otsa ronida, et ettepoole vaadata. Alles järgmisel päeval lakkab lumesadu ja saab edasi liikuda. Kahe päeva pärast jõuame Korkodoni kuristikku. Me olime seni liikunud suure kiltmaa piirides; see võtab enda alla kogu maa-ala Omoloni, Kolõma ja Sugoi vahel ning on tolleaegsetele kaartidele märgitud Kolõma mägedena. Me tegime ettepaneku anda sellele kiltmaale nimeks Jukagiiri kiltmaa ja nii seda tänapäeva kaartidel ka nimetatakse.

Džigudžakist ülalpool voolab Korkodon juba kiltmaa serval, piki suurt mäestikuharu, mis lähtub Ohhoota veelahkmest.

Kuristik — kuulus Abkit — polegi tegelikult nii kohutav. Siin pole ühtki suurt kaljut. Kuristiku keskkohal tegime nagu tavaliselt pärast kolmepäevast rännakut puhkepäeva ja siin määras Salištšev kindlaks astronoomilise punkti. Beka läheb oma nartade ahelaga meist mitme päevateekonna võrra ette, et evenide jälgi leida, sest olukord muutub järjest pinevamaks: me ju ei tea, kus see Vene jõgi lõpuks on, mis meid peab Omolonile välja viima.

Puhkepäeval ronin ma naabruses asuvale ja jõeoru kohal kõrguvale mäele. Seal avaneb imeilus vaade igasse ilmakaarde, välja arvatud ida, kus lähemad mäed silmapiiri varjavad. Lõuna pool on näha, et Korkodoni org läheb ülalpool kuristikku jälle laiemaks ning et jõe ülemjooks kujutab endast väga lamedat ja pikka nõgu kahe mäeaheliku vahel. Idast ääristab Korkodoni orgu harvade teravate tippudega pidev kõrge ahelik. Selles lõhes on mitu Korkodoni väikeste lisajõgede orgu ja üks neist jõgedest peab olema Vene jõgi. Lähemal päevil tuleb meil valida tee läbi selle mäeaheliku.

Järgmisel päeval väljume Abkitist Korkodoni oru laiendisse. Abkiti kuristiku kõige ülemises otsas asub suur tarõn, mis katab kogu pindala järskude mäenõlvade vahel.

Juba meie esimese peatuse ajal tuleb Beka õhtul meie juurde tagasi, ta on kole väsinud ja veab vaevu jalgu järel. Ta jättis põdrad esimesele kokkulepitud peatuskohale maha ja suusatas nende kahe päeva jooksul väga kaugele, kuid evenidele järele ei jõudnud. Ta nägi üsna palju nende vanu jälgi, kuid värskaid jälgi ei läinud tal korda tabada. Tuleb nähtavasti Korkodoni mööda edasi ülesvoolu liikuda selles lootuses, et me lõpuks silmame Eleni kaljut, mille vastas asuvat Vene jõgi.

Läheme selles Korkodoni laiendis veel kolm päeva ülesvoolu. Org on mäestiku viimase suure jäätumise ajal sügavamaks ja laiemaks muutunud. Korkodoni praeguse kuristiku on uuristanud jõgi, mis ei saanud tungida läbi moreenide ja jääkuhjatiste ning murdis endale uue tee läbi Abkiti graniitmassiivi.

Kolmandal päeval tulid jõe vasakul kaldal nähtavale väikesed kaljud: see oligi kauaoodatud Elen. Selle juures leidsime rõõmustavaid tunnuseid: kalatõkkeid, s. o. vitstega läbipunud varbtarasid, mis olid tehtud juba suvel, nende juures aga värskaid põdrajälgi, millest nähtus, et evenid olid alles täna hommikul karusloomade tähelepanu äratavaid püüniseid üle vaatamas käinud. Teeme jälle peatuse, et teateid oodata, ja Beka läheb evene otsima. Järgmisel päeval kell kaks tuleb Beka tagasi: ta oli evenid leidnud meist 12 kilomeetri kaugusel. Õhtul saabub põtrade seljas kolm eveni.

Korkodoni ääres ja üldse Kolõma piirkonna mägi-evenide juures oli tol ajal nartade kasutamine täiesti tundmatu: nad rändlesid suvel ja talvel kandepõtradega.

Evenide sõnade järgi läheb tee Omoloni äärde just seda väikest jõge mööda, mille suue asub meie peatuskoha vastas. Seda jõge mööda olid vene kaupmehed viiskümmend aastat tagasi tõepoolest Gižigast tulnud. Omolonini läheb even suuskadel kahe päevaga. Pärast mitmesuguste vahemaade võrdlemist ja pikka küsitlemist tegime kindlaks, et selle vahemaa pikkus on umbes 100 kilomeetrit.

Need evenid alustavad meelsasti läbirääkimisi liha-põdra müümise ja teejuhi kohta. Algul ei taha nad

põtra müüa, kui ma aga tükki eredat kretooni näitan ja kui selgub, et ma põdra eest annan kindla kolõmaa hinna järgi kogu tüki (põtra hinnati 1930. aastal Kolõma ääres kolmekümnele kuni seitsmekümne viiele rublale), nõustub vanamees kohe tehinguga, et riiet ruttu kätte saada. Teejuhi eest pakutud tasu näib samuti niivõrd suurena, et evenid ei kauple. Alles hiljem, enne ära-sõitu, hakkab neil nähtavasti kahju, et nad veel midagi ei võtnud: nad hakkavad rääkima, et teejuht saab üksi tagasi sõites suurt hirmu ja üksildust tunda, et ta peaks veel ühe inimese kaasa võtma ja et sellele tuleks maksta sama hind.

Teeleasumisel üllatasid evenid meid sellega, et nad oma kultuurilisust näitasid: kui ma neid põtrade selga istumisel pildistasin, hakkas üks neist karjuma: «Arakai!» — ilmnes, et see oli moonutatud venekeelne sõna «карточка» (foto). Nad olid sellest leiutisest juba kuulnud ja nähtavasti isegi kellegi fotosid näinud. Põdrad kargasid võpatades kõrvale ja puristasid ning kihutasid siis, kui evenid nende selga olid hüpanud, sügavat lund laiali loopides kiirel küliskäigul minema.

Järgmisel päeval läheme evenide laagripaigale lähemale. Poolel teel tulevad nad meile vastu.

Kuigi Omolon tundus juba lähedal olevat, vaieldakse tööliste telgis ikka jälle selle küsimuse üle, kas me hästi teeme, et Omoloni äärde läheme, kas me sinna mitte kinni ei jää ja kas me mitte «Omoloni ääres käo moodi kukkuma» ei hakka. Mihhail Peretoltšin keelitab mind — parem on minna mererannikule Gižigasse, ja kui ma ütlen, et Gižiga on kaugemal kui Omolon, väidab ta vastupidist: «Gižiga on lähedal, ma ju tean, miks ma ei peaks teadma?»

Liigume lõbusalt ja reipalt edasi. Nüüd pole enam mingit kahtlust, et me nii või teisiti Omoloni äärde välja jõuame, pole vaevavat kõhklemist tee valikul. Lahkume Korkodoni laia orust, mis ulatub kaugele lõunasse, liigume Vene jõge mööda ülesvoolu itta ja tungime kõrgesse mäeahelasse, mis lähtub Ohhoota peamisest veelahkmest — Gõdani mäestikust — ja ulatub kaugele põhja poole.

Uus teejuht osutub väga vähe kasulikuks: ta ei oska

suurele põdrakaravanile teed valida. Järgmisel päeval otsustab Beka ta tagasi saata.

Vene jõel satume peagi tarõnidele, mis katavad peaaegu kogu oru põhja, nõlvadel aga on jääaegsete moreenide ja «jäärالاupade» jäänuseid. Umbes viiekümne kilomeetri kaugusel suudmest läheb jõgi järsku laiemaks ja lõuna poole avanevad kõrged Injaga mäed. Kõik neist mägedest lähtuvad orud on üleni moreenidega kaetud ja ka nõlvadel on moreenide read. Jääme küngaste jalamile hõredasse, kõverate puutüvedega metsatukka ööbima.

Järgmisel päeval tuleb selgitada, kuhu nüüd edasi minna. Meie poolt ametist vabastatud teejuhi sõnade järgi peab tee lühendamiseks enne jõe läteteni jõudmist üle parempoolse kalda küngaste minema. Kuka pöörabki äkki küngaste aheliku poole ja sunnib kogu karavani lähemat nõgu mööda ülesmäge minema. Kuid teiselt nõlvalt tuleb laskuda tagasi, sellesima Vene jõe äärde, mis on pisut ida poole pööranud. Kõik naeravad Kukat, sest ta magas maha õige pöörangu, mis teed lühendab, ja laskis meid asjata küngastele ronida.

Kuid me ei saanudki täpselt kindlaks teha, kus asub tõeline mäekuru Korkodoni ja Omoloni jõgikondade vahel. Lai jääaegne org muutub täiesti märkamatuks teiseks oruks, mis laskub juba Omoloni poole; siin voolab väike jõgi, mille nimi on samuti Vene jõgi. Lõuna pool kulgeb kogu aeg Injaga mägede kõrge katkematu müür ning põhja poolt paistavad läbi udu ja lume Molkatõ mägede niisama järsud nõlvad.

Määratu suure, kuni viie kilomeetri laiuse oru, mida me läbime, on kunagi rajanud suur jääliustik. See jääliustik tuli kuskilt idast, kus tol ajal asus kiltmaa, läks üle Omoloni ja sealt läände Korkodoni orgu.

Seliest hoolimata, et peaaegu kogu aeg sajab lund ja ilm on sombus, on lumiste tasandike sära, mida ei pehmenda mets, kuna see lõpeb juba 800 meetri kõrgusel, täiesti väljakannatamatu. Kõik minu teekaaslased on juba ammu lumepillid ette pannud, kartes lumepimedaks jääda. Ma teesklesin kaua vaprust — läbi prillide on ebameeldiv vaadata, nad lähevad higiseks ja neid tuleb nühkida, — kuid lõppude lõpuks hakkasid

mu silmad valutama ja vaatamine tegi suurt vaeva. Eevenide ja jakuutide hulgas on nüüd tumedate klaasidega prillid juba laialt levinud. Need, kellel neid prille veel ei ole, kannavad kas erilist mütsinokka, mis on tehtud pikkadest karvadest, või primitiivseid põhjamaiseid lumepille — kitsa piluga tahvlikesi.

2. aprillil laskume mägiteelt madalamatele aladele. Põiki läbi Vene jõe oru läheb kõrge moreenvall ja sellest allpool asub määratu suur tarõn. Tarõni kohal mäenõlval märkasid Kuka terased silmad telkelamut ja põdrakarju. Otsustati peatuma jääda ülalpool tarõni, mida on väga raske ületada, ja küsida selle telkelamu elanikelt andmeid edasise tee kohta.

Beka, meie diplomaatiline saadik, läheb läbirääkimisi pidama. Kuid siin ei olnud vaja auku pähe rääkida: telkelamu elanikud tulevad otsekohe ise. Need on eevenid ja korjakid, rikka põdrakasvataja korjaki Kamenkini töölised, kes karjatavad üht tema karjadest. Üks korjakk osutub väga agaraks. Ta võtab meie telgis kohe istet, hakkab sööma kõike, mis on laual, ja palub:

«Härra, anna üks väike.»

See tähendas, et temale tuleb anda väike klaas viina. Ta räägib väga palju ja žestikuleerib energiliselt, püüdes meid veenda selle põdra suurepärase omadustes, keda ta meile müüa kavatseb, ja selles, et ta võib meid Omolonil hästi juhtida.

Siinsed korjakid ja eevenid käivad juba sageli Ohhoota rannikul ja külastavad vene faktooriaid. Me ostame neilt ühe põdra ja lepime kokku, et nad meid Omoloni mööda allavoolu viivad, kusjuures selgub, et Omolon on üsna lähedal, kohe tarõni ja lähima metsa taga.

Kuid eeven ei tööta meile sellel teekonnal midagi head. Ta ütleb, et lumi on Omolonil paljudes kohtades niivõrd sügav, et rändavad eevenid ei saanud jõge mööda allavoolu minna.

Nobe eeven ilmus järgmisel hommikul koos oma seltsimehe korjakiga kohale, et meid Omoloni mööda allavoolu viia. Korjakk käis väga laiadel suuskadel, mis olid minu omadest isegi laiemad — kumbki kolmküm-

mend viis sentimeetrit, ja kuna korjakk astumisel jalad pisut harki ajas, hõlmas ta kuni ühe meetri laiust riba. Eeven tuli korjaki nartadega.

Mereäärsed korjaki sõidunartad erinevad põhjalikult neist eeveni ja jakuudi nartadest, mida me olime seni näinud sisemaal. See on väga kerge ehitis, kodarad on tehtud kõverast mereäärsest kasest ja kujutavad endast rida jalastele toetuvaid kaari — midagi paadi spangou-tide taolist. Nartale võib istuda üksainus inimene, see on kitsas ja kerge, väga sobiv kiireks sõiduks, kuid kõlbmatu koormate vedamiseks. Põdrad on siin väiksemad eevenide omadest, kõhnad ja peaaegu musta värvi.

Kohe allpool laagripaika asub suur tarõn, mille pind on täiesti sile ja mis seetõttu valmistab meie põtradele väga palju ebameeldivusi. Nad ei saa sellel siledal jääpinnal käia, nii et paljud nartad tuleb lahti rakendada ja inimjõul liikuma panna. Kui ahel jääle astub, püüab voorimees teda vedada joostes, laskmata tal seisma jääda, sest põdrad ei suuda rasket nartat jää peal enam paigalt liigutada. Kui mitu põtra on kukkunud, ei pööra voorimees sellele tähelepanu, ja ahel veab neid kaasa; nad lamavad jääl väga veidrates asendites: selili, küljeli, jalad püsti. Ainult siis, kui on kukkunud palju põtru, tuleb vajaduse korral seisma jääda ja ahel osadeks lahutada.

Vene jõe alamjooksul kasvab tarõnist ülal- ja allpool tore mets. Meie töölised silmitsevad ihaldavalt puid: see on ehitusmets, millest võib ehitada paadi jõel sõitmiseks. Kõik hakkavad naerma Berjozkinit, kes meid oli hirmutanud, et Omoloni ülemjooksul üldse metsa ei olevat.

Sõidame piki jõge allavoolu läbi laia kuntuki. Eevenist on teejuhina vähe kasu. Tema kerge saan ei suuda meie karavanile teed rajada; lumi on siin tõesti sügav ja kaetud väga kõva koorikuga. Esimene narta purustab kooriku ja vajub sügavale kobedasse lumme. Seda koorikut nähes lähevad meie jakuutide näod järjest süngemaks; nad kujutavad endale ette, kui raske on põtradel õhtul oma õrnade sõrgadega seda kõva soomust purustada, et selle alt sammalt välja kaapida.

Aeg-ajalt satume päris Omolonile. Siin on jälle teist-suguseid raskusi. Sellel jõel on veel rohkem jääauke kui Korkodonil; nad kulgevad mõnikord kilomeetri pikkuselt ja pikemaltki, ja tuleb ettevaatlikult teed valida, et mitte äkki mõnda jääauku kukkuda, mis on ainult vähe lumega kaetud. Eeven ei oska muidugi teed valida, sest tema kerge nartaga pääseb igalt poolt läbi, ning Kukal tuleb karavan peatada, ette minna ja kooriku kõvadust proovida. Eesmise narta ette on nüüd rakendatud kaks põdrapaari, sest ühel paaril käib tee rajamine üle jõu. Mõnedest jääaukudest tuleb üle minna kitsaid jääpurdeid mööda, millele on kuhjatud lund; mõnikord purunevad need purded raskete nartade all.

Teist päeva niisugusel teel liikudes muutub teejuhtide rahulolematus lausa meelepahaks. Beka tuleb õhtul meie telki ja ütleb, et ta meid Omoloni mööda kaugele viia ei saa, et põdrad siin sööda puudusel hukuvad ja et ta ei jõua enam saaniteel tagasi sõita.

Kuigi Beka pidi meid kokkuleppe kohaselt kuni Krestikuni viima ja siis saaniteel Korkodoni ülemjooksule tagasi sõitma, kus ta kavatses põdrad evenide juurde jätta ja siis paadiga allavoolu laskuda, otsustan ma järele anda ja kevadlaagrisse jääda esimese ettejuhtuva metsa juurde, mis sobib suure paadi ehitamiseks. Omolon näib juba küllalt suurena ohutuks laevatamiseks, kuid me ei ole siiamani näinud ühtki salu, mis sobiks «laevatehaseks», välja arvatud kaugele seljataha jäänud Vene jõe suue. Sealjuures sean ma siiski kohustuslikuks tingimuseks, et meie kevadlaagrist allpool ei oleks Omolonil tarõne, — me kardame, et suur tarõn võib orus kaua säilida, jõevoolu tõkestada ja meid õigeaegselt Kolõma suudmesse pääsemast takistada.

Meie teejuhi-eeveni range küsitlemine annab nähtavasti rahuldavaid tulemusi: ta vannub, et tarõne jõel endal allpool ei ole ja et neid on ainult Omoloni harudel. Ta ei soovita allapoole minna, öeldes, et Omolon läheb varsti jälle kuristikku ja et seal, kaljude jalamil, on lumi väga sügav. Teejuht räägib jälle, et nad hiljutise rändamise ajal ei suutnud edasi minna isegi Krestikuni ja olid sunnitud tagasi tulema.

Me peatume Omoloni suure parempoolse lisajõe Väikesse Abõlandža suudmes. Siit lähevad Peretoltšin ja Berjozkin suuskadel allavoolu paadi ehitamiseks hea ehituslelise salu otsima, Beka aga suusatab mägedesse, et üles otsida kõigi karjade omanik, meie poolt teel kohatud karjuste peremees rikas Kamenkin.

Munugudžaki jõekese suudmest seitse kilomeetrit allpool õnnestub leida head ehitusmetsa, millest peab jätkuma ühe suure paadi ehitamiseks. Kahjuks asub see mets Omolonist veidi eemal, Munugudžaki ühe haru ääres. Kuid läheduses on olemas hea koht peatuspaikaks, mis asub Omoloni kaldal kaljude jalami juures. Kuka läheb suuskadel allavoolu, et järele vaadata, kas seal ei leidu head metsa jõe lähedal, ja tuleb tagasi teatega, et ehitusmetsa kusagil ei ole, et tarõne pole kaugel näha ja et lumi on igal pool väga sügav. Ainus koht «laevatehase» jaoks on nähtavasti Munugudžaki suue.

Järgmisel päeval kolime üle oma tulevase kevadlaagri asukohale. Asjad laaditakse kiiresti ja üksmeelselt nartadelt maha ning laotakse kalju jalami juurde virna. Tühjad nartad veetakse eemale ja seotakse kahekaupa üksteise peale — tagasiteel käib suurem osa põtru ilma koormata.

Õhtul sõidab meie juurde rikas Kamenkin oma sekretäriaga. Kamenkin on väga vähese jutuga tüse ja tõmmu korjakk. Ta istub kaua algul Beka telgis ja siis meil. Ma katsun teda keelitada, et ta annaks mulle põtru sõiduks Väikest Abõlandžad mööda saja kilomeetri kaugusele Ohhoota veelahkmeni ja siis tagasiteel mäeaheliku läbimiseks veel Suurt Abõlandžad mööda. Kuid teda ei saa meelitada mitte millegagi: ei suhkru, jahu, kuivikute, tee, tekstiilkauba ega rahaga. Tal on kõike küllalt ja ta ei taha töölisi oma karjade juurest ära lasta. Põtru on tal väga palju: kolm või neli karja, kokku kuni kümme tuhat looma. Kamenkin ise ei kõnele ei eveni ega jakuudi keelt; läbirääkimiste pidamiseks sõidab temaga kaasa ümmarguste ameerika prillidega sekretär. Sekretär kannab tavalisi kulunud eveni riideid, Kamenkinil aga on seljas keigarlik karusnahkne ülikond, mis on valmistatud peaaegu

mustast põdranahast ja ääristatud valge karusnahkse randiga.

Ta sõidab tagasi oma karjade juurde, et varsti koos nendega veelahkmele lähemale rännata. Järgmisel päeval sõitis koos küüdimeestega ära ka Beka, saanud kaasa teemoona ja rahalise preemia, mille ma temale olin lubanud, kui me õnnelikult Omolonini jõuame.

MÖÖDA OMOLONI ALLAVOOLU

Me jääme üksi ja seame kõigepealt sisse oma laagripaiga. Esimene päev on pühendatud meie telkides koduse mugavuse loomisele, lao sisseseadmisele ja vaatluste teostamiseks meteoroloogilise onni ehitamisele. Järgmisel päeval, 1. mail, puhkame ja naudime kevadilma (muide, ööl vastu 2. maid langes temperatuur 30 kraadini alla nulli).

Peaaegu poolteist kuud viibime siin täielikus üksinduses, kogu maailmast ära lõigatuna. Ainult harva käivad meil külas kärbid, et maitsta meie tagavarasid, või tulevad oravad meid oma ümmarguste uudishimulike silmadega vaatama ning üksteist lumel ja puudel taga ajama. Alalised külalised — laanenäärilised istuvad puudel ja varitsevad kogu aeg, et midagi söödavat näpata. Kord tuli meie juurde üks väga kuri orav, kes suhtus vaenulikult puu otsas istuvasse laanenääri ja selle kohe ära ajas. Laanenäär lendas teise puu otsa, orav sööstis talle järele ja ajas ta jälle tigidalt turtsudes minema.

Veelindude ränd, millele me olime pannud väga suuri lootusi, osutus tühiseks. Mai keskel ilmuvad kajakad, kes jäävadki meie piirkonda, kuid hanesid, luiki ja parte pole peaaegu näha. Seetõttu oli kevadine jaht väga tagasihoidlik.

Uhe kilomeetri kaugusel laagrist asub see mets, mille Peretoltšin oli valinud paadi ehitamiseks. See on mää-

ratu suurte lehiste padrik. Siin langetavad töölised puid ja saevad need palgisaega pikkadeks laudadeks; pärast veetakse lauad mööda lund ükshaaval Munugudžaki suudme harusse, kuhu, nagu me oletame, peab ulatuma kevadine suurvesi. Otsustasime paadi ehitada sama tüüpi, nagu seda oli meie poolt Taskani ääres ehitatud paat, kuid veidi lühema, sest meie laadung on sel aastal märksa väiksem ja pika paadiga peab Omoloni kitsastes käärulistes harudes olema raskem toime tulla. Peale selle tuleb ehitada väike paat ringsõitudeks ja madalikule sattumisel kaldaga side pidamiseks.

Töölised lähevad hommikul «laevatehasesse» ja jäävad sinna terveks päevaks, mina ja Salištšev seame algul korda talvise rännaku materjalid ning hakkame siis suuskadel sooritama matku ümberkaudsetesse mägedesse. Lumi sulab nii aeglaselt, et kuni mai lõpuni pääseb igale poole suuskadel; hommikul, kui koorik on küllalt kõva, võib käia isegi suuskadeta ja sealjuures üldse mitte sisse vajuda. Kevad tuleb ruttamata, alles 16. mail saabuvad esimesed luigid, nädal aega varem ilmusid esimesed ämblikud ja sitikad.

18. mai on meie kevadlaagri elus tähtis päev. Mina ja Salištšev ronime suurele mäele, mis asub kuus kilomeetrit teisel pool Omoloni. Liigume algul suuskadel ja pärast, kui nõlvad muutuvad väga järsuks ja lumekoorik kõvemaks, ronime jalgsi. Mägi on talverüüs täiesti Alpi mägede välimusega, tal on järsud nõlvad ja määratu suured lumekuhjatised. Me istume seal mugavalt lohus ja soojendame ennast päikesepaistel; Omoloni mööda allavoolu vaadates näen ma äkki kõigest kuus kilomeetrit meie laagrist allpool määratu suurt tarõni just sel kohal, kus jõgi kaljude juures kitsamaks läheb, nendesamade kaljude juures, kus, nagu oli vandega kinnitanud teejuht-eeven, pidid asuma tohutud lumemassid.

Läheme tagasi väga kurvas meeolus. Tulevik näib üsna tumedana. Millal see tarõn sulab ja kas ta üldse sulab, või jääb ta püsima võimsa jäämassina, tõkestades jõge, mis leiab läbipääsu kitsa kanali kaudu jää all? Me otsustame töölistele mitte midagi rääkida, nad on ju suure energia ja huviga ametis paadi ehitamisel.

Kahe päeva pärast lähen ma koos Salištševiga tarõni üle vaatama. Kõval jääkoorikul on selgesti näha Kuka suuskade jälgi, kes hiljuti siin käis. Nad on pikerguste kühmudena lume pinnal nähtavad. Läheme neid jälgi mööda tarõnini ja veendume, et Kuka on tarõni kohal seisma jäänud, selle alumise otsa juurde laskunud ja tarõni kahtlemata hästi näinud. Nüüd on selge, miks Kuka meie laagrist nii ruttu ja isegi enne Bekat ära läks, ning mispärast jakuudid meist nii külmalt lahkusid, vaatamata sellele ohtrale tasule, mida ma neile andsin. Neil hakkas nähtavasti häbi, et nad meid petsid.

Tarõn võtab enda alla kogu jõe, kuid ei ole tõenäoliselt kuigi paks, sest ta hõlmab ainult esimest terrassi, millel kasvavad puud. Tarõni alumisel osal voolab juba rohkesti vett ja pärast suusamatka heleda päikese paisstel on mõnus jää peale pikali heita ja otse voolust värsket vett juua. Ülalpool tarõni on Omolonil paljudes kohtades näha pikki jääauke, või õieti kitsaid pragusid jääs harvade habraste sillakestega. 29. mail tekib Omolonile kohati juba kolm paralleelset pragu, mis tähistavad jõesängi.

Mai lõpu pühendan ma ekskursioonidele Omoloni vasakul kaldal asuvatele mäetippudele. Mulle meeldib täielikus vaikuses laiadel suuskadel metsaga kaetud nõlvasid mööda märke tõusta ja tippudele ronida, kust avaneb avar vaade, ja siis järsust nõlvast jääkoorikul kiiresti alla libiseda. Alles õhtul tuleb mõnutunde asemele väsimus — seljakotti on kogunenud üle puuda kive, suusad jäävad lumel kinni, mis on pärast poolepäevast päikesepaistet kleepuvaks muutunud. Suusad, mida ma hommikul üldse ei tunne, tunduvad õhtul puudaste kaalupommidena, ja mõnikord puhkan ma eriti raske kivikandamiga laagriale lähenedes iga saja meetri järel.

Nende ekskursioonide ajal õppisin ma hästi tundma meie peatuspaiga ümbruse geoloogiat ja reljeefi. Omoloni org paikneb piki Ohhoota veelahet, kuid ta on noor ega ole seotud mäeaheliku suunaga ja tal on päritolult erinevad osad. Ühed neist on väga laiad — need on vanade jääaegsete orgude jäänused; teised kujutavad endast peaaegu kuristikke, millel on järsud nõl-

vad; need osad on jõgi rajanud jääaegsetest orgudest mööda minnes. Lähematelt mägedelt on idas näha rida ahelikke, mis moodustavad Ohhoota veelahkme. Need ahelikud kuuluvad selle mäestiku koosseisu, mis kannab endistel kaartidel Kolõma mäestiku nime ning millele kohalikud evenid ja jakuudid on pannud nimeks Gõdan, s. o. «Mere».

Kevade tunnuseid tuleb järjest juurde. 26. mail hakkavad hundipajud õitsema, kuid lumikate on alles kolmkümmend sentimeetrit paks ja temperatuur langeb öösel 13—14 kraadini alla nulli. 28. mail kuulsime kägu, kelle hääl on oma teravusele vaatamata siinsete metsade vaikusel väga meeldiv. Kuid ööl vastu 29. maid hakkas jälle lund sadama ja hommikul oli kõik valge vaibaga kaetud.

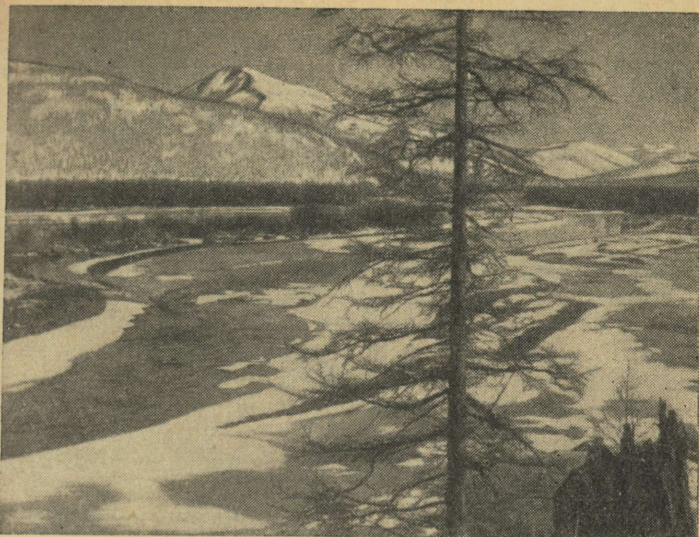
Munugudžak paisub järjest, ta täidab veega peasängi ja rea harusid, mis ulatuvad läbi metsa meie laagri, Omolonis aga on vett ikka veel vähe.

1. juunil lähen ma koos Govjaziniga pikale ekskursioonile Munugudžakki mööda ülesvoolu, mäeahelikku, mille läänepoolse osa me läbisime Vene jõge mööda. Sellel ahelikul ei ole üldnimetust ja me nimetasime selle Kongiini mäeahelikuks, mälestades sellega üht väljasurnud jukagiiri suguharu — kongiinidset.

Ma teen Salištševile ülesandeks aeg-ajalt tarõni vaatamas käia. Me asume teele suuskadel, sest lumi on veel küllalt sügav, kuigi kohati on näha suuri lumeta alasid, millest tuleb mööda minna. Neil väljadel ilmusid juba 24. mail lilled, algul käokingad ja kuu lõpul ka ülased, ning hakkasid isegi üksikud väga harvad sääsed lendama. Ämblikud aga läksid niivõrd julgeks, et nad lausa lumel jooksid.

Kolmandal päeval jõuame läänepoolse aheliku lumiste tippudeni. Siin on alles talv, maas on tohutud lumemassid ja silmad valutavad väljakannatamatult. Minu teekaaslane haigestus sel päeval raskekujulisse lumepimestusse: ta ei suutnud enam midagi teha ja istus väikeses onnis, mille me olime valmistanud ööbimiseks.

Kahe päevaga edenes kevad nii jõudsasti, et meil tuli suusad veel enne onni juurde jõudmist metsa maha

Omoloni ülemjooks.

jätta — neid oli võimatu kanda, eriti pärast seda, kui meil kogunes raske kivikoorem. Meie õnnetuseks leidsin ma väga palju kivistisi, mida oli kahju maha jätta, ja ma ladusin meie seljakotid tublisti täis. Govjazin oli kirgliku jahimehena kaasa võtnud vintpüssi, kuid tal õnnestus ainult värskaid kaljukitse jälgi näha.

Läheme tagasi öösel, sest Govjazini silmad valutavad nii tugevasti, et tal on päeval täiesti võimatu liikuda. Väikesed Munugudžakki voolavad ojad on niivõrd paisunud, et nende ületamine nõuab suurt vaeva. Meil tuleb otsida üle ojade langenud puid ja jäätunud tüve mööda jäise vee pitsmetes üle roomata. Sood on vee all, vesi lirtsub isegi meie sisemistes saabastes, mis on kevadisel jääkoorikul käimisest kulunud.

Meie laagris valitseb elevus. Omolonil liigub kompaktna jäämass, ja laagripaiga lähedalt mööduv väike renn osutus peasängiks, kuhu Munugudžak nüüd sööstis. Ühendus «laevatehasega» maad mööda on katkenud ja sinna tuleb sõita paadiga. Salištšev käis eelmisel päe-

val tarõni vaatamas; see püsib ikka veel liikumatuna, kuigi selle ette on kuhjunud tohutul hulgal rüsi jääd; vesi kaob kuhugi tarõni alla, selle pind on aga niisama puhas ja sile nagu ennegi.

Paat on juba vette lastud ja Peretoltšinit nii kaua vaevanud kahtlus, kas ta «laevatehasele» õige koha valis ja kas siia ka küllalt vett tuleb, lahenes õnnelikult. Töölised soovivad asuda tee lähematel päevadel, ja neile tuleb nüüd lõpuks öelda, et meie teeleminek ei olene meist, vaid pahaendelisest tarõnist.

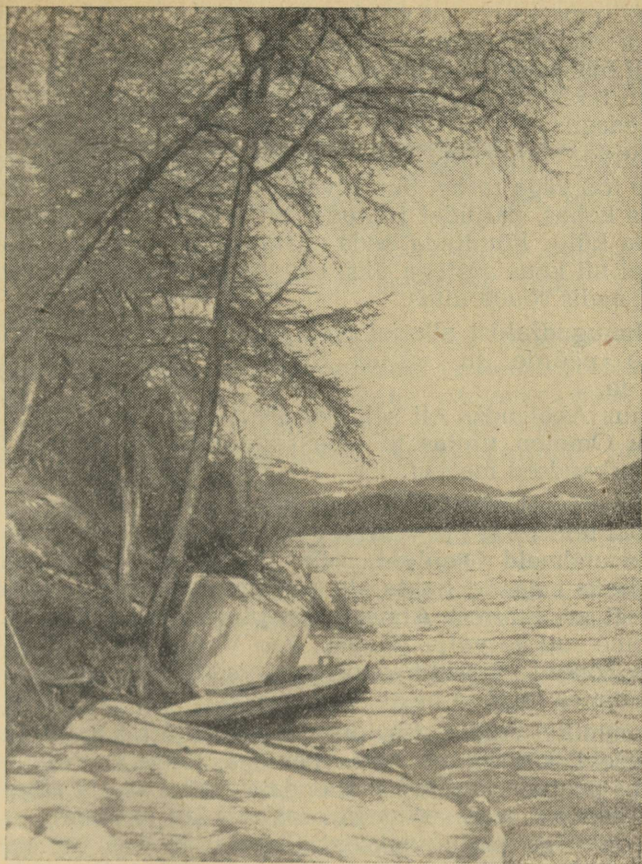
Vesi tõuseb Omolonis lakkamatult, ta on juba üle kahe meetri sügav ja hakkab meie laagripaigani ulatuma. 6. juunil läheme tarõni juurde — see on juba purunenud ja temaga koos läheb minema kogu jää.

Võib arvestada, et suvi on alanud. 8. juunil on esimene öö, kus temperatuur püsib üle nulli, ja lehisepungad avanevad. 9. juunil otsustame tee asuda: kogu jää on läinud ja kõik on ärasõiduks valmis.

Sõidukord on kavatsatud samasugusena nagu mullu — mina ja Govjazin sõidame süstaga, teised aga suure paadiga. Kuid Peretoltšin, meie pealoots ja roolimees, kukkus neil päevil kaldal küljega vastu puunotti. Ta tunneb ennast nüüd niivõrd halvasti, et ta ei saa rooli juures seista ja mina pean süstaga üksi sõitma. Ma katsun Peretoltšinile kompressi teha, kuid ainult morfiumi süstimine võimaldab tal uinuda. Me tahtsime teda juba kerge paadiga ette saata, et ta võimalikult ruttu Nižne-Kolõmskisse haiglasse pääseks, kuid kolme päeva pärast tundis ta end märksa paremini ja valu andis varsti järele. Reisi esimesel päeval sõitis ta õhtul äkki paadiga koguni kalale, «et verd käima panna».

Niipea kui suur paat on kevadlaagri juures asuvast lahesopist välja jõudnud, kisub jõgi ta kaasa ja paneb liikuma uskumatu kiirusega. Osalt osutusid õigeks Vanja sõnad, et kalda juures on väga raske peatuda. Muidugi pole see võimatu ja kõied ei katke, kuid paat tuleb ikkagi puude külge siduda. Ja selleks, et suurt paati kalda ääres peatada, on vaja suurt osavust ja oskust.

Esimestel päevadel tõuseb vesi ikka veel. Ta ujutab peagi üle mitte üksnes kõik saared, vaid ka lehisepungad.

Jää kannul Omoloni mööda allavoolu.

metsaga kaetud kaldad. Vesi tormab hundipajude vahelt läbi ja täidab kohati kogu oru. Saartel kõrguvad kohutavad puukuhjatised, mis ennast paati ähvardavate arvutute teravate tüvede ja nottidena püsti ajavad. Tänu Peretoltšini meisterlikkusele, kes peagi jälle rooli juurde asus, väldib paat neid puukuhjatisi kiirest voolust hoolimata. Ainult ükskord näis katastroof möö-

dapääsematuna: paat paiskus otse vastu puukuhjatist ja oleks vee surve peaaegu ümber läinud, kuid Peretoltsinil õnnestus paati nii suunata, et ta pörkas keskosaga vastu takistust, tegi 180-kraadise pöörde ja sõitis achter ees edasi.

Sellises olukorras on normaalne kaljude ülevaatamise töö väga raske. Suure vaevaga saab peatuda vajalikus kohas, paljudel juhtudel on täiesti võimatu paati kalda külge kinnitada, seda enam, et ma esimestel päevadel nii kaua süstaga üksi sõitsin, kuni Govjazin suures paadis sõuda aitas.

Munugudžakist allpool teeb Omolon oma kuristikus järsu pöörde ja väljub Suure Abõlandža suudme juurde.

Suur Abõlandža oli sel ajal tõesti suur jõgi. Samuti nagu Omolon ujutas ta oma sogaste voogudega üle ümberkaudsed metsad.

Me võime sõitmisel juhinduda ainult selle teejuhiveeni lühikestest ja veidi segastest juttudest, kes meile andis andmeid Omoloni, selle lisajõgede ja ümberkaudsete mägede kohta. Ja seepärast loodame käärsitult, et me Suurest Abõlandžast pisut allpool Krestiku suudme juurde välja jõuame, kus Vanja Berjockin oli koos Zonovi ekspeditsiooniga kevadlaagris olnud ja kust alates ta jõge hästi tundma peab.

Hommikul Abõlandža juures hüvasti jättes palun ma Salištševi, kes sõidab suure paadiga, Krestiku suudme juures peatuda ja mind seal oodata. Selles saarte rägastikus üksteist leida on veelgi raskem kui Kolõmal, sest siin on väga palju väikseid jõeharusid, mis on eriti arvukad kevadel ja mis mind kaljude otsinguil peasängist väga kaugemale viivad.

Päeva lõpul näen ma paremal pool suurt orgu, mis sarnaneb väga sellega, mis evenide sõnade järgi asub Krestiku suudme juures. Püüame Govjaziniga sinna pääseda, kuid vool kannab meid paremale suunduvast jõeharust eemale ja me peame tahtmatult jälle vasaku kalda juurde minema. Ootamatult silmame ühel saarel värskeltlaasitud puid ja näeme neeme taga asuvas lahesopis oma telke. Need puud osutusid meie tähele-

panu äratavaiks märkideks, mida olid valmistanud meie seltsimehed, et me laagripaigast mööda ei sõidaks.

Olen kindel, et me asume Krestiku vastas, kuid Vanja ütleb kategooriliselt, et ta seda kohta ära ei tunne, et ümberkaudsed mäed on hoopis teised, et tema ja Zonov olid elanud taredes Omoloni parempoolse kalda luhtadel, jõeäärse metsa taga, ja et nende vastas oli olnud suur lumine mägi. Kuid selle mäe nõlvadel, mille jalamil me asume, pole üldse lund ja mägi on väike.

Vaatamata sellele, et evenide kirjeldused meile avaneva pildiga täielikult ühte langevad, tuleb Vanjat uskuda.

Järgmisel päeval peame nähtavasti jõudma tõelise Krestikuni, sest vahemaa viimase ja Suure Abõlandža vahel ei olevat pikem kui kaks päevateekonda. Me läheme jälle lahku, suur paat sõidab ette ja meie läheme süstaga parempoolse kalda kaljude juurde. Need näivad lõpututena.

Algab paduvihm, mis kestab ööni. Olles tegevuses kaljude ülevaatamisega, jõuame alles hilja õhtul mingi paremalt poolt Omoloni suubuva suure jõe suudmesse. Päris kalju jalamil asuval maasäärel, väikesel saarel, mis on pärast kevadist suurvett äsja kuivanud, leiame oma telgi.

Selle päeva lõunal leidsime kaljude juures ekskursionil olles parempoolsel kaldal reeperi, mille oli möödunud aastal kaardistamise ajal üles seadnud Zonov. See pärast olin ma täiesti kindel, et me ööbisime Krestiku suudme vastas ja et see suur jõgi, kuhu me täna jõudsime, on Kegali, Omoloni järgmine suur parempoolne lisajõgi. Randusin telgi juures ja õnnitlesin oma reisi-kaaslast sel puhul, et olime jõudnud jõeni, kust alates Omolon on juba laevatav; kuid nende näolt võib lugeda nõutust. Vanja oli neile just seletanud, et ta ka seda jõge üldse ei tunne, ja nad olid mõistatanud, kas see ei võiks olla Suur Abõlandža. Ma räägin Vanjale pilkavalt reeperist, mida ma täna päeval nägin, kuid ta ei usu seda ja ütleb mitu korda kangekaelselt: «Seda kohta ma ära ei tunne, ja jõge ei tunne ja mägesid ei tunne.»

Alles järgmisel päeval, kui me pisut allpool teisele

kaldale läheme ja astronoomilise punkti kindlaksmääramiseks sobivat kohta valime ning Vanja veel üht reeperit samasuguse pealkirjaga ja tema enda poolt puutüvesse lõigatud initsiaale näeb, nõustub ta lõpuks, et ta on siin möödunud aastal tõesti käinud.

Nii luhtusid meie lootused viimasele teejuhile. Lootsime muuseas veel, et me 400—500 kilomeetrit Oloi suudmest allpool võime kohata jukagiire või eveene, kes meile võib-olla nimetavad Omoloni lisajõgede nimesid.

Edasisõitmisel püüdis Vanja mitu korda oma teejuhi-autoriteeti taastada, kuid see lõppes iga kord ebaõnnestumisega: ta mäletas Omoloni kaldaid väga halvasti.

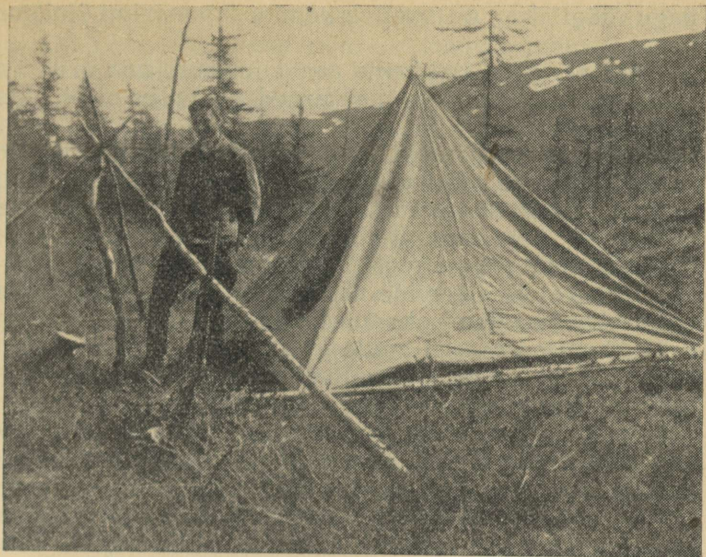
Omolon on üks selle piirkonna kõige vähesema liiklusega jõgesid. Reis Omoloni mööda Gižigasse on väga vaearikas ja kolõmaalased ei sõida seda jõge mööda peaaegu kunagi Oloist kõrgemale.

Enne Zonovit, möödunud sajandi kuuekümnendate aastate lõpul, läbis Omoloni Kegali suudmest alates Maydelli ekspeditsiooni topograaf Afanasjev, kes koostas väga hooletu ja ebaõige kaardi.

Kegalist alates umbes saja kilomeetri ulatuses voolab Omolon laias orus otse põhja poole. Siin saadavad teda algul järjest madalamaks muutuvad Gõdani mäestiku harud ja siis lai soine nõgu, kus voolavad kaks jõge — Molonda ja Ujagan. Põhja poolt piirab Ujagani orgu suur ja lai Gõdani mäestikuharu — Ušuraktšani ahelik. Selle vastas kõrguvad Omoloni vasakul kaldal Gremjatši Kameni ilusad kaljud, mis koosnevad mustadest basaltidest ja teistest laavadest.

Me peatume neist kaljudest allpool, et teostada ekskursioon Ušuraktšani aheliku lõppu. Ma asun jalgsi teele koos oma alalise kaaslase Govjaziniga ja võtan kaasa kerge telgi. Salištšev jääb astronoomilise punkti kindlaksmääramiseks Omoloni kaldale.

Retk on märksa väsitavam kui Munugudžakki mööda, sest sood on sulanud ja me liigume kuni mägede jalani vaevaliselt määratu suurel rabasel tasandikul. See-eest hüvitab meid mäkketõus jälle toreda vaatega Ujagani orule ja Jukagiiri kiltmaale, mis ulatub läänes silmapiirini.

Jalgsimatka laager.

Ušuraktšani aheliku telg koosneb graniidist ja kui me jõuame tema keskossa, näeme ilusaid sambaid — jäät-kaljused, kigiljahhe.

Kedonist alates maastik muutub. Omolon voolab Jukagiiri kiltmaa idaserval, uhtudes kord parempoolsel, kord vasakul kaldal üksikuid platoolt kerkivaid purskekivimitest kaljurühmi. Jõe org on kogu aeg lai ja Omolonil endal on palju harusid. Kui niinimetatud Kamni kaljudelt jõe orgu vaadata, siis on näha väga keerulist jõeharude võrku ja nende vahel palju saari, kus kasvavad lehised, balsampaplid, tšoseeniad ja hundipajud. Need hundipajud on varjupaigaks põtradele, kes siis, nagu meile jutustab Vanja, kui on tekkinud palju sääski, kaldale tulevad ja kõrvu lehvitavad. Kuid meie peame neid jutte Vanja tavalisteks väljamõeldisteks.

Mõlemal pool Omoloni orgu asuvad piki mägede jalamit määratu suured sood ja soised metsad. Omoloni org,

nagu räägitakse, on veel raskemini läbitav kui Kolõma org.

Kõigi nende neljakümne aasta jooksul, mis ma olen reisinud Siberis, ei ole ma näinud nii palju sääski kui siin.

Sääsed jälitasid meid kogu päeva! Isegi suure jõe keskpaigas lendasid nad nõrga tuulega pilvedena paadi ümber, istusid tiheda massina paati katval presendil ja meil endil. Mitte ainult ilma võrguta, vaid isegi ilma kinnasteta oli võimatu midagi teha. Magada tuli spetsiaalsete katete all, mida me ööseks hoolega enda alla toppisime, kirjutamiseks tuli kaldale püstitada telk ning selle alumised servad mulla ja klibuga katta, et sääsed sealt telki ei pääseks. Ainult väga tugeva vihmajärgu ja tuule ajal saime neist lahti.

Pole ime, et põdrad, kes sellest kohutavast nuhtlusest kuhugi ei pääse, jõe äärde jooksevad, kus on natukenegi tuult, ja ninast saadik vette poevad.

Allpool Suure Oloi suuet näeme lõpuks esimest põtra. Ta seisab vees ja lehvitab sääskede peletamiseks tõepoolest kõrvu. Otsekohe algab äge tulistamine kõigist olemasolevatest püssidest. Märki tabasid ainult kaks kuuli, ja agarad kütid vaidlesid kaua selle üle, kelle lastud need olid. Pärast esimest lasku pööras põder ümber ja jooksis kaldale, kuid teine lask sirutas ta kalda lähedal madalas vees pikali. See oli noor, kaheaastane loom.

See esimene ohver osutub ühtlasi viimaseks. Liha on nii palju, et sellest jätkub Omoloni suudmeni, ja sellest hoolimata, et me järgmistel päevadel järjest põtradele sattusime, ei lubanud meid südametunnistus neid tappa.

Mitme päeva jooksul kohtame põtru tihti. Mõned neist lamavad vees, suured haralised sarved kuklas, teised, nooremad, lähevad leetseljakule, silmitsevad meid uudishimulikult ning lasevad meid läheneda 80—100 meetrini ja ennast pildistada. Ettevaatlikumad loomad jooksevad meid eemalt märgates pikasammulise ja kerge traaviga minema, kusjuures nad pead püsti hoivad ja oma tugevat küürulist keret energiliselt ettepoole loobivad.

Kaks korda satume põdralehmadele ja noortele põdravasikatele. Üks neist põdralehmadest jooksis padrikusse ja väikese vahemaa järel jooksid temale järele kaks punakaspruuni vasikat. Teine põdralehm seisis ühe vasikaga päris meie laagripaiga lähedal leetseljakul, ja kui Salištšev nende juurde hiilis, et neid lähemalt pildistada, ujus põdralehm teisele kaldale, kuid vasikas, kes laia jõge kartis, jäi leetseljakule kaeblikult karjuma, kuni ta lõpuks julges emale järele ujuda.

Suurest Oloist allpool nägime Omoloni ainsate suviste elanike — evenide elamuid, mis asusid jõe ääres leetseljakul. Siin on kaunis maaliline koht, kust avaneb vaade Jukagiiri platoo kaugetele tippudele ja ümberkaudsele tihedale metsale. Kuid sääsed ei andnud inimestele hetkekski rahu: mitte ainult õues polnud võimalik ilma võrguta olla, vaid isegi telkelamus hammustasid sääsed kogu aeg väljakannatamatult. Me jääme evenide juurde väga lühikeseks ajaks, et neid naaberjõgede nimede kohta küsitleda. Nad ise ei käinud kuigi kaugel Omoloni mööda ülesvoolu ja said meile nimetada jõgede nimesid ainult kõige lähema ümbruse ulatuses. Nad rändavad tavaliselt piirkonnas, mis ulatub Omolonist Kolõma suure lisajõe Berjozovka ülemjooksuni.

Talvel, kui me alles Sredne-Kolõmskis viibisime, sõitis seal Oloi äärde veterinaararst Poljakov. Tema ülesandeks oli uurida põdrakasvatamise tingimusi Oloi ääres ja kindlaks teha, kas on võimalik parandada tšuktši põdra karjasid ja aretada paremaid sõidupõtrade tõuge. Siin, Omoloni ääres, püüame evenidelt midagi Poljakovi kohta teada saada. Mitte keegi polnud teda siitkaudu sõitmas näinud ja kuna arst oleks pidanud Oloist välja sõitma kevadise suurvee ajal, siis otsustas Vanja otsemaid, et Poljakov on hukkunud.

Kui me Kolõma äärde jõudsime ja teada saime, et Poljakov seal tõesti polnud käinud, muutusid Vanja oletused veendumuseks. Ta hakkas kõikidele jutustama Poljakovi hukkumisest, oma jutule järk-järgult värvi lisades. Suur oli tema imestus, kui ta kord Nižne-Kolõmskis allavoolu tulnud kaatrit vastu võttes Poljakovi nägi, kes oli lasknud endale kasvada määratu

suure musta habeme. Poljakov tervitas teda, kuid Vanja tegi viimase katse päästa tema poolt loodud legendi ja ütles: «Ma ei tunnusta teid.»

Poljakov viibis oma reisi ajal kaua tšuktšide juures. Ühes peatuspaigas kohtas ta tšuktšide viimast eremi — «kuningat», nagu teda möödunud sajandi ametlikes paberites nimetati. See oli Tõnapo, Egeli poeg, kellest rääkis Bogoraz (Tan), ja selle võimsa eremi Amvraur-gini lapselaps, kellega Maydell oli seitsmekümnendatel aastatel läbirääkimisi pidanud. Selle kuningasoo viimane esindaja elas pärast seda, kui ta kõik oma põdrad oli ära söönud, armuleivasööjana ühe rikka tšuktši, viie tuhande looma omaniku juures. Poljakov tegi tšuktšidele selgeks, et kuningas Tõnapo võim on ammu lõppenud, ja viis läbi naslegi nõukogu valimised. Poljakov tahtis Sredne-Kolõmski muuseumi viia ka kuninga rõivad — hermeliiniga vooderdatud punase fraki, kuid tšuktšid ei nõustunud sellega: «Me seame muuseumi sisse enda juures, et meie lapsed näeksid, kuidas meie eremid riides käisid.» Poljakovil õnnestus ära viia ainult «kuninga arhiiv», mis koosnes Kolõma vaimulike märkmetest, kus nõuti kiriklike talituste eest õigeaegset karusnahkadega tasu maksmist, ja blankettidest, kuhu oli trükitud vande tekst kahes keeles: vene ja tšuktši keeles.

Suurest Oloist allpool on Omoloni org küllaltki üksluine: ta on veel laiem kui enne ja jõgi moodustab seal palju arvutute saartega harusid. «Kamnisid» — kaljusid, mis tegid reisi Omolonil mõnevõrra mitmekesise-maks, esineb järjest harvemini. Mõnedel neist on omapärane nimi, näiteks «Šepetkoi» Omoloni vasakul kaldal, mis kohalikus vene keeles tähendab «Ilus». Parempoolsel kaldal seisab ühel neist kõrgetest «kamnitest» vana tulp, mis kannab pealkirja XVIII sajandi lõpust. Omoloni ja selle parempoolseid lisajõgesid kasutati juba XVIII sajandil ühendusteena, mida mööda veeti kaupu Anadõri äärde; teine tee läks Suure Anjui kaudu.

Vool muutub järjest aeglasemaks, alamjooksul kaovad lõpuks «kamnid» ja Omolon hakkab Kolõma alamjooksu meenutama. Ilmuvad samasugused talad, mille

jalamil on tohutul hulgal kvaternaarajastu loomade luid. Ühe tala suhtes, mis asub mahajäetud asundmaatüki «Sibir» lähedal, hoiatas meid Vanja iseäranis, et selle juurde olevat väga ohtlik sõita, — olevat olnud korduvalt juhtumeid, kus väikeses paadis sõitvad jukagiirid selle tala alla tõmmati, misjärel nad veerme all hukkusid. See tala on kaks kilomeetrit pikk ja pakub huvitavat vaatepilti; jõgi peksab käänaku kohal alt-poolt vastu talat, see moodustab pideva vertikaalse jär-saku, mille alust vesi kogu aeg õõnestab.

Omoloni alamjooksul asub viimase viiekümne kilomeetri ulatuses mitu asundmaatükki; sinna sõidab mõnikord kalastama elanikke neilt alalistelt asundmaatükkidelt, mis asuvad Kolõma ääres Omoloni suudmele kõige lähemal.

12. juulil jõuame Kolõmale aerutades, sest vool on Omoloni suudmes liiga aeglane. Peatume parempoolsel kaldal kõrge tala juures.

Tuleb hakata tegema ettevalmistusi edasiseks teekonnaks Nižne-Kolõmskini. Vanja teeb jälle süngeid ennustusi. Ta rääkis juba kaua enne Kolõmale jõudmist, et alamjooksul takistab vastutuul sageli paadi edasilikumist ja et meil veel läbida jäänud 140 kilomeetrit saab tõenäoliselt kahta mitte kiiremini kui ühe nädalaga. Ja tõepoolest, varsti pärast seda, kui me olime jõe jõudnud, algaski vastutuul, mis meie sõitu mõnda aega pidurdas.

Me kasutasime selle aja ära purje jaoks masti püstitamiseks ja vastaskaldale Kolõmskaja asundmaatükile sõitmiseks. Seal elavad jukagiirid, kes on praegu täiesti venestunud ja ei oska jukagiiri keelt, vaid räägivad vene ja jakuudi keelt.

Asundmaatüki keskel, väikese palkidest kabeli kõrval, on Tšerski haud. Varem oli siin lihtne rist, mille püstitas 1892. aastal M. Tšerskaja. 1929. aastal püstitas Narkomvodi ekspeditsioon selle asemele vasktahvliga samba. Siin, igikeltsa raiutud hauas polaarjoone taga puhkab Tšerski, «kuulus ekspediitor, keiserlike teaduste akadeemik», nagu meile ütles üks vana mees Sredne-Kolõmskis. Hiljem püstitati Tšerski hauale kivist obelisk.

Oma kaldale tagasi sõitsime tugeva lainetusega, mis siin kergesti tekib igasuguse tuulega, sest jõgi on väga lai. Istume veel terve päeva kaldal, jälgides tuule kõikumisi, kusjuures see aeg-ajalt nagu kavatseks ümber pöörata ja pärituuleks muutuda.

Tuul pööras kõigest 90° võrra ja hakkas puhuma küljelt. Tuli riskeerida, ja õhtul asusime teele.

Meie mast kujutab endast ehitist, mis kaugeltki ei vasta meresõidukunsti reeglitele. Masti moodustavad kaks pikka ritva, mis on paadi parraste külge kinnitatud ja üleval kokku seotud. Peretoltšin kasutas seda jakuutide taglastamissüsteemi selleks, et masti mitte presendist läbi torgata, millest on valmistatud meie paadi katus.

Algul on väga raske sõita, sest me peame paati kogu aeg aerutades kaldast ja leetseljakust eemal hoidma, kuhu meid tuul kannab. Peale selle peksavad lääne poolt suured lained üle parda. Vanja on täielikult rahuldatud: tema sõnad leiavad hiilgavalt kinnitust.

Kuid varsti muutub pisut jõe suund, tuul on soodsam ja meie kohmakas lamedapõhjaline paat liigub kiiresti edasi.

Tuul puhub vahet pidamata; me liugleme kiiresti asundmaatükkidest mööda. Jõuab kätte õhtu, kuid me otsustame sõita kogu öö, et nii soodsat juhust mitte kasutamata jätta. Öösel jäi tuul veidi vaiksemaks, kõik heitsid puhkama. Mina seisin nii kaua vahipostil, kuni tuul koidu ajal lõpuks kõvenes ja mina enam üksi raskest tüüri hoida ei suutnud. Tuleb öelda, et me oma purje külge, mille pind oli umbes kaksteist ruutmeetrit, olime juba õhtul seitsme ruutmeetri suuruse riidetüki õmmelnud ning et nii suur ja kõrge puri lameda põhjaga paadile praegu ohtlikuks muutub. Tuleb purjesid kõigi reeglite kohaselt rehvida ja vähendatud purjepinnaga sõita.

See osa Kolõmast on üsna igav. Kaljusid pole üldse ja ainult parempoolsel kaldal kulgevad sageli suured talad. Duvannoje asundmaatüki vastas, nagu jutustavad kohalikud elanikud, uhtus jõgi kuus aastat tagasi järsakust välja mammuti laiba. Siit toodi mulle hiljem Nižne-Kolõmskisse ninasarviku pealuu ja suur harul-

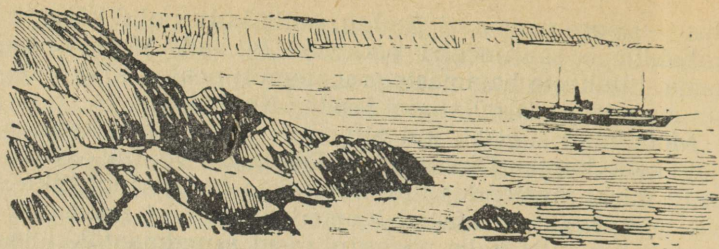
dus — noore mammuti pealuu, mille küljes olid kõigest kahekümne sentimeetri pikkused kihvad. Veel väiksema, tillukeste hammastega mammuti pealuu tüki leidsin ma tala juures ülalpool Sredne-Kolõmskit.

Möödunud sügisel, kui altpoolt tuli viimane kaater, nägi selle kapten Duvannojele lähenedes veidrat vaatepilti: miski mustendas tare katusel ja ümberringi liikusid mingisugused mustad loomad. Ilmnes, et need olid karud, kes juba kaks päeva piirasid asundmaatükki ja ei lasknud selle elanikke — üht vanemat naist ja selle tütreid sealt välja tulla. Kaatril oli jahimehi, järgnes lahing, kus üks karu tapeti ja teised põgenema aeti.

Mitte kuigi ammu oli see Kolõma osa rikas metsloomade poolest. Alles kümme aastat tagasi ujusid metspõtrade karjad üle Kolõma ühelt kaldalt teisele, nüüd aga satub kaater ainult eriti õnnestunud reisil ühele või kahele ujuvale metspõdrale.

Kakskümmend tundi pärast Omoloni suudmest lahku mist jõuame Nižne-Kolõmski juurde. Linna ei ole jõelt üldse näha, ta asub jõest eemal, ja piki kallast terrassi serval kasvab lopsakaid hundipajusid.

Selleks ajaks, kui me Nižne-Kolõmski juurde jõudsime, hakkas tuul raugema, kuid viimaseid tuuleile ära kasutades sõitsime kõigi purjespordi reeglite kohaselt purjede all sadamasse. Viimasel hetkel sai mulle osaks lõbu purjenöör lahti lasta, puri maha võtta ja näha, kuidas paat mudasesse kaldasse lõikub.

POLAARJÄÄS

Nižne-Kolõmskis oli 1930. aastal kõigest kolmkümmend või nelikümmend maja väikesel kõrgendikul, mis asus kahe järvekestega soo vahel. Linna lähedal oli mets maha raiutud, järele oli jäänud ainult hundipaju põõsaid. Majad olid tavalise Kolõma arhitektuuriga — ilma katusteta. Kirikus asus klubi ja kabeli seintel võis veel näha uuristatud initsiaale ja allkirju, mis olid pärit kodusõja ajal siin viibinud purustatud valgekaartlike sõjavägede komandöridelt. Need väed olid paaniliselt põgenedes nii kaugele kirdesse taganenud. Need olid bandiitide jõugud, kes riisusid elanikkonda.

Meie tähelepanu köidab Bjalõnitski-nimelise valge ohvitseri allkiri. See oli mees, kes etendas tähtsat osa Nikolajevi Tšõbagalahhi plaatina tekkeloos.

Nagu mulle Sredne-Kolõmskis jutustati, oli selle plaatinat sisaldava pudelikese lugu, mille Nikolajev Jakuudi riigipanka tõi, väga keeruline. 1913. aastal saadeti Kolõma äärde asumisele revolutsionäär Tmenov, kes enne seda oli töötanud Viljui ääres. Ta tõi kaasa väikese pudeli plaatinaga, mis oli pärit Viljui kaevandustest. Kui valgekaartlaste jõugud Kolõma vallutasid, tapeti Tmenov, ja kogu tema vara, kaasa arvatud pudelike «valge kullaga», sattus Bjalõnitski kätte. See ohvitser läks mõne aja pärast üle nõukogude võimu poolele ja tapeti valgekaartlaste poolt Abõis. Ta vara jäi hoiule

tema perenaise kätte, kellelt Nikolajev saigi pudelikese «valge kullaga». Selle plaatina andiski ta tõenäoliselt koguni samas pudelikeses Jakutskis ära.

Nižne-Kolõmskis tuli meil oodata auriku saabumist. Selle tulek olenes jääoludest.

Nižne-Kolõmskisse oli juba kogunenud palju teenistujaid Srednest, kes pidid sel aastal sõitma «mandrile», nagu siin räägitakse, s. o. Vladivostokki, nende asemele aga oodati aurikuga uute inimeste saabumist.

Varsti tuli esimene teade aurikust. Nižne-Kolõmskisse saabus radist Sredne-Kolõmskist ja seadis siin üles väikese vastuvõtu- ja saatejaama. Iga päev tuli radistil hommikust õhtuni tagasi tõrjuda uudishimulikke, kes tahtsid teada saada, millal aurik saabub ja kas on võimalik sel aastal Nižne-Kolõmskist ära sõita. Sellest hoolimata, et reisid Jäämere kaudu Vladivostokki olid alanud juba 1911. aastal, ei olnud reisimine sel liinil 1930. aastal täiesti kindel, ja laevad jäid tagasiteel mõnikord talvitama.

Kolõmal kurseerisid tol ajal kõigest kaks aurikut — «Kolõma» ja «Stavropol», mis polnud üldse kohaldatud jääs töötamiseks, ning ameeriklase Svensoni kuunarid, mis sõitsid Kolõmal Gostorgiga (hiljem Narkomvneštorgiga) sõlmitud erilise lepingu alusel.

Selle aasta reisid algasid üsna pahaendeliste sümptomide tähe all. Juba Lavrenti lahte sissesõitmisel vigastas «Kolõma» oma põhja. 16. juulil sattus aurik Jäämerele jõudmisel Serdtse-Kameni neeme juures kohe rasketesse jääoludesse. «Kolõma» võitles siin viis päeva, kord jääs seisma jäädes, kord jääga itta tagasi triivides, kord ennast päris ranna lähedal jääsurvest päästes. Alles 22. juulil jõudis «Kolõma» suure vaevaga Koljutšini lahte.

Seejärel võitles «Kolõma» kaks-kolm päeva Šalaurovi saare juures ning abistas siin Svensonile kuuluvat ja samuti Kolõmale sõitnud kuunarit «Coryse».

1. augustil Tšauni lahe suudmes asuvast Aioni saarest möödudes jooksis «Kolõma» udus vööri parempoolse küljega vastu suurt jääpanka, pörkas sellest eemale ja jooksis teise küljega vastu teist jääpanka. Selgus, et jääpankade veealused etteulatuvad osad olid purusta-

nud auriku nina lähedal vööri mõlemad küljed. Sellest hoolimata, et pandi tööle kõik pumbad, oli trümmis varsti seitse jalga vett. Seepärast otsustas «Kolõma» kapten D. Sergijevski Aioni saare juures leetseljakule sõita. Trümmis tõusis vesi edasi ja ulatus juba ühe-teistkümmene jalani. Tuli kiiresti laadungist vabastada eesmine ruum, paigutada laadung tekile ja osalt appi tulnud «Corysele». Laevale pandi presentplaaster ja see kinnitati. Niisuguses seisukorras sõitis aurik edasi Kolõma suunas. Jääpankade vahel sõitmisel murdusid auriku propelleril küljest ära kaks laba ja sai vigastada tüür.

Nižne-Kolõmskis ei teadnud me kõiki neid üksikasju; oli ainult teada, et aurikul on mingisugused vigastused, mistõttu osa laadungist sai märjaks ja tuli ümber paigutada. Ometi hakkasid juba levima kõige süngemad kuulujutud, mis panid ara iseloomuga inimesed ahas-tama.

Nižne-Kolõmskist on Kolõma suudmeni veel umbes 200 kilomeetrit. Siin esineb tõsiseid takistusi merelae-vadele — põikmadalikke ja baare¹. Laevad toimetab tavaliselt Nižne-Kolõmskini kohalike elanike hulka kuuluv loots. Kuid sel aastal oli Jakutgostorg olnud kitsi, ta oli vähemteadliku lootsi võtnud ja laevatee puudulikult märgistanud. Seetõttu jooksis laev ülesvoolu sõites madalikule ja osa laadungit tuli praamidele ümber laadida.

Sellest hoolimata, et aeg oli võrdlemisi hiline (14. august), edenesid lossimistööd Nižne-Kolõmskis väga aeglaselt.

Läksime alles 18. augustil laevale ja see asus Nižne-Kolõmskist teele. Kohe pärast väljasõitu algasid vipe-rused. Juba kell kümme hommikul jooksis aurik lootsi hooletuse tõttu madalikule. Kapten katsus mitu tundi madalikult lahti pääseda, kuid sellest ei tulnud midagi välja ja tuli rakendada ainuvõimalikku meetodit — laadung nende kungassidega, mis meil laevatekil kaasas olid, kaldale vedada. Selleks mobiliseeriti peale mees-konna kõik reisijad; öö jooksul laadisime maha rasked

¹ B a a r — laevateed tõkestav leetseljak jõe suudmes.

Aurik «Kolõma» raskes jões.

kastid, jahu- ja soolakotid, auriku kogu talvise tagavara ja siis tellised, mida veeti kaasas talvitamise korral ahjude ehitamiseks. Pärast seda pääses laev madalikult lahti. Siis tuli kõik jälle kaldalt tagasi vedada ja alles 19. augustil kell viis õhtul sõitis «Kolõma» edasi.

Järgmise kahe päeva jooksul sattus aurik kaks korda madalikule ja me katsime 200 kilomeetrit kolme päevaga. Lõppude lõpuks pani kapten lootsi paati ja saatis ta tagasi, olles otsustanud läbida viimase osa jõest omal riisikol.

Esimesi jääpanku kohtame kohe pärast ookeanile jõudmist; algul on neid veel vähe ja aurik sõidab kaks esimest ööd peatumata. Tänu sellele möödume juba 24. augusti hommikul Tšauni lahest ning läheneme vastiku ilmaga, kallast varjavas udus ja pimedas Šelagi neemele — mandri selle osa põhjapoolsele tipule.

Võtame hiljuti Šelagi neemele elama asunud õpetajalt vastu posti ja sõidame edasi.

Juba 12 kilomeetri kaugusel Šalaurovi saarest satume nii rasketesse jääoludesse, et aurik edasi ei pääse. Öö-

sel muutub jääsurve tugevamaks, tüür saab vigastada ja «Kolõma» parempoolsele küljele tekib suur auk.

26. augusti hommikul selgub, et meie olukord on üsna lootusetu, vähemalt lähemas tulevikus. Me seisame kaheksa miili kaugusel Šalaurovi saarest lääne pool raske rüsi jää massis. Raskeks jääks nimetatakse niisugust jääd, mis ei koosne ühest horisontaalsest jääkihist, vaid murdunud, kokkusurutud ja uuteks paksudeks jääpankadeks liitunud jää massist. Need jääpangad on sageli viis-kuus ja koguni kümme meetrit paksud. Tavaliselt ulatub jääpanga veealusest osast ühe kuni kolme meetri sügavuses välja jääramm: jääpanga ülemine osa sulab kiiresti, alumine osa aga aeglasmalt. Tuulest tingitud jääsurve ajal suruvad need jääpangad väga tugevasti laeva veealusele osale ja kuna «Kolõma» on jääs sõitmiseks täiesti kohaldamata, tema pardad peaaegu vertikaalsed ja põhi lame, võib jääsurve tekitada suuri purustusi.

Neli päeva katsub «Kolõma» jääpankade vahel manööverdades edasi tungida. See edasiliikumine toimub äärmiselt aeglaselt ja valmistab kogu meeskonnale väga suuri raskusi. Kõige lihtsam jää vastu võitlemise viis seisab selles, et «Kolõma» pisut taganeb, aeglase käiguga jälle jääpankadele läheneb ja neid siis täie käiguga laiali suruda püüab. Lakkamatult antakse kapteni sillalt masinaruumi käsklusi: «Tagasi!», «Aeglane edasi!», «Stopp!», «Tagasi!» jne.

Kui jää järele ei anna ja eriti suur jääpank teed tõkestab, püütakse seda eemale vedada. Selleks lähivad madrused jääpangale ja viivad sellele väikese ankru; siis keritakse ankrukõis vintsiga trumlile ja jääpank ujub aeglaselt, vaevalt nähtavalt kõrvale, mis võimaldab laeval mõne meetri edasi liikuda. Siis järgneb uus hoovõtt, uued kohutavad tõuked, ja järgmine väike jääpank on kõrvale lükatud.

Kuid mõnikord tuleb kasutada veel energilisemaid meetodeid. Jäälle lähivad kapteni abi ja kaks madrust, kes paigutavad mingisugusesse jääs leiduvasse avausse dünaamiitpadruni bikfordi nõoriga. Nõör süüdatakse põlema, avausest purskab välja veesammas ja jääpank

praguneb mitmeks tükiks. Kuid «Kolõmal» on väga vähe dünaamiiti, mistõttu sellega ollakse kokkuhoidlik ja lõhkamist teostatakse harva.

Pikki tunde, mõnikord terveid päevi, seisab «Kolõma» tugevasti määratu suurte jääpankade vahele surutuna paigal ja ootab, kuni jää liikuma hakkab. Nende pealesunnitud seisakute ajal käivad madrused ja reisijad jää peal jalutamas ja laskmas (kui mitte lindude ja viigrite, siis tühja plekktoosi pihta), kapten aga kasutab seisuaaja ära selleks, et lume sulamisest jääpankade pinnale tekkinud suurtest loikudest värsket vett varuda. Selleks seatakse jääpangale üles pump ja tõmmatakse seal voolik laevatekile.

28. augustil õnnestub neli miili Šalaurovi saare suunas edasi liikuda. 29. augustil juhib kapten laeva kaldale lähemale ning sõidab siit väikeste lahvanduste kaudu Šalaurovi saare ja mandri vahelisse väina. Sel ajal paisub tuul tormiks, kuid jää ei hakka ikkagi liikuma. Katsume Šalaurovi saare ja mandri vahelt läbi pääseda, kuid siin on vesi liiga madal, tuleb ümber saare sõita.

30. augustil sõidab aurik kaheteistkümne tunniga — kella neljast hommikul kuni kella neljani õhtul — sellest väikesest saarest mööda. Jää ümbritseb laeva igast küljest ja ainult saare lähedale on jäänud kitsas, mõnikord kõigest 20—40 meetri laiune jäävaba kanal. Kapten D. Sergijevski, kes juba teel Nižne-Kolõmskisse välja selgitas, et kaldapealsetele kaljudele võib väga lähedale sõita, otsustas nüüd päris saare juures liikuda. Kostab kurjaendeline sahin, kuid vasakule hoiduda on võimatu — seal on jääpangad. Me kaotame veel ühe laba propelleri küljest ja nüüd jääb terveks üksainus, viimane laba. Propelleri kaitsmiseks jää hoopide eest seisavad reisijad ja madrused kogu aeg ahtris ning lükavad jääpanku ritvadega eemale.

Nende viie päeva jooksul puhkes sageli lumetorm ja rannik kadus meie silmist. See on üsna nukrailmeline rannik, kuigi juba kalda lähedal kerkivad kõrged mäed; kohati leidub tšuktšide jarange, mis on kaetud karusnahkadega.

31. augustil liigume üsna kiiresti piki jääserva edasi;

kalda juurde jääb siiski avar, mitme kilomeetri laiune riba lahtist vett. Sel päeval algab tugev lumetorm. Jakani neeme juures satume jälle raskesse jäässe ja oleme päeva lõpul sunnitud seisma jääma, kinnitades ankru suure jääpanga — stamuhha külge.

Stamuhha on suur jäämass, mis välimuselt meenutab jäämäge, kuid on sootuks teistsuguse päritoluga. Kui jäämägi endast kujutab mandrilise jääliustiku murdunud tükki, siis stamuhha tekib meres ujuvatest jääpankadest, mis järk-järgult üksteise peale kuhjuvad. Stamuhha kerkib mõnikord kuni kümme meetrit üle veepinna ja ulatub mitukümmend meetrit vee alla. Need stamuhhad asuvad tavaliselt madalas vees ja nende read tähistavad mere sügavama osa piiri.

Oösel oli «Kolõmal» jälle ebameeldivusi, mis jäid reisijaile märkamatuks. Katkes traadist tross, mis aurikut stamuhha küljes hoidis, ja laev hakkas triivima, kusjuures tross keerdus ümber propelleri. Tuli ankur vette lasta ja propellerit vabastama hakata. Siis aga juhtus uus õnnetus: ankrukõit hakkas rõhuma suur jääpank, mis ähvardas kõit purustada. Suure vaevaga saadi jääst jagu ja hommikul pääsesime kahe stamuhha vahelisse lõhesse. Madalikul asuvad stamuhhad kujutavad endast aurikule väga head kaitset, sest nad ise ei liigu ja hoiavad tagasi pealesuruva jää, mis tuule ja hoovuse mõjul lakkamatult triivib.

Piki rannikut edasi tungides ja raskes jääs laveerides läheneme 1. septembril lõpuks Põhjaneemele (praegu Schmidti neem). Põhjaneem ei ole sugugi selle ranniku kõige põhjapoolsem neem, sest märksa kaugemal põhja pool asub Šelagi neem. Kuid selle nime pani neemele inglise meresõitja Cook, kes XVIII sajandil oma purjekatega läbi Beringi väina sõitis ja selle neemeni jõudis.

Sel päeval ei õnnestu «Kolõmal» siiski päris Põhjaneeme juurde pääseda; meid lahutab sellest väga raske rüsi jää riba. Järgmisel päeval hakkame sealt läbi tungima, kuigi mõnikord näib, et see on võimatu. Kapten otsustab kellegi meist neeme juures kaldal asuvasse faktooriasse saata. Sõitma pakkusid ennast kolm meest: teine mehaanik, radist Sredne-Kolõmskist ja mina. Me

laseme alla väikese kokkupandava presentpaadi ja lohistame seda mööda jääd. Mõnes kohas on jää vahel lahtist vett ja me saame mõnikümmend meetrit aerutada.

Kuid paat on täiesti vanadusnõder, ta on vähemalt kahekümne aastane, ja pärast seda, kui teda on üle ühe kilomeetri jää peal veetud, rebeneb kuivanud present; kui me rüsi jää servani jõuame ja meid kaldast lahutavat vaba vett ületama hakkame, koguneb paati vett. Õnneks ujuvad läheduses mõned jääpangad. Neist esimese juures tuleb peatuda ja paadist vesi välja kallata. Teise jääpanga juures, mis asub vaba vee keskel, lõpeb meie reis. Kui me selle jääpanga juurde jõuame, on paat juba pooleni täis ja meie jalad jäises vees.

Meid päästnud jääpanga läbimõõt on kõigest kolm meetrit. Tõmbame sellele oma paadi, ronime sinna ise ja jääme abi ootama. Vahepeal õnnestus «Kolõmal» jääst läbi tungida ja meist koguni ette jõuda. Nüüd istuvad meie reisikaaslased dekil ja irvitavad meie haleda seisukorra üle. Kaldale kogunes tšuktše, kes meile lõpuks halastasid ja meid ükshaaval jääpangalt ära viisid: nende süst oli selleks liiga väike, et ühekorraga kolme inimest kanda. Vee peale oli juba tekkinud õhuke jääkirme, mis kerge paadi survest kõlises ja praksus.

Kaldal ronime kõigepealt neeme põhjapoolses tipus asuvale kaljule; sealt avaneb avar vaade raske rüsi-jääga kaetud merele; ainult neeme põhjapoolse tipu juures kulgeb poolpõiki väike vaba vee riba, kuhu «Kolõmal» tuleb läbi murda.

Tol ajal ei olnud Põhjaneemel veel ei polaarjaama ega lennukeid ning venelastest elasid seal ainult teaduslik töötaja etnograaf N. Šnakenburg ja faktooria juhataja.

Rannal kohtasime kohalikke tšuktše. Nad olid just suure süstaga hülgejahilt tulnud ja vedasid oma saaki kaldale. Suur tšuktši süst kannab kuni tonni raskust koormat; see on lameda põhja ja püstparrastega paat, mille valmistamisel tõmmatakse merihobu nahk puust või luust kaartele.

Kapten katsub ümber Põhjaneeme tungida, nagu me seda tegime Šalaurovi saare juures. Kuid siin on veel raskem jää ja mitte mingisugused jõupingutused ei aita. Öhtul tuleb neemest kaugemal läänes nähtavale väike kitsas lahtise vee ala ja kapten otsustab tagasi sõita, et katsuda sealtkaudu läbi tungida. Kuid ümberpööramisel tuleb jääd dünamiidiga lõhkuda ning ankrute ja trossidega laiali vedada. Alles 3. septembril koidu ajal murrab aurik lõpuks läbi suurele lahtise vee väljale.

Edasine sõit kuni Koljutšini saareni, mis asub Koljutšini lahe suudmes, läks ilma eriliste vahejuhtumiteta. Ainult Amgujema jõe juures sattusime lühemaks ajaks laguuni juures asuvale madalikule. Tšuktšimaa ranniku selles osas arenevad laguunid väga jõudsasti. Laguunid on niisugused merealad, mis on merest eraldatud luidega, kusjuures viimased pidevalt kasvades merest täielikult lahutavad järvedeks muutuvad pikergused lahed. Sisemaal on näha kõrgeid mägesid, mida varjavad pilved.

Kõik loodavad, et jääd enam ei tule, sest selle ranniku idapoolne osa on peaaegu alati jäävaba, teisel pool Koljutšini lahte aga võib arvestada, et ohtlik reis on juba lõppenud. «Kolõmal» ongi juba aeg jääst puhata. Põhjaneeme juures vigastasime veel ühe laba, nii et meil oli järel kõigest pool ühest ja üks kolmandik teisest labast. Paneb imestama, kuidas «Kolõma» suutis niisuguse propelleriga veel edasi liikuda.

Koljutšini saare juures võtab meid aga jälle vastu raske jää ja me võitleme sellega kogu päeva. Nagu selgus, oli mere kogu idapoolne osa kuni Dežnovi neemeni jääs. Serdtse-Kameni neeme lähedal võitleb «Kolõma» viis päeva jääga. 5.—10. septembrini tungib «Kolõma» samm-sammult jääd tõrjudes ida poole ja iga öö kannab teda vastuvool läände. Sellest hoolimata, et lootsiraamatu andmeil peab siin olema hoovus, mis suundub piki kallast ida poole, ärkame igal hommikul alati lääne pool sellest punktist, kuhu me olime öhtul seisma jäänud. Öösel liikuda on väga ohtlik: ööd on juba pimedad ja laev võib puruneda. Tõsi küll, tihtilugu on ka päeval udune ja edasilikumine lakkab. Kuid

lõppude lõpuks riskeeris kapten siiski sõita nii päeval kui ka öösel, lumetormis ja udus.

Ööl vastu 11. septembrit hakkab jää lõpuks hõrenema ja võib aeglase käiguga edasi liikuda. Hommikul tuleb kaugel nähtavale Dežnovi neem.

Ueleni taga jõuame Beringi väina. See on harva lahti, siin pesitseb peaaegu alati udu, kuid seekord tõusis udu üles ja meil õnnestus näha suursuguseid ja süngeid kaljusid ning nende vahel poolnõlval eskimote asulat Naukani, mis meenutab kaukaasia auuli. Jarangid on poolenisti kividest laotud ja ainult nende ülemine osa on nahkadest katusega kaetud. Mõnikord paistab Dežnovi neemelt Ameerika rannik; praegu varjab seda udu ja meil õnnestub Beringi väinas asuvatest väikesetest Diomedese saartest näha ainult üht. Diomedese saari on kaks: Ratmanovi saar, mis kuulub meile, ja teine, idapoolsem, Krusensterni saar, mis kuulub Ameerika Ühendriikidele.

Beringi väinas ei jätnud meid jää veel maha. Alles 12. septembril kaob viimane väike jääpank. Siin ei ole jää enam kohutav: ta on sulanud, rabadaks ja urbseks muutunud. Niipea kui oleme jääst väljas, ilmneb, et «Kolõma» ei suuda enam sõita isegi Kamtšatvani. Lained lammutavad jää poolt purustatud vööri, kõik poldid ja palgid, mis teda koos hoidsid, tulevad küljest ära ja eesmine trümm hakkab lekkima; pumbad ei suuda juurdevoolavat vett kõrvaldada. Tuleb tõtata mingisse vaiksesse abajasse ja seal vigastatud koht parandada. Samuti tuleb vahetada propellerit, sest selle propelleriga ei suuda laev tormis liikuda.

Peatuspaigaks valiti Provideniye laht Tšuktši poolsaare kaguosas.

Me sõitsime kõrgete süngete mägede vahel asuvasse kitsasse käärulisse lahte ja läksime seal väikesesse vaiksesse Emma abajasse varjule. Siia jäime kaheksaks päevaks, vahetasime propelleri, remontisime laeva veealust osa ja sõitsime siis edasi. Käisime Korjaki rannikul asuvas Glubokaja abajas vee järel ja võtsime siis Ust-Kamtšatski juures asuval kalastuskohal pardale soolakala, konserve ja töölisi.

Alles kaks kuud pärast Nižne-Kolõmskist lahkumist

jõudsime Zolotoi Rogi — Vladivostoki sadamasse. Kõik sealsed laevad olid raske polaarreisi õnnelikult lõpetanud «Kolõma» saabumise auks lipukestega ehitud.

Piki Tšuktšimaa polaarrannikut toimuva laevasõidu tingimused muutusid mõne aasta pärast suuresti. Ehitati polaarjaamad, kus toimetatakse pidevaid ilmastiku ja jääolude vaatlusi. Aurikuid saadavad jäässe teed murdvad jäälõhkujad ning lahtist vett ja hõreda jääga alasid otsivad lennukid. Seetõttu saavad laevad liikuda kiiremini ja ohutumalt.

Selle raske merereisiga lõppes meie teine ekspeditsioon kirdesse. Selle tulemused olid niisama huvitavad kui esimesel ekspeditsioonil. Meil läks korda selgitada, kuhu suundub Tšerski mäestik. Ilmnes, et see ei pöördu kirdesse, nagu ma algul olin arvanud, vaid lõuna poole, läheb karestike kohal üle Kolõma ja jaguneb siis mitmeks ahelikuks, mis lõpevad Kolõma—Ohhoota veealahkmel. Me tungisime Kolõma mäestiku, ehk, nagu seda nimetavad kohalikud elanikud, Gõdani («Mere») mäestiku kõige raskemini ligipääsetavatesse osadesse. Tegime kindlaks, et Kolõma ja Omoloni vahel, kus kaartidel näidati Kolõma mäestikku, asub suur kiltmaa, millele me panime nimeks Jukagiiri kiltmaa. Me uurisime suurt maa-ala Kolõma ülemjooksul ja kandsime selle kaardile.

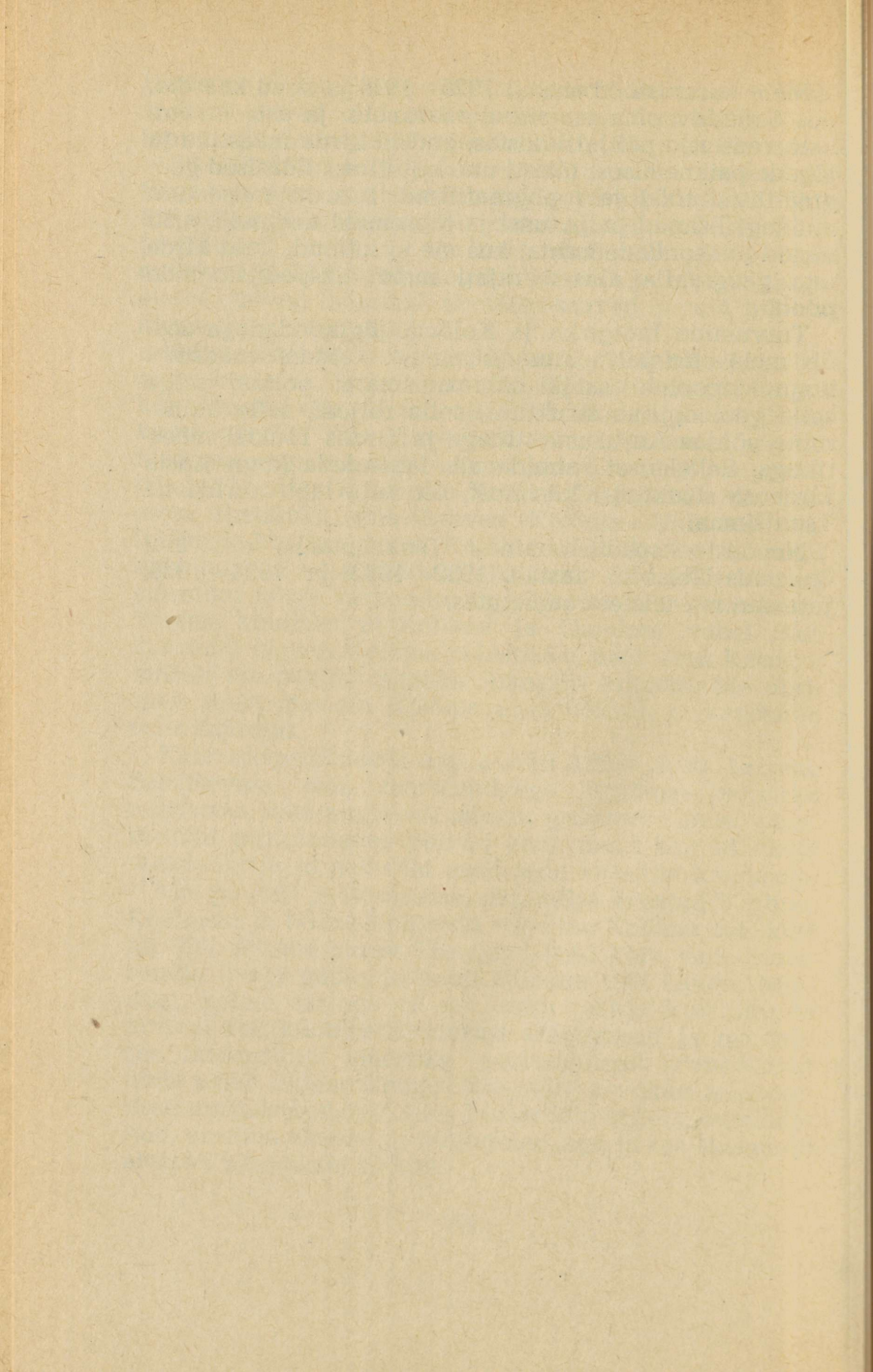
Kahe ekspeditsiooni ajal aastail 1926—1930 katsime Salištševiga oma marsruutidega Kolõma—Indigirka mägismaa määratu suuri alasid; paljudes meie poolt uuritud piirkondades polnud enne meid käinud ükski maadeuurija ja nad olid enne seda kaardile kandmata.

Mis puutub geoloogiasse, siis, välja arvatud Verhne-Kolõmski ja Nižne-Kolõmski vaheline Kolõma osa, kust oli läbi sõitnud surev Tšerski, läksid kõik meie marsruudid ühegi geoloogi poolt käimata teid kaudu. Muidugi, kolme aastaga ei saa kuigi põhjalikult uurida miljoni ruutkilomeetri suurust mägismaad ja ma võisin läbiuuritud mäestike geoloogilisest struktuurist anda ainult üldise skemaatilise pildi; arvukad geoloogilised uurimistööd, mis viidi kirdes läbi hiljem, on näidanud, et minu skeem oli üldjoontes õige ja see skeem oli aluseks pärastistel töödel.

Meie uurimistööd aastail 1926—1930 ja need kaardid, mis Salištšev oma marsruudimärkmete ja astronoomiliste vaatluste põhjal koostas, andsid kirde mäestike ja jõgede paiknemisest täiesti uue kujutluse. Edasised geograafilised tööd ja topograafilised kaardistamised on muidugi lisanud palju uusi ja täpsemaid andmeid, eriti nende piirkondade kohta, kus me ei käinud, kuid kirde uue geograafia alused rajati meie ekspeditsioonide poolt.

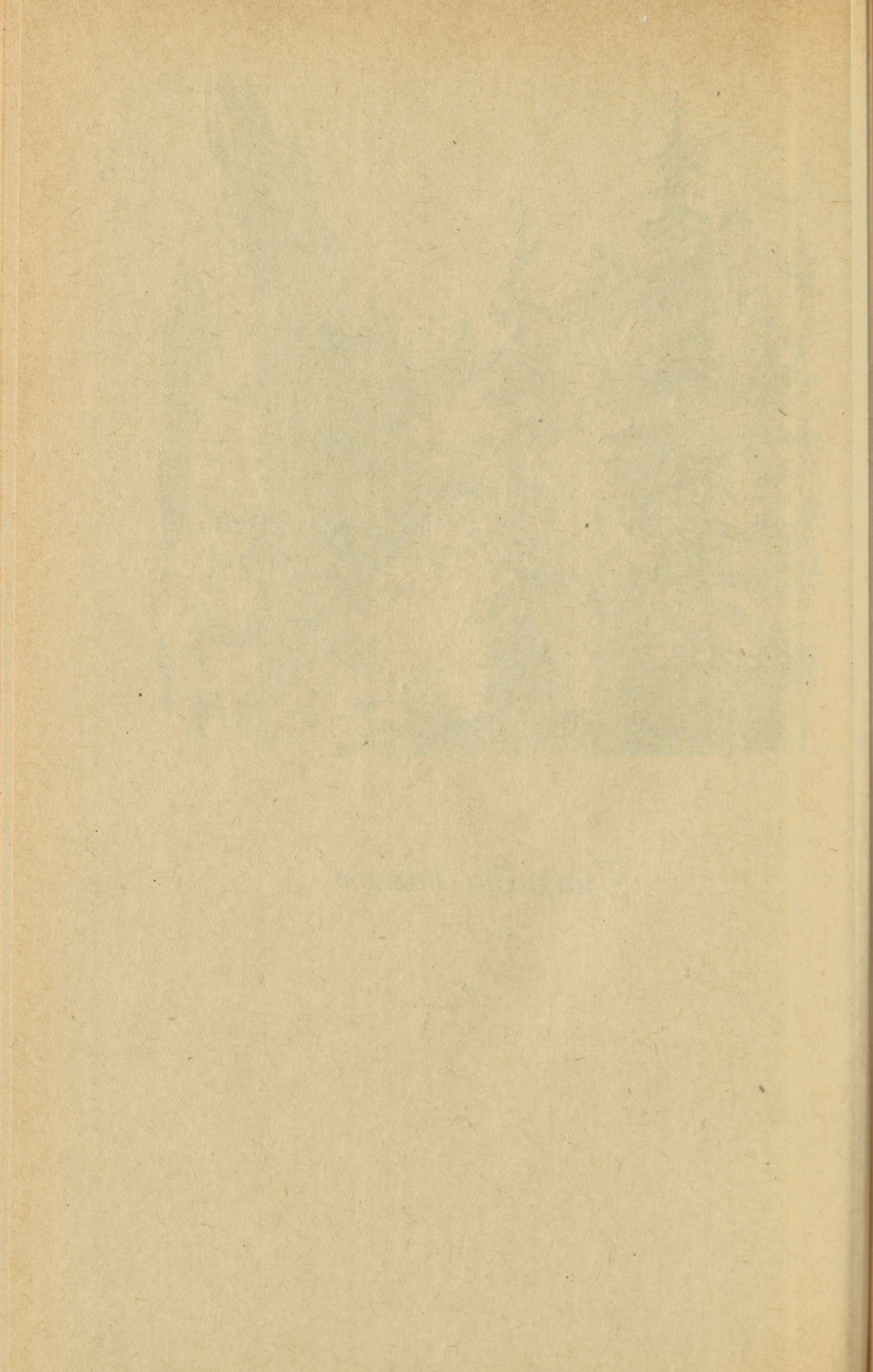
Tutvumine Indigirka ja Kolõma jõgikondadega seadis meie ette palju uusi küsimusi. Gõdani mäestiku kogu idapoolne osa jäi läbi uurimata: polnud selge selle geoloogiline struktuur, selle reljeef, selle ühine mine põhjas Anjui mäestikuga ja kirdes Tšuktši mäestikuga. Selleks, et rahuldavalt lahendada kogu Aasia kirdeosa struktuuri küsimust, oli vaja läbi uurida ka Tšuktšimaa.

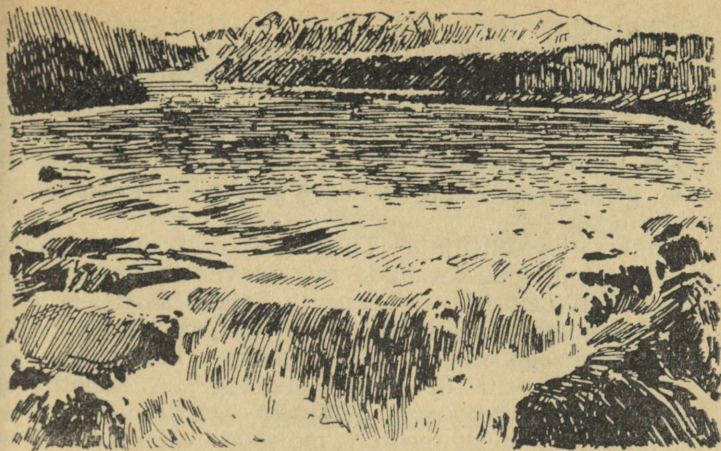
Nendest ekspeditsioonidest Tšuktšimaale, mis mul õnnestus läbi viia aastail 1932—1933 ja 1934—1935, jutustan ma teistes raamatutes.

Tunguska bassin

Minu iseseisvate geoloogiliste ja geograafiliste uurimistöde esimesed aastad olid Geoloogia Komitee ülesandel seotud Kesk-Siberi kiltmaa uurimisega. 1917. aastal uurisin ma Angara keskjooksu selles lõigus, kus see jõgi voolab 400 kilomeetri ulatuses meridiaani mööda Bratski külast kuni Kata jõe suudmeni. Minu poolt siin tehtud tähelepanekud, kõrvutatuna nappide andmetega Kesk-Siberi kiltmaa teiste osade kohta, võimaldasid mul avaldada 1919. aastal hüpoteesi, et kiltmaa piires asub määratu suur söebassein, mida ma soovitasin nimetada Tunguska basseiniks. Kiltmaa edasine uurimine minu poolt võimaldas mul seda hüpoteesi kontrollida ja laialdasemalt põhjendada. 1921. aastal uurisin ma kiltmaa läänepoolset osa piki Jenisseid ja selle parempoolseid lisajõgesid, alates Podkamennaja Tunguskast kuni polaarjooneni; 1923. aastal lõpetasin ma Angara uurimise selle laias kaares Kata jõest alates 700 kilomeetri ulatuses kuni selle kohani, kus Angara

suubub Jenisseisse; 1924. aastal tungisin ma Podkamennaja Tunguska ülemjooksuni ja uurisin seda suuruselt teist Jenissei lisajõge 1500 kilomeetri ulatuses ülemjooksult kuni suudmeni.

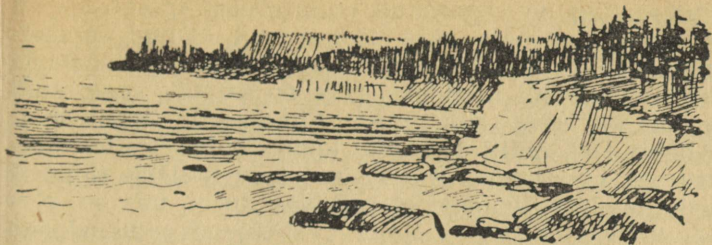
Need ekspeditsioonid andsid väga palju uut Kesk-Siberi kiltmaa geoloogilise struktuuri tundmaõppimiseks, geograafia seisukohalt aga ei olnud nad muidugi esimesteks.

Angara ja Nižnjaja Tunguska olid juba XVIII sajandi algul teedeks, mida mööda vene töödajad ja kasakad liikusid itta — Leena ja Baikali äärde; hiljem käisid teadlased korduvalt nende jõgede ääres. Isegi elava liiklusega teedest eemal asuvat Podkamennaja Tunguskat uurisid 1877. aastal geoloog I. A. Lopatin ja 1921. aastal ornitoloog A. J. Tugarinov. Kuid nii suure ala igakülgne uurimine on mõistagi väga keeruline ülesanne ja kolmkümmend aastat tagasi seda uurimist alles alustati.

Et läbi uurida poolteise miljoni ruutkilomeetri suurusel kõrget kiltmaad, mis on peaaegu kogu ulatuses kaetud taigaga, kus on väga palju soid, kärestikulisi jõgesid ning hõre elanikkond, kulub palju aastaid ja paljude teadlaste jõupingutusi.

Neil aastail, kus ma oma töid alustasin, oli vene asulaid ainult Angara ja Jenissei ääres, kuna Podkamennaja Tunguska ja Nižnjaja Tunguska ääres alles hakkas tekkima kaubandusorganisatsioonide faktooriaid. Kiltmaa ülejäänud alal oli elanikkond väga hõre, seal rändlesid evengid-põdrakasvatajad ja me kohtasime suve jooksul kogu Podkamennaja Tunguska ulatuses kõigest mõnesid nende perekondi.

Viimase kolmekümne aasta jooksul on sellel maal palju muutunud. On rajatud uusi asulaid ja tööstusettevõtteid kaugete taigajõgede äärde. Muutunud on ka evenkide elu-olu — nad on üle läinud paiksele eluvii- sile. Jõudsasti on edenenud ka selle määratu suure ja karmi kiltmaa teadusliku uurimise tööd.

LÄBI ANGARA KÄRESTIKE

Mulle on hästi meelde jäänud minu esimene suur geoloogiline töö — Angara keskjooksu uurimine, mida ma teostasin 1917. aastal. Pidin esmakordselt ise organiseerima tähtsa ekspeditsiooni, otsustama liiklemisvahendite, marsruutide kõige kasulikuma planeerimise jne. küsimuse. Ehkki mul oli pärast oma isaga Lääne-Dsungaariasse sooritatud reise üsna suuri kogemusi ekspeditsioonide alal, lasus minul esmakordselt vastutus tööde edu eest. Minu ainus abiline, üliõpilane V. Kamenski, suutis mind selles suhtes vaevalt küll abistada — ta võttis niisugusest ekspeditsioonist esmakordselt osa. See andekas noormees, kellest oleks saanud hea geoloog, suri mõne aasta pärast, kui ta oli iseisvat tööd vaevalt alustanud.

Jõudsime juunis aurikuga Angarad mööda sõites Bratski Ostrogi asulasse (praegu Bratsk) — viimasesse punkti, kuhu sõidavad aurikud Irkutskist. Bratski Ostrog oli kunagi eelpostiks venelaste liikumisel Aasia idaossa. Sõitnud mööda Verhnjaja Tunguskat (nii nimetati Angarad tema suudmest kuni Bratski Ostrogini, ja ainult sealt ülespoole kandis ta Angara nime) ülesvoolu, läbinud selle kohutavad kärestikud ja jõudnud kiltmaa Sajaani-äärse osa avarustele, ehtasid vene kasakad 1631. aastal Angara äärde Oka suudmesse väikese kindlustatud asula, millele pandi nimeks Bratski

Ostrog. See on venestatud vorm sõnast «pōrat» — nii nimetasid burjaate neist lääne pool elanud sajaani-altailased; venelased hakkasid burjaate nimetama bratskiteks ehk bratideks. Oka on samuti venestatud vorm burjaadi nimetusest Ahha ehk täielikumalt Ahhain-Gol, mille kasakad tegid ümber neile sobivamaks nimetuseks. Kindlustusest on Bratskis säilinud kaks madalat tumenenud palkidest torni, mis on ehitatud 1654. aastal, — Siberi XVII sajandi puukindluste ehitamise kunsti üks väheseid mälestusmärke.

1917. aastal oli Bratski Ostrog juba piki Angara kallast välja veninud suur küla. Raskete nikerdatud väravate ja avara õuega suured, tugevad, aja jooksul tumepruuniks muutunud majad — see oli tavaline Siberi külaehituse tüüp neis piirkondades, kus maad oli palju ja taiga andis alalist teenistust: lindusid ja karusnahku, seedripähkleid jne. Enne Siberi raudtee ehitamist oli Bratski talupoegadel veel lisatulused laevade juhtimisest läbi kärestike: suurt osa Hiinast tulevaid kaupu, eriti teed, veeti Irkutskist Angarad mööda lameda põhjaga laevade ja praamidega allavoolu ning kogunud lootsid olid väga otsitud. Juhtus, et loots, kui ta oli ühe laeva läbi kärestiku juhtinud, ruttas jalgsi tagasi, et jõuda samal päeval veel ühe või kaks laeva edasi toimetada.

Ma kohtasin elusatena nende kuulsate Angara lootside põlvkonna viimaseid mohikaanlasi. Meid nõustus läbi kärestike viima Serebrennikov — umbes kuuekümne-aastane halli habemega tugev ja majesteetlik vanamees. Kuid oli veel tarvis muretseda paadid: suur paat pakkide jaoks ja väike paat kalda ääres sõitmiseks. Serebrennikov soovitas mulle Angarad mööda ülesvoolu lähemasse külla sõita, kus olevat kuuldavasti karbass müüa.

Tõepoolest, sealt õnnestus osta lameda põhjaga paat — karbass — kandejõuga kaks-kolm tonni ja Bratskist — väike paat ringsõitudeks jõel. Kui ma Angaraga lähemalt tutvusin, siis veendusin, et see paat liigub minu tööde jaoks liiga aeglaselt, ja vahetasin ta kerge lootsiku — haavapuu tüvest õõnestatud paadi vastu, mis oli kerguselt ja liikumisvõimelt ideaalne.

Bratskis tegime ka esimest korda tõsisemalt tutvust gnussidega — nii nimetatakse Siberis kõiki lendavaid ja verd imevaid putukaid: sääski, kihulasi ja parmused.

Võtnud nõuks üle vaadata Angara parempoolsel kaldal asuva mäe, läksin ma koos Kamenskiga varahommikul Bratskist vastaskaldale, kus me hakkasime metsaga kaetud nõlva mööda märke tõusma. Hommik oli imeilus ja vilu, mäkketõus polnud raske. Kuid sedamööda, kuidas päike seda nõlva, millel me märke tõusime, soojendas, hakkas järjest rohkem tekkima kihulasi. Meie võrgud olid määratud sääskede jaoks, võrgusilmad olid liiga suured ja kihulased pugesis sealt vabalt sisse. Peagi oli võrkudes rohkem kihulasi kui väljaspool, ja kui ma võrgu ümber pöörasin, nägin ma seal ühtainust kihisevat halli massi. Me ei kannatanud enam nende hammustusi välja, kihutasime mäest alla ning tõttasime pead ja käsi külma vette kastma. Pärast seda oli Kamenski nägu mitu päeva paistes, minul aga paistetasid kõrvad.

Esimene tutvus parmudega oli samuti kurb. Me üürisime Bratskist hobuseid ja sõitsime Nikolajevski tehase lähematele rauamaagi leiukohtadele. See tehas oli tol ajal pooleldi kodutöönduslikku laadi ja suleti peagi. Kuid Bratski piirkonna ja Ilimi rauamaagi leiukohtadel on suur tulevik.

Need leiukohad on geoloogia seisukohast väga huvitavad: nad kujutavad endast võimsaid maagisooni, mis läbivad settemassiive ja on seotud trappidega — Kesk-Siberi kiltmaale iseloomulike hallide purskekivimitega. Paleozoilise aegkonna lõpul, permi ajastul, algas Leena ja Jenissei vahel, tohutul, üle ühe miljoni ruutkilomeetri suurusel maa-alal vulkaanide pursketegevus, see laava, mis maapinnale ei pääsenud, tungis sadade kilomeetrite pikkuste kihiliste massidena madalamal asuvate settekivimite kihtide vahele. Niisuguseid võimsaid settekivimite kihtide vahele tunginud trapikehasid kohatasime edaspidi Angara ääres tihti.

Ma vaatasin rauamaagisoone üle ja püüdsin sääskede lakkamatust hammustamisest hoolimata kõike huvitavat võimalikult üksikasjaliselt kirjeldada. Esimestel taigas töötamise päevadel tuli kirjutada kinnastes;

umbes kolme päeva pärast harjusid käed ära ning võis sääskedega kaetud paljastes kätes rahulikult märk-mikku ja pliiatsit hoida. Ilma võrguta kirjutada oli aga võimatu: kihulased pugesis silmadesse ja hammustasid nägu, eriti huuli, kõrvu ja silmade ümbrust.

Kuigi meie hobused olid kohalike tingimustega harjunud, suhtusid nad putukate kallaletungidesse väga raevukalt; minu hobune kiskus end ohelikust lahti, hakkas maas püherdama ja muljus puruks meie ainsa sadulapaunas asunud aneroidi klaasi.

Eelseisev reis oli planeeritud sõiduna Angarad mööda allavoolu koos jõe enese ja selle lisajõgede ülevaatamisega. Tagasi ei kavatsenud me jõge mööda ülesvoolu sõita, vaid otsustasime läbida kogu Angara kuni selle suudmeni. Seepärast ei tahtnud ükski Bratski talupoeg meiega kogu suveks kaasa sõita, sest neil oli raske Bratski Ostrogi tagasi minna. Nad nõustusid meid toimetama ainult läbi esimese kärestike rühma, kuni Paduni asulani. Viimasel päeval õnnestus mul palgata alaline tööline — endine poliitiline asumisele saadetu, balti meremees lätlane Nikolai. Lüheldast kasvu, kõhetu ja punakate juustega Nikolai oli sõnaaher ja endasse-süvenenud; töös oli ta väga kohusetundlik ja täpne. Balti laevastikus teenimise ajal areteeriti Nikolai revolutsioonilistest väljaastumistest osavõtmise pärast ja saadeti Angara äärde asumisele. Pärast revolutsiooni ei olnud ta jõudnud veel oma pagenduskohalt lahkuda ja tahtis meiega koos raudteele pääseda, et kodumaale tagasi sõita.

Järgmise päeva varahommikul sõitsime Angarad mööda allavoolu. Esimene, Pohmeli kärestik asub kõigest viis kilomeetrit Bratskist allpool. Serebrennikov juhtis karbassi jõe keskele. Tuult ei olnud ja hallsinine jõgi läikis. Äkki ütles vanamees muiates: «Juba luiged tantsivad!» Eespool, tasasel veepinnal, oli näha valgete laineharjade alalist hüplemist. Mu süda jäi seisma ja külm judin jooksis üle selja: ehkki Pohmeli kärestikku ei peeta eriti ohtlikuks, oli see siiski minu esimese ekspeditsiooni poolt läbitav esimene kärestik!

Pealegi oskas Serebrennikov anda sõidule läbi kärestiku piduliku ilme: ta ei naljatanud enam, ta nägu muu-

tus liikumatuks ja tõiseks, ja keegi paadisolijaist ei julgenud tekkinud vaikust häirida. Rooli juures seisev loots vaatas pinguldatult ettepoole. Me olime juba «kärestikuesises» — laias ja siledas voolus kärestiku ees. Meid haaras kiire vool, valgeharjalised lained hakkasid vastu pardaid peksma ja paat kord tõusis lühikesete lainetele, kord kukkus sealt alla. Serebrennikov karjus aeg-ajalt käskivalt: «Noh, lapsukesed, suruge peale!» Ja aerutajad surusid kõigest jõust suurtele aerudele. Kärestik vilksatas ruttu mööda — vististi mitte üle ühe-kahe minuti, ja meid tõukasid juba «kärestikutaguse» ebakorrapärased lained.

Pohmeli kärestiku ja Paduni vahel läbisime veel Pjanõi kärestiku ja Pjanõi Bõki; viimane kujutab endast ainult üle jõe minevat kitsast kivide rida; Pjanõi kärestik on aga mõnevõrra tugevam kui Pohmeli kärestik, kuid kuulub Angaral samuti keskmise tugevusega kärestike hulka. Vene saadik Nikolai Spafari, kes 1675. aastal Angara kaudu Hiinasse sõitis ja huvitavaid reisimärkmeid järele jättis, teatab, miks seda kärestikku nimetati Pjanõi (purjus) kärestikuks: «Kärestikku aga nimetatakse Pjanõiks sellepärast, et kärestiku kõrval mägedes kasvab joovastav juur, ja seepärast nimetatakse teda Pjanõiks. Kui inimene seda juurt sööb ühe solotniku või poolteist solotnikku, siis on see inimene purjus ööpäeva ja mürab hullemini kui joodik.» See seletus on Angara ääres käibel veel tänapäevani. Mulle rääkisid lootsid, et nimesid andsid kasakad, kes end Pjanõi kärestiku juures purju jõid ja Pohmeli kärestiku juures pead parandasid.

Liikusime Angaral aeglaselt: oli tarvis uurida jõe mõlema kalda ja arvukate saarte geoloogilist struktuuri sellel lõigul. Siin oli Bratskist Padunini käinud juba mitu geoloogi ja sealjuures niisugused väljapaistvad, nagu Tšerski, Tšekanovski, Bogdanovištš, Ržonsnitski, ja nad kõik andsid erinevaid skeeme Angara kallaste struktuuri kohta. Võhik muidugi muigab: kas siis tõesti pole ühist lahendust ja iga geoloog võib endale erinevalt ette kujutada nii väikese maatüki struktuuri? Kuid geoloogilised probleemid ei ole matemaatikaülesanded: peale täpselt läbiuuritud paljandite, s. o. kaljude ja

järsakute, jääb vahepealne ala, mille pind on taiga tsoonis tuhandeid kordi suurem paljandite pindalast, ja küsimusele, missugused kivimid siin on ja kuidas nad ladestuvad, on sageli mitu vastust. Üksnes geoloogi suured kogemused ja uuritava maa geoloogilise struktuuri põhjalik tundmine võimaldavad anda tegelikku-
sele kõige lähema skeemi.

Peale küsimuse, kellel minu eelkäijatest oli õigus, köitsid mind väga kivististe otsingud. Need otsingud meenutavad jahti, ja teokarpide väljaraiumine kaljust on niisama kaasakiskuv kui metslooma otsimine. Esimesed tunnused on mõned tühised killud rusukaldel, siis järgnevad otsingud nõlva mööda ülespoole, kord püsti, kord põlvedel, kord koguni lamades, et paremini näha kivikildusid või et järsul nõlval püsida. Kivistisi on järjest rohkem — see on kindel tunnus, et lähened neid sisaldavale kihile. Lõpuks jõuadki kihini, mis on mõnikord väga õhuke ja vaevalt märgatav või rusuga kaetud. Kivististe otsimise teine staadium meenutab peidetud varanduse otsimist: loodad, et iga järgmine haamrilöök võib päevavalgele tuua mingi haruldase, äärmiselt huvitava looma või taime jäänused. Nende looma- ja taimejäänuste järgi teeb geoloog kindlaks kihtide vanuse, paleontoloog aga kirjeldab kauge mineviku faunat ja floorat.

Mulle sai osaks õnn Angara selles lõigus peale väikeste, primitiivsete käsijalgsete — linguulide, kes olid elanud merelahtede põhjas, leida paleozoikumi liivakivis ja savis haruldasemaid loomi — jäänuseid siluri ladestustele tüüpilistest suurtest lüliljalgetest, kes mõnevõrra meenutavad tänapäeva moluki vähki. Algul satun ainult silindrikujulistele kildudele nende saba-segmentidest, mida kivimites kohati rohkesti leidub peenikeste nõeltena. Kuid seejärel leidsin ma väikese, kõigest kahe sentimeetrise läbimõõduga eurüpteruse päid. Kõige rikkalikuma saagi sain ma Inteje saarelt, ülalpool Paduni kärestikku. Seal leidsin ma ühel lahtimurtud tahvlil peaaegu terve eurüpteruse, kelle peasegment oli kümme-kaksteist sentimeetrit lai ja kes ise oli ilma sabaokkata kakskümmend viis sentimeetrit pikk. Eurüpterused on vähikujulised, neil on suured

sõrad ja jäsemed, mis on koondatud kere etteotsa. Kümnekonnast segmentist koosnev pikk keha lõpeb pika ja terava sabaokkaga. Eurüpteruste ja nende hõimlaste mõned liigid olid kuni meetri pikkused. Siluri ajal elas neid kiskjaid Ida-Siberi merede madalates kohtades nähtavasti palju.

Liivakivi kihid on peale eurüpteruste jäänuste säilitanud teisigi elu jälgi: tahvlite pinnal nägin ma sageli looklevaid vöote — mingisuguste loomade roomamise jälgi, mis olid kord kitsad, kord laiad ja hambuliste servadega, kord sirged, kord kõverad. Kõveraid vöote vaadates püüad endale ette kujutada, missugune loom selle jälje jättis, kuhu ta madala vee liivasel põhjal roomas ja miks jälg äkki lõpeb. Siluri kihid säilitavad veel teisigi, anorgaanilise päritoluga jäänuseid. Näiteks ühe-kahe sentimeetrise läbimõõduga savikuubid, mis esinevad kord üksikutena, kord kümnetena kihi pinnal. Need olid kunagi soolakristallid, mis laguunide kuivamisel põhja settisid ja mida siis liiva- või kõntsakiht enda alla mattis. Hiljem kihtides tsirkuleerinud mage vesi lahustas soola ja asendas selle kõntsaga, mis täitis tühimiku ja omandas soolakristalli kuju. Harvem esineb väikseid ümmargusi lohkusid, mis on tekkinud vihma-
piiskade löökidest.

Kahe päeva pärast, kui me olime Angara kaldal 30 kilomeetri ulatuses läbi uurinud, jõudsime selle jõe kõige kohutavama kärestikuni — Padunini. Samuti nagu Angara kõik teised kärestikud, tekkis Padunii-sugusel kohal, kus jõgi ületab võimsa trapikihi. See pürskekivim avaldab vee hõõrumisjõule märksa suuremat vastupanu kui settekivimid, mistõttu trapivöö moodustab jõe pikiprofiilis astangu — kärestiku.

Kärestiku lang ja kärestiku pikkus jõge mööda olevad sellest, kui paks on trapikiht ja missuguse nurga all see vastaval kohal maapinnale väljub. Padunis langeb võimas trapikeha kaldu lõuna poole ja jõgi voolab seda läbides järsult alla. Kärestiku juures vasakul kaldal, laia luha keskel, asub Paduni küla, ja alles kärestikust allpool ulatuvad mõlemalt poolt jõeni kõrged hallid kaljud: vasakult Pursei ja paremalt Žuravlinaja Grud. Kaljude selline asend võimaldab laadungi

ebastabiilsetelt paatidelt maha laadida, selle kaldal vankritega kärestiku alumise otsani vedada ja tühjad paadid läbi kärestiku sõidutada.

Ülesvoolu sõidavad paadid läbi selle kärestiku päris kalda lähedal, millise osa määratu suured kivimürakad eraldavad jõest mitme astangu näol.

Suured paadid sõidavad läbi Keskvärava või Peaava, väikesed paadid aga Kaldavärava kaudu. Meie väike paat sõitis viimase kaudu, karbass aga oli selleks liiga suur — Kaldaväravas on madal vesi ja järsud käänakud kivide vahel ei lasknud suurt paati pöörata.

Meie Kamenskiga saime Serebrennikovilt loa koos tema ja aerutajatega tühjas paadis mööda peaharu sõita. Paat veeti algul piki Inteje saare kallast keskmisele jõeharule. Pärast lühikest vaikimist ütles Serebrennikov karmilt: «Ärasõit!» Jõe sile pind ei töotanud midagi kohutavat, ainult eespool oli see kuidagi imeulikult ära lõigatud ja alumise jõeosa pinda polnud näha.

Kuid varsti kattus jõe läikiv sile pind allavoolu sööstvate jugadega ja paat hakkas kiiremini liikuma: olime jõudnud kärestikuesisele. Selle kallak suurenes järjest ja äkki nägime lainetega kaetud alumist jõeosa. Vasakul ja paremal tulid nähtavale lamedad kivid, mille vastu peksid lained. Paduni peaharu on väga lai ja pisut kõver. Võimas vool kandis meie paati kaasa kohutava jõuga, mis nõudis lootsilt suurt meisterlikkust, et õigeaegselt kivide eest kõrvale põigata. Jõuame kärestiku kolmest järsust «letist» viimasele ja paat kihutab kaldpinda mööda määratu suurte «tõukajate» — kahe meetri kõrguste lainete poole, mis lähevad «kärestikualusest» vastu vooluharule. Paati, mis möödus õnnelikult kärestiku kividest, ähvardab siin uus oht: kui pardad ei ole küllalt kõrged, võivad murdained paadi vett täis ajada. Me sööstame esimesele lainele, paat kukub järsku lainete vahelisse nõkku, siis järgneb uus sööst teisele lainele. Serebrennikovi kindel käsi juhib paadi lainetele risti vastu ja varsti jõuame «kärestikualuse» alumise osa väikestele lainetele.

Läbi kärestike allavoolu sõitmine tekitab ärevamaid elamusi kui tormisel merel merepaadiga sõitmine: jõe tasase pinna taga varitseb teid hädaoht; üksainus vale

liigutus tüüriaga — ja paat läheb ümber. Merel harjute ühtlase lainetusega, siin aga paneb teid hoogne edasi-liikumine mõne minuti jooksul läbi elama terve tunnete gamma: alates vaiksest lainetusest kärestiku ees, kärestikuesisel, rea ärevate momentide kaudu laskumisel ja tõukajatega võitlemisel kärestiku alumise osa äkilise vaikuseni, kus närvipinge järsku langeb ning üksnes ärev ja elav muljete vahetamine kõneleb äsjasest pingest.

Pärast Paduni läbimist randusime ülalpool Pursei kaljut, laadisime vankriga kohale toodud asjad paati ja lahkusime Serebrennikovist. Siit pidid meid kuni Dolgi kärestikuni juhtima Paduni asula talupojad.

Padunist allpool voolab Angara jälle aeglaselt; laiu jõeharusid lahutavad suured metsaga kaetud saared. Siin on asulates juba vähe inimesi, vasakpoolsetes jõeharudes sõites ei kohanud me 45 kilomeetri ulatuses enne Dubõnino küla ühtki inimest. See osa jõest tundus mulle igavana: sadas vihma ja marsruudid kõrvale olid raskendatud. Kord ronisin ma lausvihmast hoolimata läheduses asuvale tipule ja veendusin, et sealgi ladestuvad igal pool Angara-äärsete mägede järsakuid moodustavad hallid trapirahnud. Ainult siin-seal Angara orus ja lisajõgede ääres tungisid järsakutel esile siluri süsteemi settekivimid — erepunased, kollased, violetted, lillad ja valged liivakivi-, mergli- ja savikihid.

Dubõnino küla asub Angara pika kanjoni sissepääsu juures, kus jõgi voolab suures ulatuses kahe kõrge halli trapiseina vahelises kuristikus.

Sellele peaaegu horisontaalsele trapiintrusioonile võlgneb oma olemasolu eest tänu kuristikus asuv umbes seitsme kilomeetri pikkune Dolgi ehk Dubõnini kärestik. See kärestik ei ole nii ohtlik kui Padun. Kuid Dubõnino talupojad on oma kärestikule ikkagi uhked ja püüavad tõestada, et ka see on kohutav; nad näitavad kuristikus jõe keskel asuvat kivi, «kus kaupmees istus» — kaupmees, kes ihnsusest ei tahtnud külas lootsi palgata, oma töölistele lootma jäi ja paadi kivi otsa ajas.

Kive on kärestikus vähe ja nad on üksteisest kaugel, kuid kärestik jätab sügava mulje: jõgi kannab paati

kiiresti edasi süngete pidevate kaljuseinte vahel, mille hulgas paistavad välja tohutud, kogu järsaku kõrguseni kerkivad sambad.

Dolgi karestiku taga jõudsime väga vaiksesse Angara ossa. Ligipääsu sinna raskendavad ülaltpoolt siin kirjeldatud karestikud, ning altpoolt suur ja kohutav Šamani karestik.

Jõe selle osa jagavad mitu väikest põikmadalikku rahulikeks lõikudeks, mille kallastel asuvad külad. Ühe küla lähedal näitasid mulle talupojad metsas, kahekolme kilomeetri kaugusel jõest raua leiukohta. See on tüübilt lähedane Bratski leiukohale, kuid oli tolle ajani geoloogia-alases kirjanduses kirjeldamata. Põlises taigas kulges kitsas vall, kus leidus väikesi rauamaagi paljandeid ja tükke.

Järgmises külas täienes meie ekipaaž neljanda reiskaaslasega: meiega tahtis kaasa sõita kohalik talupoeg Stepan D. Kui ta esimene kord meie laagrisse Angara kaldale tuli, ehmusin ma pisut. Minu juurde astus määratu suur, karmi välimusega mees, kelle nägu oli silmadeni varjatud suure musta habemega. Kuid Stepan osutus väga rahulikuks ja kohusetruuks meheks, ning minu hirm hajus varsti.

Kuigi Stepan oli kohalik elanik, tundis ta Šamani karestikku halvasti, mistõttu meil tuli ülalpool karestikku, Zakurdajeva külakeses, võtta loots. Angara selles kolgas ei osanud lootsid nii «tooni hoida» nagu mõned Bratski lootsid. Halvasti riietatud, ilmetu keskeline talupoeg nõustus meid üle Šamani põikmadaliku ja karestiku viima kõigest viieteistkümne rubla eest. Ka karestiku läbimise ajal käitus ta lihtsalt, nagu teeks ta tavalist rasket maatööd.

Šamani karestik on oma päritolult lähedane Dolgi karestikule. Ka siin on trapiintrusioon peaaegu horisontaalne, kuid samal ajal kui jõgi Dolgi karestikus lõikus läbi trappide peaaegu risti kuni kihilademe jalaini, on Šamani karestikus trappide läbilõikamine alles alanud ja kihilade paljandub parempoolsel kaldal vee kohal terrassina. Karestik on kuus ja pool kilomeetrit pikk ning järsu langusega. Kaks lamedat saart, Tunguski ja Uškanniki saared, mis koosnevad sellest samast

trapiintrusioonist, jagavad jõe kaheks haruks: parempoolseks, peaharuks, mida mööda sõidetakse, ja vasakuks haruks, mis on niisama lai, kuid suvel peaaegu ilma veeta, ja kus määratu suured trapipangad ja -rahnud täidavad jõeharu laia süngi. Nende kivide vahel on kitsad joad; läbi jõeharu võib madala veeseisu ajal viia väikese paadi, seda üle kivide vedades.

Šamani kärestikule lähenedes nägime jõe keskel kitsast ja kõrget kivisaarekest, mis oma kuju tõttu kannab nime Korabl (laev). Siin tuli meil randuda, et Jeršovi asulast välja kutsuda veokid: loots ei julgenud laadungiga paati läbi kärestiku viia.

Kärestikuesisel kerkib veest väike Majakakivi, mille kohal on suurvee ajal näha ainult veekeerist.

Šamani kärestikust jäi mulle märksa sügavam mulje kui Padunist. Kohe algul ründavad paati paremalt ja vasakult suured lained, kaljused kaldad tulevad lähedale ja seepärast on liikumise kiirust rohkem tunda kui Padunis. Kärestiku kõige kohutavam koht on keskel, kaht saart lahutavas väinas. Siin ründavad määratu suured, üle kahe meetri kõrgused niinimetatud bojaari kõrglained paati kaootiliste massidena. Bojaari kõrglainete läbimine nõuab lootsilt suurt enesevalitsemist. Vaatasin sel hetkel paadi pära poole ja nägin, et lootsi juba niigi pingul ja kahvatu nägu veel rohkem kahvatas; äkki vajus ta koos tüürimisaeruga järsult vastu paadi parempoolset parrast. Selgus, et kaitseks kõrgete lainete vastu parda külge kinnitatud laud, mille vastu loots jalaga toetus, oli murdunud. Laud võeti külas lootsi talus vanade ja poolpehkinud laudade hulgast. Õnneks oli tüürimisaeru käepide nõoriga kaare (spangoudi) külge seotud ja loots sai tüüri kasutada.

Kärestiku alumise osa läbisime ilma vahejuhtumiteta ja jõgi kandis meid laia «kärestikualuse» võimsatele lainetele, kus paat veel tublisti kiikuda sai. Šamani kärestikus, kogu sõidu ulatuses, kaheksateistkümne või kahekümne minuti jooksul, viskleb paat lakkamatult pööraste lainete vahel, ja mõistagi jääb Šamani kärestik kauaks ajaks meelde. Ma sõitsin sealt kaks korda läbi ja ei saa siiamani unustada seda ärevust, mis mind selles metsikus kärestikus valdas.

Kuid kärestiku läbimine ei lähe mitte alati nii õnnelikult.

Vastuvoolu on Šamani kärestikku veel raskem läbida kui allavoolu.

Siberi raudtee ehitamise ajal organiseeriti läänest rööbaste kohaletoimetamiseks laevaliiklus Angaral. Kuni Šamani kärestikuni sõitsid aurikud omal jõul, läbides suure vaevaga alumised kärestikud ja põikmadrilikud. Kuid Šamani ja Dolgi kärestikus ülesvoolu sõitmiseks tuli lasta jõe põhja ketid, mida mööda sõitis spetsiaalne aurik — tuuer. Ketti vintsile kerides pukseeris tuuer laevu. Padun osutus oma järsu languse tõttu aurikutele läbimatuks. Koormad laaditi allpool kärestikku maha ja veeti Bratskini hobustega.

Šamani «kärestikualune» oli kogu Angara ääres kuulunud kalakummina. Siia kogunes sügiseks vääriskala — tuur ja sterlett, et talvitada kärestikust allpool asuvas sügavas augus. Kalale järgnesid sügisel Šamani kärestiku juurde kalurid kogu Angara keskjooksult, et isepüüdjatega kala püüda. Isepüüdja on väga omapärane püünis: see on pikk nõör, mille külge on lühikeste nõõridega seotud suured, teravad ja korkidega varustatud, kuid ilma igasuguse söödata konksud. Isepüüdjust möödumisel ja korgiga mängides satub vääriskala külgepidi konksu otsa.

Sellele sügispüügile, nagu mulle Angara talupojad jutustasid, tuli enne revolutsiooni kokku kuni kolmsada paati, mistõttu kehtestati range püügikord: püük algas valla juhtkonna poolt määratud päeval; kõik paadid rivistusid varahommikul piki kallast ja neile anti stardisignaal. Kogu laevastik sööstis kohe minema, et parematele kohtadele pääseda, paadid pörkasid kokku, neid tõugati aerudega naabritest eemale, neid läks ümber.

Kui jõuti «kärestikualusele», algas veel suurem segadus: isepüüdja pika nõõri küljes rippus sadu paljaid teravaid konkse ja isepüüdja viskamisel mässisid kalurid sellesse mõnikord iseennast ja oma naabreid, isepüüdjad läksid sassi teiste, võõrastega; algas kisa, sõim ja koguni kaklus. Kümme konna minuti pärast oli

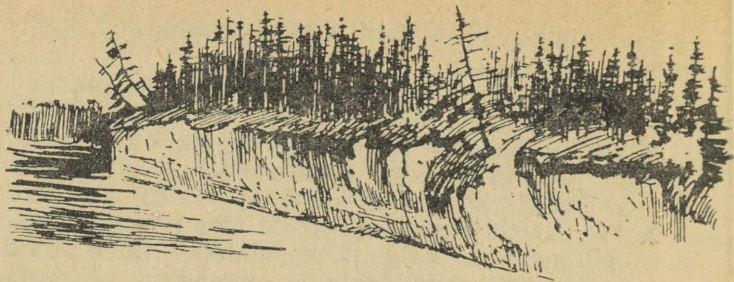
kõik lõppenud ja alles õhtul mindi isepüüdjaid kontrollima.

Kalu tuli nähtavasti kokku väga palju, sest kõik said rikkaliku saagi. See röövpüük, mis põhjustas vääriskala hävimise Angaras, keelati nõukogude ajal.

Šamani kärestikust allpool ei vajanud me enam lootsi: väikesed põikmadalikud ja jõekarid läbisime kuni Aplini kärestikuni ise. Angara alamjooksu kärestikest tuleb mainida Kašina põikmadalikku, mille kohta on Angara talupoegadel tekkinud vanasõna: «Kašina põikmadalik on Paduni lihane öde.» Allavoolu sõitmisel ei jäta ta sügavat muljet, kuigi mõlemal pool kallastel ulatub veest välja palju kive; keskmine vooluharu kivide «Bojets» ja «Lebed» vahel on küllalt lai. Ülesvoolu sõitmisel valmistas Kašina põikmadalik alati uskumatuid raskusi, sest kalda ääres ei saa suurt paati vedada, paadi vedamiseks peavärvasse aga ei jätku veoköisi ega jõudu.

XVII ja XVIII sajandil jätsid paljud julged vene inimesed sellele põikmadalikule oma elu. Spafari kirjeldab oma reisi 1675. aastal järgmiselt:

«... Sellest talvituspaigast ülalpool on Kašina põikmadalik ja sel kohal on vool kiire ja kogu jões on suured kivid, vesi aga on madal ja paat läbi ei pääse. Ja seistakse 8 nädalat ja rohkem. Ainult jõe keskel on väravad ja sinna veetakse paadid pikkade köitega, tõmmatakse väravatesse ja läbi tõmmata ei suudeta mitte mingil moel. Ja seepärast oodatakse 8 nädalat ja rohkem ja oodatakse purjeilma. Kui aga purjeilma ei tule, jäädakse sellele kohale talvitama. Kui aga köitega tõmmatakse, rebitakse inimesed köite küljest ära. Ja sel kohal upuvad paljud. Ja sellest põikmadalikust allpool on ligi 40 risti, paljud aga on tulekahjudes põlenud. See põikmadalik aga on pool versta pikk...»

IIDSETE VULKAANIDE JÄLJED

Nende kirjelduste järgi, mis andsid minu eelkäijad — geoloog M. Kozitski, kes tema poolt aastail 1844 ja 1845 teostatud uurimuste järgi koostas 1848. aastal huvitava geoloogilise kaardi Angara keskjooksust ja Podkamennaja Tunguska ülemjooksust, ning geoloog P. Javorovski, kes 1895. aastal Angaral sõitis, teadsin ma, et ma Angara suures käärus leian eest huvitavad kivimid, sootuks teistsugused kui keskjooksul. Siimaani olin ma kaldakaljudes, välja arvatud trapid, näinud ainult alama paleozoikumi (siluri) valget ja punast liivakivi ja savi, kuid nüüd olin ma jõudmas nooremate kivimite tiheda leviku piirkonda. Nende hulgas domineerisid hallid, kollakad ja rohekad, üsnamuredad kivimid, mille kildude paigutus oli ebakorrapärane. Neid imelikke kivimeid pidas Kozitski vulkaanilisteks, s. o. ladestikeks, mis koosnevad vulkaanide poolt välja pursatud tuhast ja laavakildudest. Javorovski pidas neid kivimeid settekivimiteks. Ühtlasi saadi Nižnjaja Tunguska kohta kindlamaid andmeid: A. Tšekanovski poolt 1873. aastal kogutud kivimite uurimine, mille materjalid avaldati trükis 1900. aastal A. Lavrski poolt, tõestas, et Kesk-Siberi kiltmaal on peale trappide laialt levinud sama koostisega vulkaanilised tufid ja tufibretšad. Peale selle olid nende tuffide levikuala ümbruses liivakivis tuntud kivisöe paljandid.

Ma ootasin kärsitult, millal algab see omapärane vulkaaniline provints, mis on NSV Liidu piires pindalalt suurim. Tundsin vulkaanilisi kivimeid küll juba Taga-Kaukaasias, Boržomis töötamise ajast, kuid siin tuli uurida midagi sootuks erinevat ning sealjuures esinemise mastaabilt grandioosset.

Pärast Šamani kärestikku muutus meie sõit Angaral väga rahulikuks, me võisime kogu oma tähelepanu pöörata geoloogilistele uurimistele. Enne Ilimi suudmeni jõudmist tegime peatuse väikese Kamennaja jõe juures. Selle jõe ääres leiti mammuti luid ning ma tahtsin üles otsida need kvarternaarsete ladestike järsakud, kus need luud avastati, ja lahtiraiutud kohti uurida. Jõe ääres ei olnud mitte mingisugust rada ja mul tuli esmakordselt täiel määral tutvuda liikumisega metsikus taigas. Algul püüdsin ma käia piki jõesängi, et järsakust mitte mööda minna. Kuid see osutus peaaegu võimatuks: jõe luhal ehk «navolokil», nagu Siberis ja põhjas öeldakse, kasvas paks mets. Eriti tegid mulle meeleshärmi hundipaju-, toominga- ja lepadadrikud, kust oli raske läbi pääseda. Liikusin neis tihnikutes tund aega vaevaga edasi, veendusin siis, et ma siin päeva jooksul ei jõua edasi kümnet kilomeetritki, ja läksin vasaku kalda nõlvale. Kuid siin varitsesid mind uued takistused: okaspuumets oli suures ulatuses põlenud ja mul tuli edasi tungida mahalangenud põlenud puude poolt moodustatud arvutute tõkete vahel. Kogu päeva jooksul ei õnnestunud leida ühtki head kvarternaarsete kivimite paljandit ja ma tulin pärast ligemale 25 kilomeetri mahakäimist täiesti kurnatuna, kärisenud riietega ja üleni mustade söevöötidega kaetuna telkide juurde tagasi.

Järgmisel päeval jõudsimme Ilimi kitsa suudmeni. See Angara suur lisajõgi tungis välja kitsast trapikaljude kuristikust ja ka Angara ise oli siin väga kitsas. Ilimi suudmest pisut allpool voolab Angara kahe kohutava kalju — kuulsate Bodarmini sammaste vahelt läbi; see on kogu Angara kõige kitsam koht.

Kaks kilomeetrit Ilimi suudmest allpool nägin ma imestusega Angara vasaku kalda järsakus mingisuguste muredate kivimite paljandeid. Algul pidasin ma neid

kvarternaarseteks, kuid siis selgus, et see on söekilda vahekihiga ja taimede jäljenditega mure liivakivi ja savi. Oli ilmne, et ma siin, Javorovski poolt märgitud kõige lõunapoolsemast punktist 100 kilomeetrit lõuna pool olin leidnud selle iidsetest kontinentaalsetest ladestikest noorema masiivi. Edasine sõit jõge mööda kinnitas seda oletust: alam paleozoikum lõppes ja me kohtasime edaspidi võimsate trapikehade hulgas ainult harva söekihtkondade paljandeid.

Ilim on küll väike jõgi, kuid teda mainitakse väga sageli Siberi avastamise kroonikates. Ilimi kaudu kulges tähtis tee Leenale: Jenisseilt sõitsid vene maadeuurijad Angarad mööda ülesvoolu ja siis Ilimi mööda ning lohistustee kaudu Leenale. Seepärast on Ilimi kaldad juba ammu vene põlluharijatega asustatud ja väikeses Ilimski külas on säilinud läbisõidetav kindluse torn (väravatorn) XVII sajandist. Siia rajati 1631. aastal Lenski Voloki kindlus, mis 1672. aastal muudeti vojevoodide valitsusega linnaks. Kuid hiljem, kui peamiseks liiklusteeks sai Siberi trakt, jäi linn järk-järgult kiduramaks ja langes tähtsusetu asula tasemele.

Ilimi ääres, samuti nagu Angara ääres, asusid põlluharijad elama jõe lähedale, kus lai luht ja madalad saared kujutasid endist head karjamaad ja põldu. Märksa hiljem hakati põldu harima taigas, laugjatel nõlvadel ja terrassidel. Oma reise ajal Angaral nägin ma alata, kuidas suurtel paatidel veeti lehma saartele, kus neid karjatati.

1917. aasta tööde ajal uurisin ma Angara ja selle lisajõgede ääres peale varem tuntud söeleiukohtade veel mitut niisugust leiu kohta, mis mulle talupojad kätte näitasid. Kuigi seda sütt tol ajal ei kaevandatud, katsusid mõned agarad sepad seda oma sepikodades tarvitada.

Peale söe esines söekihtkonnas kivisöe põlemise jälgi: maapinna lähedal lasuv süsi süttib mõnikord ja põleb hapniku vähese juurdepääsu korral kaua aega. Pragude kaudu maapinnale tõusvat suitsu võib mõnikord näha kümneid aastaid.

Mul õnnestus Angara ääres näha niisugust edasikestva tulekahjuga kaldajärsakut, kus söe ja söekilda

asemel paljandusid hallid tuhakihid ja kus hõre suits järsakust rusu vahelt väljus. Mitu korda leidsin ma kaldajärsakuid uurides vanade tulekahjude põlemisjälgi ja räbu; põlenud söekihtidega kõrvuti asuvad kivimid olid omandanud haruldaselt ilusa punase, roheline ja kollase värvuse, osa neist aga oli sulanud ja pragude kaudu välja voolanud, moodustades musti nõrestusi ja purikaid.

Suurema osa söe leiukohti näitasid talupojad kätte Angara ääres, kuid mõned leiukohad asusid ka lisajõgede ääres. Ühe leiukoha ülevaatamiseks oli vaja minna Angara parempoolset lisajõge Katat mööda 70 kilomeetrit ülesvoolu. Kata külas palkasin ma ühe tõmmu, hirmus kärsitu mehe, kes pidi meid oma paadiga leiukohale viima. Tema jutu järgi töötas meile Kata ka rikkalikku kalasaaki ja seepärast võttis ta kaasa «kitse» kala püüdmiseks tulega — raudvõre, mis kinnitatakse raudvarva otsas paadi ninasse. «Kitsele» pannakse kuhjake vaiguste männikändude pilpaid, mis annavad põledes heledat valgust. Üks inimene sõuab, teine seisab paadi ninas ja torkab ahingu vees rahulikult paigalseisvasse kalasse. Kuid meie tulustamisest ei tulnud midagi välja: kas siis ei juhtunud meie ööbimispaikades kala olema või oli meie teejuht liialt kiidelnud, kuid kolme ööga püüdis ta üheainsa väikese haugi.

Kata voolab laias orus, moodustades suuri meandreid (silmuseid). Üks neist on 13 kilomeetrit pikk, kusjuures tema alus ei ole üle 200 meetri lai. Tavaliselt veavad Kata-äärsed talupojad siin Katat mööda ülesvoolu sõites paate lohistusteel, et teed lühendada. Meie teejuht jutustas meile lõbusa loo, mis pidi häbistama Kata naaberküla Šemardina elanikke. Šemardlased, nagu neid Katas hüütakse, olid pühapäeval Katat mööda ülesvoolu marjule sõitnud. Nad olid kuulnud, et paati tuleb lohistusteel vedada, kuid olid selle tee algusest mööda sõitnud, määratu suure meandri läbinud ja lohistustee ülemise otsani jõudnud. Šemardlased silmasid siin väikest onni, mida neile oli kirjeldatud lohistustee tähisena, nad läksid kaldale, leidsid sissesõidetud lohistustee, jõudsid selle kaudu jõe (alumise sirge jõeosal) äärde ja, aru saamata, kuhu jõgi voolab, vedasid paadi sinna. Nad

sõitsid selsamal meandril uuesti kaua aega ülesvoolu ja jõudsid õhtuks sama onni juurde. Alles siis taipasid nad oma eksitust. Naerust luksudes jutustas meie teejuht sellest šemardlaste reisist, mis oli Kata külas arvata-vasti talvel, õhtustel koosistumistel ammendamatuks naljaheitmise teemaks.

Leiukoht, kuhu me järgmise päeva õhtuks kord paati kõitega vedades, kord sõudes, kord ritvade abil tõugates jõudsimel, paistis väga efektselt silma kaldajärsaku heledal tagapõhjal mustendavate söekarniisidega.

Angara söekihtkonnas õnnestus leida palju taimede jäljendeid, mis võimaldasid kindlaks teha tolle ajani vaieldavat massiivi vanust. Minu materjalid, mis paleozoiliste floorade spetsialisti M. Zaleski poolt läbi töötati, andsid väärtuslikku materjali permi ajastu mandri — Angariidia flora iseloomustamiseks. Zaleski leidis uusi taimeliike ja -sugukondi ning suutis koguni kindlaks määrata puude kooses elanud bakterid — need olid säilinud mõnede tüvede õhukesel õrnal kilel (ku-tiikulal).

Angara käärule lähenemisel kadus söekihtkond selle peal asuva noorema, vulkanogeense massiivi alla. Juba eemalt võis näha vulkaaniliste tuffide paljandeid. Need olid mäardunud-rohelised või hallkollased äkilised järsakud, kust mõnikord tornide, obeliskide, teravate hambuliste harjadena esile kerkisid sademete ja jõe poolt välja voolitud jäätkaljud. Sageli vöötas selliseid torne viltuselt musta trapi soon. Mõnikord läks trapi vertikaalne soon järsakut mööda üles musta seinana, mida kahelt poolt ääristasid niisuguse kõva tufi kitsad ribad, mis trappide termilisel ja keemilisel mõjutamisel olid muundunud.

Nende järsakute uurimisel manas geoloogi kujutlusvõime esile ilmeka pildi möödunud sündmustest.

Permi ajastu lõpu rahulik elu. Leena ja Jenissei vahel laiub suur madalik; siin-seal läbivad seda lamedad kõrgendikud. Lohkudes on suured järved, kuhu suubuvad aeglase vooluga jõed. Kõikjal on meile ebatavalist liiki puude padrikuid, tänapäeva kääbuste — sõnajalgade, karukoldade, osjade sugulasi: lepidodendroneid, angarodendroneid, kalamiite ja teisi. Mädanevad

ümberkukkunud puutüved, madalatesse soistesse kohtadesse koguneb taimede jäänuseid — tulevast kivisütt. Padrikutes on peidus taimedest toituvad ja kiskjalikud roomajad ja amfiibid, keda me tunneme permi lades-tikes Dvina ääres ja Lõuna-Aafrikas saadud leidude järgi. Siin, Kesk-Siberi kiltmaa piires, on küll leitud üheainsa noore roomaja jäänuseid, kuid pole kahtlust, et ka nendes lopsakates padrikutes elas rikkalik loomastik. Selgroogsete jäänuseid õnnestub tavaliselt leida üksnes väga tähelepaneliku, spetsiaalselt sellele suunatud otsimisega.

See rahulik, üksluine elu jõuab lõpule: kord siin, kord seal algab vulkaanide pursketegevus. Need olid võimsa purskejõuga vulkaanid, neist ei voolanud laavat, vaid nad paiskasid välja ainult tuhka ja kive — laavakilde. Äkki tekkinud avausest kerkisid paksud suitsusambad, siis paiskusid välja tohutud leegid, kostis tumedat maa-alust kõminat — ja igasse külge lendasid laiali paksud pilved, millest sadas tuhka; vulkaani lähedale kukkus kuumi kive — mida lähemale kraatrile, seda suuremaid. Vulkaani juurde kukkus tohutuid, mitmemeetrise läbimõõduga kamakaid. Vulkaanid tekkisid kord üksikult, lõõri kujul kuskil tasan-dikul või jõe orus, kord terve rea avauste kujul äkki tekkinud lõhe — kuristiku — põhjas. Pursked-plahvatused kestsid lühikest aega, mõne päeva või nädala, ja ainult väga harva purskas mingi vulkaan tuhka mitu kuud, kuhjates oma kraatri ümber tuha- ja kivikoonuse. Hiljem see tuhk kõvenes ja muutus vulkaanilisteks tuffideks nimetatavateks kivimiteks.

Kogu Kesk-Siberi kiltmaa keskosa on kaetud üle 500 meetri paksuse tufimassiiviga. Ei tule aga arvata, et sellel suurel maa-alal oli igasugune elu hävitatud. Vulkaaniline tegevus kestis ju miljoneid aastaid. Ühe vulkaani tekkimisest möödus sadu aastaid, enne kui selle lähedale tekkis teine.

Vulkaanide pursketegevuse ajal hävis taimkate tuhandete ruutkilomeetrite suurusel pindalal, kuivasid jõed ja järved, hukkusid või põgenesid loomad. Kuid hiljem kandsid jõed ja tuul tuhakatte orgudesse ja loh-kudesse ning purustasid vulkaanide koonuseid, vihma-

sadude ajal kandsid mudavoolud tuha madalatesse kohtadesse, taimestik vallutas jälle varem laastatud nõlvad. Sellest kõnelevad meile taimede jäljenditega liiva ja liivakivi läätsed, milliseid me leiame tufimassiivides. Neid liivaläätsi ladestasid tufikattel uuesti tekkinud jõed ja järved. Kuid taimkate polnud siiski enam nii rikkalik kui varem, enne vulkaanilise tegevuse algust, — me ei leia neis läätsedes peaaegu üldse söekihte.

Triiase ajastul, kui see vulkaaniline faas oli lõppenud, tekkis vulkaaniline energia kiltmaa põhjapoolses osas, Nižnjaja Tunguskast põhja pool, uuel kujul: laava tõusis ülespoole ja voolas tohutul hulgal maakoore pragude kaudu maapinnale. See laava voolamine kestis kaua aega järjest uutest ja uutest pragudest või harvadest vulkaanidest ja laava kattis 250 000 ruutkilomeetri suuruse pindala. Seda laavaplatood lõhestavad praegu jõed, orgude nõlvadel aga on võimalik kindlaks teha, et laavakatete massiivid on kohati tuhandeid meetreid paksud.

Neid vulkaanilisi tuffe sisaldava suure maa-ala uurimisega lõpetasime 1917. aasta sügisel oma tööd Kata jõe suudmes; Stepan ostis Kata külast hobuse ja sõitis Angara kallast mööda koju, mina, Kamenski ja Nikolai sõitsime oma paadiga allavoolu, läbisime ülejäänud kärestikud ja põikmadalikud (neid on Angaral kokku kolmkümmend viis) ning jõudsimme Jenissei kiiretele voogudele, mis meid kandsid ühe ööga Jenisseiskisse.

Angara-äärse maa-ala struktuuri uurimine oli esimene suur geoloogiline probleem, mis mul lahendada tuli, ja see kiskus mind tugevasti kaasa. Minu poolt üle vaadatud kivimite paljandid võimaldasid kõrvutada teiste uurijate materjale; läbiuuritud Angaralt ulatusid uued sidemed niihästi lõuna poole, alama paleozoi-kumi piirkonda, kui ka põhja poole, vulkanogeensete kivimite ja söemassiivide piiridesse. Alles poolteist aastat hiljem läks mul korda kõik niidid kokku tõmmata, endale probleemi tervikuna selgelt ette kujutada ja sellele konkreetne lahendus leida. Jõudsin järeldusele, et kõik need laialiasuvad söe paljandid kiltmaa mitmesugustes osades kuuluvad ühe määratu suure söebasseini ladestike hulka, et kogu Leena ja Jenissei vahe-

line maa oli enne vulkaanilise tegevuse algust kontinentaalse söe tekkimise piirkonnaks ja et me praegu näeme õieti ainult selle basseini servapoolseid tufiga katmata osi.

Hüpotees Tunguska basseini kohta leidis algul nii sõpru kui ka vaenlasi. Viimased väitsid, et on olemas ainult üksikuid söevälju, mitte aga ühtset basseini. Aja jooksul kinnitasid kogemused minu hüpoteesi.

Nüüd esineb Tunguska basseini juba õpikutes ja käsiraamatutes. Seetõttu, et Tunguska basseini leiukohad asuvad kaugel liiklusteedest ja asustatud keskustest, kasutatakse tema sütt esialgu väga vähe. Kuid basseini varud on nii suured, et temast saab edaspidi meie kodumaa üks tähtsamaid energiabaase.

sadude ajal kandsid mudavoolud tuha madalatesse koh-
tadesse, taimestik vallutas jälle varem laastatud nõlvad.
Sellest kõnelevad meile taimede jäljenditega liiva ja
liivakivi läätsed, milliseid me leiame tufimassiivides.
Neid liivaläätsi ladestasid tufikattel uuesti tekkinud
jões ja järved. Kuid taimkate polnud siiski enam nii
rikkalik kui varem, enne vulkaanilise tegevuse algust,
— me ei leia neis läätsedes peaaegu üldse söekihte.

Triiase ajastul, kui see vulkaaniline faas oli lõppenud, tekkis vulkaaniline energia kiltmaa põhjapoolses osas, Nižnjaja Tunguskast põhja pool, uuel kujul: laava tõusis ülespoole ja voolas tohutul hulgal maakoore pragude kaudu maapinnale. See laava voolamine kestis kaua aega järjest uutest ja uutest pragudest või harva-dest vulkaanidest ja laava kattis 250 000 ruutkilomeetri suuruse pindala. Seda laavaplatood lõhestavad praegu jõed, orgude nõlvadel aga on võimalik kindlaks teha, et laavakatete massiivid on kohati tuhandeid meetreid paksud.

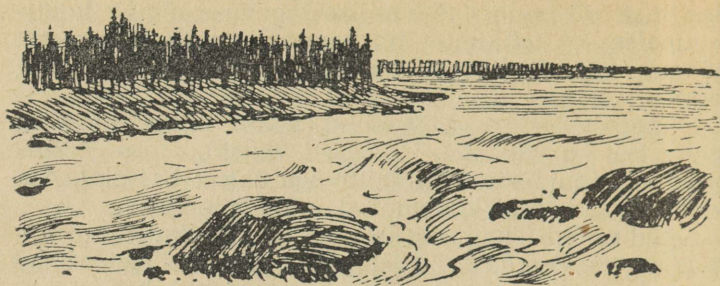
Neid vulkaanilisi tuffe sisaldava suure maa-ala uurimisega lõpetasime 1917. aasta sügisel oma tööd Kata jõe suudmes; Stepan ostis Kata külast hobuse ja sõitis Angara kallast mööda koju, mina, Kamenski ja Nikolai sõitsime oma paadiga allavoolu, läbisime ülejäänud kärestikud ja põikmadalikud (neid on Angaral kokku kolmkümmend viis) ning jõudsime Jenissei kiiretele voogudele, mis meid kandsid ühe ööga Jenisseiskisse.

Angara-äärse maa-ala struktuuri uurimine oli esimene suur geoloogiline probleem, mis mul lahendada tuli, ja see kiskus mind tugevasti kaasa. Minu poolt üle vaadatud kivimite paljandid võimaldasid kõrvutada teiste uurijate materjale; läbiuuritud Angaralt ulatusid uued sidemed niihästi lõuna poole, alama paleozoi-kumi piirkonda, kui ka põhja poole, vulkanogeensete kivimite ja söemassiivide piiridesse. Alles poolteist aastat hiljem läks mul korda kõik niidid kokku tõmmata, endale probleemi tervikuna selgelt ette kujutada ja sellele konkreetne lahendus leida. Jõudsin järeldusele, et kõik need laialiasuvad söe paljandid kiltmaas mitmesugustes osades kuuluvad ühe määratu suure söebasseini ladestike hulka, et kogu Leena ja Jenissei vahe-

line maa oli enne vulkaanilise tegevuse algust kontinentaalse söe tekkimise piirkonnaks ja et me praegu näeme õieti ainult selle basseini servapoolseid tufiga katmata osi.

Hüpotees Tunguska basseini kohta leidis algul nii sõpru kui ka vaenlasi. Viimased väitsid, et on olemas ainult üksikuid söevälju, mitte aga ühtset basseini. Aja jooksul kinnitasid kogemused minu hüpoteesi.

Nüüd esineb Tunguska bassein juba õpikutes ja käsi-raamatutes. Seetõttu, et Tunguska basseini leiukohad asuvad kaugel liiklusteedest ja asustatud keskustest, kasutatakse tema sütt esialgu väga vähe. Kuid basseini varud on nii suured, et temast saab edaspidi meie kodumaa üks tähtsamaid energiabaase.

JENISSEID MÖÖDA POLAARJOONENI

Pärast 1917. aastat katkesid minu uurimistööd Tunguska basseinis: valgekaartlaste rinne löikas Siberi Moskvast ära ja alles pärast Koltšaki purustamist võis uuesti tegelda teaduslike uurimistöödega.

1921. aastal tehti mulle ülesandeks uurida Tunguska basseini läänepoolset ääremaad piki Jenisseid ning eriti söe ja grafiidi leiukohti.

Nagu öeldust näha, on Tunguska basseini iseloomustavaks iseärasuseks määratu suur hulk purskekivimeid — trappe, mis tungisid nii kivimite Tunguska kompleksi ladestikesse kui ka nende all asuvatesse vanematesse massiividesse alamast paleozoikumist. Need intrusioonid, mis asusid söekihtkonna kihtide vahel kõrvuti söekihiga, kuumutasid sütt ja muutsid selle grafiidiks.

Niisugused grafiidi kihileiukohad on ammu tuntud Tunguska basseini läänepoolsel ääremaal: piki Fatjanihha, Nižnjaja Tunguska ja Kureika jõge. Selleks, et neid uurida, tuli mul sõita Jenisseid mööda polaarjooneni ja siis mitme lisajõe kaudu basseini ääremaadele.

Ekspeditsiooni organiseerimisest võttis peale Geoloogia Komitee osa ka Põhja-merete Komitee — asutus, kelle ülesandeks oli kindlustada laevaliiklus merel piki NSV Liidu põhjarannikut, eriti Jenisseist lääne pool. Kui

me olime aurikuga Jenisseiskisse jõudnud, saime Jenisseiski hüdrograafiarühmalt jõelaeva — värkese praami kandejõuga umbes seitseteist tonni, millega varem oli kariloomi ja puid veetud. Ma silmitsesin seda üsna kohmakat sõidukit väga umbusklikult. Kuidas sellega kallastele pääseb, kuidas seda kiirevoolulisel Jenisseil juhtida saab? Jäi veel kindel lootus mootoritele: olime kaasa toonud kaks päramootorit, kumbki võimsusega poolteist hobujõudu, ja Jenisseiskis anti meile Põhjamerete Komitee ladudest viiehobujõuline päramootor. Ehkki neid ei saanud jõelaeva külge kinnitada, võis neid meil kaasas olnud paadi külge sobitada ja sellega jõelaeva vedada.

Niipea kui olime saanud jõelaeva peremeesteks, algas palavikuline tegevus. Kahe kajuti ehitamiseks oli vaja muretseda laudu ja, mis kõige tähtsam, leida puusepp. Ühtlasi tuli kontrollida mootoreid ja ka motoristide oskust. Viimaseid oli mul kaks — mõlemad üliõpilased-kollektorid — S. Bogdanovski ja V. Protopopov. Väikseid mootoreid ei läinud üldse korda käima panna ja suur lakkas peagi töötamast, nii et kõik lootused mootorijõule kahe päeva pärast kadusid. Tuli kasutusele võtta usaldusväärne purjede abil liikumise meetod. V. Protopopov osutus purjeasjanduse meistriks ja püstitas laevale kaks priitpurjedega masti. Priitpuri on väga sobiv: ta läheb ruttu lahti ja teda hoiab lahtisena peenike viltune latt (priit), mis ulatub masti alumisest otsast purje ülemisse välisnurka. Peale selle tellisin ma kaks suurt rasket aeru, mille abil võis mõninga vaevaga kolme- või neljakesi ohtlikust kohast eemale sõuda.

Pärast neid ümberehitusi sai meie pargas nii elegantse välimuse, et seda peeti mõnikord «Omuliks» — parimaks mootorpurjekaks Jenisseil, mille üle me uhkust tundsim.

Nii päeval kui öösel töötades lõpetasime laeva sisustamise kolme päevaga ja «tegime otsad lahti» — sõitsime lihtsalt kaldalt minema, kusjuures meid saatsid pealtvaatajate osalt heatahtlikud, osalt iroonilised soovid. Otsustasime järjekordset aurikut mitte ootama jääda, vaid iseseisvalt Podkamennaja Tunguska suud-

meni pääseda. Esimene sõidupäev läks hästi: Jenissei kiire vool kandis meid edasi kiirusega kuni seitse kilomeetrit tunnis, ohtlikke kohti ei olnud ja me pääsime hõlpsasti madalikkudelt lahti. Öhtuks läksime nii julgeks, et otsustasime sõita kogu öö, et kiiremini töökohale jõuda.

Tuleb imestada, kui rahulikult me sel ööl sõitsime, tundmata vajalikul määral sõiduvett, juhindudes ainult kaardist ja omamata võimalust kiiresti ohtlikult madalikul lahti pääseda, kui laev sinna sattuma peaks. Kuid varsti näitas meile Jenissei, et mitte igasugune julgus ei päästa hädast. Kui me lähenesime Ossinovski kärestikule — jõe selle osa peamisele takistusele, kuhu me sõitsime niisama otsustavalt, surus tuul laeva vastu vasakut kallast. Purjed olid nüüd ainult takistuseks ja ka rasked aerud ei suutnud meid vastu tuult sõidutada.

Katsusime laeva väikese paadiga aerutades vedada, kuid tuul ajas laeva alatasa kaldale.

Pärast mitu tundi kestnud viljatuid katseid, kui meie kõigi jõud oli lõppenud, tuli jätta lootus iseseisvalt läbi kärestiku pääseda ja võõrast abi ootama jääda. Öhtul tuli ülalpool nähtavale praamikaravani vedav aurik: veeti varustust Kara ekspeditsioonile, kalureid alumistele kalapüügikohtadele, kaupu Jenissei elanikele. Südaüt kõvaks tehes andsime hädasignaali ja palusime end pukseerida. Pidime ära kuulama palju mõruidaid sõnu kaptenilt, kes meie pärast oli sunnitud oma karavani kärestiku ees ohtlikul kohal peatama, ja rohkesti pilkeid madrustelt.

Ossinovski kärestik ei tundunud mulle pärast Angara kärestikke kohutavana: siin on vähe veest välja ulatuvaid kive ja need väravad. kust laevad läbi pääsevad, on väga laiad; ainult kiire vool ja järsud kaljud meenutavad ohtu.

Ossinovski kärestikust allpool voolab jõgi veel mõni aeg kitsas kuristikus kristalsest kildast koosnevate kaljude vahel. Eriti maalilise ilme annavad jõe väikesed saared Korablik ja Barotška — kiiresti voolavatest voogudest kerkivad kaljud.

Allpool suubub paremalt poolt Jenisseisse suur jõgi — Podkamennaja Tunguska. Jenissei äärde tulnud

venelased nimetasid selle jõe kõiki suuri parempoolseid lisajõgesid Tunguskadeks. Jenissei ääres Kameniks hüütavast Ossinovski kärestikust allpool suubuv Srednjaja-Tunguska sai nimeks Podkamennaja Tunguska, Nižnjaja-Tunguska aga Monastõrskaja Tunguska (selle suudmes asus klooster).

Evengid (tunguused) nimetavad viimaseid jõgesid Katangaks; ka Angara ja Jenissei ääres elavate venelaste juures kuulete just neid nimesid, kuid jõgede eraldamiseks lisavad nad juurde: Bližnjaja ja Dalnjaja.

Podkamennaja Tunguska suue on elav koht: siin asub suur alev, mitu asutust, faktooria Jenissei põliselanike keetide varustamiseks. 1921. aastal nimetati neid veel ametlikult ostjakkideks, mistõttu neid mõnikord ära vahetati Obi ostjakkidega (hantidega).

Jenissei keetide päritolu ei ole veel päris selge. Põhiline osa neist on tõenäoliselt tulnud lõunast ja nad on suguluses hõimudega, kes tol ajal elasid Jenissei keskjooksu ääres, kuid peale selle on keedid kahtlemata segunenud mingisuguste vanade kohalike elanikega. Praegu on keetide üldarv väike ja nad elavad ainult Jenissei ääres. 1921. aastal tegelesid keedid peamiselt kalastamise ja jahiga. Suvel sõitsid nad Jenisseil oma suurte kinniste paatidega, mis olid sageli ka nende suveelamuks. Ilimi tüüpi pika paadi külge on kinnitatud kaared ja nende peale kasetohust katus, masti küljes on suur, tugevasti paigatud puri. Kevadel sõitsid need laevad Jenisseid mööda allavoolu kalapüügikohadele — «liivale», ja me nägime madalikkudel keetide valgest kasetohust telkelamuid. Sügisel sõitsid keedid ülesvoolu talvise jahi paikadele, kust nad läksid jalgsi taigasse oravaid, kärpe ja rebaseid küttima.

Kui ma kolme aasta pärast, 1924. aasta sügisel, Podkamennaja Tunguska suudmesse sõitsin, nägin seal palju keetide paate: nad valmistusid talviseks jahiks, said faktooriast laskemoona, muretsesid jalatseid ja riideid. Kuid siis oli keetidel veel säilinud revolutsioonielsete uskumuste igandeid ja nad pidasid vajalikuks enne ärasõitu vaimudele kingitusi teha, et nende heatahtlikkust kindlustada. Erilises telkelamus toimus loitsimine: šamaan, toore näo ja raske pilguga ruugejuuk-

seline mees, kontrollis tähelepanelikult temale ohvriks toodud oravate ja tekstiilkauba kvaliteeti. Seejärel sai klient vastava portsjoni loitsusid. Kuna kliente oli kokku tulnud palju, kestis loitsimine hommikust õhtuni. Päevavalgus ja šamaani ärimehevõtted andsid sellele protseduurile mingi äärmiselt praktilise iseloomu. Šamaani juures polnud märgata mitte mingisugust ekstaasi ja ta nähtavasti «ei lennanud vaimude riiki», nagu see loitsimisel olema peab. Energilise šamaanliku ulgumise ajal katkestas ta selle äkki ja juhtis oma tehnilise abi tähelepanu kõige tavalisema tooniga tootmisriista — nahktamburiini rikkele.

Podkamennaja Tunguska suudme lähedal vaatasin ma üle kivisöe leiukoha. Jõe kaldal kõrgusid rusukallete ja liivakivipaljandite vahel väikesed, nelja-viie meetri kõrgused söekaljused — see oli isegi geoloogile haruldane vaatepilt. Leiukoha uurimine näitas, et see liivakivi ja süsi on Tunguska-tüüpi (mitte aga juura või tertsiarset tüüpi, milleks neid seni peeti). Podkamennaja Tunguska paljandab siin väikese eraldiasuva lohu, mis on täidetud tunguska söekihtkonnaga.

Podkamennaja Tunguskast alates muutub Jenissei iseloom. Ta voolab laias orus, lõikudes iidsete jõgede setete võimsatesse kihtidesse.

Jõgi läks järjest laiemaks, isegi määratu suurte sirgete jõeosade pikkus kääruvate vahel ulatus kümnete kilomeetriteni. Siin sai kontrollida meie purjede võimeid, ja nad täitsid oma ülesannet hästi. Pärituulega suurendasime liikumiskiiruse peaaegu kahekordseks ja katsime mõnikord kuni 120 kilomeetrit päevas. Vastutuulega olid purjed muidugi jõuetud. Me möödusime nüüd hästi madalikkudest ja võisime läheneda kaldale seal, kus see vajalik oli. Kuid me hoidusime kaldale liiga lähedale sõitmast, jäime nagu ehtsad meremehed ööseks ankrusse kaldast kaugele ja pidasime üksnes väikese paadi abil sidet kaldal asuvate küladega. Meie sõit omandas peaaegu merereisi iseloomu; veetsime kogu päeva kajuti katusel, tundes mõnu mahest tuulest ja silmitsedes binokliga kallast. Pea kohal laksuvad purjed, all vuliseb kohmaka laeva nina poolt lõhestatav vesi. Kui palav hakkab, võib nööri kinni

hoides laeva ahtri taga supelda. Kuid tugeva, pärivoolu puhuva tuulega muutub see tegevus ohtlikuks; kui nöör peost lipsab, siis ei jõua enam laevale järele, sest tuul kannab laeva isegi ilma purjedeta väga kiiresti edasi.

Kallastel esialgu tööd ei ole: ma pean uurima aluspõhja kivimeid, kuid ümberringi on näha ainult kõrgeid jõeliiva järsakuid. Tuleb tõtata järgmise lisajõe Bahta juurde, mille kaudu pääseb kaugemale kiltmaa sisemusse.

Varsti omandas meie viibimine kajuti katusel pealesunnitud iseloomu: kajutisse tekkisid sääsed. Nad tungisid sisse seinapragudest ning paadi põhja peal oleva katte kaudu ja neid ei saanud välja ajada. Energilise suitsutõrje rakendamisel leidsid sääsed kõige varjatuid nurgakesi peitupugemiseks. Kajutisse võis minna ainult võrgu ja kinnastega. Ja meil tuli mitte ainult päevi, vaid ka öid veeta katusel, kuhu me tassisime magamiskotid ööbimiseks. Oli vähemalt hea, et ilm püsis ilusana ja et vihma ei sadanud. Nii kestis see kuni esimeste külmadeni.

Tavaline maastik, mis meid saatis Jenissei-reisi lõpuni, oli selline: lõputu jõepind, mis lõunas ja põhjas ühines silmapiiriga, madalad taigaga kaetud kaldad, harvad liivakivi- ja savijärsakud ning iga 20—30 kilomeetri järel väikesed, kümne-kahekümne (ja põhja pool mitte üle viie või koguni kahe) majaga külad, mis asusid tavaliselt järsul kaldal. Jenissei kõige iseloomulikumaks jooneks oli Podkamennaja Tunguskast alates kevadel üleujutatava kalda kõrge paljas riba, mis oli kaetud klibustikuga ja trapirahnudega, mida jää oli kuhjanud pikergusteks vallideks, mis laskusid poolkujukuliselt põiki jõe äärde; nende alumine ots moodustas jõkke ulatuva «karga»¹. Ülal, «mäejalamil», trapikamakatega kaetud kaldaäärel asuvad väikesed külad jätavad mereäärse asula mulje, suur hulk paate ja võrkusid ning kõrgete, kogu jalga varjavate säärikute ja lühikeste kuubedega kalurid täiendavad seda illusiooni veelgi.

¹ Karga — klibust ja rahnudest koosnev vall, mis kaldast poolviltu eemaldub.

Järgmine jõgi pärast Podkamennaja Tunguskat, millel me teostasime ekskursiooni oma teelt kõrvale, oli Bahta. Pärast kolme Tunguskat ja Kureikat on see Jenissei kõige suurem parempoolne lisajõgi. Samuti nagu teistes külades kogunesid ka selle jõe suudmes asuva Bahta küla elanikud meie kalda poole purjetavat jõelaeva nähes jõe äärde. Niipea kui olime kaldast pisut eemal ankrusse jäänud, sõitis suurem osa mehi ja poisse kolme paadiga meie laeva juurde ja ronis dekile. Algas üksikasjaline küsitlemine.

Bahta jõel käisid aastail 1857—1859 Sidorovi¹ rühmad ja tema volinik Mitropolov avastas siin mitu grafiidileiukohta. Kuid temaga kaasa sõitnud vanamehed olid juba kõik surnud ja talupojad tundsid Bahtad ainult nende juttude järgi, nad ise ei olnud üle 50—70 kilomeetri jõge mööda ülesvoolu käinud. Nad arvasid, et Bahtal on palju karestikke ja et seal on suvel paadiga äärmiselt raske sõita. Mitropolovile veeti moon kohale kevadel, kui karestike kivid olid peaaegu vee all ja kui saadi kõitega vedada isegi suuri paate. Mitropolov olevat «lutika suurust» kulda leidnud, kuid otsustanud Afoni äärde minna, sulgenud kullakaevanduse ning matnud kogu moona ja varustuse peidupaikadesse.² Hiljem sõitsid Bahtad mööda ülesvoolu kaks inseneri, kelle saatjaiks olid ainult keedid. Neist keetidest oli külas veel järele jäänud üks väeti vanamees, kes meile ei saanud samuti peaaegu mitte midagi jututada, välja arvatud see, et nad olid läbinud üle 400 kilomeetri, mööda läinud paljudest karestikest ja et kevadisest suurveest hoolimata olnud väga raske sõita, kogu aeg sadanud vihma. See ekspeditsioon ei ole Bahta uurimise ajalukku jätnud mingit jälge.

Seega olid andmed Bahta kohta niisama napid kui

¹ Sidorovist üksikasjalisemalt vt. allpool.

² Ma kuulsin Angara ja Jenissei talupoegadelt korduvalt rikkalikust kullast, mida kohalikud elanikud olid otsimisel avastanud. Kõigis juttudes lõppes otsimine tavaliselt ebaõnnestumisega: kas «vesi mattis» või «jõudu ei jätkunud» või otsija suri ja otsimine jäeti pooleli. Kuid kõigil neil juttudel on legendide iseloom, sest tegelikult ei ole senini mitte keegi Kesk-Siberi kiltmaa piires kuigi olulist kullaleiukohta avastanud.

mingisuguse Aafrika jõe kohta, ja tuli sõita ilma teejuhita. Meie sõit kinnitas talupoegade pessimistlikke jutte.

Kaks kohalikku elanikku nõustusid meiega ülesvoolu kaasa sõitma. Meie paadi, mille olid ehitanud Jenissei hüdrograafid, praakisid nad välja: paadil olid sirged pardad ja nende arvates läheb niisugune paat kärestikes vett täis. Jenissei paatidel on väga laiad, lāngus küljed, mis on kohandatud Jenissei suurtele lainetele.

Algul, suudmest alates, sõitsime aerutades. Bahta, millele Jenissei peale surus, oli vaikne ja veerikas. Kuid peagi tuli asuda paati kõiega vedama. 70 kilomeetrit suudmest, kui me Jenissei iidsest orust kiltmaa piiridesse olime jõudnud, algasid iga kolme-nelja kilomeetri järel suured kärestikud. Bahta kärestikud on omapäraseid, neis on väga palju veest välja ulatuvaid kive, ja paati on sealt raske läbi vedada: peab minema kaldast kaugele, veoköied jäävad kivide taha kinni. Tuleb paati vedada «kahlamisega»: üks kahlab vees ees, hoides paadi nina, teine lükkab ja tõstab ahtrit. Niisugune lootimine on võimalik võrdlemisi nõrga voolu ja madala vee korral. Kui me nii olime läbinud terve rea kärestikke, millest paljud olid poole kilomeetri pikkused, jäime seisma kohutava kärestiku ette, mis oli madala veeseisu ajal peaaegu ületamatu: kive oli kärestiku äärepoolsetes osades sellisel hulgal, et polnud võimalik paati kõiega vedada, kärestiku «väravas» aga oli vool niivõrd tugev, et ritvade abil läbipääsemise katsed ei andnud tulemusi. «Kahlamisega» paadi vedamisele ei saanud nii tugeva voolu tõttu muidugi mõeldagi.

Kui me olime kärestiku juures mitu tundi jännanud, nägime, et selle ületamiseks ei tasu aega raisata, seda enam, et läheduses ülalpool mürises järgmine kärestik. Otsustati, et kergemini ja rutem pääseb edasi kallast mööda jalgsi.

Metsapõlemisel tekkinud paksu suitsu, mis oli Jenisseid katnud meie töö algul, hajutasid Bahta ääres peagi vihm ja tuul, ja me võisime näha jõe mõlemaid kaldaid. Kaldad on üsna ühetoonilised: Jenissei oru piires on nad madalad, lopsaka taigaga kaetud, põõsastesse

kasvanud «paberegi»¹ kitsa ribaga järsul kaldarajal, mida vesi sageli üle ujutas. Siluri kivimitest koosneva platoo piires kõrguvad kaldad 80—120 meetrit jõe kohal, punaseid liivakivi- ja savijärsakuid ning trapikaljusid on palju, ja enamasti on näha ainult metsaga kaetud nõlvu. Ainult ühes kohas, umbes 125 kilomeetri kaugusel suudmest, voolab jõgi ilusas kuristikus, mille me nimetasime «Mustaks Väravaks», — see on väike lubjakiviala, mida mõlemalt poolt piiravad kaljud. Bahta kogu võlu peitub maastiku metsikuses ja karmuses, süngetes, ähvardavalt kohisevates karestikes, piki jõesängi kokkukuhjatud rändrahnude vallides ja metsloomade arvututes jälgedes leetseljakutel. Alatasa on näha päris värskeid laiade karukäppade jälgi — nagu oleks karu äsja siin käinud, kergeid rebasejälgi, harva suuri põhjapõdrajälgi. Eriti palju esineb kaljukasside jälgi, kes, nii imelik kui see ka on, lähevad vasakul kaldal vee ääres kogu aeg ülespoole, parempoolsel kaldal aga allapoole.

Meie jalamatk pidi varsti lõppema. Trapikuhjatised, lopsakas rohi ja padrikud takistasid suuresti käimist ning kivimite proovid tegid meie kotid järjest raskemaks. 150 kilomeetri kaugusel suudmest olime sunnitud loobuma lootusest, et jõuame jalgsi grafiidi leiukohtadeni, millest kõige lähem asub 270 kilomeetri kaugusel. Kollektsoonide toimetamiseks paadi juurde ehtasid meie teejuhid kolmest palgist väikese parve, millel üks tööline viiekümne kilo kividega läbi karestike julgesti allavoolu sõitis, meie aga läksime jalgsi.

Bahta parempoolsel kaldal, umbes kakskümmend kilomeetrit enne meie baasi, autasustati mind ja Protopopovit suurepärase leiuga. Punasest ja valgest liivakivist koosneva kaldajärsaku jalamil silmasin ma kaldal rahnudes mingisuguseid valgeid kilde. Selgus, et need on soomuskala jäänused — tema soomuse killud. Ronisin järsakut mööda üles ja leidsin selle liivakivikihi, kust need rahnud olid alla veerenud. Luid oli väga palju —

¹ Paberegiks nimetatakse Ida-Siberis seda osa järsust kaldast ülalpool kaldarada, mis suurvee ajal üle ujutatakse.

neid oli kihis näha igal pool. Oli aga võimatu neid kõvast liivakivist välja raiuda, kuna see nõudis hoolikat ja kauakestvat prepareerimistööd. Me võisime ainult kaasa võtta mõne liivakivitüki niisuguste soomuste kildudega, mis meile näisid kõige huvitavamadena, ja nendega oma seljakotid viimse võimaluseni täis topida. Nende jäänuste uurimine selgitas hiljem, et see on devoni ajastu kalade uue sugukonna väga huvitav uus liik. Sellel avastusel oli kahesugune väärtus: esiteks tehti kindlaks, et osa Kesk-Siberi kiltmaa ladesikke, mis enne seda arvati siluri ajastusse, kuulub tegelikult devoni ajastusse; teiseks leiti Siberi platvormi suhtes esmakordselt devoni mere rannalaguunides elanud kalade fauna.

Kalade leid aeglustas tublisti meie tagasiminekut. Raske kandamiga aeglaselt liikudes tuli vööni vees käies koolme kaudu ületada sügav Malaja Bahtenka jõeke. Alles hilja öösi jõudsime baasi ja nägime vastaskaldal lõkketuld. Meie reisikaaslased rõõmustasid meie tagasituleku üle väga.

Tagasisõit Bahtad mööda valmistas meile naudingut, mis väikestel kärestikulistel jõgedel on tavaline: kärestikest alla sõitmine. Ma ei tea midagi huvitavamast ega meeldivamast kui väikese paadiga kärestikel sõitmine, ja lõbu on seda suurem, mida rohkem on kive, mida kõrgemad on lained ja tugevam vool. Bahta võib seda naudingut valmistada selle kõigis vormides — siin on nii palju küll kõveraid ja sirgeid, küll laugjaid ja järske, kividega ja puhta vooluga kärestikke. Ühel kärestikul õnnestus tunda saada ka erutavamast elamust — vastu kivi pörkamist. Paat pörkas vastu kivi küljega ja kaldus tugevasti viltu. Üks reisikaaslane hüppas kähku kivile ja lükkas paadi eemale.

Sellest hoolimata, et polnud võimalik Tunguska basseini piirile pääseda, andis ekskursioon Bahtal palju uut, eriti geograafiales. Selgus, et jõgi voolab sootuks teisiti, kui senini arvati: ta ei suundu suudmest itta, vaid peaaegu otse põhja poole. On huvitav, et mitu Bahta lisajõe ja kaks järve, mis olid kantud 1745. aasta «Venemaa atlasesse», XIX sajandi teise poole kaartidel puudusid, ja Bahtad kujutati üheainsa lisa-

jõega. XVIII sajandi atlased olid tol ajal juba peaaegu ununenud ja kaart koostati uuesti küsitlemise põhjal.

Bahtast allpool suubub Jenisseisse paremalt poolt Fatjanihha jõgi, mille kallastel asuvad söe ja grafiidi leiukohad olid teada juba Sidorovile.

Fatjanihha on palju väiksem kui Bahta, kuid maastik on seal peaaegu samasugune: madalad, taigaga kaetud kaldad Jenisei oru piires, väikesed kaljud platoo piirkonnas.

Jätsime oma paadi kiltmaa servale, kus jõgi kahe trapikalju vahelt läbi voolas, ja läksime jalgsi edasi.

Jõgi voolas kitsas orus, uuristades kord parempoolset, kord vasakut kallast. Umbes viie kilomeetri kaugusel kaljudest, mida talupojad nimetavad Pervõi Kameniks ehk Karskije Vorotaks, jõudsimme Zeljonõi Jari — tunguska liivakivist koosneva kõrge järsaku juurde. Selle järsaku rusukalletel sattusime sageli puutüvede jäljenditega kivimitükkidele, mille hulgas ma oma suureks imestuseks nägin mitut spiriferide — meres elanud käsijalgsete — karpide jäljendit. See leid, mis on senini Tunguska basseinis ainus, tõestas, et permi aja Tunguska manner külgnes oma läänepoolses osas, Jenisei lähedal, merega ja et osa liivakivi ladestus merelahtedes.

Veel umbes kümme kilomeetrit kaugemal jõudsimme Munkadeni — ilusate sammastega, «munkadega», trapikaljudeni.

Ülalpool voolab jõgi kitsas kuristikus, ohtlikke kärestikke on seal peaaegu pidevalt; jõgi voolab vahutavate voogudena hallide trapirahnude vahel. Siin ilmusid meie teele, mis läks piki jõge, esimesed märgid inimestest: kaljudele oli päikesepaiste kätte laotatud sealihä tükke ja seapäid, mis kollakatel kividel ahvatlevalt valendasid.

Hiljem kuulsime, et kui kaevandusele jõge mööda kaupu veeti, oli kärestikus purunenud soolaliha tünn, ja et liha oli mädanemise vältimiseks kaljudele kuivama laotatud.

Lõpuks jõudsimme ka kaevandusse. Metsas oja kaldal asus väike tare ja pisut eemal, mustas läikivas järsakus,

mustendas sissekäik stoli. Tänu eelnenud uurimisele on grafiidikiht suures ulatuses järsakuna paljastatud. Grafiit jaguneb järsakus peenikesteks, peaaegu vertikaalseteks viie- ja kuuetahtulisteks sambakesteks. Need sambakesed tekkisid sel ajal, kui grafiidikihi all nähtav trapisoon sütt «praadis»: kõrge temperatuuri toimel muutus süsi kristallideks ja moodustas sambakesi. Samasugusteks, kuid jämedamateks sambakesteks jaguneb trapiintrusiooni lähedal ka liivakivi; see allub sealjuures põletamise toimele, muutub kõvemaks ja läheb mõnikord punaseks.

Stoll oli raiutud grafiiti ja selles liikudes tuli olla ettevaatlik, et mitte vastu seinu puutuda, sest käidi ju otsekui pliiaitsis, mis võis täis joonistada nii riided kui ka näo!

Fatjanihha äärest leidsime Krasnojarski kubermangu rahvamajanduse nõukogu väikese uurijate rühma. Suvel lõigati ta kogu maailmast ära: Markovo külaga sai sidet pidada ainult jalgsi.

Tunguska basseini grafiidileiukohtade avastamise lugu on väga huvitav.

Tunguska basseini eksploatatsioonivõtmise algatajaks oli XIX sajandi teisel poolel ettevõtja Sidorov, väga energiline ja tolle aja kohta laia silmaringiga inimene. Ta tegeles paljude küsimustega, kuid pööras peatahelepanu Venemaa põhjapoolse, Novaja Zemljast kuni Jenisseini ulatuva osa kasutuselevõtmisele, selle rikkuste eksplateerimisele ja Põhja-mereteel laevaliikluse organiseerimisele. Mereteed mööda sõitsid pomoorid Arhangelskist Siberisse Oibile ja Jenisseile ammu enne seda, kui tsaarivõim selle tee keelu alla pani. Tee oli ammu unustatud ja selle uuesti kasutuselevõtmise pioneeriks oli Sidorov, kes tsaarivalitsuse vastuseisemisest hoolimata saavutas häid tulemusi ja tõestas, et navigatsioon Kara merel on võimalik.

Esimesed rühmad saatis Sidorov Tunguska basseini 1859. aastal, peamiselt kulda otsima, kuid peatselt õnnestus neil leida tervet rida grafiidi ja söe leiukohti Jenissei lisajõgede — Bahta, Fatjanihha, Nižnjaja Tunguska ja Kureika ääres. Esimese leiukoha avastas Nižnjaja Tunguska ääres kasakas Kandin juba 1848. aastal

ja ta juhatas selle 1859. aastal kätte Sidorovi volinikule Ušakovile.

Sidorov sai kohe aru turuhhani grafiidi tähtsusest ekspordile ja siseturule ning asus seda energiliselt uurima ja kaevandama. Mõne aastaga uuriti läbi peaaegu kõik selle piirkonna tähtsamad jõed. 1862. aastal käis Nižnjaja Tunguska ääres juba grafiidi kaevandamine.

Hoolimata mitmesugustest takistustest, mida tegid Sidorovile tsaariametnikud, eriti tolliametnikud, propageeris ta turuhhani grafiiti intensiivselt Venemaal ja välismaal, ta saatis määratu suuri grafiidikamakaid rahvusvahelistele näitustele, trükkis palju artikleid, kirjutas ettekandeid jne.

Kuid Sidorovi kogu mitmekülgne innukas tegevus läks tühja. Kvaliteedilt ja puhtuselt esmaklassiline turuhhani grafiit osutus kõlbmatuks tiiglite jaoks, milles sulatatakse metalle, ja seepärast ei vajatud seda Zlatousti tehaste jaoks. Teistel grafiidi kasutamiseladadel oli aga vene ettevõtjatel raske välisturgudel konkureerida.

Pärast Sidorovi surma hakkas tööstur Tšeremnõhh üheksakümnendate aastate algul grafiiti kaevandama Jenissei lisajõgede — Kureika, Nižnjaja Tunguska ja Fatjanihha ääres, kuid ta ei saanud samuti nagu Sidorov jagu rasketest transpordioludest.

Alles pärast seda, kui Nõukogude riik Tunguska basseini eksploateerimise enda kätte võttis, hakkas töö kiire tempoga edenema...

Fatjanihhast sõitsime Jenisseid mööda edasi alla-voolu. Järgmisena uurisime Suhhaja Tunguska jõge. See jõgi ulatub Jenissei ja Nižnjaja Tunguska vahel kaugele kagusse.

Põhja pool, kuni Nižnjaja Tunguska suudmeni, uuristab Jenissei oma parempoolse kalda platoo aluspõhja kivimeid (dolomiite ja lubjakivi) ja moodustab kohati üle 20 meetri kõrgusi pidevaid kaljuseinu. See on ainus maaliline koht Jenissei kogu ulatuses Podkamennaja Tunguska ja Jenissei suudme vahel.

Jenissei on Suhhaja Tunguska kohal juba grandioosne jõgi, siin puhuvad sageli tugevad tuuled nagu

järvel. Parempoolse kalda kaljude lähedal Mirojedihha küla juures on tuuled eriti ohtlikud, siin hukkub tihtilugu suuri paate, ja meil tuli intensiivselt purjesid kasutada, et laevaga manööverdades läbida viimased 20 kilomeetrit kuni Nižnjaja Tunguskani.

Nižnjaja Tunguska — võimsa ja sünge jõe — suubumise kohast allpool muutub Jenissei väga laiaks. Vastaskaldal on külad vaevalt nähtavad, voolu pole märgata ja ei tahaks nagu uskuda, et see veemass ei ole järv, vaid jõgi.

Nižnjaja ehk Monastõrskaja Tunguska suudmes asus tol ajal Novo-Turuhhanski asula (varem Monastõrskoje küla). Novo-Turuhhanskiks nimetati teda selleks, et teda eraldada vanast administratiivsest keskusest Turuhhanskist, mis asus umbes kolmkümmend kilomeetrit lääne pool, Turuhhani jõe deltas, laevateedest eemal. 1921. aastaks oli Starõi Turuhhansk juba jäänud väikeseks külaks. Praegu on Nižnjaja Tunguska suudmes oleva asula nimi Turuhhansk.

Me ei jäänud Turuhhanski asulasse Nižnjaja Tunguskat uurima. Sūgis oli lähenemas ja oli vaja tõtata meie töö viimasesse punkti — Kureika jõe äärde, mis suubub Jenisseisse polaarjoone lähedal. Seepärast otsustasime aja võitmiseks jälle öösel sõita. Jõgi oli nii lai ja võimas, et ei tundunud olevat mingit madalikule jooksmise ohtu.

Kui oli pimedaks läinud, jõudsimme niisugusesse lõiku, kus Jenissei harudeks jaguneb. Vool kandis meid parempoolsesse harusse ja meie kohmaka laevaga oli võimatu vasakule aerutada. Selleks ei olnud nähtavasti ka vajadust: parempoolne haru oli väga lai ja suundus otse põhja poole, kuna vasak haru tegi suure kaare läände. Lasksime ennast voolust kanda. Südaööl kuulsin ma parda juures kahtlast vulinat; hüppasin tekile — vahimees istus rahulikult: «Kõik on korras, laev liigub hästi.» Lasksime loodi vette — laev istus madalikul! Mõõtsime vee sügavust — nii vööris kui ka ahtris oli madal vesi. Oli pime, ümberringi polnud midagi näha. Tuli hommikuni oodata. Viskasime igaks juhuks ankru välja ja heitsime rahuliku südamega magama.

Kui koitma hakkas, nägime, et laev asub laia jõeharu keskel ja et vööri kõrval ulatub ankur veest välja: ta oli viskamisel käppadele püsti jäänud.

Sõitsime väikese paadiga vee sügavust mõõtma. Sadade meetrite ulatuses ümberringi ja koguni ülesvoolu on vesi ühtviisi madal. Mitte ei saa aru, kuidas me sellele madalikule sattusime!

Tuli ankur paadiga eemale viia ja siis kogu meeskonna ühisel jõul ankrukoit tõmmata. Nii me jändasime keskpäevani, kuni saime laeva sügavasse vette veetud.

Kureika suudmes jätsime oma laeva kauaks ajaks maha. Otsustasime üle 100 kilomeetri ülesvoolu grafiidikaevandusse minna. Kureika on veerikas ja suur, üle 1000 kilomeetri pikkune jõgi, mis lähtub kõrgelt kiltmaalt, kust algavad ka Heta, Kotui ja Hantaika. Oma alamjooksul voolab Kureika 70 kilomeetrit Jenissei orus ja pakub vähe huvitavat, kuid ülalpool on tema kaldad väga ilusad. Peakalda platoo on tugevasti lõhestatud, moodustades kõrgeid kaljusid ja seinu, samuti üksikuid lavatippe, mis koosnevad platoost märksa kõrgemale kerkivatest võimsatest trapiintrusioonidest.

1921. aastal, grafiidikaevanduse ekspuuteerimise ajal, kurseeris Kureikal väike aurik «Kuznetsk» koos väikese praamiga, millega grafiit jõesuudmesse veeti. Kui me «Kuznetskiga» Kureikal ülesvoolu sõitsime, tundus meile algul, pärast Jenissei teistel metsikutel, inimtühjadel lisajõgedel sõitmist, et oleme turistid mingil hästiteenindataval marsruudil. Kuid see kujutus hajus peagi: sõita tuli praami trümmis, mis oli grafiiditolmust küllastunud, ja meie poolkasukad olid varsti täiesti mustad. Esimesel põikmadalikul selgus, et kapten paneb meie peale kohustusi, mis pole kaugeltki turistide kohustused: aurik ei jaksanud praami üle põikmadalikkude tõmmata ning reisijad muutusid burlakideks ja rakendused veoköitesse.

Iga jõekäär tõi nähtavale järjest uusi mitmevärvilisi ja kujult mitmekesiseid kaljusid. Jõest kaugel, põhja pool, paistis Zujev Kamen — kõrge metsadeta mägi äralõigatud tipuga.

Kramplikult ähkides veab aurik praami kuristikku,

mille mõlemal pool on püstloodis kaljuseinad. Ütlen ette rutates, et ma tagasiteel siin jõeaasal punases savikildas jälle soomuskalu leidsin. Üks neist oli täiesti ebatavaline, kettakujulise soomusega — uue sugukonna uus liik.

Jõuame pärale: Kureika laieneb püstloodis kaljuseinte vahel väikese järvena. Eemal, põhja pool, valendab midagi kaljude vahel ja sealt kostab mürinat. Piki kaljude jalamit minnes näeme kuulsat koske või, nagu teda siin tagasihoidlikult hüütakse, Kureika esimest kärestikku.

Jõgi kukub algul kolme joana siledakslihvitud trapi-rahnuude vahel umbes kaheksa meetri kõrguselt peaaegu vertikaalselt alla ja langeb siis veel kümme-kaksteist meetrit kitsas kivirennis märatsevate, pööraselt vahutavate voogudena. Veetolm, mürin, ulgumine.

Koske ahistavad mõlemalt poolt seitsmekümne kuni saja meetri kõrgused trapiseinad; kose sünge ilu on haruldane.

Räägitakse, et kosk on eriti ilus kevadel, kui määratu suur veemass langeb tavalisest veeseisust 10 meetrit kõrgemalt üheainsa joana ja kui «kärestikutaguse» lained on kuue- kuni kaheksa meetri kõrgused. Koskest ülalpool on jõgi rahulik, kaljude asemel on seal kaldaterrassides esinevate grafiidipaljanditega ja väheste kaevanduseonnidega laugjad nõlvad. Võimsa trapiint-rusioon muutis siin oma kontaktiga söekihi grafiidiks ja tõkestas jõe tee, luues sellega kose ja ühtlasi valmis energiavaru grafiidi ekspluateerimiseks.

Grafiidikiht paljandub jõe mõlemal kaldal kohe koskest ülalpool. Kose võimsus on kolossaalne ja ta võtab enda alla kogu kaldajärsaku. Vanad stollid ehitati otse kaldajärsakusse, mistõttu nad suurvee ajal üle ujutati; 1921. aastal toimus kaevandamine juba terrassi pinnale rajatud šahtides. Läbinud jõe klibustiku, tungisid nad otse grafiidikihti.

Jõe kaldal seistes on raske endale ette kujutada, kui võrd võimas see grafiidikiht on. Alles siis, kui te seate ennast linna tingimustesse ja endale ette kujutate täiesti grafiidist koosnevat kolme- või neljakordset maja, suudate selle loodusnähtuse kogu grandioossust hinnata.

Kuus kilomeetrit Kureikat mööda ülesvoolu, kaljude vahel pööraselt allatormavast teisest kärestikust ülalpool, ootas meid niisama haarav vaatepilt: kogu kaldajärsak veest kuni metsatukani oli kaetud mustade läikivate tahvlitega — seal säras antratsiidikiht, mis tol ajal oli alles uurimata ja eksploatatsiooni võtmata.

Pärast kaevanduse piirkonna geoloogilise struktuuri uurimist otsustasime teha ekskursiooni Kureikat mööda ülesvoolu. Meiega tuli kaasa evenen Pjotr Mihhailovitš — elatanud, väike, kuivetu mees, kes kavatses varsti sügisestele karjamaadele rännata.

Saatsime oma varustuse Pjotri põtradega teele ja ise lahkusime kaevandusest alles õhtul. Ees käis ruttamata, kergel ja vabal kõnnakul meie teejuht. Me kiirendasime järjest sammu, kuid evenen jõudis meist ilmselt ette, mistõttu me aeg-ajalt jooksmas pidime. Kui ma kella ja kaarti vaatasin, selgus, et evenen oli selle mööduka sammuga ühe tunni jooksul maha käinud seitse kilomeetrit. Pimedas jõudsimis telkelamu juurde, mille teejuhi naine oli juba püstitanud Kureika lähedale metsa. Seda telkelamut — esimest neist, milles mul ööbida tuli, — silmitsesin ma huviga. Istusime pehmetel okstel; seinte ääres mustendasid väikesed põdrakandepaunad, mille vastu saab seljaga toetuda. Keskohta oli süüdatud väike lõke, kuhu vähehaaval, just nii palju, et soe oleks, kitsaid ja pikki pilpaid pandi. Lõke põles rahulikult ja suitsuta. Lõkke kohal oli must teekatel juba keema minemas. Peremees pakkus meile lahkelt maitstva põdrapiimaga teed ja kordas sealjuures: «Joo veel, Kureika vett palju.»

Veetsime selle hubase lõkke juures mitu tundi ning küsitlesime Pjotr Mihhailovitši Kureika kohta ja sellest ida pool asuva maa kohta, kus ta juba 1905. aastal oli käinud Geograafia Seltsi Hatanga ekspeditsiooniga. Tuli pragises ühtlaselt, kasetoht, millega telkelamu raamistik kaetud oli, kolletas hämaras. Varahommikul lahkusime sellest ööbimiskohast. Teisest kärestikust kolm kilomeetrit ülalpool möödusime Kureika kolmandast kärestikust, mis oli vähem kohutav kui kaks esimest.

Perspektiivis, kolmanda kärestiku taga, parempoolse kalda küngaste kohal, kõrgub määratu suur, järsult

esilekerkiv lavamägi Teptõrgoma, mis evengi keeles tähendab «Alasi». Evenkide jutu järgi on selle mäe nõlvad igast küljest kõrged ja järsud ning mäe otsa on võimatu ronida. Kureika möödub Teptõrgomast umbes kaksteist kilomeetrit ida poolt; oma jalamatkal jõudsimise selle mäe vastas suurele laiendile, kus jõgi laisalt lamedate kallaste vahel voolab ja arvukaid saari moodustab. Parempoolsel kaldal, Teptõrgoma tagant põhja poolt, paistis teine kõrge lavamägi, mis vähem järsult esile kerkis, — Davanda, ja taamal kõrgus ümarmarguste tippudega mõnevõrra lõhestatud platoo — Kelmagõri Evenkide Mäed, mis seejärel Kureika järgmise kuristikuga moodustavad. Pjotr Mihhailovitši sõnade järgi asub selles kuristikus neljas kärestik, sealt edasi voolab jõgi rahulikult ja alles viiendas kuristikus kukub kogu Kureika «justkui teekannust» selliselt kohutavalt kõrguselt alla, mis pole üldse võrreldav esimese kärestiku kõrgusega.

Pärast jalamatka sõitsime Kureikat mööda allavoolu tagasi oma paadiga, et jõe kallaste geoloogilist struktuuri uurida. Paat oli meie koormate jaoks pisut väike ja istus peaaegu pardaservani vees; seepärast ähvardas meid alamjooksul, kus jõgi on kuni ühe kilomeetri laiune, vastutuule tõttu mitu korda hukkumine, ja ükskord, viimasel sõidupäeval, läks meil suure vaevaga korda juba poolenisti vett täis paati kaldale toimetada.

Avastasime sel teekonnal palju huvitavat: enne meid oli mõnevõrra uuritud ainult kaevandust ennast. See pärast oli iga läbisõidetud kilomeeter samm uutele avastustele. Peale siluri kalade, kellest ma eespool kirjutasin, õnnestus leida alama karboni korallide ja brahhiopoodide faunat — see oli leid, millel oli samuti suur tähtsus Tunguska basseini geoloogia ajaloo selgitamiseks.

Kureika suudmesse jõudsimise alles 18. septembril; oli juba hilja kaugemale põhja poole minna — iga päev pidid mööduma viimased lõunasse sõitvad aurikud. Kümme päeva, mis me aurikut oodates ankrus seisime, sakutasid sügistormid meie laeva. See kõik tekitas täieliku illusiooni merereisist.

Jenissei vastaskaldal olid tol ajal kõigest neljast või viiest tarest koosnenud väikese Kureika küla tumedad majakesed vaevalt nähtavad. Kogu selle aja jooksul, mis me Kureika suudmes seisime, polnud päevagi, kus poleks pahunud tugevat tuult, ja me ei julgenud oma hapra paadiga üle hirmuäratava Jenissei sõita, et külastada seda tagasihoidlikku maja, kus viibis J. V. Stalin oma viimase pagenduse ajal peaaegu kolm aastat (1914—1916). Meie jõelaev seisis ankrus ja kahe kaldale tõmmatud trossi küljes; suured lained loopisid teda lakkamatult, ööd kui päevad, üles ja alla. Mitte keegi ei külastanud meid meie üksinduses — kõik laevad olid juba ära sõitnud. Üks päev järgnes teisele pingelises ootuses: meie ei saanud kaldale minna, et kurnavast kiikumisest puhata, oli vaja täiesti sõiduvalmis oodata, kuni auriku suits nähtavale tuleb. Ja lõpuks, kaheksandal päeval, silmasime aurikut, mis aga meie anuvatest signaalidest hoolimata mööda sõitis.

See rikkus otsekohe kõikide meeoleu: alla Jenisseile jäi ju üksainus aurik, ja kui ka see meid kaasa ei võta, tuleb Kureika äärde talvitama jääda. Raske laevade karavaniga tagasisõitvad ja Jenissei alamjooksul kinni külmuda kartvad kaptenid ei olnud tol ajal eriti selle poolt, et veel üht viletsat, tundmatule organisatsioonile kuuluvat lotja vedama hakata.

Kümnendal päeval tuli nähtavale viimane aurik — üks neist kahest väikesest merepuksiirist, mis Jenissei sügava vee tõttu said jõe laevatatavas osas töötada kuni Jenisseiseikini. Puksiir vedas kolme suurt praami. Tuul oli pisut vaiksemaks jäänud ning mina ja kaks aerutajat sõitsime oma paadiga läbi lainete karavanile risti ette. Olemegi auriku mustade parraste juures; vool kannab meid mööda. Laevasillal seisab kapteni abi ükskõikne kuju. Püüan tuule kohinast üle karjuda ja mehele selgeks teha, et meie laev tuleb kaasa võtta. Ei mingit vastust! Möödub üks praam, teine... Seal pole näha ühtki tuttavat Põhja-meretee Komitee või hüdrograafiarühma töötajat. Viimaks nägi mind kõige tagumiselt praamilt üks krasnojarskilane, laevandus-
tagelane, kes oli juhtumisi tekile tulnud. Ta tundis minu

ära, sööstis roolisillale ja hakkas auriku kaptenile semaforisignaale andma. Kuid karavan eemaldus üha kaugemale lõunasse.

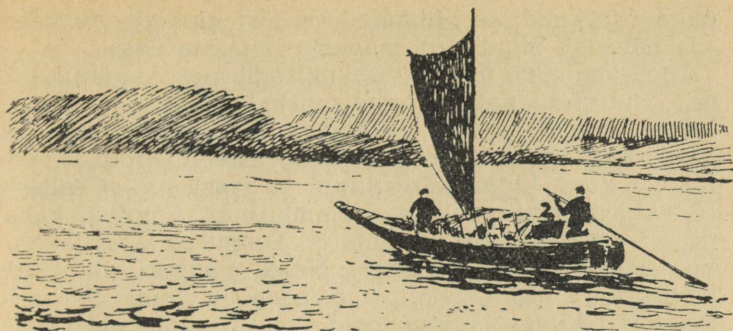
Mu seltsimehed aerutavad nukralt tagasi Kureika suudme poole, nukralt võtavad meid vastu laevalejäänud. Pole vaja midagi seletada — talvitamine on kindlustatud. Kuid äkki toimub ülesvoolu eemaldunud laevade karavaniga muudatus: aurik eraldub praamidest ja tuleb meie poole. Praamid jäävad jõe keskele. Ma ei jõudnud veel taibata, milles asi seisab, kui aurik juba meie juures oli ja laeva puksiiri võttis. Meie kõik seitsmekesi haarasime ankrüköie pihku, kuid ankrule oli kümnepäevase paigalseismise ajal nii palju liiva uhitud, et meie jõupingutused ei andnud tulemusi ning ainult auriku jõuga õnnestus ankrut põhjast välja tõmata.

Järgmised kakskümmend päeva sõitsime viimase praami taga puksiiris. Karavan jäi Tarbijate Kooperaatiivide Keskliidu fakteria juurde seisma ning võttis peale tünne soolakalaga ja kaste kuulsa, haruldaselt maitsva «turuhhani suitsukalaga» — seldjuškaga, mida Jenissei elanikud oma mustades saunades suitsutavad.

Ossinovski kärestik ei olnud meie vastu jälle heatahtlik. Päris kärestiku «letis», kus aurik oma rasket karavani aeglaselt läbi «peavärava» vedas, hakkas meie laev, mis oli lühikeste köitega praami ahtri külge seotud, nagu pendel tugevasti võnkuma. Üks kahest trossist, mis etendasid veoköite osa, katkes, ja laev tõmbas teise köie tugevasti pingule. Jahmusime hetkeks: praami ahtrist vasakul ja paremal mustendasid valgete laineharjade vahel kivid. Teine veoköis pidas siiski vastu ja kärestiku läbimine lõppes õnnelikult.

Oktoobri keskel jõudis meid pukseerinud aurik Jenisseiskisse. Siia oli kogunenud palju laevu, mis olid Jenissei alamjooksult toonud Põhja-meretee kaudu saadud kaupu. Termomeeter näitas juba 10 kraadi alla nulli, kaldalt lähenes ähvardav kaldajää ja laevade kaptenid ootasid hirmuga, millal ilmub Angarale esimene jääkate (Angaral tekib see varem kui Jenisseil) ja kas õnnestub veel enne seda Krasnojarskisse pääseda. Järgmisel päeval tuli vastaskaldal nähtavale valge

kurjaendeline Angara esimese jää riba; ettevaatlikumad reisijad hakkasid juba maad mööda edasi sõitmiseks hobuseid muretsema, kuid aurikud riskeerisid sõitu jätkata ja kümne päeva pärast jõudis meie ekspeditsioon Krasnojarskisse, kusjuures me selle teelõigu läbisime veopraami külmas trümmis (oma laeva olime Jenisseiskis ära andnud).

BLIŽNJAJA KATANGA

1923. aastal läks mul korda Angara uurimist jätkata. Sõitsin endist teed kaudu — Bratski Ostrogist jõge mööda allavoolu, läbi kärestike Kata suudmeni, kus uurimistööd olid 1917. aastal lõppenud. Minu reisikaaslasteks olid lugejale juba tuttav V. Protopopov ja teine Mäeakadeemia üliõpilane — I. Melnikov. Protopopov kasutas ära selle asjaolu, et meil õnnestus Bratski Ostrogis baikali kiilpaati osta, ja monteeris sellele kolmenurgelise purje. Angara elanike imestuseks sõitsime vastutuult halssidega, kõigi purjetamisreeglite kohaselt. Kuid meie edu ei olnud pealtvaatajaile nähtavasti mitte alati veenev. Mäletan, kuidas meile Korolevaja külast allpool kaldalt hüüti: «Laske puri alla, küll vool kannab.» Ning tõepoolest, siin oli vool kasulikum kui puri.

Meil oli üksainus tööline — erumadrus Mihhail P., karmi iseloomuga vanamees. Ta armastas jutustada oma merereisidest ümber Aasia Jaapanisse ja suhtus väga halvustavalt sealsetesse randlastesse. Erilised arved olid Mihhailil jumalaga: ta oli veendunud, et jumal teda alati kiusab. Mõnikord kostis paadist äkki metsikut meremehe sõimu: Mihhail kirus jumalat selle eest, et see oli tema kätt tõuganud ja teda teed või suppi üle

kallata lasknud. Ja Mihhail lisas järjekindlalt juurde: «Ja häbistab mind alati meelega inimeste ees.»

Uurisime suve jooksul läbi mitte üksnes Angara kuni selle suudmeni, vaid ka tema suurte lisajõgede — Kova, Mura, Tšadobetsi ja Irkinejeva alamjooksu. Nende tööde ajal uurisin ma Tunguska basseini lõunatippu Kovast kuni Aplini kärestikuni ja avastasin, et sellest söeväljast lääne pool on mõlemal pool Angarad kaks nõgu — alangut, mis on täidetud Tunguska ladestikega, kus esineb kohati söekihte. Need alangud ulatuvad läänes kuni Irkinejevani, s. o. peaaegu kuni Jenissei mäeseljäandikuni. Hiljem tegid Tomski geoloogid kindlaks, et lõuna pool on veel üks omaette Tunguska ladestike väli — Kani söebassein.

Tunguska basseini lõuna- ja läänepiir tehti seega üldjoontes kindlaks ning jäi veel üle tutvuda ka selle basseini sisemiste osadega. Seepärast tegi mulle Geoloogia Komitee 1924. aastal ülesandeks uurida Podkamennaja Tunguskat.

Nüüd teostatakse selliseid ekspeditsioone märksa lihtsamalt — lennukiga saab uurijaterühma igasse kohta alla lasta. 1924. aastal oli ülesanne märksa keerulisem. Podkamennaja Tunguskat mööda ülesvoolu sõita on väga raske: 1500 kilomeetri ulatuses on selles jões vähemalt nelikümmend viis kärestikku ja põikmadalikku, mistõttu selleks, et jõuda ühe suve jooksul uurida kogu jõge, tuleb aegsasti jõe ülemjooksule minna ja seal paat ehitada. Minu ülesannet kergendas mõnevõrra see asjaolu, et Podkamennaja Tunguska ääres olid mitmes kohas juba olemas fakooriad, ja ma lootsin, et ühes neist saab osta sobiva paadi. Tuli alustada ühest kõige kaugemal ülesvoolu asuvast fakooriast — Verhnije Kontorõst.

Verhnije Kontorõst ülespoole on Podkamennaja Tunguska veel umbes 500—600 kilomeetrit pikk. Kuid selle lõigu uurimine on väga raske, sest Keulskije Kontorõst allpool asub Angara talupoegade jutu järgi läbimatu kärestik, mis on vähemalt 70 kilomeetrit pikk. Üksainus kord õnnestus mingisugusel kaupmehel kevadise suurvee ajal tühja ilimkat sellest kärestikust läbi viia. Keulskije Kontorõt ja veel rohkem ülesvoolu asu-

vat Ilimskije Kontorõst varustatakse Angara keskjooksult ja Ilimilt. Seepärast on Podkamennaja Tunguska nende lähtejõgede uurimiseks vajalik omaette ekspeditsioon, jõe keskjooksu uurimist aga tuleb alustada Verhnije Kontorõst.

Kõige lühem kandeloomade rada Verhnije Kontorõsse algas Angara suurest käärust. Seekord otsustasin ma Angarale uut teed kaudu sõita, et tutvuda jõest lõuna pool asuva maaga. Saabusin oma kolme reisikaaslasega Taišeti raudteejaama Ida-Siberi raudteel. Siit läks vankritee Angara-äärsesse Dvoretzi asulasse. Selle trakti seisukord oli mulle teadmata, kuid võis loota, et me sealtkaudu jõuame Angara keskjooksu piirkonda kiiremini kui Irkutskist. Traktiäärsetes harvades metsakülades lootsin ma hobuseid vahetada.

Pärast Taišetist väljumist ületasime kaks korda suure Ona jõe, mida ülalpool, Ida-Sajaani piires, nimetatakse Birjussaks (kaartidele märgitakse nüüd tavaliselt mõlemad nimed), ning läbisime siis selle jõe ja Tšuna vahel asuva metsaga kaetud kiltmaa. Algul läks kõik hästi, kuid Nevanka asulas Tšuna ääres ootas meid esimene pettumus: selgus, et traktil on sillad purunenud ja et sealt ainult ratsa läbi pääseb. Nevanka talupojad pakkusid ennast meie laadungit kuni Võdrino küalani parvetama, kus tee pöörab Tšuna äärest ida poole.

Järgmisel päeval valmistasid kaks talupoega parve ja tõid selle küla juurde. Parv oli kokku seotud kolmest jalal kuivanud kuusetüvest, mis oleksid võinud kanda kaks korda raskemat koormat. Jõgi kandis meid kiiresti allavoolu ja selle teelõigu ainus karestik läbiti õnnelikult. Samuti nagu kõigil neil jõgedel, mis voolavad trappidest läbitud Kesk-Siberi kiltmaal, on ka Tšunal palju karestikke.

Võdrinos oli meil järjekordne lahing küüdimeestega ja siis sõitsime Angara lisajõe Mura poole edasi.

Tšunalt lahkudes ei teadnud ma, et kuueteist aasta pärast jälle sinna satun, kuid juba ülemjooksule, Ida-Sajaani sisemaale, kus seda jõge hüütakse Udaks. Jõgi muudab kolm korda oma nime, sest Onaga ühinemise kohast allpool hüütakse seda võimsat jõge tema lühikeses lõigus kuni Angarasse suubumiseni Tassejevaks.

Trakt kuni Murani jäi meile meelde oma sääskede ja sildade tõttu. Sääski oli seal õigupoolest Siberi taiga kohta normaalsel hulgal, kuid meie kohtasime neid pärast talvist vaheaega esmakordselt, mistõttu nad eriti meelde jäid.

Sillad olid sel traktil väga omapärase kujuga: silla keskkohal oli tavaliselt märksa kõrgem silla otstest, mõnikord nägi sild aga koguni välja nagu kaheviiluline telk. Niisugusele harjale tõusnud hobune vedas sealt vankri suure vaevaga üle. Sildade selline kuju on tingitud kirsmata toimest: silla keskmised sambad on aastepikkuse külmumise tõttu ülespoole kerkinud. Esimestel aastatel pärast revolutsiooni sildu ei remonditud ja talupojad eelistasid kuival aastaajal sildadest mööda sõita, kui jõe ületamine koolme kaudu võimalik oli.

Mura jõe juurest jõudsime varsti Dvoretzi küla kohal Angara laia orgu. Siit tuli ülesvoolu sõita ning mitu põikmadalikku ja üsna ohtlik Aplini kärestik läbida.

Angara talupojad täitsid enne revolutsiooni sajandeid küüdikohustust paatidega: nii veeti posti ja ka igasuguseid riigiametnikke. Kaldal olid ainult teerajad ratsutamiseks ja jalgsi käimiseks, vankritega sõideti üksnes külade läheduses. Angaraalane ütleb saamatule aerutajale põlastavalt: «Mis küüdimees sa ka oled, kui paadiga sõita ei oska!» Ka meile anti Dvoretzi asulas suur paat küüdimeestega, kellest üks mees oli tüüri-meheks ning mitu naist aerutajateks⁸ ja burlakkideks. Naised ei sõida Angaral paatidega halvemini kui mehed, sest pool kogu liiklusest toimub seal vee peal: lehmade lüpsmiseks peab saarele sõitma, marjule ja heinale minnakse samuti paadiga, kas Angarad või «jõekest» mööda (Angara ääres nimetatakse jõekesteks kõiki lisajõgesid, jõekest aga ainult Angarad ennast); isegi veskisse, kui see asub Angara lähedal «jõekese» ääres, veetakse vilja paadiga. Muidu aga pannakse pikad kitsad kodukootud riidest kotid viljaga üle sadula ja sõidetakse ratsa.

Kui mees oli laisk või nõrk, lasus angaraa majapidamises peaaegu kogu töö paadiga naise õlgadel. Angara armastatud anekdoot laisa mehe kohta, kes ütleb oma naisele, kes on paati kaua aega kõiega vedanud (kuni

mees paadipäras istus), kõlab järgmiselt: «Mis, kas oled vedamisest väsinud? Hakka aerutama, puhka natuke.» Sellise abielupaariga tutvusime 1923. aastal Angara lisajõe Kova ääres. Morn mees kiusas kogu aeg oma heasüdamlikku ja püüdlikku naist ning söi-
mas teda aeg-ajalt — hirmutamiseks — «kärnkonnaks».

Esimesed takistused — Kossoi Bõki ning Medvežja ja Kovinskaja põikmadaliku — ületasime üsna kerge vaevaga. Kovinskaja põikmadaliku juures vahetati küüdimehed, kuid jälle koosnes peaaegu kogu paat-
kond naistest. Gorohhovaja põikmadalik ületati samuti kergesti, kuid peamine takistus — Aplini karestik — oli veel ees.

Selles karestikus tuli meil kõigil paadist välja tulla ja naisi veokõit tõmmata aidata. Vasakul kaldal, kus meie paati veeti, on karestik vähem kohutav kui parempoolisel kaldal, kus asub «peavärv» laevade läbilaskmiseks. Seal peksab võimas jõgi vastu kõrgeid kaljusid ja tundub, et lained paiskavad laeva nende vastu.

Aplini karestiku taga jõudsime Tunguska basseini peavälja piiridesse, mäed läksid madalamaks, põikmadalikud olid väikesed. Pärast veelkordset küüdi-
meeste vahetamist jõudsime Kežmassse, mis on Angara selles lõigus kõige suurem küla.

Angara-äärsete külade kulakud tegelesid enne revolutsiooni evenkide (tunguuside) ekspluateerimisega: varustasid neid kalli hinna eest kaupade ja laskemoo-
naga, jootsid neid purju, mässisid võlavõrku. Angara ääres nimetati seda «tunguusitamiseks». Rahvajutud seletasid mõnede angaraa rikaste rikastumist jultunud «tunguusitamisega», mis sageli läks otseste kuritegu-
deni, isegi tapmiseni sajakonna oravanaha pärast. Kežmas ja Panovskojes olid mõned varem «tunguusi-
tanud» kulakud 1924. aastal veel elus, kuid nad ei saanud enam evenke ekspluateerida: Podkamennaja Tunguska äärde olid tekkinud riiklikud fakooriad, kes evenke kõige vajalikuga varustasid ja neilt karus-
nahku ostsid.

Kežmast kuni Panovskojeni on 50 kilomeetrit ja me katsime need kergesti ning kiiresti. Mõninga vaevaga läks mul korda Panovskojes vajalikul arvul inimesi ja

hobuseid koguda, et meie koormad Podkamennaja Tunguska äärde toimetada. Veel raskem oli leida lootsi, kellela on võimatu kärestikes sõita. Paljud Panovskoje talupojad olid Podkamennaja Tunguska ehk, nagu nad seda nimetavad, Blišnjaja Katanga ääres käinud, kuid ainult üks või kaks neist tundsid kogu jõge. Ja ka nemad ei saanud meiega kogu suveks nii pikale teekonnale kaasa sõita. Tagasisõitmine Jenisseiski ja Krasnojarski kaudu oli tol ajal väga raske ja pikk teekond. Lõpuks juhatati meile kätte vana Ivan Parfjonovitš, kes elas ühes saareküljas Panovskoje lähedal. Ivan Parfjonovitš oli tol ajal seitsmekümne viie aastane ja ei teinud kodus enam rasket tööd. Podkamennaja Tunguskale sõitmise perspektiiv ahvatles teda: ta tahtis hiljem oma Krasnojarskis elavat abielus tütart külastada. Tõsi küll, vanamees kartis pisut Podkamennaja Tunguska kärestikke: ta oli neid läbinud üksainus kord. Üks veel väetim vanamees, kes sellel muldrikul, kus me läbirääkimisi pidasime, meie kõrval istus, ergutas teda väga sõitma: «Sõida, noormees, mis sa siin muldrikul istud.» Lõppude lõpuks õnnestus vanameest nõustuma panna ja ühe päeva pärast asusime teele.

Panovskojest kuni Verhnije Kontorõni on umbes 125 kilomeetrit. Rada kulgeb tasasel kiltmaal, mis ulatub kõigest 100 meetrit üle Angara veepinna. Kohati lõhestavad kiltmaad väikesed lamedad seljakud, ja ainult Angara suure parempoolse lisajõe Tšadobetsi org on sügavam. Siin-seal kerkivad kiltmaa kohal lamedad nõlvakud. Tee läheb läbi männi- ja lehisemetsade, veelahkmed on kuivad. Teerada on kõva, laialt «sisse sõidetud»: sellel sõidetakse juba palju aastaid nii suvel kui talvel. Mändide ja lehiste kõrgeid punaseid tüvesid on kõikjal, kuhu aga silm ulatab. Hobused käivad kiiresti; jõuame väikese jõe orgu, algavad sood. Need ei ole ääretud Jakuutia sood, kus võib hulkuda päevade viisi, vaid nad on kõigest mõnekümne või mõnesaja meetri laiused, see-eest aga märksa ohtlikumad: kelts asub siin sügaval ja hobune võib rinnani sisse vajuda.

Meid hoidis kaua kinni Angara lisajõgi Tšadobets: ülemjooksul on see tõeline metsajõgi, mis voolab järs-

kude kallaste vahel, klibustikkudeta, paksudes tihnikutes. Jõe põhi on mudane, igal pool on vettinud puunotte — need koolmed on hobustele väga ohtlikud. Tuli puudest sild ehitada, neid kitsal kohal üle jõe panes, ja sealt kogu laadung üle kanda. Hobused aeti üle ilma koormateta.

Neljandal päeval laskusime sellelt ühetooniliselt kiltmaalt Podkamennaja Tunguska orgu. Parempoolsel kaldal tulid nähtavale Verhnije Kontorõ hooned: mõned tared terrassil; ümberringi on väikesel lagendikul kändude jäänuseid, kaugemal laiub silmapiirini ääretu taiga. Jõel on näha mitu suurt paati — võib-olla saame ühe neist endile!

Ja tõepoolest, faktooria juhataja nõustus meile üht ilimkat andma, sest tal oli vaja see Podkamennaja Tunguska suudmesse toimetada, et sellega järgmisel kevadel jälle kaupu ülesvoolu vedada. Ilimka on pika terava nina ja tõmbi, äralõigatud päraga pikk kitsas paat. Ilimkasid ehitati varem Ilimi ääres, kust nad ka oma nime said. Ilimka kandejõud on suuruselt olenevalt kolm kuni kakskümmend tonni. Neid ehitatakse tavaliselt kinnistena, suure kajutiga. Meie ilimka oli alles ilma kajutita ja me otsustasime sinna sobiva ruumi ehitada, et seisuaegasid lühendada ja töötamiseks häid tingimusi luua.

Oodates, kuni Ivan Parfjonovitš kohaliku puusepa abiga faktooriast saadud laudadest kajuti ehitab, otsustasin ma nii kaugele kui võimalik ülesvoolu sõita. Faktooria andis meile väikese paadi ja me sõitsime lõbusalt tundmatule maale. Minu üliõpilastele oli see esimene jõuproov. Neil tuli nüüd mitte ainult aerutajatena töötada, vaid ka paati kõiega vedada. Ma võisin samuti nagu möödunud aastal kaasa võtta üheainsa töölise, seepärast tuli üliõpilastel-kollektoritel teha nii teaduslikku kui ka kehalist tööd. Ma ise istusin päras, sest läbi põikmadalikkude ja kärestikkude paadi ülesvoolu juhtimist ei saanud algajaile usaldada. Ka rahulikult sirgel jõeosal oleneb kõiega veetava paadi kiire ja kerge sõit suuresti tüürimehest: tuleb osata paati juhtida nii, et see jõel ei hulguks, vaid otse, kaldaga rööbiti liiguks; peab kogu aeg veoköie tõmmet päraaeru

kerge survega tasakaalustama. Eriti ebameeldiv on metsajõe äärne võsa, millest on kaldal raske mööda minna: iga kord tuleb veokõis kokku panna, siis ümber võsa aerutada ja veokõis jälle lahti kerida.

Keerulisem on tüürimehe töö kiirevoolulisel jõel ja kärestikes. Siin peab paadi väga täpselt ja ettevaatlikult kivi tagant või vaiksest lahekesest voolu juhtima: kui paati liiga järsult suunata, keerab vool selle otsekohe põigiti, paat võib ümber või vett täis minna, äkiline tõmme annab ennast burlaki õlgadele valusasti tunda ja rebib ta mõnikord koguni vette või paiskab kividele pikali. Sel põhjusel hukkusid burlakid Kašina põikmadalikul, millest kirjutas Spafari.

Angaraalastega Angara lisajõgedel ja bahtaalastega Bahtal ülesvoolu sõites olin ma juba palju õppinud ja lootsin selle raske ametiga toime tulla.

Verhnije Kontorõst ülalpool voolab Tunguska suuremalt jaolt lamedas orus. Ainult väikesest Haša jõest allpool asub trapikaljude vahel 16 kilomeetri pikkune mitme põikmadaliku ja kärestikuga kuristik. Siin tuli meil paadi ülesvoolu viimisega kaua jännata. Paneb imestama, kuivõrd õnnelikult me — oma vilumatusest hoolimata — paadi üle kärestike järskude «lettide» viisime!

Ajapuudusel sõitsime kõigest 100 kilomeetri kaugusele ja ei jõudnud kuulsate läbimatute Keuli kärestikeni.

Kogu see osa Podkamennaja Tunguskast oli inimtühi — evengid ei tulnud suvel jõe äärde. Ainult pardid ja okaspuumetsa linnud häirisid taiga vaikust ja võimaldasid meile maitstva õhtueine. Kord sõime ka kala: üks Verhnije Kontorõ elanik oli lubanud oma võrgust ära võtta kogu saagi, mille me sealt leiame.

Viie päeva pärast tulime fakoortiasse tagasi. Ilmka oli vahepeal uuesti tihitud ja tõrvatud, tema peal valendas kajut, mis võttis enda alla üle poole paadi pikkusest. Puudus ainult katus, mida oli otsustatud kergema kaalu pärast teha presendist. Presendi alla, piki katuseharja, oli pandud laud, mida mööda võis vöörüst pärasse minna (kajutile oli tehtud üksainus uks — ettepoole).

Podkamennaja Tunguskal sõitmine toimus mõned esimesed päevad väga rahulikult: 200 kilomeetri ulatuses tuli meil läbida üksainus väike karestik, õigemini põikmadalik — Oron, mida venelased hüüavad Voroniks. Möödusid ühetoonilised päevad pingelise geoloogilise töö tähe all. Tõuseme vara, koidu ajal, on alles külm, jõe peal on udu. Ivan Parfjonovitš tõmbab ühe üliõpilasega võrgu välja, mis ööseks püügikohta (auku) kari taha või harujõe suudmesse välja pandi; kostab nende rõõmuhüüdeid, kui saak on õnnestunud. Kuid enamasti on võrgus kõigest kaks-kolm kalakest, üksainus kord püüdsime määratu suure, kümne kilogrammi raskuse siberi lõhe. Hommikueine, kiire asjade kokkupanemine ja algab sõit — loots ja kaks aerutajat ilimkal, mina ja üks üliõpilane (kes iga päev vaheldus) kasetohust lootsikus, et paati peatamata kaldaäärseid kaljusid üle vaadata.

Nende ringsõitude jaoks õnnestus mul osta evengi kasetohust lootsik, mille valmistamisel kerge toomeoktest sõrestik kasetohuga kaetakse. Kasetohuribad õmmeldakse keedetud seedrijuurtega kokku ja õmb-lused tihendatakse lehisevaiguga. Lootsik on äärmiselt kerge: ei kaalu üle kuue kuni kaheksa kilogrammi ja liigub vee peal väga kiiresti. Peenikeste, kahe labaga aerudega kahekesi sõudes võib selle lootsikuga vaikselt vees kergesti katta kuni 10 kilomeetrit tunnis. Lootsikust istutakse otse põhja peal, kuhu on spangoutidele (kaartele) pandud peenikesed liistud.

Kuid kasetohust lootsik on mõistagi väga ebastabiilne ja sinna tuleb istuda ettevaatlikult, sealjuures lootsikut vees piki kallast asetades. Eriti tuleb hoida lootsiku põhja, seda ei tohi pealeminekul vastu kive suruda. Kivisel kaldal peab ise madalasse vette minema ja ettevaatlikult lootsikusse istumisel seda kätega vees kinni hoidma. Ohtlikum on lootsikusse minna järsul kaldal, kus võib lootsiku üheainsa vale liigutusega kergesti ümber ajada. Meie lootsik oli väga suur, kolme inimese jaoks, kuid ta liikus siiski kiiresti ja meile pakkus suurt lõbu temaga järele jõuda ilimkale, mis tundus väikese hapra kasetohust paadi kõrval määratu suure soomuslaevana.

Esimesest tööpäevast peale hakkasid meid sääsed ja kihulased vaevama. Podkamennaja Tunguskal on neid tüütavaid putukaid eriti palju ja lootsiku kajut ei pakkunud nende vastu kaitset. Sellest hoolimata, et me kajuti seestpoolt pakkimispaberiga üle kleepisime, ukse ette presendist eesriide riputasime ja aknad margliga kinni katsime, tungisid sääsed lakkamatu vooluna sisse. Tegutseda oli seal küll veel võimalik, kuid iga poole tunni järel tuli töö katkestada ning sääski seintel ja laes küünlaga kõrvetada. Õhtu jooksul hävitasin ma sel viisil viissada-kuussada sääske. Kuid paadis magada oli võimatu. Esimesel kuul tuli meil igal õhtul ööbimiseks kaldale telk püstitada, selle alus väljastpoolt mulgaga kinni katta ja sissepääsu ette suur riidetükk riputada. Hommikul telgist välja tulles võis tavaliselt näha, et ilimka seintel istuvad peaaegu pideva kihina inimese lõhnast ligimeelitatud sääsed.

Verhnije Kontoröst 160 kilomeetri kaugusel, Vanavara jõe suudmest allpool, jõudsimme järgmise faktooriani. Podkamennaja Tunguska äärsed faktooriad olid peaaegu kõik alles hiljuti ehitatud, kaldal valendasid tumedas taigas uued tared. Tavaliselt oli seal kaks või kolm taret koos: juhataja maja, ladu ja faktooria teiste töötajate majad.

Meie tulek oli faktooria elanikele suureks sündmuseks: altpoolt tulnud laaditud ilimkad olid juba ammu mööda sõitnud ja sel suvel enam külalisi ei oodatud, ainult allavoolu võis veel tühje paate sõita. Faktooria juhataja võttis meid aupaklikult vastu ja võõrustas meid kõigega, millega iganes sai: lauale ilmusid soolakala, kalamari, soolatud seened, valged saiakesed ja korbid, mõnikord ka hapukoor, ja sügise puhul sinikakeedis — sinikad on Podkamennaja Tunguska kallastel peamised marjad.

Vanavaras ootas mind huvitav tegevus: A. V. Voznessenski, tuntud klimatoloog ja seismoloog, kes kaua aega juhatab Irkutski meteoroloogiaobservatooriumi, juhtis mu tähelepanu enne minu ärasõitu Moskvast sellele, et Podkamennaja Tunguskast põhja pool peab Vanavara jõgikonnas olema see koht, kuhu kukkus suur Tunguska (ehk, nagu teda tollal nimetati, Hatanga)

meteoriit, mis oli 30. juunil 1908. aastal lõuna poolt üle Kesk-Siberi kiltmaa lennanud. Siis ei olnud veel olemas mitte mingisuguseid täpseid andmeid meteoriidi kukkumise kohast, kuid A. V. Voznessenski kõrvutas kõik need andmed, mis Irkutski observatoorium oma kirjasaatjatelt meteoriidi lennu suuna kohta saanud oli, ja jõudis järeldusele, et meteoriit oli kukkunud Podkamennaja Tunguskast põhja poole, umbes Vanavara jõgikonda. L. Kulik, kes Lääne-Siberis meteoriitide kukkumise kohta andmeid kogus, sai 1921. aastal teate, et 1908. aasta meteoriit kukkus Vanavara jõe piirkonda. See meteoriit oli temaga kaasas käinud valgus-, heli- ja seismiliste nähtuste intensiivsusest erakordne, mistõttu tema kukkumise koha kindlakstegemine oli väga tähtis.

Olin juba Angara ääres küsitlemisel välja selgitanud, et meteoriidi plahvatamise või kukkumise mürinat oli kuulnud kõigis külades Dvoretst kuni Panovskojeni. Majade põhjapoolsel küljel klirisesid klaasid ja kukkusid asjad riiulitelt; ühel juhul kukkus hobune pikali. Tetere fakterias oli põhja pool tulesambaid nähtud.

Vanavara fakterias oli meie sinnajõudmise ajal mitu evenki, keda ma meteoriidi kohta küsitلهma hakkasin. Kuid mitte keegi minu poolt küsitletutest polnud isiklikult näinud, kuidas ja kuhu meteoriit kukkus. Nad teadsid ainult seda, et sel päeval murdus maha mets umbes 680 ruutkilomeetri suurusel ringikujulisel maa-alal. See paik ei asunud Vanavara jõe ääres, vaid Tšambe jõe ääres, mis suubub paremalt poolt Podkamennaja Tunguskasse 30 kilomeetrit allpool. Evengid joonistasid mulle selle maa-ala kaardi — mahamurtud metsa piirkond asus Tšambe jõe parempoolsel kaldal ja hõlmas selle jõe lisajõgesid Husmat (Hušmo), Iljumat ja Makettat.

Küsitlesin evenke kaua ja mulle tundus, et nad meteoriidi kukkumise kohta varjavad, pidades seda pühaks kohaks. Faktooria juhataja rääkis ühest evengist, et see olewat meteoriidi poolt tekitatud auku näinud; see evenk ütles mulle aga küsitlemisel, et ta sellist auku näinud ei ole ja et ta räägib seda, mida ta teiste Tšambe ääres rändlevate evenkide käest on kuulnud.

Ainult Tetera faktoorias elanud evenk Ilja Potapovitš esitas kindlamaid andmeid. Ta rääkis, et tema vend oli meteoriidi kukkumise ajal just selles piirkonnas elanud ja et tema telkelamu oli «õhku lennanud nagu lind», põdrad olid osalt laiali jooksnud ja osalt langevate puude all surma saanud, vend aga oli ehmatusest mitmeks aastaks kõnevõime kaotanud. Sel kohal, kuhu kivi kukkus, on auk ja sealt voolab oja Tšambesse.

Nagu evengid ütlesid, asus meteoriidi kukkumise koht neljapäevase lootsikusõidu (s. o. ligemale 100 kilomeetri) kaugusel Tšambe suudmest. Talvel võis sinna põtradega ilma teeta otsesuunas sõita kolme päevaga. Evengid nõustusid mulle mahamurtud metsaga maa-ala kätte näitama. Selleks oli vaja ühega neist sõita algul lootsikus Podkamennaja Tunguskat mööda allavoolu, siis Tšambet mööda ülesvoolu ja sealt jalgsi edasi minna Hušmo ülemjooksule, kus asus laastatud maa-ala keskkohal.

Algul tahtsin ma meteoriidi kukkumise kohale sõita, kuid kalkuleerisin siis, et teekond sinna ja tagasi kestab vähemalt kümme päeva. Meil oli kavas uurida Podkamennaja Tunguskat veel 1300 kilomeetri ulatuses. See pikk marsruut nõudis palju aega ja sügis polnud enam mägede taga. Pealegi ei võinud meteoriidi kukkumise koha lühiajaline külastamine teadusele olulisi tulemusi anda: oleksin näinud ainult mitmes suunas mahamurtud metsa; otsingud taigas nii suurel meteoriidi kildudega või tema kukkumisel tekkinud aukudega (mida evengid ei saanud kätte näidata) kaetud maa-alal nõudsid palju aega ja paljude kaastööliste osavõttu. Seepärast pidime suure kurvastusega Tšambele sõitmisest loobuma ja oma geoloogilisi uurimistöid jätkama.

Tulevik näitas, et mul oli selles suhtes õigus. L. Kuliki mitu spetsiaalset ekspeditsiooni, mis olid Tunguska meteoriidi otsimiseks varustatud ja Tšambe basseinis mitu aastat — aastail 1927, 1928, 1929—1930, 1937—1938 ja 1939 — töötanud, ei leidnud ei meteoriidi tükke ega tema kukkumisest tekkinud lohku. Isegi aastail 1937—1938 lennukilt tehtud ülesvõtted näitasid ainult meteoriidi plahvatamisel mahamurtud metsa, kus-

juures üksnes nende puutüvede asend, mis lamasid ühest keskkohast lähtuvate raadiuste suunas, lubas oletada võimalikku kukkumise kohta.

Vanavara faktooria vastas uurisime väikest söe leiu-kohta, mis pakkus huvi selle poolest, kuidas trapisoon oli mõjunud tema koosseisule. Saime sealjuures peaaegu supelda. Meie kasetohust lootsik oli hakanud õmblustest lagunema; kas sellest, et me teda kaldale tõmmates liialt painutasime, või siis sellest, et vaigutihendus liiga vana oli, kuid jõe ületamisel hakkas ta äkki vett läbi laskma. Jõudsime vaevu kaldale sõuda ja ronisime lootsikust välja läbimärgadena. Vanavara evengid tulid meile appi ja nõustusid meie lootsikut väikese, kaheistmelise kasetohust lootsikuga asendama. Kasutasime seda nüüd juba väga ettevaatlikult ja ta teenis meid kuni sügiseni.

Vanavarast allpool asub Podkamennaja Tunguska seitsmest suurest kärestikust esimene — Tšambe kärestik. Siinsed kärestikud erinevad suuremast osast Angara kärestikest selle poolest, et nad peaaegu kõik on tekkinud jõe lõikumisest läbi laugjalt laskuvate trapiintrusioonide ja nad on seepärast väga suured. Nagu eespool kirjeldatud, on Angaral niisuguste laugjate intrusioonide poolt moodustatud üksnes kõige pikemad kärestikud — Dolgi ja Šamani kärestik.

Tšambe kärestikul on väga järsk astang. Ilimka ja loots pidasid sellele esimesele katsumusele hiilgavalt vastu, kuid Ivan Parfjonovitš oli väga ärritatud. Eriti rahutuks muutus ta alamjooksu kärestike ees, milliseid ta halvasti tundis, ja seepärast läksime temaga mõnikord kaldal ette, et vaadata, kuidas vesi langeb. Ivan Parfjonovitš laskus kärestikes kajuti pärapoolsele otsale põlvili, et paremini kive näha, mina aga istusin kajuti vööripoolisel otsal ja andsin tema korraldused edasi üliõpilastele, kes kahe raske aeruga sõudsid.

1235-ndal kilomeetril suudmest asub ohtlik Panoliki kärestik. Suvel on seal vähe vett ja mitmes kohas ulatuvad kivid veest välja. Meie ilimka pörkas kärestiku läbimisel mitu korda põhjaga vastu kive, kuid võimas vool kandis paadi õnnelikult kärestikust läbi.

Kärestikust pisut allpool randusime Panoliki faktooria juures, mis asub kalda madalas kohas. Oli juba hilja ja pärast kärestiku läbimisega seotud tugevat närvi-erutust ööbisime mõnuga faktooria lähedal.

Hommikul ühines meiega kuues reisikaaslane: meie ilimkaga jooksis kaldal kaasa faktooria juhataja karvane musta-valge kirju laika. Siberi jahilaikad ei armasta kodus istuda, ja kui nad möödasõitvat püssiga inimest näevad, jooksevad nad temale meelsasti järele jahti pidama. See laika hakkas meie jaoks metslindude — partide ja mõtuste — peale haukuma. Et koera lootusi mitte petta, pidin ma lootsikuga kord ühele, kord teisele kaldale sõitma (koer ujus mitu korda üle jõe) ja tema haukumise peale taigasse minema. Päeva jooksul lasksin ma mitu parti ja kaks mõtust; kolmandast lasksin ma oma häbiks mööda, kuigi ta rahulikult männil istus ning ümmarguse silmaga kõõritades ja pead kallutades tüütavat koera vaatas.

Need linnud olid meie majapidamises suureks täienduseks: selle tõttu, et meil ei olnud liha ega konserve, piirdus meie söögikaart kogu aeg pudrugaga. Laika tegi meiega kaasa toitva söögiaja ja jooksis öösel Panolikisse tagasi.

Panolikist allpool läheb Podkamennaja Tunguska org laiemaks, kaldad on seal lamedad ja madalad. 1155-ndal kilomeetril asub tol ajal Kežma tarbijateühingule kuulunud soolavabrik. Kežma külast Angara äärest sõitsid talupojad sinna soolasest veest soola keetma. Soolast vett voolab siin mitmes kohas kaldajärsakust, kuid vabriku jaoks pumbati seda kahest kaevust. Soolane vesi tuleb nähtavasti tektooniliste lõhede kaudu sügaval Tunguska ladestike all asuvatest soola sisaldavatest kambriumi- või silurikivimitest. Sool veetakse kevadel praamidega Jenisseini ja talvel saaniteega Angara äärde.

See osa jõest oli tol ajal kõige rohkem asustatud, sest soolavabrikust 17 kilomeetrit ülesvoolu asus Oskoba faktooria — tolleaegne kogu Podkamennaja Tunguska kultuurikeskus. Kuid soolavabrikul, samuti nagu kõigil selle karmi ja kärestikulise taigajõe äärsetel asumatel, olid väga nõrgad sidemed välismaailmaga: raadio hak-

kas tol ajal alles igapäevasesse ellu ilmuma ja ma ei mäleta, et kellelgi Podkamennaja Tunguska ääres oleks olnud vastuvõtja. Sidet Angaraga peeti ainult ratsahobustel läbi taiga ja soode, Podkamennaja Tunguskal aga peamiselt veoilimkadega, mis tulid üks kord aastas. Nüüd on kõik muutunud — Podkamennaja Tunguska ääres on suuri, rahvarohkeid asulaid.

Soolavabrik oli tol ajal väga primitiivselt sisustatud; suvel vabrik ei töötanud, sest oli raske puid kohale vedada, ja töölised tegelesid peamiselt talveks heina varumisega.

Vabrikust allpool lõikub jõgi läbi madala platoo. Seda kohta nimetatakse Krivljakiks — ja tõepoolest, jõgi moodustab siin platoosse lõigatud kitsas orus pidevalt silmuseid.

Krivljakis lõpevad Tunguska ladestikud. Sõidu kestel sain ma seda kihtkonda üksikasjaliselt uurida. Ta koosnes peamiselt vulkaanilistest tuffidest, mille vahel on üsna suuri, harvasid õhukeste söekihtidega liivakivivälju. Õnnestus välja selgitada, et vulkaanilistesse tuffidesse on segatud palju settematerjali, sest vulkaanide pursketegevuse saadused sattusid tihtilugu jõgedesse või suurtesse järvedesse ning segunesid jõgede ja järvede ladestikuga. Vulkaanide tegevuse vaheaegadel ladestasid jõed ja järved vulkaanilise tuhaga segamata liiva ja savi — nii tekkisid tuffide hulgas läätsed ja liivakivikihid. Lõpuks kergitasid tektoonilised jõud suurt osa neist liivakiviväljadest, mida me Podkamennaja Tunguska ääres nägime, ja nad kuuluvad tuffide all lasuva Tunguska söekihtkonna hulka.

Kuigi mul ei õnnestunud külastada Tunguska basseini põhjapoolsemaid osi, mida hõlmavad peamiselt tufid ja nende peal asuvad võimsad basaltlaava katted, võis aastail 1917—1924 tehtud tööde alusel juba anda Tunguska basseini, selle geoloogilise struktuuri ja koostekivimite üsna täieliku karakteristika.

Sealpool Krivljakit muutus Podkamennaja Tunguska oru iseloom — jõgi jõudis peaaegu rõhtsetest silurikihtidest koosneva platoo piirkonda. Jõe org on siin kitsas, järsakud harvad, kaljud veel harvemad. Üksnes siin-seal on näha punase ja rohelse siluriliivakivi,

-savi ja -mergli paljandeid. Kaugemal jõe ääres ilmuvad nähtavale lubjavetikatega lubjakivikihid. See on väga originaalne moodustis. Te näete kaldal kihi pinda, kust välja ulatuvad ümmargused kühmud — kord väikesed nagu kassipead, kord suured, läbimõõduga kuni üks meeter. Need kerad ja lamedad ellipsoidid täidavad kivimeid tavaliselt täielikult, moodustades terveid kihte. Need vetikad kasvasid mere põhjas tiheda kihina ja nende surnud lubiskeletid ladestusid üksteise peale, kuni elutingimuste muutumine nende kasvamise lõpetas. Niisuguseid vetikaid kohtasime juuba 1923. aastal suurel hulgal Angara ääres kambriumieelses ja kambriumi lubjakivis, kus mõned eksemplarid olid kahekolme meetri pikkused. Ehkki need vetikad on alles põhjalikumalt uurimata, võib nende järgi paljudel juhtudel lubjakivi vanust kindlaks teha.

Me sõitsime ühetoonilises ja igavas orus väga kaua. Trappe siin ei ole ja järelikult ei ole siin ka kärestikke. Peale silurikihtidest kivististe otsimise pakkus meile mõningat meelelahutust küttimine.

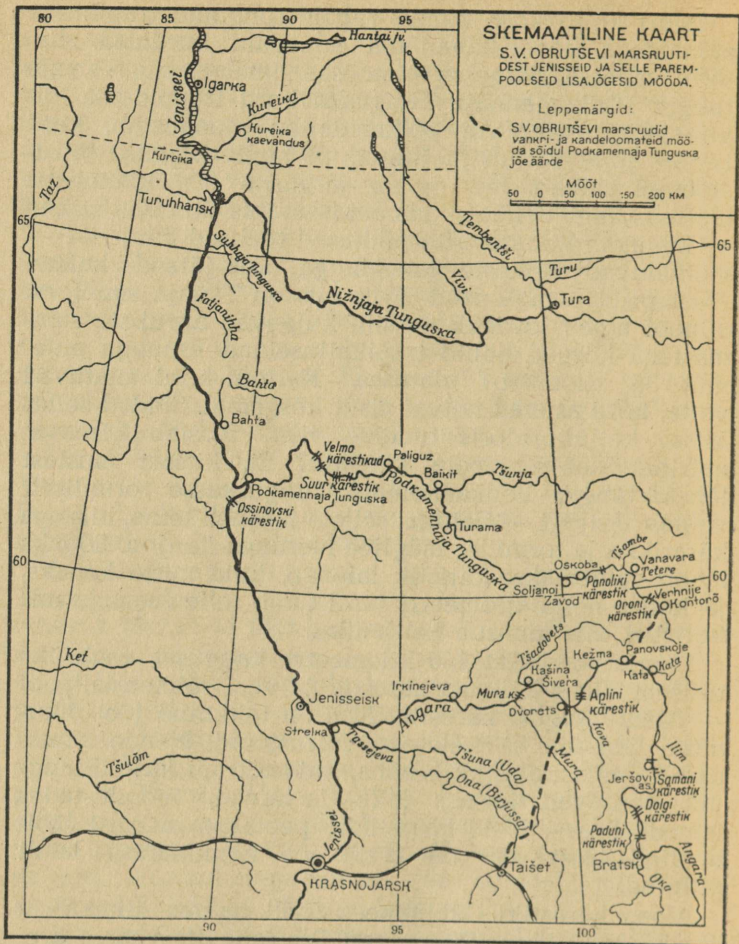
Podkamennaja Tunguska kõige suurema lisajõe Tšunja suudmest, kus asub Baikiti faktooria, muutub maastik järsult ja jõgi hakkab voolama kõrges platoos. Ronisin koos üliõpilase J. Pavlovskiga selle platoo ühele äärepealsele kingule, kust me nägime kagus meie poolt läbitud ja silmapiirini ulatuvat madalat kiltmaad. Üksainus lõputu taiga siin-seal läikivate jõekäärudega, ei ühtki küngast ega suitsu — mitte midagi. Kuid põhja pool ja Tšunja ääres kõrgus madala platoo kohal püstloodis järsak. Nii järsak kui ka ülemine platoo on samuti metsaga kaetud, ainult siin-seal esineb harvalt paljaid, rusukalletega tippe, jõe lähedal järsakutel kerkivad kaljud ja üksikud trapisambad.

Geomorfoloog leiab kerge vaevaga seletuse, miks siin on säilinud niisugune kõrge platoo: siluri kivimite kihide vahele on tunginud kõvade trappide võimsad intrusioonid, mis kaitsevad mägesid purunemise eest. Mõnikord moodustavad nad kuni viis korrust, ja te näete, kuidas need korrused hallide kaljude vöödena Tunguska oru metsadega kaetud nõlvadel esile tungivad.

Siluri kihid koos nende vahele tunginud trapiintrusioonidega moodustavad rea lamedaid kurdusid, mistõttu sellesse kõrgesse platoosse järjest sügavamale tungiv Podkamennaja Tunguska kord trappidesse lõikub ja kärestiku või põikmadaliku moodustab, kord trapist jälle väljub ja rahulikult kuni järgmise intrusioonini voolab. Jõe org on järgmise 300 kilomeetri ulatuses kuni Velmo suudmeni iseäranis ilus. Kuristikud — kümnete kilomeetrite pikkused tõelised kanjonid — vahelduvad väikeste laienditega, kus järsud kaldad jõest pisut eemalduvad. Eriti ilus on Tšunja suudmest allpool algav kuristik — siin kulgevad arvukate samastega kõrged hallid trapikaljuseinad peaaegu pidevalt 35 kilomeetri ulatuses. Kaljud kord ulatuvad vette, kord asuvad nõlval pisut kõrgemal. Sõidab selles kitsas kaljukoridoris tundide viisi. Kostab kõmavat mürinat. Kas see pole kärestik? Ei, kitsast mustast lõhest tungib Podkamennaja Tunguskasse tormiliselt voolav lisajõgi — Gainna; sellele järgneb teine, niisama kärarikka ja tormilise mägijõe Nerúnna kanjon. Lõpuks läheb valgemaks, kuristik laieneb, kuid mitte kauaks, ja kolme-nelja kilomeetri järel tuleb selle asemele uus kuristik, mis muutub kanjoniks.

Tšunja suudmest 150 kilomeetri kaugusel asub üks tõsisem, Ulem-Paliguzi kärestik ja veel rohkem allpool — Alam-Paliguzi kärestik. Nad on tekkinud jõe lõikumisel läbi ühe ja sellesama intrusiooni. Nende kärestike vahelisel alal võib näha, kuidas trapi kaljud laugjalt tõusevad ja siis jälle laskuvad, moodustades lameda kaare. Neid kärestikke peetakse raskesti läbitavateks, sest seal on kivid jõe kogu laiuses laiali pillutud.

Algas kärestiku läbimine. Vool haaras ilimka ja kandis selle kärestikku. Ivan Parfjonovitš vaatas ärevalt ettepoole ja hüüdis ärritatult: «Suruge kõvemini, poisid!» Minu asukohast katusel oli hästi näha, et kärestiku alumises osas, peaaegu otse meie kursil, ulatus veest välja suur kivi, millest rohekasvalged lained mürinat mööda tormasid. See oli imelik tunne: sadakond meetrit eespool röögib kivi ümber vesi, vastupandamatu jõud kisub paati edasi, ja tundub, et aeru-

löögid paati sammu võrragi kursist kõrvale ei kalluta. Kivi tuleb järjest lähemale, vesi näib meid otse selle peale kandvat, kuid viimasel hetkel selgub, et see juga, milles me asume, läheb kivist mitme meetri kauguselt mööda.

Tahtmatult imetled meie vana lootsi meisterlikkust, ta oskab kärestikuesisel või kärestiku keskel valida täpselt neid jugasid, mis lähevad «peavärvasse». Angara talupojad ütlevad: et loots olla, «peab vee voolamisest aru saama».

Neis kuristikes tuli meil läbida veel kolm ohtlikku kärestikku: Jahu kärestik, Suur kärestik ja Velmo kärestik. Jahu kärestikus aeti kord põhja jahulaadungit ülesvoolu vedav ilimka. Suur kärestik, mis on allavoolu sõitmisel vist küll kõige raskem, koosneb kahest omaette kärestikust — Ülemisest ja Alumisest kärestikust, mis asuvad teineteisest kolme kilomeetri kaugusel. Samasugune kahekordne Velmo kärestik on väga ohtlik oma suurte lainete tõttu, kuid sealt on juba ammust ajast läbi sõitnud kullakaevandustesse kaupu vedavad aurikud; nad sõitsid sealt kärestikest ülalpool suubuvat Podkamennaja Tunguska vasakut lisajõge Velmot mööda Jenissei mäeseljandikku edasi.

Velmost allpool ei ole jõgi enam nii metsik ega karm — seal on palju laiendeid, kohati esineb vanade kuivanud jõesängidega luhtasid.

Podkamennaja Tunguska alamjooks on paleontoloogile tõeline paradiis: jõgi uhub ülemise siluri kihtidest välja määratu suurel hulgal kivistisi. Veorada ja kõrgem kaldariba, mis suurvee ajal üle ujutatakse (pabereg), on korallide ja teokarpidega üle külvatud. Sageli esineb ka trilobiite. Eriti palju on seal igasuguseid koralle: neid võib tonnide viisi paadile laadida.

Hilissügisel jõudsimel suudmesse, mulle juba tuttavasse Podkamennaja Tunguska asulasse. Siin tuli üle nädala oodata, kuni aurik altpoolt kohale jõudis.

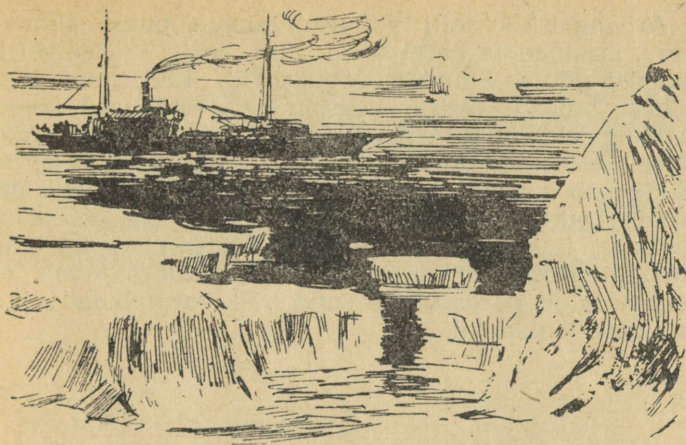
*

Angara, Podkamennaja Tunguska ja Jenissei ääres kogutud materjale töötlesin ma koos oma abilistega veel mitu aastat ja nende põhjal loodi suur raamat Tunguska basseinist, selle geoloogilisest struktuurist, kivisöe ja grafiidi leiukohtadest. Tunguska basseini ümber tekkisid ägedad teadusalased vaidlused. Paljud geoloogid on uurinud Kesk-Siberi kiltmaa taigataguste

mägede ja kärestikuliste jõgede lõputuid alasid. Oleme teada saanud veel palju uut Tunguska basseini geoloogilisest struktuurist ja mineraalirikkkustest, nende uurimise ja väljaselgitamise töö jätkub praegugi. Võin selle üle uhke olla, et minu hüpotees Tunguska basseini kohta ja järeldused tema geoloogilise struktuuri kohta osutusid õnnestunuks ja viljakaks ning et minu esimene suur geoloogiline töö on andnud tulemusi, mis on kasulikud meie kodumaale.

Barentsi merel

1925. aastal õnnestus mul geoloogina laeval «Persei» osa võtta Ujuva Teadusliku Mereinstituudi ekspeditsioonist Teravmägede rannikule. Need olid veel nõukogude okeanograafiliste uurimistööde esimesed aastad. See 1921. aastal asutatud instituut tegeles Barentsi ja Kara mere uurimisega. Hiljem jaotati tema funktsioonid mitme rohkem spetsialiseeritud instituudi vahel, kes praegu teostavad uurimistöid kõigil NSV Liidu rannikute äärsetel meredel.

1921. aastal sai instituut oma uurimistööde teostamiseks jäälõhkuja «Malõgin» (mis hiljem teostas mitu legendaarset reisi Arktisesse), kuid see aurik oli instituudi tol ajal tagasihoidlike tööde jaoks liiga suur; 1922. aastal õnnestus ehitada väike laev. Neil aastail, kus Nõukogude riik just oli kosunud raskest võitlusest interventide ja valgekaartlaste vastu, oli spetsiaalse okeanograafilise laeva organiseerimine tõeline töökangetegu.

Arhangelskis leiti valmishitamata puust kuunari kere, masinad ja katel võeti 1916. aastal Arhangelski lähedal põhja läinud merepuksiirilt, kõik muu kuni viimse mutrini otsisid instituudi kaastöölised kokku Arhangelski lõputute kaide ääres seisvatelt lammutamisele määratud laevadelt.

«Persei» on küll väike — kõigest nelikümmend üks meetrit pikk ja viiesaja viiekümne tonnise veeväljasurvega, kuid see-eest milline vormide ilu, kui harmooniline on vööri ja ahtri profiil, kui sujuvalt on ümmardatud pardad, mis suudavad vastu pidada jääpankade löökidele!

«PERSEIGA» TERAVMÄGEDE RANNIKUL

Oma reiseid kahel esimesel aastal käis «Persei» Novaja Zemlja ja Teravmägede rannikul ning koguni sünges Franz Josephi saarestikus. 1925. aastal pidi ta sõitma Teravmägede ebasõbralikule idapoolsele rannikule ja töötama Storfjordis («Suures Lahes»).

«Persei» asus Murmanskist teele, sõitis Norra sadamasse Vardösse ja suundus siis Teravmägedele. Viis päeva kestis reis Storfjordi — viis päeva peaaegu lakamatut kiikumist. Samuti nagu kõik ümmarguste külgedega, jääs sõitmiseks kohaldatud laevad, kiikus «Persei» tugevasti. See-eest ei sukeldunud ta isegi tugeva lainetusega ja lained ei ujutanud dekki üle.

Kiikumise ajal on kajutis paha istuda: tuleb kas lamada või dekile minna. Siin võib tundide viisi vaadata, kuidas «Persei» vöör lainele kerkib ja siis hoogsalt lainetevahelisse tumedasse lohku kukub. Bugspriit kaob laineharja sisse ja kogu bakk kattub vahutava veega. Ka laeva keskkohas dekil on ohtlik olla — mõnikord paiskuvad suured lained üle parda. Kõige parem koht on kaptenisild; kuid sealviibimist ei soodustata eriti. Meie kapten on pomooride-laevajuhtide perekonnast ja peab meremehetraditsioonidest rangelt kinni.

Teisel või kolmandal päeval pärast Vardöst lahku- mist vilksatas läbi udu ja somba Karusaare lame pro-

fiil. See saar oli kunagi kuulus karude ja mereloomade poolest, nüüd aga on ta seda söe leiukohtade poolest.

25. augustil hakkasid lõpuks paistma Teravmäed. Nagu üks XVIII sajandi autor kirjutab, «kujutatakse seda saart nimetatud merejoonise mõjul viisnurga kujul». Nägime selle viisnurga tippu — Lõunaneeme ja selle idapoolset külge, sest me sõitsime Storfjordi, mis asub saarestiku kõige suurema, Lääne-Teravmägede saare ja idapoolsete saarte — Barentsi ja Edge'i vahel.

Entente andis Teravmäed pärast Esimest maailmasõda Norrale (tasuks sõja-aegse neutraalsuse eest) ja norralased nimetasid saarestiku ümber Svalbardiks. Saar muutus meile välismaaks, ja isegi venelased, välismaalastest rääkimata, hakkasid unustama, et saare avastasid venelased ja et sellel vene maal pomoorid XIV sajandist alates kütimisega tegelesid. Pärimuste kohaselt oli Starostina pomooridel juba enne Solovetski kloostri asutamist, s. o. enne 1435. aastat, Teravmägede läänerannal Starostina sadamas taresid. See suguvõsa, kes palju sajandeid Teravmägedel kütimisega tegeles, suri 1875. aastal välja; üks tema esindajaid, Ivan Starostin, talvitas Teravmägedel kolmkümmend üheksa korda ja on maetud Green Harbouri.

On olemas dokumentaalseid andmeid selle kohta, et venelased tundsid Teravmägesid enne seda, kui Barents nad 1596. aastal teistkordselt avastas. 1576. aastal kirjutas Taani kuningas Frederik II Vardösse Ludwig Munckile, käskides teda astuda ühendusse vene tüürimehe Pavel Nišetsiga, kes elas Malluesis (Koola) ja iga aasta umbes pärtlipäeva paiku Gröönimaale (Grulandisse) sõitis. Nišets avaldas valmisolekut Trondhjemi elanikele selle maa kohta andmeid anda ja nende laevad sinna toimetada.

Venelased olid skandinaavlaste käest kuulnud Gröönimaa (mida viimased tundsid X sajandist alates) olemasolust ja arvasid, et nende poolt külastatavad teravmäed ongi Gröönimaa. Seepärast nimetasid nad seda Grulandiks (hiljem Grumandiks). Selle nime all tunti teda ka meie põhja-aladel, saarel kütimisega tegelevaid pomooresid aga hüüti grumantlasteks.

Aastail 1620—1635 saavutas jahipidamine Teravmägedel suurima õitsengu ja Euroopa kõigist maadest sinna-
sõitvate küttide arv küündis mõnel aastal 18 000-ni. Amsterdami saarel (saarestiku loodepoolne osa) oli suvel koguni olemas kõrtside ja poodidega Smeerenburgi linn. XVIII sajandil hakkas Grumandil vene küttide arv vähenema, kuid ikkagi sõitis sajandi lõpul Grumanti kuni 150 inimest aastas. Tõenäoliselt lõpetasid kütid Grumandil oma tegevuse lõplikult pärast 1851. aastat, kui ühes lahes talvitanud seitsmeteistkümnest pomoorist surid skorbuuti kaksteist.

Laialt on tuntud Polaarmere vene robinsonide — ühe tüürimehe ja kolme madruse lugu, kes 1743. aastal olid jäänud Väikesele Berunile (Edge'i saar) kaheteistkümnelaengu ja poole puuda jahuga ning seal elasid kuus aastat ja kolm kuud. Paneb imestama nende visadus ja vastupidavus, mis neid aitasid pakase ja karude vastu võidelda, toitu hankida, ennast skorbuudi eest kaitsta, endale nahkadest riideid õmmelda — ja kõike seda mitte õnnistusrikka lõunalooduse tingimustes, vaid Kaug-Põhjas, kuhu XVIII sajandil saadeti Lääne-Euroopast asumisele roimareid, keda lasti valida: kas surmanuhtlus või Teravmägedel talvitamine.

Nelja grumantlase elamusi kirjeldas vene akadeemik Le Roy oma 1768. aastal ilmunud raamatus, mis nii populaarseks sai, et seda 1772. aastani välja anti vene, inglise, prantsuse, saksa, hollandi ja itaalia keeles. Nõukogude ajal on ilmunud selle raamatu mitu kordustrükki.

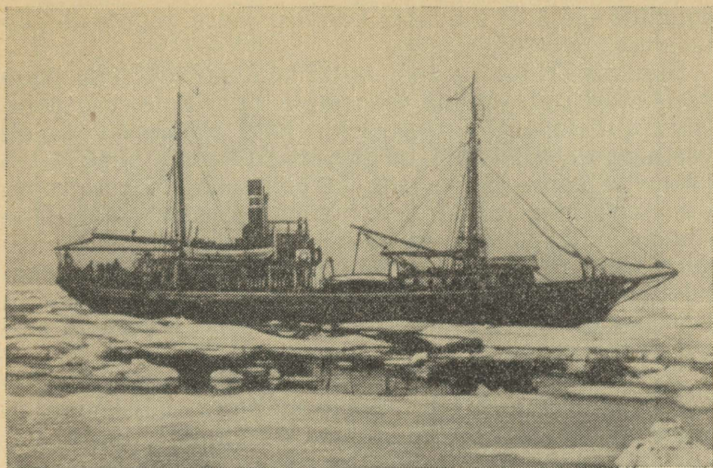
Hollandlasi, kes nägid esimesena saarestiku läänepoolset rannikut, hämmastasid selle teravatipulised ja metsikud mäed, mistõttu nad saarestiku nimetasid Teravmägedeks. Storfjordi poolt näeb Lääne-Teravmägede saar välja pisut teistmoodi. Lõunaneemelt läheb põhja poole pidev must-valge sein: mägede teravad koonused ja harjad ning nende vahel asuvad silmipimestavad lumeväljad ja merre laskuvad jääliustikud. Kui terasemalt vaadata, siis võib näha, et mäeharjad ja koguni nende taga saare sisemaal asuvad lumelagendikud on peaaegu ühekõrgused, moodustades 500—600 meetri kõrguse mägismaa. Selle taga säravad kau-

gel lääneranna tipud — 1200 meetri kõrgune Hornsundstindi grupp.

Vaatad seda valgelt ja mustalt säravat tippude joont tundide viisi ega suuda silmi ära pöörata. Haruldaselt läbipaistev õhk võimaldab vaadata saja kilomeetri kaugusele ja tundub, et see sein on lõputu. Siin sain ma esmakordselt aru Teravmägede maastiku põhielementide — musta ja valge imepärasest harmooniast. Ükski maa ei ole minus senini tekitanud nii sügavat muljet.

Põhja poole liikudes vaatasime ärevalt ettepoole, kas seal pole näha jääd. Meil tuli ju sõita Storfjordi — suurde lehrisse, mis avaneb lõuna poole ja millel on kaks kitsast läbipääsu põhja poole. Storfjord on kaitsitud sooja Golfi hoovuse eest, mis möödub Teravmägede läänepoolsest küljest, ja jää sulab seal aeglaselt. Pealegi kannavad ida- ja kagutuuled sinna järjest uut jääd. Seetõttu on Storfjordis võimalik sõita üksnes augustis, kuid viimase kahekümne aasta jooksul oli Storfjord üksteist aastat jääs. Samal ajal on Teravmägede läänerannik laevadele lahti kolmest kuust kuni kuue kuuni aastas.

Seepärast olid Storfjord ja selle ääres asuvad maad uuritud märksa halvemini kui Teravmägede läänepoolne osa, ehkki siin oli enne 1925. aastat käinud üle kümne ekspeditsiooni. Tõsi küll, nad kõik olid töötanud lühikest aega. Vene ekspeditsioonidest on eriti märkimisväärne ekspeditsioon geoloog F. N. Tšernõšovi juhtimisel aastail 1899—1901. Tema eesmärgiks oli mõõta Teravmägede lõunapoolse osa laiuskraadi kaart; põhjapoolses osas tegid rootslased ära samasuguse töö. Lõpuks pidid venelased võtma enda peale mõõtmistööd ka saare keskosas, kus mäed küünivad 1700 meetri kõrguseni, kuna rootslased pärast kaht katset kaotasid lootuse neile kõrgustikele pääseda. Venelastel (A. Vassiljevi rühm) õnnestus täita ka see ülesanne ning pärast uskumatult raskeid rännakuid püstitada kõrgendikele geodeetilised tähised ja teostada vajalikud vaatlused. Ekspeditsiooni aruandeist ja Vassiljevi populaarsest raamatust võib leida värviküllaseid kirjeldusi talvistest ja suvistest rännakutest Teravmägede jääliustikes ja tippudel, kusjuures inimesed lumetormis ja pakase käes

Ekspeditsioonilaev «Persei».

oma seljas kelkused kandsid, lõhedesse kukkusid ja ennast ainult tänu oma harukordsele leidlikkusele päätsid.

Tšernõšovi laevad läbisid Storfjordi mitu korda ja leidsid selle sageli jääst ummistatud olevat. Näiteks jäeti 3. juulil 1900. aastal üks madrus Keilhau mäele üheksainsaks päevaks, kuid ekspeditsiooni kaastöölised pääsesid tema juurde alles kahekümne seitsme päeva pärast. Niipea kui tõuseb kagutuul, kandub Lääne-Teravmägede rannale nii tihe jäämass, et tavaline laev, mis pole jäälõhkuja, sealt mingil tingimusel läbi ei pääse. Vene kütid lahkusid kord niisugust jääd mööda jalgsi Vaala lahest¹ (50 ja 70 versta ida poole). 1928. aastal käis siin «Malõgin» ja leidis kogu Storfjordi jääst ummistatud olevat.

«Persei» ise ei ole neis vetes uustulnuk — möödunud aastal külastas ta kirdes Kuningas Karli maad (kuhu 1928. aastal lendas «Malõgini» pardalt Babuškin),

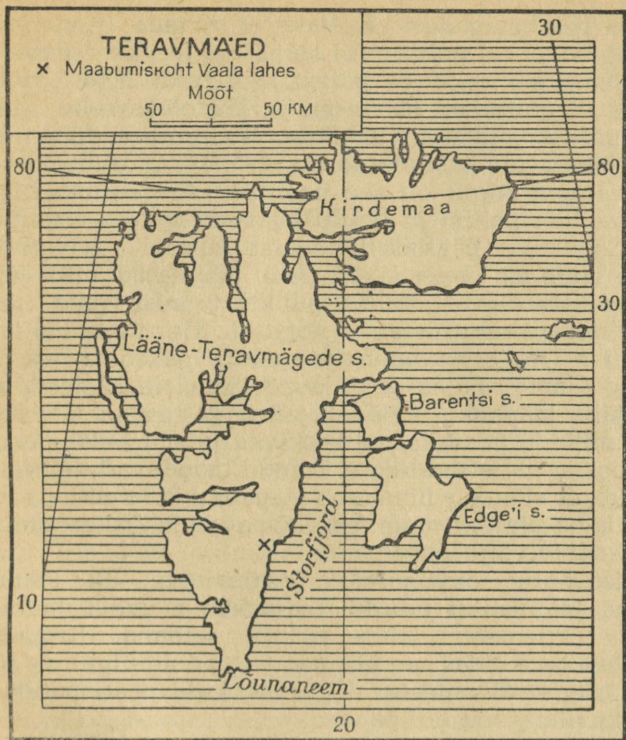
¹ Kaartidel nimetatakse teda tihtilugu Whales Bay'ks (inglise keeles) või Kvalvogeniks (norra keeles).

suundus seejärel lõunasse Lootuse saare juurde ja sõitis siis Storfjordi.

Ületame 77. laiuskraadi, mille taga me seal, kus algab päris Storfjord, satume esimestele väikestele, vee poolt lahti uuristatud jääpankadele. Nad sahvisevad õrnalt vastu pardaid ja neid on järjest rohkem. Varsti tuleb «Perseil» käiku aeglustada ja jääpankade vahel ettevaatlikult teed valida. Senini olime sõitnud Vaala lahe suunas, nüüd võtame kursi põhja poole — peame alustama tööd 78. laiuskraadil, Agardi lahes. Kuid peagi tuleb otsesest kursist loobuda, kirdesse suunduda ja jääserva otsida. Leiame selle ja sõidame jälle täiel käigul vabas vees.

Jääserv läheb põiki läbi lahe, Edge'i saare juurde. Tuleb jälle Agardi lahe poole pöörata. Jää muutub ähvardavaks, see on nüüd juba üksainus ajujää mass, kus jääpangad on kuni 200-meetrise läbimõõduga ja kus kohati esineb paljude aastate vanuseid jäärünkaid. Jääpangal kerkivad korrapäratult kuhjunud jää lasud; nende all koobastes on tumedad indigosinised varjud. «Persei» ei saa enam jääpankadest mööda sõita; ta riskeerib neid jäälõhkujana purustama hakata. Laeva nina puudutab näiliselt õrnalt jääpanka, mis äkki looklevat pragu mööda lõheneb ja laiali nihkub. Valge pinna alt tuleb nähtavale peenikeste sinakashallide jääkristallide puder. Ahtris seisab kogu aeg madrus, kes jääpankasid pootshaagiga eemale tõukab, et nad propelleri vahele ei satuks.

«Persei» jäälõhkuja-omadusi tuntakse veel halvasti: laev on alles kolmandat aastat sõidus. Seepärast oleme esialgu väga ettevaatlikud. Ekspeditsiooni ülem zooloog L. A. Zenkevits ei julge enam selles supis edasi sõita. Jää tihedus on juba kümme palli — see on kõige kõrgem näitaja. «Persei» pöörab ümber ja püüab Vaala lahte tungida. Siin satume niisama tihedale jääle, mille kohal siin-seal kõrguvad jäämäed. Need on mitmesuguse kuju ja suurusega, rannakaljude juures esineb neid kuni poole kilomeetri pikkuste mürakatena. Kell kaheksa jääme sellest jääst kaheksa miili kaugusel seisma — edasi ei saa enam sõita, tuleb oodata, kuni jää laiali läheb. Meie vastas on teravate horisontaal-

sete vöotidega järsu ranna mustad massid. Järsaku ja laeva vahel on üksainus valge väli, mis ikka veel särab, sest päike loojub siin alles augustis: 78. laiuskraadil kestab päev sada kaksikümmend ööpäeva.

Mustades lahvandustes tuleb mõnikord nähtavale uudishimuliku hülge pea — hüljes «seisab», pistab õlad ja pea veest välja, et laeva vaadata. Täna nägime neid juba mitu; nad soojendasid end jääpankadel ning sukeldusid laeva lähenemisel kähku ja kohmakalt vette.

Hommik ei too midagi head: «Persei» on öö jooksul neli ja pool miili kagu poole kandunud. Katsume veel kord edasi pääseda, kuid tulemusteta. Ekspeditsiooni teaduslik nõukogu otsustab Storfjordist lahkuda ja kolm

päeva Teravmägede leetseljakutel töötada — võib-olla tõuseb vahepeal põhja- või läänetuul ja harvendab jää.

Tuleme mõne päeva pärast Storfjordi tagasi. Kaks päeva oli puhunud läänetuul ja jää oleks selle ajaga pidanud harvenema. Kuid juba 77. laiuskraadil satume jälle jäaservale, mis ulatub otse Edge'i saare lõunapoolseesse tippu. Algul on see peenjäa, siis suureneb jää tihedus viie pallini ja keskpäeval seitsme-kaheksa pallini. Selleks, et pääseda lähimasse külastada kavatsetavasse lahte — Vaala lahte, peab läbima 30 miili jääs. Fokkmastis olevast vaatluspunkti tünnist pole näha mitte midagi rahustavat — kogu Storfjord on jääd täis.

Kell neli algab kuni nelja meetri paksuste jäärüngastega jäme rüsijää ja ilmuvad jäämäed. «Persei» lõikab jälle jääpanku, möödub jäärüngastest ja jäämägedest, mille külmad kaljud kerkivad juba 15—20 meetrit kõrgemale meie mastidest. Tunnid mööduvad aeglaselt; tundub, et «Persei» nina taob jääpanku juba mitu päeva. Kajutis on alatine ragin: siin kõmavad laevakeret tabavad hoobid valjusti vastu.

Alles õhtul sõidame sisse Vaala lahte, otse Suure Wellsi jääliustiku juurde. Ta laskub merre kaheteistkümmne kilomeetri laiuse pideva seinana. Kujutage endale ette, kuidas see jäämass teie poole liigub — tõsi küll, kõigest üks meeter ööpäevas, kuid peatumatult ja järjekindlalt, ööd kui päevad.

«Persei» möödub jääliustiku vasakust moreenist — külgmised moreenid ulatuvad pikkade neemedena merre — ja jääb jääliustiku vastas ankrusse. Otsustame siin maale minna. Meie ülesandeks on leida kiiresti selline koht laagri jaoks, mis sobib peatuspaigaks, kus on vett ja — mis peamine — sadam, kus saab paate jääsurve eest kaitsta. Lastakse vette paat ja mitu meest sõidab maad kuulama.

Meie esimene maaleminek toimub moreeni neemel, mis vaala peana merre ulatub. Moreen on liivsavist, savist ja kividest koosnev vall, mida jääliustik mägedest kaasa toob ja mis jääliustiku sulamisel tema külgedele ja esiossa maha jääb. Eesmist moreeni pole näha — see asub mere põhjas; tavaliselt moodustab niisugune moreen kõigis fjordides sissesõidubaari. Wellsi

jääliustiku külgmised moreenid kujutavad endast jääliustikku ääristavaid kilomeetrilaiusi valle. Kui me moreenile läksime, selgus, et see on üleni väikseid järvi sisaldavate määratu suurte aukudega kaetud: need on nende jäärahnude jäljed, mis kunagi moreeni maeti ja siis sulasid. Moreen on pehme ja sinna ei saa muidugi laagrit asutada.

Moreeni taga asub terve kilomeetri laiune liiva- ja kliburiba, kus voolab arvutul hulgal jääliustikust ja moreenist lähtuvad väikseid jõgesid, ja alles nende taga algab päris rand. Ta on sünge, see rand, millest paljud meist olid unistanud, kui «Persei» endale jääs teed rajas. See on kruusane tasandik, kus üksteisest kümnete meetrite kaugusel kasvavad lühikeste vartega eredate valgete ja kollaste lillede puhmad. Jalg jääb tihti kruusa sisse kinni, otse selle all on vesi. Lumi on tasandikul just sulanud ja mägede jalamil leidub veel lumelaikusid.

Mägede nõlvad — need on järsud mustad kallakud, mille lohkudes on lund. Lähim mägi tundub olevat siinsamas, kuid kaardi järgi me teame, et ta asub meist mitme kilomeetri kaugusel ja et ta on 600 meetrit kõrge.

Peab ruttama, ja me otsustame juba moreeni taga asuva lahe ääres kruusase tasandiku baasi asukohaks valida, kui keegi märkab kaugel läänes väikest maja — jah, tõelist puumajakest keset musta kruusakõrbet! Ruttame sinna, ületame karedavoolulise jõe, möödume väikesest samblase kaldaga järvest. Teisel pool on korralik laudadest majake, kuid selle aken on purustatud, seinal on ingliskeelne kiri: «Avaldus on uuendatud Põhja Uurimiskompanii jaoks. Karl Seter, august 1923. a.» ja allpool: «august 1924. a.»

See on imelik kiri, sest kogu ranniku Vaala lahest kuni Agardi laheni kuulutasid 1912. aastal V. Russanov ja tema reisikaaslased vene ühingu «Grumandi» alaks. Hiljem lugesin ma ühest saksa mäeasjanduse-ajakirjast, et see Põhja Kompanii tegeles marodeerimisega võõrastes rajoonides. Artiklis jutustati, kuidas selle kompanii esindajad kord «... maabusid eksikombel alal, mis kuulus Suurele Norra Teravmägede Söekompaniile, kuid

olid sunnitud ülekaalukate jõudude surve taganema ja sealjuures mõnevõrra kannatada said».

Maja ukse külge on naelutatud täiesti roostes võti, ruum on tühi ja rõske. Kuid maja on meile üllatavaks kingituseks ja me otsustame sinna elama asuda, seda enam, et maja kõrval on väike järv, kust voolab kohisev oja.

On aeg «Perseile» tagasi minna: öö on möödas ja kapten närib arvatavasti juba ammu kannatamatult oma pikki vurrusid. Ta seisab tekil ja ainult viisakus hoiab teda tagasi sõimamast. Kui ma olen teatavaks teinud baasi jaoks valitud koha, annab kapten käsu otsekohe maaleminekuks ette valmistuda. Algab meie vara — telkide ja instrumentide mahalaadimine; prooviaukude toetamiseks määratud puumaterjal seotakse kokku ja võetakse puksiiri. Toiduaineid saame üheks kuuks — juhuks, kui «Persei» kaldale ei pääse ja meil tuleb Teravmägede saar läbida jalgsi, et välja jõuda läänerranniku asustatud kohtadele. Mootorpaat pukseerib kaht paati, paatide ahel lookleb osavalt jääpankade vahel. Tuleb minna kuus kilomeetrit baasini ja siis tagasi tulla — maaleminek venib pikale.

Kapten muutub järjest süngemaks: juba kell kümme hommikul hakkas jää aeglaselt mere poolt liikuma ja lahte täitma. Kell kaks ütleb ta mulle viimaks, et «Persei» ei saa enam selles lõksus istuda ja et kõik ülejäänud tuleb maale viia.

Kiiruga laadime oma asjad ja asume ka ise paati. Mootorkaater meenutab mustlaste vankrit: kastid, paksud, nende peal istuvad inimesed ja klammerduvad selle külge, mis aga kätte juhtub. Pukseeritavas tööpaadis on terve kuhi asju, nende peal laud ja üsna üleväl — puusepp.

Hüvastijätku hetkel valdab kõiki meeleliigutus. On teadmata, millal me üksteist jälle näeme, olin ju selliseks juhuks, kui jää meid ära lõikab, saanud instruksiooni, kus on öeldud, kuhu meil läbi Teravmägede saare minna tuleb.

Mootorkaater eemaldub täie käiguga «Perseist». Laeva tekile on kogunenud kogu meeskond ja teaduslikud kaastöölised.

Sõudepaatidega piki Teravmägede rannikut.

Jää tiheneb järjest rohkem, läbipääs jääpankade vahel, kuhu me just sõita tahtsime, sulgub kurjaendelise sahinaga. Tuleb puksiir maha jätta, mootor seisma panna ja aerudega tõugates moreenini sõita. Seal käsen ma kõik rasked asjad — lauad, ballooned vesinikuga (mis on määratud pilootpallide täitmiseks) — maha laadida ja esialgu moreenile maha panna; küll me neile hiljem järele tuleme.

Tervitame moreenilt «Perseid» laskudega — ta on ankrust hiivanud ja hakkab ära sõitma. Vastuseks kõlab kolm hüvastijätuvilet. Suitsuribaga «Persei» must siluett paistab jää taustal teravalt silma.

Viis kilomeetrit sõidavad paadid lahes aerude abil, ennast jääpankade vahel edasi tõugates. Nende mõne tunni jooksul läks jää lahes äärmiselt tihedaks — sealt, kust kolmest paadist koosnenud karavan vabalt läbi pääses, poeb nüüd vaevalt läbi üksainus paat. Kitsad läbipääsud surutakse kokku, ja pole võimalik ette öelda, kas õnnestub jääväljade vahelt läbi sõita või peab tagasi pöörduma.

Meie baas näeb tore välja: kõikjal on palgid, paunad, kastid, vaadid benssiini, soolaliha, kapsaga. Aegamööda seatakse kõik korda: toiduained pannakse present-katuse alla kividele, madrused (peale seitsme teadusliku töötaja tulid maale kuus madrust uurimistöode teostamiseks) majutatakse majja, teaduslike kaastööliste jaoks püstitatakse telgid. Laager elustub — ilmneb, et Teravmägedel polegi nii sünge ja ebamugav. Meie väikese järve juures on koguni sammalt, ümberingi lendavad pardid, hahad, haned, algid; päeval on üsna soe ja isegi öösel on ainult pisut alla nulli.

Oleks huvitav kirjeldada päev päeva järel meie elu, kasutades selleks rannarühma päevikut, kuid selleks kuluks palju ruumi. Peatun üksnes kõige huvitavamatel momentidel.

Meie esimesed ekskursioonid viisid meid kõige lähematele mägedele. Nende retkede eesmärgiks oli kindlaks teha mägede geoloogiline struktuur ja ära märkida kohad söeluureks. Vanade andmete järgi arvati, et kogu selle ranniku võtavad enda alla tertsiarsed ladesitikud, mis Teravmägede läänerannikul sisaldavad suurepärasest kivisütt.

Kuid juba esimene tööpäev valmistas meile ränga pettumuse. Selgus, et Vaala lahe piirkond koosneb mesozoolistest ladestutest (juura ja kriit), millega Teravmägede saarel kaasneb ainult halb, mittetööstuslik süsi. Kogu edasine töö ainult kinnitas seda kurba järeldust ja oli pühendatud üksikasjalisele geoloogilisele uurimisele.

See-eest tasusid meile meie ekskursioonid unustamatu maastikuga. 600 meetri kõrguselt avanes vaade sadade kilomeetrite kaugusele igasse külge. Me näeme peene jääpuruga kaetud Storfjordi ning selle taga lamedate saarte — Edge'i ja Barentsi sinist riba. Lõunas, läänes ja põhjas on ainult must ja valge, mägede koonused ja harjad ning jääliustikud. Meie all on Suure Wellsi jääliustiku tohutu jääjõgi, mis algab kaugel loodes, saare keskkohal asuvates mägedes, ja kuhu suubuvad mõlemalt poolt laiad lisa-jääjõed. Liustiku keskosas on mustad ribad — need on jääliustike ühinemisel tekkinud keskmoreanid. Liustiku taga lõuna pool asuvad

Kostinski mäe sünge hari, Jemeljanovi jääliustik, veel üks must hari.

Lugeja märkab arvatavasti vene nimede rohkust — Teravmägede kogu lõuna- ja keskosa kaardistas aastail 1899—1901 F. Tšernõšovi vene ekspeditsioon ja vähe- sed välismaised nimed kaovad vene nimede hulka.

Lund on kõigis lohkudes nii lõunapoolsetel kui ka põhjapoolsetel mäenõlvadel. Algul käime lumel mõnuga, kuid peagi veendume, et see on sõmerlumi, jämedateraline ja pudenev, ning et seal on raskem käia kui liival; järskudel nõlvadel on lumi jäätunud ja sealt üle minna on ohtlik. See-eest pakub meeldivat meelelahutust niisuguse lume peal mäest alla sõitmine. Ka need meie seltsimehed, kes olid baasi jäänud tõusu ja mõõna ning pilootpalle (mida kasutatakse selleks, et atmosfääri kõrgemates kihtides kindlaks teha tuule suund) vaatlema, sõidavad kiiruga kokkuklopsitud kelkudega tööst vabal ajal Wells Headi mäest alla.

Wells Headi mägi on meie järgmise ekskursiooni eesmärk. Tipus leiame triangulatsioonimärgi jäänuseid — neli tulpa, katuse, raudsilindri valgussignaalide andmiseks. Siin istusid 1900. aastal F. Tšernõšovi kaastöölised S. Kostinski ja A. Pedašenko kaks kuud kitsal mäeharjal telgis ning püüdsid Edge'i saarelt ning Agardi ja Keilhau mäelt signaale.

Teravmägede saarel on õhk nii läbipaistev, et triangulatsioonimärgid seati üles üksteisest 60—80 kilomeetri kaugusel.

Kogu aeg puhub ida- ja lõunatuul. Jää piiras meid tiheda barjäärina ümber. Jääd on mitte ainult lausmassina lahes, vaid see tungib koguni väikesesse abajasse, kuhu on peidetud meie paadid, millele jää peale surub. Paadid tuleb oja sāngi viia.

Kuskil merel on torm: jää keskel on vaikne, kuid kogu massi rütmiline hingamine kajastub rannal, peene jää roheline puder lööb vastu kaljusid ja lainemurd kergitab seda. Jääpangad põrkavad üksteise vastu, kord siin, kord seal purskavad üles veesambad. Me ei julge kerge paadiga jääs sõita ja jätkame tööd rannal.

Nüüd tuleb minna põhja poole võimalikult kaugele, järgmise suure jääliustikuni. Liigume Tserasski ja Zin-

geri mäest mööda voolava oja orus kuni Žukovski mäeni. Umberringi on vaikus, ainult lume alt on kuulda ojade lakkamatut vulinat. Sattusime kord tedrele, kuid pärast seda ei kohanud me enam ühtki elusolendit.

Taevas on läbipaistev — udu oli neil päevil hõre. Orus liikudes hakkab palav, kuid niipea kui oleme tipule jõudnud, tungib külm tuul nahkkuue alla.

Nõlvasid katavad kruus ja lillepuhmad: alpi jänesekäpad, lühikesed kollased moonid, meelespea, mingsugused valged lilled. Peaaegu igal pool tasasel pinnal asuvad kividest moodustatud hulknurgad. Need on geometrilised korrapärased kuusnurgad läbimõõduga ükskaks meetrit, nende sees on niiske ja tüma pinnas, äärtel aga serviti asendis kivid. Terved väljad on selle korrapärase mustriga kaetud. On antud palju seletusi nende kujutiste tekkimise kohta; peamise tähtsusega on nende moodustumisel külmumise ja sulamise vaheldumine, mis põhjustab kivide ülestõukamist, peenmulla kogunemist hulknurkade keskele ja kivide kogunemist nende äärtele.

Nõlvadel venib niisugune hulknurk pikerguseks ning muutub viimaks paralleelseteks kivi- ja mullaribadeks. Need mustrid on polaaralade maastikule väga iseloomulikud; te näete neid küll Novaja Zemljal, küll Põhja-Siberis ja koguni parasvöötme kõrgetel mägedel.

Selles ja meid jälle mere äärde välja viivas järgmises orus leiame 100 meetri kõrgusel mitu iidset mere-terrassi. Võrdlemisi hiljuti, kvaternaarajastu algul, katsid Teravmägesid üsna suured jäämassid, mistõttu nad olid 120—140 meetri sügavusel mere põhjas. Sedamööda kuidas jää sulas, kerkis saar. Praegu on see kerkimine lakanud ja jälle on tekkimas terrass. Kuningas Karli maa ja Franz Josephi maa on kerkinud üle 300 meetri.

Olles mere äärde jõudnud, liigume rannaklibul jääpankadest mööda minnes põhja poole. Kõrgel meie kohal kerkivad Žukovski mäe kaljud; nende peal on näha valgeid täppe ja kuuldub lakkamatut käratsemist: see on linnulaat; kümned tuhanded kaurid istuvad kalju nõlval ja latravad. Eespool ulatub Thomsoni jääliustik roheline seinana merre.

Teekonna lõpus sattusime üllatavale leiule: rannal

asub väike tulp, mis on valmistatud vee poolt randa uhutud puumaterjalist ja kannab sisselõigatud kirja: «V. A. Russanov, 1912». Leid on kahekordselt väärtuslik: nüüd me teame, kus Russanov tegi avalduse söe kohta, ja hoiame käes tõelist polaarreiside reliikviat.

V. A. Russanov oli esimene geoloog, kes uuris Novaja Zemljad ja nelja aasta jooksul (aastail 1907—1910) põhjalikult tundma õppis selle geoloogilist struktuuri, reljeefi ja jääliustikke. 1912. aastal vaatas Russanov Vene valitsuse ülesandel üle kivisöe leiukohad Teravmägede läänerannikul. Siit läbis ta saare Storfjordini, uuris randa Vaala lahe lähedal ja tegi avalduse rannaäärsele maa-alale, pidades seda süttisaldavaks. Pärast läänerannikule tagasijõudmist läks Russanov merereisile, mille eesmärki ta selle hetkeni oli kõikide eest hoolikalt varjanud, — ta tahtis oma väikese viiekümnetonnise mootorpurjekaga «Herkules» kirde poolt ümber Aasia sõita. Alles selle sedeli järgi, mille maadeuurija 26. septembril 1912. aastal Novaja Zemlja Pomoori lahte jättis, saadi tema julgest kavatsusest teada.

Selles sedelis ütles Russanov, et ta laeva hukkumise korral läheb ühele Siberi ranniku poolsaarele. 1912. aasta oli merereisiks Arktise meie sektoris äärmiselt ebasoodus. «Svjataja Anna» — laev, millega Brussilovi poolt juhitud ekspeditsioon uuris Kara merd, jäi sel aastal jäässe kinni ja kandus põhja poole, Sedov aga ei jõudnud Franz Josephi maale ja oli sunnitud Novaja Zemljal talvitama.

Nende kolme ekspeditsiooni otsingutel, mida 1913. aastal teostasid mitu laeva, ei leitud jälgi «Herkulesest» ja Russanovi sedel oli kaua aega tema viimse merereisi ainsaks reliikviaks — nüüd me lisasime sellele juurde avaldustulba.

Alles 1934. aastal selgus Russanovi ekspeditsiooni saatus: Minini skäärides, Taimõri põhjaranniku lähedal asuval saarel, millele hiljem pandi nimeks Popovi-Tšuktšini saar, leiti selle ekspeditsiooni jalgsi liikunud rühma jäänuseid — madruste Tšuktšini ja Popovi dokumente, ekspeditsiooni zooloogi Z. F. Svatoši visiitkaarte, Russanovi autograafe ja rida nende varustuse hulka kuulunud esemeid. Nähtavasti muljus jää «Herkulese»

Taimõri ranniku lähedal puruks ja ekspeditsiooni liikmed, kes liikusid kas ühes või mitmes rühmas piki rannikut lääne poole, Jenissei suunas, hukkusid kõik kurnatuse ja külma tõttu.

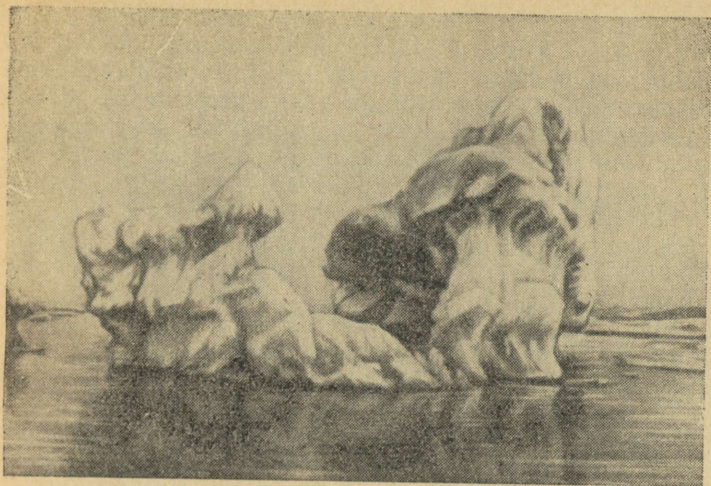
Kivisütt ei leia me avaldustulbast hoolimata: siin on needsamad juura- ja kriidiladestikud. Otsustame Russanovi tulba Ujuva Teadusliku Mereinstituudi muuseumi jaoks kaasa võtta.

Kuigi me huvitavast leiust väga erutatud oleme, asume kohe tagasiteele. Vettinud tulp on raske ja seda on ebamugav kanda, seljakotid kivikolleksioonidega vajutavad samuti õlgadele. Samm-sammult lumevälju ületades veame ennast baasini. Kõiki valdab ühine soov — ruttu konservlihasuppi süüa ja pimedasse telki pugeda, et pidevast polaarpäevast eraldada oma tinglik öö!

Jäälainemurd on vaikinud ja järgmisel päeval teeme katsed merele minna. Väikese päramootoriga tööpaat on selleks sobivam kui suur kaater «Evelina». Varahommikul (võib-olla ka hilisõhtul, sest aega on raske määrata) asume teele.

Pärast pikka jändamist saame mootori käima ja paat liigub kiiresti jääpankade vahel. Huvitav on läbida kitsast koridori, mis järsku lõpeb ümmarguse laiendiga, kus tuleb väljapääsu otsida või ümber jäämäe külma seina sõita. Viimaselt tilgub vett, pudeneb lume- ja kivitükikesi. Jäämägi on vöödiline ja nende vöötide järgi saab kindlaks teha, kas jäämägi asub algasendis või on ta kaldunud.

Ühed jäämäed olid veel säilitanud täisnurkseid lõikepindu, teised olid muutunud ümmargusteks kүүrudeks või teravateks tornideks. Esines ka üleni uuristatud jäämägesid, mis olid ennast korduvalt ümber pööranud ja oma sulanud veealuse osa ülespoole seadnud. Paljud jäämäed istuvad madalikul: jääpangal on ju veealuse osa mass veepealsest seitse ja pool korda suurem ja kui jäämägi 10—15 meetri kõrguselt veest välja ulatub, peab ta vähemalt 75—110 meetrit vees istuma. Meie baasi vastas istub madalikul poole kilomeetri pikkune ja laiune jäämägi. Kujutage endale ette, milline jäämass see on!

Jäämägi.

Tõus ja mõõn «söövitavad» jäämägedesse koopaid, kus valitseb indigosinine või berüllroheline hämarus.

Paremal pool asub 12 kilomeetri pikkuse Suure Wellsi jääliustiku roheline sein; see on lõhestatud ja tema küljest murdub aeg-ajalt tükke — jääliustik «poe-gib», nagu geograafid ütlevad.

Kuid mitte ainult seal ei arene jää elu: meie kõrval hüppas paadi poolt tekitatud laine mõjul ühe jääpanga alt välja teine, mis enese püsti ajas ja meie taga ümber kukkus. Müksasime veel üht jääpanka, ta kaotas tasakaalu, ajas enese püsti ja hakkas meile peale kukkuma.

Karusid ei ole mitte kuskil — nähtavasti ei jookse nad siin ringi «nagu koerad Moskvast» (nii kirjutasid mõned polaaralade kirjasaatjad). Kuid hülged ei jäta meid maha: kord siin, kord seal pistetakse veest välja ümmargune pea, hüljes «seisab» (nagu ütlevad pomoorid) õlgadeni veest väljas ja vaatab vurrusid liigutades ringi. Siis ta sukeldub, ujub meile järele ja «seisab» jälle.

Teispool Wellsi jääliustikku asub meie esimese matka eesmärk — Kostinski mägi. See on kahe jääliustiku vahel asuva kitsa mäeharja eesmine mägi. Jõuame mäele südaööl. Tuleb liikuda kitsast musta harja mööda liustiku karri serval. Karr on mäenõlval asuv ümmargune laiend, mida igast küljest ümbritsevad kaljud. Kaljudelt alla libisedes künnab lumi karri põhja ja hõõveldab karri seintele ribikujulisi vagusid.

Selles karris algav liustik suubub Suurde Wellsi jääliustikku, kuid tal pole nime; panime talle nimeks «Persei» jääliustik.

Mäe tipul on külm — puhub tuul; udu katab kõrgendikke, ta roomab lääne poolt ja valgub orgudesse. Seisame karride vahel ühinevatel mäeharjadel; põhja poole roomab «Persei» jääliustik, lõuna poole aga teine, Jemeljanovi liustik. Kõik on ainult must ja valge, peale selle on udu, tuul, peen lumi; ida poolt paistab peene valge jääpangapuruga meri.

Paadi juures ootavad meid tee ja kuum konservisupp, mis keedeti ajupuidust lõkkel; kuigi Teravmägede saarel on ajupuitu väga vähe, kõigest üks-kaks tüve ranna saja meetri kohta, saab puid lõkke jaoks siiski muretseada.

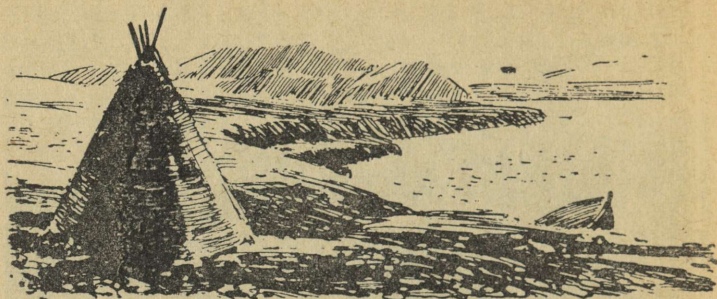
Leidnud, et jääs liikumine on koguni ohutum kui jäävabal merel, kuna jääs pole lainetust, püüame rannikut uurida võimalikult suures ulatuses. Üks järgmisi matku toimub kohale, mille kohta Russanov tegi avalduse, sedakorda koos tööliste rühma ja uue avaldustulbaga. Uurimisel ei leita ka siin sütt ja siit kaasa viidud saak ei sattunud geoloogia muuseumi, vaid loomaaeda. Žukovski mäele tõusnud, nägime seal kalju jalamil kaht pruunides suvekasukates polaarrebast, kes meie peale nagu koerad haukusid. Meie lähenemisel jooksid rebased minema ja jätsid kaljuurusse oma poja — väikese tigateda kutsika. Madrused tõid ta suure vaevaga urust välja — kutsikas hammustas ja näitas tigatedalt hambaid. Võitluses sai üks tema küüs vigastada. Ta viiakse pidulikult baasi. Madrused teevad talle kastist puuri ja söödavad teda lõhkemiseni. Kuid kutsikas jääb ikkagi tige-daks. Nägin teda hiljem talvel Moskva zoopargis kümnekonna kaaslase seltsis.

Jääliustikul.

Kaugemale lõunasse ei õnnestunud piki rannikut sõita: 8. augustil saabus «Persei» ja kutsus meid vilega tagasi poolelt teelt Schönrocki mäe juurde, mis asub Jemeljanovi jääliustikust lõuna pool. «Persei» võttis meie rannarühma pardale, liikus piki rannikut põhja poole ja jõudis jääst läbi tungides Agardi lahte. See oli unustamatu vaatepilt: panoraam mustadest kaljudest, mis vahelduvad oma laiui keeli merre ajavate jääliustikega; väikesed jääliustikud asuvad püstloodis järsakutel ja kukuvad sealt purunevate jääkoskedena alla!

Pärast lühikest maaleminekut Agardi lahes, kus me ühel mäetipul käisime ja selle geoloogilist struktuuri uurisime, külastas «Persei» ühingu «Grumant» söekaeandusi Teravmägede läänerannikul asuvas Isfjordis. Lääneranna mägesid ei läinud meil korda näha — tihe udu varjas nii merd kui ka saart.

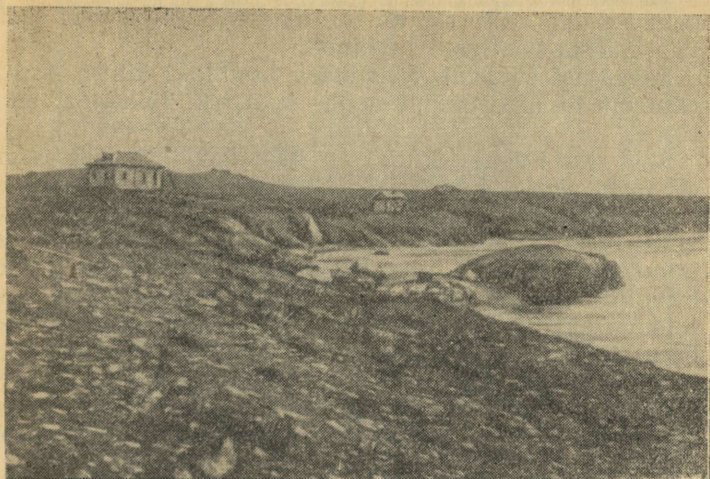

KARA VÄRAVAS

1927. aastal alustasin ma jälle «Perseil» koos Ujuva Teadusliku Mereinstituudi ekspeditsiooniga reisi — seekord ümber Novaja Zemlja. Reis algas augusti lõpul Astrahanist, kus «Perseid» pärast rasket kevadist sõitu kuivdolis remonditi.

5. septembril koidu ajal jõudsimme Novaja Zemlja lõunatipuni. Olin algul pisut pettunud: suurte lumiste mägede ja jääliustike asemel (need asuvad põhja pool, Novaja Zemlja keskosas) nägin ma madalate kaljujärskutega lausikut randa, palju väikseid madalaid saari, paljaid künkaid. Ja kõige selle kohal olid madalad tinaised pilved ja udu.

Sõidame Petuhhovski Šari (nii hüütakse põhjas väina). Koliseb kett — ankur lastakse põhja ning laev asetub tuule ja voolu järgi. Väikeses lahes põhja pool näeme asulat, mida siin kaks aastat tagasi ei olnud: kaht taret, samojeedide telkelamut, mootorpurjekat. Sõidame kaldale magedat veft tooma, kuid ei jõua veel maale minna, kui sinna koguneb kogu elanikkond: kümme-kond venelast ja neenetsit. Rannal haugub tükki nelikümmend karvast koera raevukalt meie vanemmehaaniku pointeri Reksi peale. Inimestesse suhtuvad nad väga sõbralikult ja tulevad saba liputades meie juurde.

Peatuspaik Novaja Zemlja lõunatipul.

Kõnelustest laagri elanikkonnga saame teada, et Gostorg ehitas siia maju ja üüris need Šenkurski maakonna vene talupoegade rühmale. Nad rentisid suure paadi ning tulid siia kala ja ulukeid (hülgeid, merihobuseid, karusid) küttima. Ükski neist ei olnud enne seda merel käinud, kuid nad kõik läksid julgesti polaaraladele. Nad on ju nende novgorodlaste ja pomooride järeltulijad, kes ebakindlate lotjadega põhjapoolseid jõgesid mööda ning üle Jäämere Obi ja Jenissei suudmesse sõitsid.

Uued asukad on juba jõudnud Novaja Zemlja kogu lõunatipu üle vaadata ja jutustavad meie ekspeditsiooni ülemale zooloog I. Mesjatsevile, et Kara Väravas, Nikolski Šaris leetseljakul on norra paat, mille pardal on surnu.

Mingisugused rüüstajad olid katsunud mootorit maha võtta ja selleks osa paati ära põletanud. Kuid sinna oli jäänud palju asju, koguni vene- ja võörkeelseid raamatuid.

Katastroofi läbi teinud paat, surnu, raamatud — see kõik on puhtaim romantika. Meie fantaasia ärkas. Kuid on veel selgitamist vajavaid tõsisemaid küsimusi: kelle

paat see on, võib-olla on see teaduslik laev, vast saab veel päästa vaatluste tulemusi.

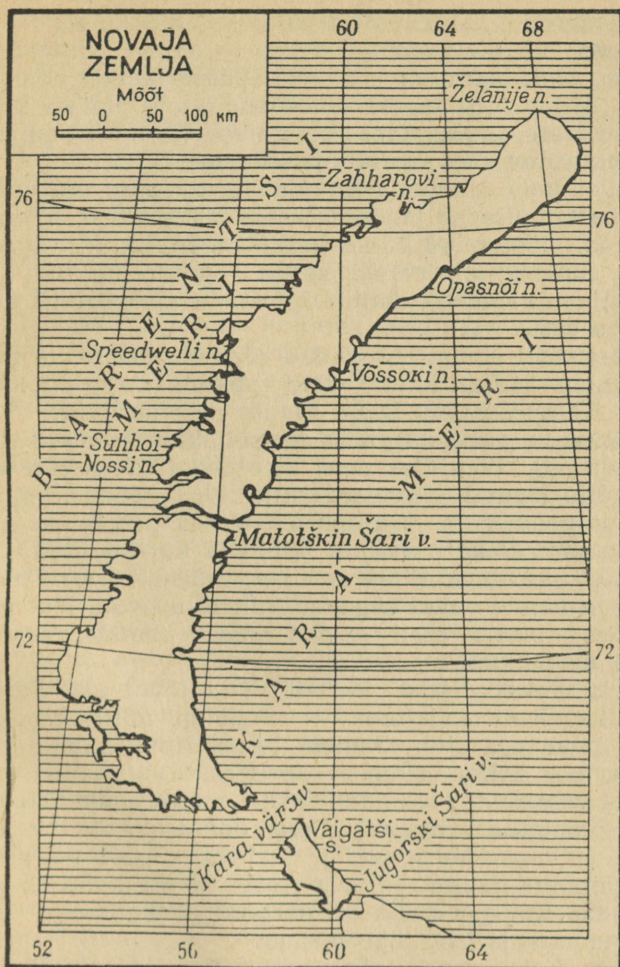
Seepärast otsustab Mesjatsev Loginovi lahest, kuhu «Persei» homme ümber asub, kaatriga Nikolski Šari sõita.

Seni kui vene kütid ja neenetsid Mesjatsevigaga «Persei» pardal kõnelesid, sõitsime meie mootorkaatriga Petuhhovski Šari kaudu ida poole. Novaja Zemlja võtab meid ebasõbralikult vastu — on külm, iilidena puhub tuul, sajab vihma. Kuid peame olema veel tänulikudki: 1833. aastal näiteks, tulnud 2. mail ranna kirjeldamiseks oma talvitamiskohast Kamenka lahest Petuhhovski Šari, peatus Pahtussov (meremees, kes Novaja Zemlja lõunatipu ja idaranniku esimesena kaardistas) oma reisikaaslastega tuisu möödumist oodates siinsamas vasakul lausikul neemel ilma igasuguse kaitseta kaks päeva. Tuul oli niivõrd vali, et reisijad ei saanud püsti seista ja peaga tuule poole pikali heitsid, et neid lumi enda alla ei mataks. Nad lamasid kaks päeva märgade riietega tuule käes; janu kustutamiseks sulatasid nad oma rinnal peekri sees lund.

Petuhhovski Šari põhjapoolset haru kaudu jõuame välja suurele laiendile. Sealt lähevad väinad Reineke ja Karpinski lahte, põhjas ning Nikolski Šari idas; väinade vahel asuvad madalad lausikud saared. Meri on igal pool jäävaba, hallid lained peksavad vastu meie kaatrit. 13. augustil 1832. aastal oli Pahtussov leidnud kõik need väinad, alates jäätunud Petuhhovski Šarist. Suure vaevaga läks tal korda 35 kilomeetrit ida poole oma talvitamiskohale Kamenka lahte tungida.

Teostame praegu ranna geoloogilist vaatlust ja uurime ühtlasi ranna loomastikku. Sel ajal kui ma rannal käin, heidavad zooloogid ja botaanikud välja väikesed põhjavõrgu. See toob päevavalgele suurel hulgal vetikaid, pruunpunast lõhist adru ja määratu suuri laminaaria (merikapsa) lehti. Vetikates peituvad väikesed molluskid, vähid, limukad. Need kõik pannakse siinsamas klaaspurkidesse. Vanemtüürimees juhib kaatrit ja koostab samal ajal ranna kirjeldust.

Kell kuus õhtul peab tagasi sõitma hakkama, kuigi tahaksime Kussovi maani välja jõuda; kuid septembris

ei ole päev enam lõputu ja varsti läheb pimedaks. Püüame sõita Petuhhovski Šari lõunapoolset haru kaudu, mille Pahtussov sada aastat tagasi kaardile kandis, kuid mida hüdrograafia hiljem ei ole kontrollinud.

Hämardub, nähtavus on halb; sedamööda kuidas me sügavamale oletatavasse väina sõidame, ilmneb, et oleme kotti sattunud ja et väljapääsu läände pole olemas. Tuleb sõita tagasi, siis lõuna poole, ümber Bolšoi Oleni saare, ja jälle läbi Petuhovski Šari, kust me isegi päeval suure vaevaga läbi pääsesime.

Alles kahe tunni pärast jõuame pilkases pimeduses, külmast lõdisedes ja lainetusest märgadena «Persei» juurde, mille tuled väina keskelt sõbralikult vilguvad. Kui hubane on pärast sellist «jalutuskäiku» ühiskajut! . . . Lõuna- ja õhtusöögi sööme ühekorraga kogu päeva eest.

Järgmisel hommikul sõidab «Persei» ida poole mitte Petuhovski Šari kaudu, vaid rohkem «mere poolt» — läbi Kara Värava. Laev liigub ettevaatlikult: Kara Väravas on palju kaljuseid leetseljaku (madalikke ja veealuseid kive). Osa neist ei olnud 1925. aastal veel kaardile kantud. Novaja Zemlja lõpeb lõunas mitme terava neemega — see on iseloomulik põikranna tüüp. Rannajoon lõikab kivimite kihid ja kurrud risti läbi, mistõttu kõvemad kihtkonnad neemedena merre ulatuvad ja nende vahel sügavad väinad asuvad. Neemede vastas on saarte read ja sealt edasi — nende veealune järg, madalikud.

Petuhovski Šarist vaevalt välja jõudnud «Persei» satub sellisele madalikule — muidugi mitte põhjaga, sest meie taga ujub «James» ja ees ripub kümne sülla sügavuses ankur. «James» on haruldaselt teravmeelne puust valmistatud lohetaoline riist, mida kasutatakse siis, kui sõidetakse väheuuritud meredel. «Jamesi» veetakse järel laevaga ühel joonel ja teatavas sügavuses; kui ta vastu põhja puutub, pörkab ta sealt tagasi ja tõuseb vee-pinnale. Kui aga kalju on eespool, pörkab selle vastu meie ankur ja laev jääb seisma.

Et see ettevaatusabinõu on vajalik, nähtub Lütke juhtumist. Ta jõudis 19. augustil 1823. aastal Kara Väravani ja nägi, et Kara meri on täiesti jäävaba — ainus juhus kõigi nelja aasta jooksul, mis ta seal töötas, — ning sõitis Väravasse. Kuigi Lütke mõõtis vee sügavust iga veerandi miili järel, jooksis ta siiski seitse miili Kussov Nõssist madalikule. Silmapilkselt purunes tüür

ja sai vigastada kiil. Inimeste päästmiseks hakati maste maha raiuma, kuid tuul, mis jätkas laeva peksmist vastu madalikku, kandis laeva viimaks sügavasse kohta. Tuli igasugusest Kara mere uurimise kavatsusest loobuda — laev oli saanud tublisti vigastada.

Lütke ei kirjuta asjata: «Kussov Nossi juurde ei maksa ilma erilise vajaduseta minna.»

«Persei» möödus Kussov Nossist õnnelikult ja me nägime ida poolt täiesti jäävaba Kara merd — seda «läbimatut jääkeldrit», nagu teda kaua aega hüüti.

Jõuamegi Loginovi laheni, kuhu meil on kavatsus peatuma jääda. See on neliteist miili saare sisse ulatuv lai laht. «Persei» jääb väikeste saarte varju lahe sissepääsu juurde ankrusse — praegu puhub kuri nord-ost, kui aga tuleb otsene süd-ost, läheb meil haprasti.

Järgmisel päeval oli ette nähtud kaks ekskursiooni: üks lääne poole, Nikolski Šari, ja teine ida poole, Kamenka lahte. Siia tuli Pahtussov 1832. aasta augusti lõpul. Ta nägi, et Kara meri on lootusetult jääs ja otsustas küttide poolt ehitatud väikeses tares talvitada. Pahtussovi «Päevikus» on see talvitamine päev päeva järel kirjeldatud. Tare oli väga väike, kitsas ja röske — peagi kasvas seintele rõntu ja Pahtussov kirjutas ironiliselt: «Kuid meie ei suutnud rõõmu tunda selle üle, et meie tare kasvuhoooneks muutus.» Vaatamata rasketele talvitamistingimustele — polaaraladel talvitamiseks puudusid alles kogemused — teostasid Pahtussov ja tema abilised pakasest ja tuisust hoolimata mitu ekskursiooni ranniku kirjeldamiseks. Vaatamata rangetele hügieenirežiimile surid kevadel kaks madrust skorbuuti. 1833. aasta suvel läks Pahtussovil korda karbassi «Novaja Zemlja» pardal Novaja Zemlja lõunapoolse saare idaranda kirjeldada ja Matotškin Šari kaudu Barentsi merele pääseda. Barentsi merelt tuli Petsora jõe suudmesse varjule minna. Arhangelskini ei õnnestunud tormi ja haige meeskonna tõttu pääseda.

Raske on endale ette kujutada, kuidas see vaearikas kaheaastane reis jääs, tormisel merel, väikese, kõigest neljakümne kahe jala pikkuse ja ilma dekita karbassiga teostada suudeti! Peale vööri- ja ahtrikajuti oli laevu-

kesel ainult kesk-üladekk — kitsad, kahe jala laiused laudad piki pardaid.

Meie reisikaaslased käisid Kamenka lahes ja leidsid sealt ainult Pahtussovi tare alumised palgid; teised olid kas mädanenud või küttepuudeks laiali tassitud. Kaks risti madruste haudadel olid väga kõdunenud.

7. septembril, kui oli vaevalt koitma hakanud, jõudis meie rühm mootorpaadiga Nikolski Šari Raudvärava väina kaudu. Selle nime pani väinale Pahtussov. Tõepoolest, Värav kujutab endast kitsast läbipääsu kaljude vahel.

Mootor tuksub reipalt, meie paat lõhestab väikseid laineid. Õnneks on eilne nord-ost vaikinud: Värava kitsas kurgus oleks meid muidu lainemurd tublisti sakutanud. Alles eile õhtul võis näha, kuidas ta valgete keeltena ja fontäänidena Värava kõrval vastu kaljusid peksis.

Viimaks jõuamegi Sredni saareni — meie reisi eesmärgile. Suur maanina, milles asub laguun, ulatub väina sisse, vastu maanina põhjapoolset külge aga on surutud paat, millest meile kõneldi. Ta lamab paremal küljel, paadis on vett, achter on põlenud ja isegi parras on kuni veejooneni kõrbenud. Rüstajad olid nähtavasti kõik väärtuslikuma ära viinud ja ülejäänud rannale laiali pildunud. Siin on ka heeringatünn, täiesti roostes remingtonid (jahipüssid), polaarrebaste püügi-raud, kohmakas sekstant, poolik jahukott, purje- ja köietükke. Kuid suurem osa taglasest on ära viidud; selle mahavõtmiseks saeti läbi mast, mis lamab paadi jäänuste kõrval.

Paadis on säilinud ainult vööri kajut — kubrik. Luuk on lahti ja sealt on näha koid. Alumised koid on vee all, kuid vasakpoolsel ülemisel lamab laip, kelle nägu on pööratud deki poole.

Dekilt leiab üks meie reisikaaslane, T. Dementjeva, alumise lõualuu — see on kõik, mis on säilinud teisest laibast. Kubrikus on aga viis koid — kus on siis puuduv osa meeskonnast?

Käime ringi rannal ja ronime mööda tugevasti kallutatud dekki: igaüks meist loodab midagi leida, mis selgitaks selle paadi omanikku ja juhtunut. Parempoolse

parda all vees on palju raamatuid, fotosid ja pabereid — nähtavasti loopisid rüüstajad kõik need asjad kajutist välja. Tõmbame raamatud kepiga veest välja ja leiame mitu laevadokumenti, mis on välja antud Norra paadile «Enigheten». Saame neist teada, et paat on ehitatud 1906. aastal, et ta 1919. aastal Arhangelskis käis ja 1921. aastal Hammerfestis kinnistati. Norrakeelsed kirjad, skandinaavia keeltes välja antud raamatud ja kassetid ning isegi Norra postilipp veenavad meid, et meie ees on norralase laip, kes võib-olla oli teadlane. Selgub aga, et need on petlikud jäljed. Peagi leiame mõned venekeelsed raamatud; ühele neist — meresõidu-praktika õpikule — on kirjutatud: «Seesinane raamat kuulub tüürimehe abile Afanassi Rosljakovile, 1899, märts, 12.» Peale Kodaki vaatepostkaartide tõmban ma veest välja mitu kokkuliibunud fotot.

Ühel neist võib ära tunda viit laevadekil seisvat vene pomoori; leian veel kaks akvarellmaali, mis kujutavad naisi — ilmselt pomooore — aasal.

Meie hüpotees tuhmub järjest rohkem ja kaob peagi lõplikult pärast seda, kui meil õnnestus surnu kajutist välja tuua. Ta oli kange, tuli lõhkuda osa dekki, sest luuk oli liiga kitsas. Laiba jalutsis on pintsak, mille taskust vanemtüürimees leiab kaks vettinud sedelit, mille tekst on vaevalt nähtav. Neid sedeleid täht-tähelt dešifreerides saame teada, et need on antud Maksim Varzugini ja Vassili Rõlikovi poolt Afanassi Rosljakovile, kelle nad maha jätsid, et Belušja lahte reisiaurikule minna. Rosljakov «jäi meist maha tervena» ja tema juurde veel keegi neljas, kes oli koos Rosljakoviga paadi üürinud. Paat võeti Norrast, kuid selle üle, mis toimus reisi algul, oli võimatu selgusele jõuda.

Loeme edasi. Teriberkast (Muurmani rannikul) sõideti Svjatoi Nossi, kus oli halb küttida. Sõideti edasi, Novaja Zemlja juurde. Vaigatši saare lähedal «joosti madalikule», laev hakkas vett läbi laskma ja oldi sunnitud ühte Novaja Zemlja lahte minema. Arvates, et vigastatud laevaga enam tagasi sõita ei saa ja et toiduaineid kõigile ei jätku, ning olles nähtavasti Rosljakoviga saagi jagamise pärast tülli läinud, lahkusid Varzugin ja Rõlikov siit aurikule. Nad loetlevad, mitu

«looma» nad olid kuni lahkumiseni küttnud, kuid ei nahku ega karusnahku pole olemas — keegi on need juba varastanud.

Kes on siis kubrikus? Kas Rosljakov või see neljas?

Kanname laiba neljakesi purjetükil rannale. Ereda päikesepaiste käes näeb ta veel jubedam välja. Nähtavasti kannatas surnu külma — tal olid seljas norra kampsun, vest, kaks pintsakut, jalas viltpüksid, karusnahast säärikud. Vasakus rinnataskus oli väike kompass, nuga ja tükk närimistubakat; parempoolses — pudel palderjanitilkadega. Laiba juures ei olnud mitte mingisuguseid pabereid.

Tüürimees otsib kajuti läbi. Vees lamavad palitu, särgid, sukad, kastrulid, kohvrid — igasugused mäदानenud asjad, kuid kois, peatsi all on väärtuslik leid — päevik. See on väike tähestikuga varustatud märkmik, millest on täis kirjutatud ainult algus; halvasti teritatud pliiaats asub nende lehekülgede vahel, kuhu on tehtud viimane sissekanne.

Rannal paadi kõrval suutsime siis ainult vähe dešifreerida: päevik oli märg, leheküljed kokku liibunud, suur osa tekstist kustunud. Alles hiljem, hoolega läbi luubi vaadates, saadi sisu taastada.

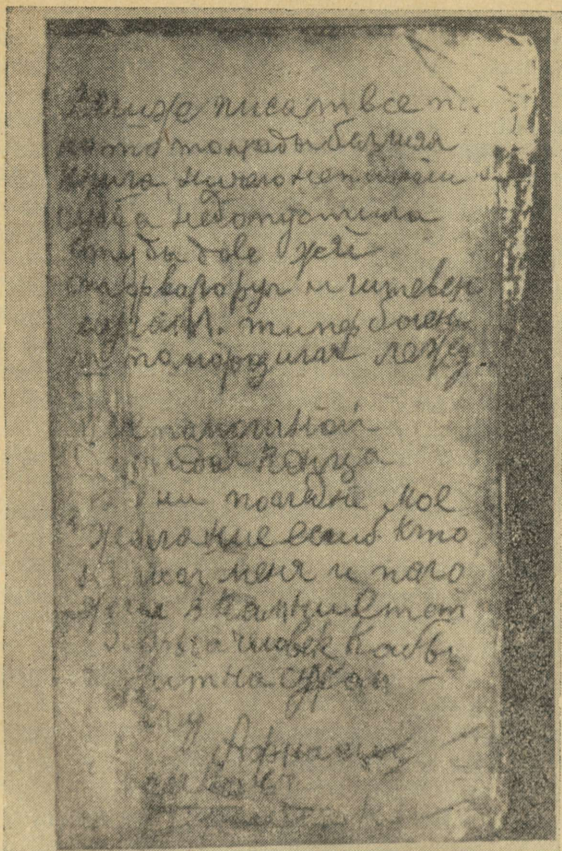
Kaane siseküljele oli kirjutatud:¹ «Selle päeviku kirjutas Novaja Zemljal, lõunatipus, Afanassi Grigorjevitš Rosljakov 1924. aastal 9/I» (s. o. üheksanda kuu esimesel päeval, sest 1. septembril algavad sissekanded).

Päeviku sissekannetest selgub, et paat vigastusest hoolimata kogu septembri ja oktoobrikuu jooksul Petuhovski Šari ja Kussovi maa vahel sõitis. «6. septembril ööbisime «Petuhhides».» 20-ndal — «Ööbisime Kussovi maa tipus.» 23-ndal sõideti «Petuhhide» kaudu tagasi Zabludjaštšaja lahte: «Ööbisime kodus vanas tares.»

Meie omad tuletavad meelde, et «Persei» leidis 1925. aastal Zabludjaštšaja lahes tare, mille seinale oli kriidiga kirjutatud: «Selle tare ehitas A. Rosljakov 1923. aastal» ja et laual oli sedel: «Läksime Kamenka lahte 24. septembril 1924.»

Nähtavasti oli Rosljakov juba varem Novaja Zemljal

¹ Õigekirjutus parandatud.

A. Rosljakovi testament.

käinud, seal talvitanud, tare ehitanud ja nüüd vanale kohale tagasi sõitnud. Igaks juhuks oli ta oma reisikaaslastele lauale sedeli jätnud.

Edasi Rosljakov kogu aeg parandab midagi, puhastab mootorit. 28. septembril mainitakse esmakordselt neljandat reisikaaslast: «Vanamees on haiglane.» Jahisaak on halb — ainult 10. oktoobril «tapsin kodus viigri.

Vanamees püüdis järvel ühe trullingu». Taheti sõita, kuid mootor ei läinud käima; istuti lootsikusse, tõenäoliselt selleks, et küttima minna. Kuid 25. oktoobril õnnestus mootor ära parandada. Kuni 31. oktoobrini sõideti ida suunas, kuid aeglaselt — sõitu takistasid tormid ja udu. 31. oktoobril kell kolm päeval jäadi Kussovi maa lähedal, Nikolski Šaris asuva Sredni saare juurde ankrusse. Rosljakov tahtis tõenäoliselt Kamenka lahte minna, nagu ta sedelis kirjutas. Seal, Kara-poolsel küljel on saak parem.

Millegipärast ei läinud tal korda seda teha. 3. novembril püüdis ta väinast väljuda, kuid vali tuul sundis teda tagasi minema. Seejärel seisti kümme päeva paigal; tihtilugu sadas lund, oli sombune ja siis tuli pakane — nähtavasti otsustati talvitada Nikolski Šaris, mis, nagu tundus, oli hästi jää eest kaitstud.

14. novembril tuli viimaks kohutav jää. Kogu meri kattus õhukese jääga: «Jää ründas kogu öö. Laskime teise ankru vette. Ei maganud, tõukasime jääd eemale.»

Novembrist hoolimata oli kord udune, kord sadas vihma. Muutus pimedaks. 17. novembril «tuli päike kell 11 üheks tunniks nähtavale». 18. novembril «tülitas jälle jää, ei maganud kogu öö. Kogu laht on jääs». 19-ndal juhtus halvem lugu: «Meid suruti jää vahele ja triiviti versta kaugusele.»

Laev seisab jääs mitu pikka päeva. Vedel jääsupp ei külmu kõvaks, mistõttu on võimatu rannale pääseda. Rannal on aga puitu — voolu poolt Siberi ja Norra rannikult siia kantud palke ja puid, niinimetatud aju-puitu.

23. novembril: «Puud on otsas. Hakkasime klüüverpoomi küttepuudeks saagima» — peab kütma, on külm, päike on juba kadunud. 24-ndal: «Saarte tagant paistis päikesekiir» — viimane kiir!

25-ndal muutus laeva olukord jäsult. «Kell 5 õhtul kandis jää meid kaasa. Laskime ankru vette, triivisime, jäime siis maa lähedal pidama. Torm on N-st 9—10 (palli). Paat pöördus ranna lähedal ümber, ahter pörkas vastu põhja.»

See oli peaaegu katastroof — laev suruti vastu randa.

Järgmisel päeval on nad kõigest kümne sülla kaugusel Sredni saarest. See-eest saab nüüd kaldale minna.

Peaaegu iga päev on torm ja tuisk. Jää külmus kõvaks, käiakse rannal. Kuid 2. novembril «pump külmus kinni. Lüügri¹ põrandal on vett».

Siis järgnevad jälle lühikesed sissekanded: selge ilm, pakane. Rosljakov pühendab harva mõne rea sündmuste kirjeldamisele — tavaliselt on üles märgitud ainult baromeetri seis, tuule tugevus ja suund, ilm — iga päeva kohta kõigest üks või kaks rida. Kuid oma lakooniliselt dramaatilisuselt on see haruldaselt inimlik dokument. Neist nappidest sõnadest kuuldu üksil-dasele laevale läheneva halastamatu saatuse samme.

9. detsembril «viisime maale koti jahu. Lüügri põrand on vee all, käime mööda pinke».

Nii on see kuni detsembri lõpuni — järjest «lüügris on vett», jää peal on tihtilugu viigreid.

Kurb sissekanne on 25. detsembril: «Jõulud. Vanamees on väga haige. Peapööritus.» Algul kirjeldab Rosljakov, kuidas ta vanamehe eest hoolitses. 26. detsembril: «Vanamees on väga haige. Andsin talle söögi koisse. Jää purunes šoidini. Šoit purustati jää poolt. Tegin vanamehele sooja, panin priimuse koi alla. Tulistasin karu, ta sai haavata, läks merele. Kell 6 õhtul hakkas vanamees ilma mõistuseta rääkima.»

Nüüd kantakse peaaegu iga päev tüütavalt üksluiselt päevikusse: «Vanamees on väga haige», ja jää taob kogu aeg vastu paati. 28-ndal: «Ankrukett katkes ja me kandusime 300 sülda rannast eemale.» 30-ndal: «Jää hakkas lahest lahkuma. Kogu öö ei maganud. Lüügri pingid on vee all. Pump läks rikki.» 31-sel: «Jää ründas meid tugevasti.» 4. jaanuaril on viimaks uus märkus: «Vanamees on väga haige ja ma ise ka.»

Laev paiskub sinna-tänna. 6. jaanuaril: «Vanamees on väga haige. Kogu jää on lahest läinud. Oleme kahe sülla kaugusel rannast, kuid rannale ei pääse. Jää purustas lootsiku. Pole vett.»

7-ndal pääses Rosljakov purustatud lootsikuga rannale ja tõi puid.

¹ Lüüger — väike mootoriga varustatud rannasõidupurjekas.

9-ndal: «Vanamees on haige. Vanamees ei saa lõunat süüa, seda suppi, mis talle koisse antakse. Lamab väheke, ja küsib jälle suppi.» Ka Rosljakov ise ei parane ja kirjutab kogu aeg: «Mina ka.» Ta käib aga siiski rannal. 11. jaanuaril: «Ma käisin mäe peal, vanamees aga lamab, ootab surma.» Jää kord lahkub lahest, kord täidab seda jälle.

16. jaanuaril: «Meile tuli merelt jääd. Vanamees lamab, ei saa ennast kois ümber pöörata. Lootsik purustati täiesti.»

17. jaanuaril: «Kogu jää lahkus. Oleme vabas vees. Andsin vanamehele tassi teed, mille ta suure vaevaga tühjaks jõi, ta oigab kohutavalt. Tal on väga paha. Ei suuda ennast kois ümber pöörata.»

18-ndal jälle: «Vesi, rannale ei pääse. Vanamees sonis.» 19-ndal: «Vanamees sonis kogu öö ja oigas kohutavalt.» Viimaks 20-ndal: «Kell kuus hommikul vanake suri.» Rosljakov oli sel ajal juba väga nõrk ja ei jaksanud oma seltsimeest mäe peale kivide vahele matta. «Tõin vanamehe dekile,» kirjutab ta 21. jaanuaril. Tema lõualuu me järelikult dekilt leidsimegi.

Rosljakov muutub iga päevaga nõrgemaks ja kirjutab endast väga vähe. 22-sel: «Käisin lahes. Ei suutnud seda aga ületada, olen nõrk.» 23-ndal: «Käisin rannal lund toomas. Olen haige.» 27-ndal: «Torm. Lamasin kois. Paati tuli palju vett. Samapalju kui juurde tuleb, läheb ka ära.» 28-ndal: «Torm. Käisin dekil. Kõik on külmunud ja täiesti viltu vajunud.» 29-ndal: «Ei tulnud koist välja. Mu jõud on nõrkenud.»

Käekiri läheb iga päevaga halvemaks, esineb järjest rohkem vahelejätmissi ja poolikuid sõnu. 30. ja 31. jaanuaril ei jaksa Rosljakov mitte midagi sisse kanda. 1. veebruaril: «Lamasin haigena.» 2-sel: «Haige, väljas ei käinud.» 3-ndal: «Lamasin.» 4-ndal: «Lamasin.» 5.—11. veebruarini on üksainus sissekanne: «Kogu aeg on äge peavalu. Ei jaksa üles tõusta. Laman. Pole köetud. Kolle on vee all. Külme võttis jalad ära. Ei tõuse.» 12. veebruaril: «Laman üles tõusmata.» 13-ndal ja 14-ndal puuduvad jälle sissekanded. Kuid nende päevade kõrval olev parempoolne lehekülg on täis kirjutatud. See on testament: «Et kõigest üksikasjaliselt kir-

jutada, läheks vaja suurt raamatut. Pole midagi parata, saatus ei lasknud nii kaua elada. Jää kiskus küljest ära tüüri ja täävi. Olen nüüd haige ja külmavõetud. Laman elu lõppu oodates abitult. Minu viimne soov: et mind keegi leiaks ja kivide vahele mataks see hea inimene. Kui kuival rannal lamada saaks. Afanassi Rosljakov Teriberkast.»

Viimasele leheküljele, kus on pliiats, on märgitud ühekorraga kolm kuupäeva: 15. pühap., 16. esm., 17. teis.» ja nende juurde kuuluv ühine sissekanne: «Kohutav valu jalgades. Ei suuda tõusta. Janu kustutan lumega.»

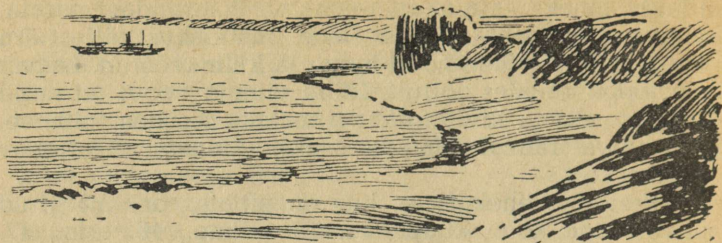
Mida Rosljakov tegi kogu selle kuu, kus ta ükski lamas? Tundis päev päeva järel, et ta nõrgeneb, ei jaksa dekile puid lõhkuma minna. Sinna oli võib-olla ilmunud päike, siin aga oli ainult tahmav lamp (kui selle süütamiseks jõudu jätkus). Käeulatuses on mõned raamatud — nii norra- kui ka venekeelsed: juhend jahimeestele, meresõidupraktika kursus ja teisi.

Kuid ka need kukuvad käest. Külma dekki on pea kohal nagu kirstu kaas; see on üleni härdatanud ja sellest ülalpool uluvad tormid taglases. Mast kriuksub rusuvalt, jää praksub. Pääsu ei saa mitte kuskilt tulla. On jäänud ainus lootus, et keegi kuiva maa sisse matab.

Mitu päeva Rosljakov veel lamas ja nagu vanamees «ilma mõistuseta rääkis»?... Ta suri võib-olla seltsamal päeval, tõenäoliselt aga vaevles veelgi!

Rosljakovi viimne soov täideti kahe ja poole aasta pärast: me matsime ta mäe peale kivide vahele, püstitasime hauale mastitüki ja kirjutasime põikpuule: «A. G. Rosljakov, 17 — II — 1925» ja «E/I Persei 1927».

Rosljakov oli nende julgete pomooride järeltulija, kes «ulukeid» — hülgeid, merihobuseid ja karusid küttides kartmatult kogu Venemaa põhjaranniku läbisid, palju sajandeid tagasi Põhja-mereteede avastasid ja ümber Novaja Zemlja sõitsid. Mitte mingisugust hirmu tundmata talvitasid nad kaks-kolm aastat Novaja Zemljal ja Grumandil. Mõned hukkusid kas skorbuudi läbi või jääs. Kuid vaprad vene inimesed ei taganenud ohtude ees, nad jõudsid Obi ja Jenisseini ning läksid veelgi kaugemale — Taimõrini.

ŽELANIJE NEEM

Novaja Zemlja lõunarannikult sõidame saare põhja-poolsele tipule. Pärast Kara Värava uurimist läks «Persei» itta, peaaegu Jamali poolsaareni ja siis tagasi — Novaja Zemlja idarannikule Schuberti lahte (Matotškin Šarist lõuna pool). Pärast selle lahe uurimist sõitsime Matotškin Šari — sellesse ilusasse ja kitsasse väina, mis Novaja Zemlja kaheks osaks lahutab. Siin on juba näha väikseid jääliustikke, mis ümberkaudsetest mägedest väina laskuvad.

Pärast lühikest peatust väina läänepoolse sissepääsu juures sõitsime tagasi idarannikule ja tegime veel kaks läbilõiget¹ Kara meres — Belõi saare juurde ja tagasi.

Need neli Kara mere läbilõiget võimaldasid teostada mitmesuguseid okeanograafilisi uurimisi. Iga kuue kuni kümne tunni järel jäi «Persei» seisma, lasti vette põhjakaevaja, et koguda rikkalikku põhjafaunat, võeti vee- ja pinnaseproove ning püüti koonilise planktonivõrguga mitmesugusest sügavusest õrnu läbipaistvaid loomi.

24. septembril jõudsime tagasi Novaja Zemlja juurde. Kavatseti uurida Blagopolutšije lahte, kuid rannikut varjas tihe uduloor. Kiikusime ligemale poolteist päeva

¹ Läbilõikeks nimetatakse okeanograafiliste uurimiste puhul teatavas kindlas suunas teostatavate teaduslike vaatluste seeriat.

udu hajumist oodates lainetel. Kõigele lisaks läks meie dünamo rikki, kajutites ja tekil on pime ja — mis kõige halvem — raadio ei tööta.

Mitu päeva polnud päikest ja ei saadud asukohta kindlaks määrata. Võib-olla oleme päris maa lähedal, võib aga ka olla, et tugevad hoovused, mis ei ole Kara meres veel uuritud, on meid kuhugi eemale kandnud. Mesjatsevi arvates ei ole me veel läbinud Golfi hoovuse akvamariinivärvilist vett, mis pidi piki rannikut lõunasse kulgema, ja järelikult on Novaja Zemlja veel kaugel.

Meil on järele jäänud väga vähe sütt ja peame loobuma lootusest näha Novaja Zemlja määratu suuri mandrijääliustikke, mis asuvad põhjapoolse saare keskel. Ekspeditsiooni ülem annab käsu piki Novaja Zemljad kirdesse sõita.

26-nda hommikul peame olema Whitney neeme ja Ledjanaja Gavani vastas, kus üle kolmesaja aasta tagasi talvitas Barents. Kuid maad pole näha, ehkki see peaks asuma 20 miili kaugusel lääne pool. Sõidame juba viis päeva pilves taeva all või udus; seepärast otsustab Mesjatsev meie asukohta kontrollimiseks igaks juhuks otse maa poole sõita ja sealt juba uut läbilõiget itta alustada.

Läbime kümme miili, kakskümmend, kolmkümmend, nelikümmend — maad pole silmapiiril mitte kuskil; isegi «varesepesast» (masti otsas olev tünn) pole midagi näha. Viimaks õnnestub kaptenil laeva asukoht päikese järgi kindlaks määrata — olime Novaja Zemljast põhja pool, hoovus oli meid umbes viiskümmend miili kirde poole kandnud. «Persei» pöörduv järsult lõunasse, pisut hiljem hakkab silmapiiril paistma madal kilp — Novaja Zemlja põhjapoolne tipp.

Alles järgmisel hommikul jõudsime rannani ja leidsime mitme neeme hulgas üles kuulsa Želanije neeme — Novaja Zemlja kõige kirdepoolsema punkti. Ümber selle neeme on püüdnud sõita paljud laevad, kuid enne meie ekspeditsiooni oli see õnnestunud vaevalt kümnekonnal; osa neist pöördus pärast neemeni jõudmist peagi tagasi, ja ümber kogu Novaja Zemlja sõita, nagu seda nüüd teeme meie, õnnestus ainult kolmel: esimene

Želanije neeme juures.

oli XVIII sajandil vene pomoor Savva Loškin, kes kolme aastaga täielikult ümber saare sõitis, kusjuures ta kaks korda idarannikul talvitas; XIX sajandil kordas Loškini teekonda norra kapten Johansen; ja lõpuks sõitis XX sajandil ühe navigatsioonihooaja vältel ümber Novaja Zemlja «Elding» — Põhja Instituudi ekspeditsiooni laev. Barents kandis Želanije neeme esimesena kaardile ja andis sellele nii lüürilise nime¹, kuid vene pomoorid nimetasid seda neeme Dohhoda neemeks (venekeelsest tegusõnast «доходить» — jõudma). Kui Barents pärast aastaid kestnud katseid oli ümber Novaja Zemlja põhjapoolse tipu sõitnud, pidi ta Ledjanaja Gavanis talvitama ja järgmisel aastal tagasi sõitma.

Želanije neem, kuhu tavaliselt tuleb tungida läbi lõputute jääväljade ja polaar-rüsi jää, on viimaks meie ees. Meri on ümberringi puhas, ainult siin-seal ujuvad ranna ääres väikesed jäämäed. On uskumatu, et me maakera nii karmis kohas asume.

¹ Желание — soov, iha.

Palkide vedamine Zelanije neemele.

Rand on madal, neemedel on väikesed kaljud; sise-maa poole tõuseb maapind laugjalt, nõlvad on värskel lumega kaetud, kaljude jalamil aga on mitmeaastased jääks muutunud lumehanged. Lainete vahel tulevad aeg-ajalt nähtavale merihobuste ümmargused vurrudega pead — siin siis kohtasime neid lõpuks!

«Persei» ei jõudnud veel ankrut heita, kui mootorpaat juba alla lastakse ja meie kaldale tõttame. Sel ajal, kui neemele märki, puupüramiidi püstitatakse, peab jõudma rannakaljud üle vaadata. Veame kaasa puitu märgi jaoks, kange, kirveid. Ärasõidu ajal ütleb mulle kapten: «Võtke püss kaasa, võite karusid kohata,» kuid mina naeran: «Reisin juba kakskümmend aastat Siberi põhjaosas, kuid metsloomad ei ole mulle veel kunagi kallale tunginud; seda juhtub ainult romaani-des.»

Rannal läheme lahku: geoloog M. Klenova läheb lääne poole, teised aga neeme tipus asuvate kaljude juurde. Kapteni vanemabi ja pootsman ronivad kaljule ja leiavad sealt kihvunnikult ümberkukkunud risti,

mille 1913. aastal püstitas Sedov, kui ta oma talvitamiskohalt Novaja Zemlja põhjapoolsel tipul käis.

Kapteni abi ja pootsman tõstavad risti üles ja hakkavad seda kinnitama; mina ja üks madrus läheme appi. Me pole veel jõudnud viitkümmend sammugi risti poole minna, kui üks suur valge karu kaljunõlva tagant välja jookseb ja risti juurde sööstab. Ta jookseb väga graatsiliselt, kergesammuliselt ja taarudes, ta karvad on halli taeva taustal pisut kollakad nagu elevandiluu. Must nina ja silmad läigivad. Ta ei aja üldse hirmu peale, nagu oleksime loomaaias. Kuid karu tunneb meie vastu nähtavasti suurt huvi. Madrus karjub: «Karu, karu!» — ja inimesed jooksevad risti juurest minema, meie neile järele. Viimasena jookseb hingeldades paks pootsman ja tema järel pointer Reks, kes algul oma nooruse tõttu (ta pole kunagi suuri ulukeid näinud) karu peale haukuda katsub, kui ta aga näeb, et meie jookseme, sööstab ta meile järele.

Jooksmise ajal tuleb mulle meelde, et mul on kaasas fotoaparaat, kahju oleks nii toredat juhust mööda lasta. Jään seisma ja suunan aparaadi karule: aparaadi vaateväljas on Reks ja karu üsna lähedal, umbes viiekümne sammu kaugusel. Kahjuks sean objektiivi fookusesse liialt kiirustades ja ülesvõtte tuleb mõnevõrra udune.

Kaljuserval leiame oma kangid ja kirved — meie ainsad relvad, haarame need pihku ja tormame järsust nõlvast alla. Karu teeb seda meie järel väga osavalt ja kiiresti: istub tagumikule ja laseb liugu.

All kohtame professor Butkevitsit, kes oli siia jäänud lumelt baktereid koguma, ja jookseme temaga koos edasi ranna poole. Karu jääb esialgu jääpanga alla peitu pugunud madruse kõrvale maha, kuid Reks juhib oma haukumisega tema tähelepanu kõrvale.

Vahepeal märgati «Perseil» meie põgenemist ja saadeti mootorpaat meile appi. Ilmnes aga, et mootorpaati oli kavatsetud parandada ja teda oli juba lahti võtma hakatud. Paat jõudis laevast mõnikümmend meetrit eemalduda, kui hooratas teljelt maha kargas ja paat seisma jäi. Paadis olevad Mesjatsev ja vanemmehaanik, mõlemad kirglikud jahimehed, olid sunnitud kõike toimuvat eemalt pealt vaatama ja peaaegu ühe kilo-

meetri kauguselt karu pihta lastud mõne kuuliga lep-pima.

«Perseilt» lastakse otsekohe ja imekiiresti paat vette ning tõtatakse kaldale. Ka kapten tulistab sillalt esi-algu veel karu. See on madruse juba maha jätnud ja otsustanud meile järele joosta. Kapteni abi viskab talle poolkasuka; nii huvitavale «ulukile» sattunud mesikäpp nuusutab seda, haarab sellest kinni, astub pisut kõrvale ja hakkab poolkasukat puruks kiskuma, kusjuures ta mugavuse mõttes tagumistel käppadel istub. Ta on väga asjaliku ilmega.

Jookseme edasi lääne poole, koos meiega ka M. Kle-nova, keda me just kohtasime; ta oli kalju taga teist karu näinud ja meie juurde tagasi tulnud, et ootamatult osa võtta meie «karujahist», kui nii võib öelda, kus meie esinesime sööda osas.

Päästepaat läheneb rannale, karu läheb vette ja ujub paadile vastu. Lahing toimub ranna lähedal. Karu kukub pärast kaht esimest kuuli vette, toibub siis aga ruttu ja läheneb paadile. Veel kaks lasku ja loom läheb vett verrega punaseks värvides randa tagasi; veel kaks lasku — ja karu on surnud. Uhked jahimehed tõmba-vad looma kere paadi juurde, et teda laevale puksee-rida.

Kui esimene ärevus möödab on, asume tööle, kuid seekord võtame püssid kaasa. Ja kui nüüd lumel arvu-kaid tohtu lai karukäpajälgi näed, on kuidagi meel-divam selja peal mauserit tunda. Teine karu kadus kuhugi ja mitte kellelgi ei õnnestunud teda näha. Ümberringi sõeluvad ainult nobedad polaarrebased, nad on määrdunud-hallid ja ei kõlba veel karusnahaks — «pole valmis».

Želanije neeme juures on kaldaklibustiku peal paks kiht randa uhutud vetikaid, laevariismeid ja vaala-luid. Leiame mõned kubassid (klaasist võrgukupud), konservitoosid, merihobuse kihvad — hoovused kannav-avad siia risu Euroopast ja Aasiast.

Sel ajal taastavad meie madrused Sedovi risti (sellel on hästi näha noaga lõigatud kiri: «Leitnant Sedov, 1913. a., 20. aprill») ja püstitavad selle kõrvale suure, üheteistkümne meetri kõrguse puupüramiidi.

Nüüd paistab neem sellel ühetoonilisel rannal teiste kaljade hulgast hästi välja.

Õhtul nülitakse «Persei» karu. Ta on tugev, vana ja väga nälginud — rasva pole üldse olemas, magu on vetikaid täis, loomsest toidust on seal ainult tahke põdrakabi, mille ta kuskil rannal üles korjas. Ta vaeseke polnud meist sugugi ilmaasjata huvitatud. Tänavu, kus pole üldse jääd, mille peal karud harilikult hülgeid varitsevad, on nende elu Novaja Zemljal raske.

Ka meie pole kaua värsket liha saanud ja sööme see-pärast karukotletti ja -štufaati hea isuga.

Kõik tahavad Želanije neemelt Franz Josephi maale, Ujedenenije saarele või kuhugi mujale kirdesse sõita. See aasta on täiesti erakordne; seda juhtub väga harva, et ookean on absoluutselt jäävaba; võiks sõita kaugele ja võib-olla uusi saari või koguni terve saarestiku avastada.

Kuid kapten ja ekspeditsiooni ülem on vankumatud: meil on vähe sütt, võime teha üheainsa lühikese läbilõike — 120 miili ida poole ja üks kraad, kuni 78. põhjalaiuskraadini, põhja poole. Tõsi küll, ka see on juba riskeerimine: kui meid tagasiteel tabab kohutav «näkkulõija» — torm eestpoolt, siis ei jõua me enam Arhangeliskini. On juba küllaltki ära tehtud — ei sõideta ju iga aasta ümber Novaja Zemlja ega minda Želanije neemel maale.

«Persei» käis juba ükskord — 1923. aastal — Franz Josephi maa juures. Sõe ja toiduainete nappusest hoolimata otsustas Mesjatsev, kes tol korral ekspeditsiooni juhtis, laeva selle saarestikuni viia, mis õigupoolest juba ammu Nõukogude Liidule kuulub.

Sõites 41. pikkuskraadi mööda (instituut kordas sellel pikkuskraadil iga aasta vaatlusi, et saada andmeid Nordkapi hoovuse haru migratsiooni kohta ja mere fauna koosseisu muutumise kohta) suundus «Persei» Flora neeme — Franz Josephi maa võõrastemaja juurde. Siin kavatseti maale minna, et kontrollida, kas need ehitused ja toiduainete varud terved on, mis sinna polaarekspeditsioonide jaoks jäeti.

Kuid saarestikku ümbritses lausjäa barjäär ja «Per-

sei» pidi Novaja Zemlja juurde tagasi tulema, kusjuures ta teel teaduslike vaatluste teostamiseks peafusi tegi.

Novaja Zemlja lõunatipu juurde sõitis «Persei» juba purjede abil — süsi oli lõpukorral. Nelikümmend päeva — 7. septembrist 18. oktoobrini — tuli Beluŝja lahes reisiaurikut oodata, mis sütt tõi. Seetõttu said teaduslikud kaastöölised lahte ennast ja selle lähedasi maismaa-osi üksikasjaliselt uurida.

Mesjatsev mäletab seda Beluŝja lahes istumist hästi; seepärast annab ta meie anuvatest pilkudest hoolimata 29. septembril käsu tagasi sõita. Muidugi on sellest kahju — ka kirdes pole väikseimatki jääpanka, see saladuslik paik Franz Josephi maa ja Severnaja Zemlja vahel, mis tol ajal oli alles uurimata, on avatud igale julgele meresõitjale.

30. septembril möödume jälle Želanije neemest, väikestest kaljudest — Orani saartest, mitmest süngest järsakust, mille vahel asuvad jääliustikud. Nende hulgas on Ledjanoi neem, kus suri tagasiteel Euroopasse Barents. «Persei» suundub lääne poole, Novaja Zemlja kaob silmapiiri taha, näha on ainult üksikuid lumiseid tippe, siis kaob kõik. Oleme jälle avamerel, sealjuures mitte võrdlemisi rahulikul Kara merel, vaid sügisesel tormisel Barentsi merel. Kahe päeva pärast tabab meid kuulus «näkkulööja», mida me olime lootnud vältida. Kagust tulev torm läheb järjest tugevamaks. «Persei» liigub visalt lõuna-edelasse, torm hoogustub — lainetus on juba seitse-kaheksa palli ja tuul — üksteist (tugevaim lainetus on üheksa palli ja tugevaim tuul — kaksteist palli). Anemomeeter näitab kakskümmend seitse meetrit sekundis — see on orkaan. Vahtu lendab ülemisele sillale ja korstnasse. Sütt on veel poolteiseks päevaks, kuid «Persei» liigub kiirusega mitte üle kahe-kolme miili tunnis. Kapten otsustab purjed üles tõmmata ja Murmanskisse sõita.

See on riskantne operatsioon: purjed üheteistkümpallise tormiga üles tõmmata, kui neid sellisel juhul tavaliselt alla lastakse!

Laev seatakse tuule järgi (vööriga vastu tuult); lained tõstavad teda üksteise järel madalate pilvede alla,

bugspriit võngub veidi õhus ja kukub mürinal järgmisse lainesse.

Hakatakse purjesid üles tõmbama. Ehkki madrustel puuduvad kogemused purjedega manööverdamiseks, läheb see töö võrdlemisi libedasti.

Siis tuleb otsustav silmapilk: pöördume kursile. Kapteni teine abi vaatab seda manöövrit suure kahtlusega pealt: ta on kogu elu purjekatega sõitnud ja teab, et tuulega, mille kiirus on kakskümmend seitse meetrit sekundis, vaevalt küll midagi mastide otsa jääb. Sel hetkel, kui purjed tuult võtavad, ei pea raad ja taglas vastu, ja kõik läheb kuradile. «Perseil» on aga purjepind väike, purjepeelestik ja taglas tugevad. Sõidamegi juba lääne poole. Ainult poom — ühe jala jämedune palk — võngub nagu pillikeel.

Poolteist päeva kestab torm ja poolteist päeva sõidame purjede all. «Lendame nagu lind» peaks muidugi ütleva, kuid «Persei» katab kõigest kolm-neli miili tunnis. Üldse tundub, et pole midagi erilist juhtunud: kõik täidavad oma kohustusi, seisavad vahipostil ja käivad koguni korrapäraselt kell kaheksa, kaksteist, neli ja kaheksa nagu alati ühiskajutis söömas.

Ainult kell kiigub iseenesest ööd kui päevad — kõliseb lakkamatult ja igatsust tekitavalt. Ühiskajutisse tuleval komandeerival koosseisul on habe hoolikalt aetud ja mul on häbi habet ajamata jätta. Tõsi küll, habemeajamisel peab ennast kapi ja laua vahele kiiluma ning vett, habemenuga ja kõike muud käes hoidma.

Ühiskajutis on näod muidugi hapuka ilmega — tugev torm annab ennast paljudele tunda, kuid kõik tulevad takistustest hoolimata lõunale. Takistusteks on kõigepealt vajadus alt kajutist laevatreppi mööda balansseerida, kusjuures teid astmetel kord üles loobitakse, kord vastupandamatult alla kistakse — horisont muutub ju minutis 90° võrra. Siis läbite joostes lahtise kesk-ülateki; lained rulluvad siit vabalt üles ja tuleb tabada silmapilk, kus laine ära valgub. Tüüri ja masti vahelise tekiosa koridoris — see on kõige ebameeldivam koht — peksavad lained suure jõuga külje pealt, ja paljud said siin pealaest jalatallani läbimärjaks. Vii-

maks jõuate ühiskajuti ukse juurde, avate selle kramp-likult ja lendate mürsuna vastu puhveteletti või puhveti- pidajat. Teie ilmumist tervitatakse rõõmsate hüüetega: kõikidel on huvitav seda pealt vaadata.

Teaduslikku tööd selle kiire tagasisõidu ajal enam ei tehtud — ei tohtinud sütt ega aega raisata ja pealegi poleks sellest niisuguse tormiga midagi välja tulnud.

«Perseil» olid väga head meresõidu-omadused ja ta pidas katsumusele hiilgavalt vastu. Ükskord ainult rebis maruline laine tüüri ja masti vahelise tekiosa käsipuu ära, purustas tüüriketi ja toidumoonatünnid. Peale selle, tõtt-öelda, midagi ei juhtunud.

6. oktoobril tuul vaikib, kuid pole võimalik täpselt kindlaks määrata, kus me asume. On jälle udune. Udu seest tuleb nähtavale väike poi ja siis traaler, mis turska püüab. See on väike aurik, ta kerkib kord surnud lainetuse harjale, kord kaob täielikult selle taha. Tormile järgnev surnud lainetus on grandioosne nähtus, kuid kohe pärast tormi näib ta tühisena.

Lainetel kiikudes räägime traaleriga kaua: rahvus- vahelise merekoodi mitmevärviliste lippudega jändamine on väga aegaviitev.

Saame teada, et «Persei» asub Murmanskist põhja pool — kõigest viie miili kaugusel sellest kohast, kus me kapteni arvutuste kohaselt olema peame.

Masinad pannakse jälle käima ja 7. oktoobril koidu ajal sõidab «Persei» Jekaterininskaja sadamasse (praegu Poljarnaja sadam), omades sütt kõigest kaheks tun- niks.

Osa ekspeditsiooni teaduslikust koosseisust — seal- hulgas ka mina — sõidab siit Moskvasse, «Persei» aga võtab peale sütt ja magedat vett ning sõidab siis Arhan- gelskisse. Järgmistel aastatel tegi see laev Barentsi ja Kara merel palju reise, mis andsid väärtuslikku teadus- likku materjali nende merede loomuse, seal elavate püügikalade toitumis- ja elutingimuste tundma- õppimiseks. Kuid «Persei» ei elanud meie ajani. Suure Isamaasõja ajal kasutati teda hospitalilaevana ja kuigi ta kandis Punase Risti tunnuseid, pommitasid teda sakslased ja laev läks ühes Koola poolsaare lahes põhja.

Tema asemel on tulnud uued, märksa suuremad laevad teaduslike uurimistööde läbiviimiseks, nendega uurivad mitme teadusliku instituudi teadlased Nõukogude Liidu meresid. Nende laevade hulka kuulub ka «Persei-2» — suur laev, mis on sisustatud teaduslikuks tööks märksa paremini kui tema kangelaslikult hukkunud kuulsusrikas vend.

SISUKORD

Eessõna	5

Tšerski mäestiku avastamine

Ekspeditsiooni ülesanded	11
Jakutskist Aldanini	18
Üle Verhojanski mäestiku	30
Lootsikus mööda Indigirkat	51
Kus on siis lõpuks Tšõbagalahh?	68
Tagasi Elgi juurde	80
Külmapoolusel	89
Mäekurudes 60-kraadise pakasega	112
Tšerski mäestik	129

Kaks aastat Kolõma ääres

Härgade ja põtradega	141
Kolõma lätete juurde	153
Läbi kärestike Taskani äärde	160
Kolõmad mööda Sredne-Kolõmskini	173
Tšerski jälgedes Kolõma alamjooksule	186
Jälle põdrad	193
Jukagiiride maal	201
Kas me leiame mäekuru?	208
Mööda Omoloni allavoolu	223
Polaarjääs	240

Tunguska basseini

Läbi Angara kärestike	257
Iidsete vulkaanide jäljed	270

Barentsi merel

Jenisseid mööda polaarjooneni	278
Bližnjaja Katanga	299
«Perseiga» Teravmägede rannikul	323
Kara Väravas	342
Želanije neem	356

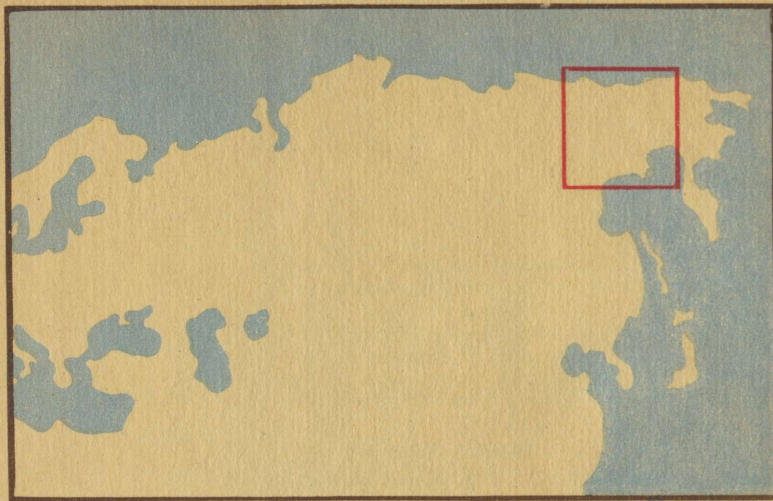
Обручев Сергей Владимирович
В НЕИЗВЕДАНЫЕ КРАЯ
На эстонском языке
Обложка Р. Пангсепп
Суперобложка У. Кюльв
Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10.

*

Toimetaja R. Mägi
Kunstiline toimetaja A. Koemets
Tehniline toimetaja T. Mitt
Korrektorid M. Pedajas ja V. Pillau

Ladumisele antud 22. III 1957. Trükkimisele
antud 27. VI 1957. Paber 54:84, 1/16. Trüki-
poognaid 23. Formaadile 60:92 kohaldatud
trükipoognaid 18.86. Arvutuspoognaid 17.93.
Trükiarv 30 000. Tellimise nr. 3085. Trükikoda
«Kommunist», Tallinn, Pikk tn. 2.

Hind rbl. 6.40

Jala-Siberi meri

Kolõmskoje

Nižne-Kolõmsk

Stõne-Kolõmsk

Indigirka

Verhne-Kolõmsk

Kolõma

Torkodon

Onolon

Oimjakon

Tomtor

Mineraalvee allikas

Orotuk

Seimtšan

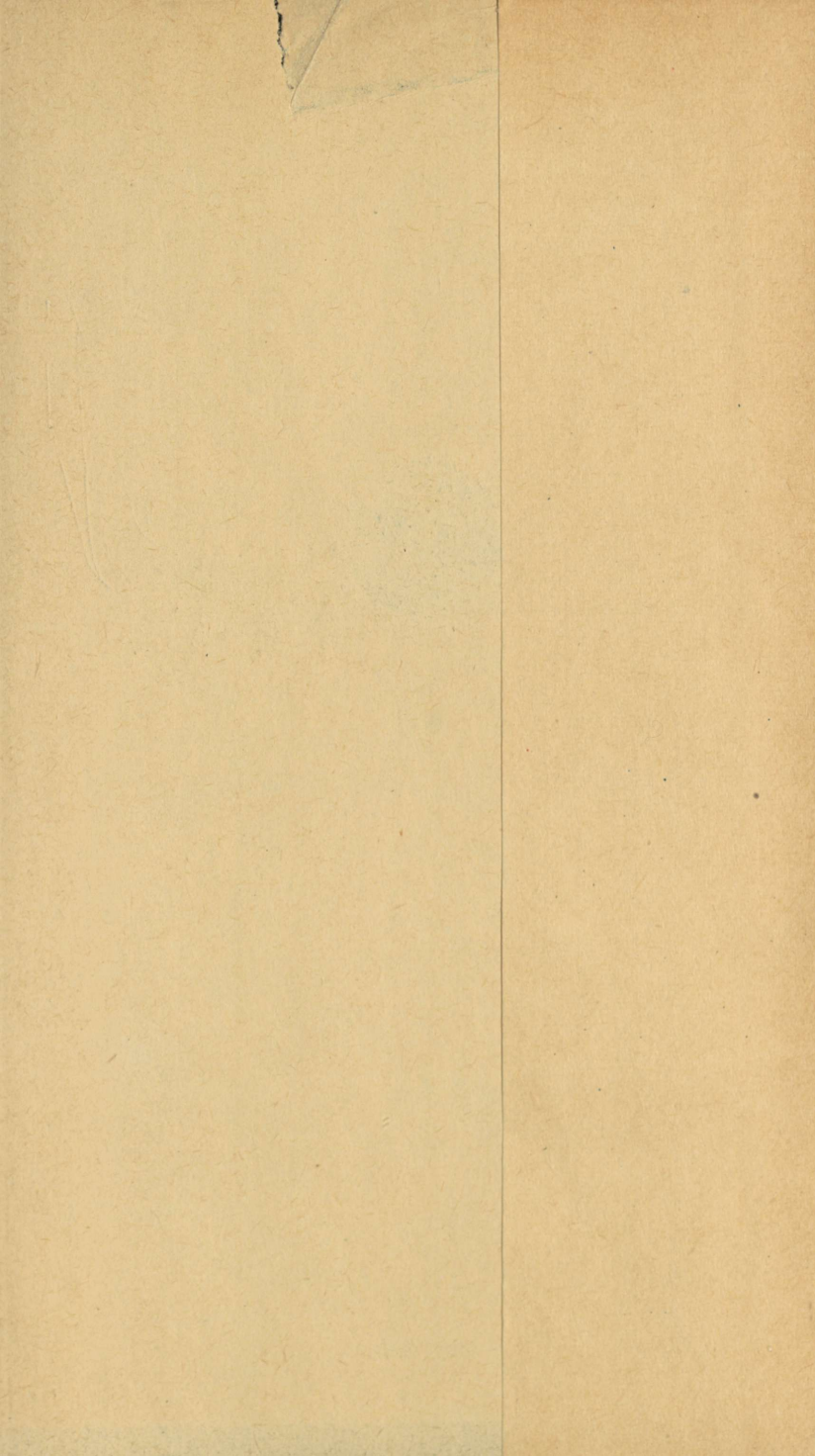
Srednikan

Tjankja

Ohhoota meri

Rbl. 6.40

Rbl. 6.40

1940

S.OBBUTŠEV

TUNDMATUTEL RADADEL

Rbl. 6.40

SOBRUTSEV

TUNDMATUTEL RADADEL

V-20772

S. OBRUTŠEV

TUNDMATUTEL
RADADEL

